Germany

GAII

INSTITVTIONVM IVRIS CIVILIS

COMMENTARII QVATTVOR.

SEPARATIM

EX

'IVRISPRVDENTIAE ANTEIVSTINIANAE RELIQVIARVM'

EDITIONE QVINTA EDIDIT

PH. E. HVSCHKE.

LIPSIAE

IN AEDIBVS B. G. TEVBNERI.

MDCCCLXXXVI.

Paginarum numeri sunt editionis quintae 'Iurisprudentiae anteiustinianae reliquiarum'.

LIPSIAE: TYPIS B. G. TEVBNERI.

GAII

INSTITVTIONVM IVRIS CIVILIS

COMMENTARII QVATTVOR.

GAIVS. [82]

De Gaio eiusque scriptis et hac Institutionum eius editione dissertatio praevia.

Pauca sunt, quae de Gaio certo constant. Unum eius hoc nomen nobis traditum est tam in libris iuris, ubi primum in Collatione certo comparet,[1] quam a grammaticis, quorum primus Diomedes (ed. Putsch. p. 375. Keil. I. p. 379), si modo quod traditum ibi est in libris mss. 'Cauium' ad Gaium recte refertur, et paulo inferior seculo fere ineunte quinto Servius Honoratus ad Vergil. Georg. 3, 306. Gaium memorant: omnes vero hoc sine dubio a iurisconsultis vel a Gaii librorum titulis, in quibus dudum unum hoc nomen, ut in libris tritissimis fieri solet, scribi sueverat, mutuati sunt. Id ipsum vero, quamvis etiam in nomen abierit (Osann. ad Pompon. p. XIX), et in cognomen (vid. indices Corp. inscript. Lat.) plerisque tamen et puto recte eius creditur praenomen, sicut Servii alius ICti, plerumque sic tantum nominati, Titi, Marci imperatorum: eoque fortasse solo significatus est, quod nomen et cognomen ei erat cum alio, nescimus quo, ICto commune ut ab hoc simplicissime distingueretur: quanquam nunc Guido Padelletti (Del nome di Gaio Rom. 1874) nomen id gentilitium, alius Italus (Felice Cattaneo [Del nome di Gaio, nota letta al R. Istit. Lomb. 1881]) cognomen fuisse huic ICto, argumentis nec tamen probabilioribus adstruxerunt. Certe Titi praenomen, quod in uno alterove epitomae Visigothicae codice Gaio praescriptum legitur indeque verum eius praenomen fuisse quibusdam visum est, post multos ab Haenelio inspectos codices corruptela vocis *tituli* apparuit. (Cf. Haenel. Lex Rom. Vis. p. XLV. not. 16. p. 314.) De aetate Gaii hoc tantum compertum est, quod sub imperatoribus Hadriano, Antonino Pio et M. Aurelio Antonino vitam suam transegit. Nam quod Hadriani temporibus acciderat, id ipse sua aetate factum esse narrat L. 7. pr. D. de reb. dub. (34, 5). Institutionum commentarium primum et partim secundum imperante Antonino Pio eum scripsisse, plerique inde recte colligunt,[2] quod constanter ibi (1, 53. 74. 102. 2, 126. 151. ad postremum locum nunc conferenda L. 3. D. de his quae in testam. 28, 4) sine divi commemoratione eum nominat, quam alias defunctis imperatoribus tribuere solet. sed et extremis Pii temporibus scripsisse videtur; nam 2, 195. eum divum appellat. Nec quod M. Antoninus in re tutelari de lege Plaetoria et praetore tutelari in locum consulum substituto (Capitol. Marc. 10. coll. cum 1, 198, 200.) nec quod de cretione con- [83]

---

[1]) An enim Gaius, quem Pomponius nostrum appellat L. 30. D. de stip. serv. (45, 3.), ad hunc referendus sit, ambigitur. Vid. p. 151. not. 1.

[2]) Marci temporibus etiam primum comm. assignat Puchta Inst. I. §. 99. not. bb. et nuperrime H. H. Fitting Alter d. Schriften d. Röm. Juristen p. 21.

stituerat (Ulp. 22, 34. coll. cum 2, 177.), in Gaii notitiam pervenerat, cum finem primi et cum secundum commentarium scriberet.[1] Atqui tum iam libros ex Q. Mucio ediderat (1, 188.) et edictum interpretatus erat (1, 188.), quod simpliciter dictum nonnisi urbicum esse potest, ut libri ad edictum urbicum intellegi debeant, quibus solis etiam eiusmodi (quam ibi dicit) de tutelarum divisione disquisitio magis ad artis disciplinam quam ad fori usum pertinens convenit, eorundemque etiam proprii de bonorum possessionibus commentarii pars fuisse videntur, quos laudat 3, 33. (54). sequitur, ut 'imperator noster', quem in his libris laudat L. 73. §. 1. D. de leg. 1. fuerit D. Pius. Praeterea post obitum Antonini Pii scriptos esse libros duos fideicommissorum, constat ex L. 90. D. de condit. et dem. (35, 1) L. 96. D. de leg. 3. L. 63. §. 5. D. ad SC. Treb. (36, 1): idem de libris quindecim ad legem Iuliam et Papiam certe posterioribus[2] patet ex L. 56. D. de leg. 2. et de libris singularibus ad SC. Tertullianum et ad SC. Orphitianum a. 178 factum ex L. 8 et 9. D. ad SC. Tertull. (38, 17). Cetera eius scripta quando edita fuerint, aut disputatur aut plane incertum est. Sed libros triginta vel, connumeratis libris ad edictum aedilium curulium, triginta duo ad edictum provinciale et ipsos post Institutiones compositos esse, item satis tuto statuere licet; non tantum quia maiore iis componendis opus erat usu et experientia fori (ut non inepte iudicat Stieber ad Wenckii opusc. p. XXIX.), sed etiam (quod me maxime movet) quia libro I. L. 30. §. 2. D. de pactis (2, 14) sententiam reiicit, quam Inst. 3, 179. tentaverat, et libro VI. L. 3. D. de hered. pet. (5, 3) mentionem habet heredum ex senatusconsultis (Tertulliano et Orphitiano): nec facile Inst. 1, 188. simpliciter edicti interpretationem laudasset, si tum iam utrumque edictum interpretatus esset: quamobrem etiam L. 42. D. de don. int. vir. (24, 1) ex lib. XI. commemoratus princeps Antoninus pro Marco habendus erit. Denique etiam rerum quotidianarum libri, si totam eorum rationem perpenderis, non possunt iudicari non post Institutiones compositi esse. Haec omnia vero faciunt, ut Mommseni sententiae (Jahrb. d. gem. deutschen R. III. 1. p. 14.), pleraque Gaium Antonino Pio imperante (a. 138—161.) scripsisse arbitrantis haud facile accedam, sed vegetam aetatem in D. Marci tempora eum
[84] transtulisse malim opinari. Quando vero obierit, nescimus.

---

[1]) Etiam quartum comm. propius initiis D. Marci compositum esse, inde apparet, quod 4, 185—187. abrogati ab eo imperatore vadimoniorum solennis (Victor de Caes. 16.) nulla mentio habetur. [2]) Quidam enim ad hos libros referunt proprios commentarios, quorum Gai. 3, 54. meminit. Sed cum lex Papia multa alia caveret, vix de his potest sensisse. Malim igitur intellegere commentarios de bonorum possessionibus, quos iam laudaverat 3, 33. quorumque pars ad bona libertorum spectabat.

Tantum Commodi tempora (a. 176—192.) eum vidisse, ex eo, quod ad SC. Orphitianum scripsit, efficitur.

Idem Mommsenus l. c. Gaium 'ICtum provincialem' fuisse, qui in oriente, et ut probabiliter statuere liceat, Troade in Asia ius docuerit librosque suos ediderit, magno, ut solet, acumine adstruere conatus est: argumentis tamen, quod pace viri de his litteris meritissimi mihique amici dixerim, admodum dubiis et magis speciosis quam veris. Primum enim, quod de solo praenomine ad appellandum eum Graeco more usurpato disputat, imperatorum maxime aevo eandem appellandi consuetudinem certis ex causis etiam Romae obtinuisse, ut iam supra obiter significavimus, multa exempla velut imperatorum Gaii, Titi, Marci, et cum hic de iurisconsultorum more quaeratur, Servii (Sulpicii) Sexti (Pomponii, cf. Zimmern Hist. iur. §. 92. not. 6.) et ipsius Gaii (Cassii Longini, cf. Zimmern l. c. §. 85. not. 25.) ostendunt. Deinde quod Gaii responsa non exstant, ipse confitetur Mommsenus, etiam Romae potuisse ICtum, qui respondendo operam non daret, scriptis inclarere. At Gaius edictum provinciale commentatus est, quod Mommsenus negat nisi de certae, itaque eius, quam inhabitabat, provinciae edicto intellegi posse, eamque Asiam fuisse autumat, cum Gaius Bithynorum et Galatarum peregrinum ius (Inst. 1, 55. 193.) et Troadis, Beryti et Dyrrhachii ius Italicum (L. 7. D. de cens. 50, 15) commemoraverit. Sed si, ut existimat, multum etiam tunc singularum provinciarum differebant edicta et suae provinciae edictum Gaius commentatus est, non 'ad edictum provinciale', opinor, sed 'ad edictum Asiaticum' (ut est ubique in Ciceronis Verrinis 'edictum Siciliense') vel certe 'ad edictum proconsulis provinciae Asiae' librum suum inscribere debuit; nam provinciale edictum simpliciter dictum ex analogia, qua provinciale solum, provincialis senator, provincialis iudex, alia dicuntur, edictum in quacunque provincia propositum, quatenus scilicet ea omnia consentiebant, significat. Et serione quisquam statuerit, tunc ICtum aliquem in animum induxisse, ut unius inter tot provincias edictum triginta libris explicaret? Itaque ex hac ipsa appellatione recte colligitur, quod et totius illius temporis ratio facit ut credamus,[1] provinciarum diversarum edicta, si rem, non formam spectas, tunc in unum conflata esse, quod ab omnibus proconsulibus partim per se partim, ut in Caesaris provinciis, per legatos proponeretur,[2] quamobrem Gaium in his libris

---

[1]) Cf. E. Huschke Census z. Z. d. Geb. J. Chr. p. 22. [2]) Animadvertendum est, hanc edicendi potestatem, qua ius civile supplebatur vel corrigebatur, tantum magistratus populi Romani habuisse (Gai. 1, 6); proinde etiam Caesarem proconsulem in suis provinciis neque vero legatos Caesaris, quibus iurisdictio tantum praetoria delegata erat.

[85 ubique proconsulem tantum nominare vel praetorem, cuius pleraque edicta proconsul receperat (Cic. ad Attic. 6, 1. §. 15.), mirari non licet. De Bithynorum vero et Galatarum iure ut Gaius ipse verba fecerit nec tantum, ut mihi persuasum est, Hadriani retulerit, num forte etiam T. Aristonem idcirco, quod Aegyptiorum ius novit et commemoravit (Gell. 11, 18), Aegyptium vel certe orientalem fuisse statuere debemus? praesertim cum certum sit, plerosque Romanos etiam ICtos ius peregrinum curiose inquisivisse (Gell. 20, 1, 4. Fr. Dosith. 12). Cetera Mommseni argumenta aut leviora sunt aut eiusmodi, ut etiam aliis opinionibus firmandis inservire possint, quare ea interim missa facere liceat. Hoc vero quaero: quamobrem in his, quibus locus, ubi quis scribit, optime cognosci solet, nihil reperiatur in Gaii scriptis, quod Asiam prodat? Immo haec ad Italiam Romamque nos delegant. In exemplis condicionum hanc ponit: 'si navis ex Asia venerit' (L. 33. D. de hered. inst. (28, 5) ex lib. II. de testam. ad ed. praet. urb. L. 72. D. de fidei. (46, 1) ex lib. III. de V. O.) — miro modo, si Troade haec scripsit: item 'si navis ex Africa venerit' et hanc speciem: 'si inter eos qui Romae (non Troade) sunt, talis fiat stipulatio: *Hodie Carthagine dare spondes*'? (L. 141. §§. 7. 4. coll. L. 73 pr. de V. O. (45, 1.) ex lib. II. de V. O.) et 'si is, qui ita stipulatus fuerit: *X milia Ephesi dare spondes?* .... Romae pure sic intenderit' (4, 53). Similiter in exemplis ei sunt et in ipsis quidem etiam ad edictum provinciale libris fundus Tusculanus, vinum Campanum, triticum Africum, Tyria purpura (quam usu potius Romanam dixeris) (L. 74. D. de V. O. (45, 1). L. 17. pr. D. de condit. et dem. 35, 1. Inst. 4, 53.) et ipse a praetore (non a proconsule) cautionem petens L. 11. D. ut leg. (36, 3). Quibus convenit, quod, quo die Romae (non in provinciis) vota pro salute imperatoris suscipiantur, exponit (L. 233. §. 1. D. de V. S. 50, 16), quod etiam in libris ad edictum provinciale ab his, quae Romae sunt, ad id, quod in provinciis obtinet, procedit (L. 1. pr. D. quod cuiusq. univ. 3, 4. L. 5. D. de curat. fur. 27, 10) et multa similia. Quae quidem singula, fateor, parum probant, coniuncta vero suum habent maxime ad refellendum momentum. Denique quae tunc erat urbis Romae auctoritas, legum patriae, imperii totiusque iurisprudentiae sedis, quis credat, iurisconsultum, qui tot insignibus libris ius civile illustravit, quique et Cassianum se profitetur et licet non a S. Pomponio Cassiano item 'Gaius noster' appellatus,[1] tamen controversiis scholarum, quae Romae tunc

[1]) L. 39. D. de stipul. serv. (45, 3), qui locus num ad Gaium nostrum spectet, nec potius ad C. Cassium Longinum, post disputata de hac re a G. M. Ashero in Zeitschr. f. Rechtsgesch. V. p. 83 seq. ita

florebant, ita se interserit, ut eis et, dum scriberet, interfuisse videatur, non Romae, sed in aliquo provinciarum angulo abditum docuisse ac scripsisse?

Haec tamen ita disputata sunto, ut si quis Gaium natione Graecum et fortasse ex colonia aliqua in partibus orientis oriundum fuisse opinetur, quae olim A. Augustini et Fr. Connani fuit sententia, id equidem neque negare neque affirmare ausim. Non negare, quia probe scio, iam illa aetate multos peregrinae originis viros summos honores et [86] magnam etiam in iure civili auctoritatem Romae nactos esse, velut Cirtensis ille vir consularis ius publicum respondens, cuius nomen periit apud Front. ep. ad amic. 2, 10. (6.). Sed nec affirmare; nam id, quod et illos viros partim movit, et quod multo magis in Mommseni disputatione veri quadam specie decipit, Graecam illam dico in Gaio conspicuam eruditionem et peregrinitatis curiosam observantiam, alia ratione contemplandum esse existimo. Quippe inde a Vespasiano et maxime sub Hadriano novam quasi speciem imperium Romanum induit. Multis enim coloniis in provincias deductis, multisque ibi oppidis civitate Romana vel Latinitate, quibusdam etiam iure Italico donatis, Graecis vero quam illi opinabantur *αὐτονομίᾳ* reddita, quae olim peregrina ditio tantum fuerat, in aequum paene ius recepta est. Et maxime oriens invaluerat, rursusque 'non tenuis quidam e Graecia rivulus sed abundantissimus amnis (Orontem dixit Iuven. 3, 62) illarum disciplinarum et artium in urbem influxit' (Cic. de rep. 2, 19.), ut iam ex imperio Romano imperium Graeco-Romanum factum videretur. Huius vero rerum mutationis effigies cum etiam in hominum ingeniis non exprimi non posset, si Gaium eius in iurisprudentia primum et verissimum exemplar novumque quasi, huius tamen temporis, Labeonem dixeris, nt Hadrianus, 'princeps ille doctus et navus orbis terrarum non regendi tantum sed etiam perambulandi diligens' (Front. de fer. Als. 3.), fuit in principatu, quem et ipsum idcirco iam aequales Graeculum dixerunt (Spartian. Hadr. 1.), non modo rectissime, ni fallor, de eo iudicaveris, sed etiam omnia, quae eius propria sunt, facillime explicaveris.

Primum igitur mirum non est, quod Institutiones suas, qui liber primus omnium novi imperii status ratione habita compositus esse videtur, non a populi Romani iure sed ita exorditur: 'Omnes populi, qui legibus et moribus reguntur, partim suo proprio partim communi omnium hominum iure utuntur' etc. et deinde quoque ceterorum populorum iura respicit, non modo utrum quid iuris civilis an iuris gentium sit in quocunque articulo adnotando (1, 2.), sed etiam in iure

---

mihi dubium esse factum fateor, ut ad posterius statuendum pronior sim. Prius tamen probat Guido Padelletti del nome di Gaio p. 7.

civili simile vel dissimile aliorum populorum ius afferendo vel comparando (1, 55. 92. 193. 197. 3, 96. 134. et cf. L. 13. D. fin. reg. 10, 1. L. 4. D. de colleg. 47, 22.), ius etiam Latinorum coloniariorum explicando (1, 79. 85. 86. 95. 3, 120.), peregrinis quid ex iure Romano liceat vel non liceat, admonendo (1, 47. 53. 74. 93. 94. 2, 285. 4, 37. 105.), provinciarum et Italiae in iure civili diversitates enarrando (1, 6. 20. 100—102. 105. 183. 185. 197. 200. 2, 7. 21. 24. 27. 31. 46. 63. 278. 3, 121. 122. 4, 109.). Eodemque pertinet, quod non modo edictum urbicum, sed etiam provinciale separatim
[87] primus et solus interpretatus est, quodque linguam Graecam saepenumero respicit (2, 281. 3, 93. L. 25. D. loc. 19, 2. L. 30. L. 233. §. 2. L. 236. §. 1. D. de verb. sign. 50, 16).

Praeterea ingenium Graecum prodit, quod Gaius, quamvis et ipse ius de iure respondendi ex auctoritate principis ab imperatore nactus esse dubitari non debeat,[1] doctrinae ac libros scribendo quam foro et respondendo se dare maluit. In libris autem scribendis novam omnino viam ingressus est, ut primus totum iuris civilis opus ad artem revocasse dici possit. Divisionibus enim ut bonus magister omnino plurimum tribuens, vel in toto scribendi opere bipertitione quadam omnes iuris fontes, quos tunc iuri operam daturum maxime nosse oportebat, complexus esse deprehenditur: quanquam, cum eiusmodi partitio totum illud aevum tacite regeret, etiam magis ipsa re quam consilio in eam incidere potuit. Itaque scripsit ad leges XII tabularum, veteris iuris, et ad legem Iuliam et Papiam, novi iuris civilis potissimum fontem. Interpretatus item est edictum utrumque, id est urbicum et provinciale: hac parte etiam propalam Labeonem pro mutata rerum condicione imitatus, qui ad edicta Praetoris urbani et peregrini separatis libris scripserat (L. 19. D. de verb. signif. 50, 16. L. 9. §. 4. D. de dol. mal. 4, 3). Denique ius civile, quod ex responsis prudentium fluxerat, partim traditum libris ex Q. Mucio[2] factis, qui primus ius civile constituerat (L. 2. §. 41. D. de orig. iur. 1, 2) additoque, ut ille alio tantum nomine (ὅρων) fecerat, libro singulari de regulis, partim arte quadam compositum regularum libris,[3]

[1]) Nam Digestorum compositores eo usi sunt, quibus Iustinianus imperaverat, ut eos tantum adhiberent, 'quibus auctoritatem conscribendarum interpretandarumque legum sacratissimi principes praebuissent'. [2]) Non, ut illius et sequentis aevi viri πρακτικοί, ad Sabinum, fastidiente, ut puto, Gaii genio 'deleramenta Masuriana' (Front. ep. ad M. Caes. 2, 1.) i. e. casuum super casus coacervationem, nulla naturalis rerum ordinis ratione habita, quod genus scribendi Sabini libri iuris civilis desiderasse videntur. Nam Gaius omnia ad genera sua revocare malebat, ut Q. Mucius fecerat. [3]) Hic quoque librorum titulus paene novus erat nec antea a quoquam nisi a Neratio Prisco usurpatus.

accedente de casibus (exceptis) libro singulari, executus est. Sed non satisfaciens sibi, nisi et universae privati iuris prudentiae in artem redactae imaginem exsculperet, etiam novam addidit bigam, Institutiones, per quas ad iurisprudentiam adspirantes viva magistri voce docerentur, et rerum quotidianarum libros septem, ex quibus sic imbuti se ipsos docendo addiscerent.[1] Ceteri eius libri tantum supplementa quaedam videntur fuisse maxime eorum librorum, quos ad edictum composuerat, velut de fideicommissis et de manu- [88]
missionibus, cum ad edictum urbicum modo de legatis et de liberali causa scripsisset, de verborum obligationibus, cum ad edictum tantum praetoriae stipulationes explicandae essent, de lege Glicia, quae ad centumvirales causas spectabat inter ius civile et praetorium interpositas, de SCC. Tertulliano et Orphitiano, quae antea, cum Orphitianum demum a. 178 factum esset, plene tractare nondum potuerat. Liber enim singularis de formula hypothecaria, collata §.4. Const. Omnem reip., tantum pars interpretationis edicti videtur fuisse.

Postremo maximi momenti est, quod Gaius ipsos libros suos ex parte saltem aperte scholae potius quam foro destinavit maximusque studii theoretici excitator et promotor exstitit: qua in re ei et Athenaeum Graecarum disciplinarum ab Hadriano Romae institutum et edicti compositionem ab Iuliano absolutam incitamento fuisse perquam credibile est. Omnino enim iuri civili hoc est fere privato, quod solum tum in scholis tractabatur, totum se dans inprimis libros 'ad edictum urbicum' potissimum in scholarum usum scripsisse videtur. Cum enim Ciceronis aetate (de legg. 1, 5. 2, 23.) maxime ex edicto praetoris ius civile disci coeptum esset, hic mos sub imperatoribus non modo retentus sed etiam excultus est. In Gaii vero libris primum hoc sin-

---

1) Haec enim utriusque operis inter se ratio esse videtur. Cf. de Buchholtz in Hugon. civ. Mag. VI. p. 232. 261. Omisit Gaius in altero, quod iam hac de causa post Institutiones scriptum esse statuendum est, praemonitionem de iure gentium et civili, ut apparet ex L. 1 pr. D. de acq. rer. dom. (41, 1); itaque totum consilium eius in hoc libro ab Institutionibus diversum et, ut verbo dicam, minus isagogicum fuisse oportet. Ceterum easdem res exponit modo latius et accuratius mutataque aliquantulum materiarum distributione, ne studiosi superioris libri divisionibus quasi artis vinculis tenerentur. Nam primo quidem libro item de personarum iure exposuit; altero vero et tertio de iure, quod ad res pertinet, in quo obligationes plenius ex tribus caussarum generibus derivavit; totum vero ius hereditarium et quod ad actiones pertinet, sequentibus libris (ex quibus nihil superest) reservasse videtur. Quod vero res quotidianae Institutionibus quasi comites additae erant, etiam confirmant prooem. Inst. §. 6. et Bluhm. tab. in Zeitschr. f. gesch. RW. IV. p. 266.

gulare ac novum fuisse videtur, quod 'ad edictum urbicum' scripsit, quem titulum generalem praebet index Flor. ('ad edictum urbicum τὰ μόνα εὑρεθέντα βιβλία δέκα'), complexus ea appellatione, quae post deletam et in officium commutatam magistratuum potestatem naturaliter non ad eorum ius sed ad locum spectaret itaque 'edicto provinciali' responderet, ea, quae Cicero ad Attic. 6, 1. §. 15. appellat edicta urbana i. e. praetoris urbani (cum aedilicio) et peregrini.[1] Deinde vero dupliciter eius operis partes distinxisse et numerasse deprehenditur; praeter generalem enim illum titulum, ex quo omnes libri crescente numero significabantur, quoties specialiter quid ex iis refertur, omisso
[89] plerumque totius operis titulo et libro,[2] singuli tituli interdum adiecto 'ad edictum praetoris urbani' et in his quidam in complures libros divisi commemorantur;[3] unde apparet, Gaium singulos titulos pro re modo utriusque edicti coniunctos modo separatos tractasse. quod ut faceret, partim quidem ea ipsa utriusque edicti coniunctio effecit, partim vero etiam ratio quaedam ius discentium habita. Cum enim ipsa res ita ferret, ut aliquae tantum partes edicti legi duce magistro possent, sane commodius erat, discipulis singulos libros vel titulos ex toto opere, qui rursus proprios libros quadam ratione efficiebant, tractandos quam totum opus hic illic gustandum in manus dare.[4] Et ita quidem, si

---

[1]) Qui postea 'ad edictum' tantum scripserunt, tam urbicum quam provinciale complexi esse putandi sunt. [2]) Plerique enim singulares tantum libros sibi comparabant et certe Iustiniani prudentes, teste indice Florentino, tales tantum habebant: quod effecit, ut totius operis librorum numeri neglegerentur. [3]) In inscriptionibus reperiuntur 'lib. I. II. de testamentis ad edictum praetoris urbani (vel neglegentius 'praetoris' vel 'ad edictum urbicum'); 'lib. I. II. III. de legatis ad edictum praetoris urbani'; 'ad edictum urbicum (i. e. tam praetoris urbani quam peregrini) titulo de operis novi nuntiatione'; 'ad edictum praetoris urbani titulo de damno infecto' (ubi sine dubio de praetoris peregrini edicto separato titulo disputavit); 'ad edictum praetoris urbani titulo de aquae pluviae arcendae'; 'ad edictum praetoris urbani titulo de publicanis'; 'ad edictum praetoris (exciderit 'urbani') titulo de praediatoribus' (et publicanos et praediatores edictum pr. peregrini ignorabat); 'libri' et 'libro II. ad ed. praetoris urbani titulo de liberali causa' (cuius etiam est L. 6. D. de lib. causa 40, 12); 'libro ad ed. praetoris urbani titulo de re iudicata'; 'libro ad ed. praetoris urbani titulo qui neque sequantur neque ducantur'. 'Edicti urbanici' in L. 4. D. de oper. serv. (7, 7) Graecorum licentia significat edictum pr. urbani (cf. L. 30. D. de bon. lib. 38, 2) et aliquoties pro v. 'urbanicum' errore librariorum 'urbicum' videtur positum, velut L. 5. D. de adim. leg. (34, 4), ubi etiam specialis titulus excidit. [4]) Alia ratione Alfenus Varus,

quid video, Gaio debetur illa ex const.. Omnem reip. §. 1.[1] notissima singularium librorum appellatio ad edictum simul et ad scholas ius discentium pertinens; singulares enim libri, [90] qui titulus primum a Q. Mucio post conscriptos XVIII libros de iure civili libro ὅρων datus videtur, quia is illis libris universis velut quidam (ut Iustiniani imitationem in exemplum vocem) titulus de regulis iuris accedebat, singulares, inquam, libri etiam illi Gaiani non minus apte dicebantur praefixo proprio titulo ratione totius operis 'ad edictum urbicum', ex quo separati accipiebantur.[2] Quod confirmatur partim iis, quae ipse imperator const. cit. §. 4. de Digestorum libris singularibus tradit, partim indice librorum et titulorum Digestorum, quem scriptor Pandectarum Florentinorum, Iustiniano non multum inferior, Pandectis praemisit; in eo enim aperta librorum ad edictum, ex quibus antea ius discebatur, imitatione,[3] praeterquam quod omnes Digestorum libri a primo ad quinquagesimum numerantur, post primam partem, quae etiam antea libros singulares non habebat, seorsim numerantur septem libri singulares de iudiciis (5—11), octo de rebus (12—19), singularium liber primus usque ad decimum (20—29),

---

ceteroqui simili instituto usus, cum quaecunque de iure civili scripsisset, Digestorum titulo comprehendisset, partes eius operis etiam speciali titulo et librorum numeratione distinxit, ut v. gr. Digestorum liber XXXIV. esset simul Coniectaneorum liber II. auctore Gell. 7, 5. Vid. praeterea L. 19. §. 6. D. de auro arg. (34, 2) et supra Antist. Labeonem p. 110. not. 4. et Ateium Capit. p. 116. not. 1. In ipso edicto Gaium Ulpianus imitatus esse videri potest, cuius lib. I. ad edictum de rebus creditis allegatur Fr. Vat. 266., qui totius operis erat XXVI., nisi hanc separatam numerationem ad posteriores librarios referre mavis. [1]) De qua, quod postea dicendorum causa notandum, rectiora Hugo Civ. Mag. II. p. 245 et Goeschen Zeitschr. f. gesch. RW. II. p. 8 seq. docuerunt, quam Leistius (Rechtssysteme p. 68.) et nuper Mommsenus Jahrb. l. c. p. 12. Est etiam retinenda vulgaris interpunctio 'appellatur, septem libris semotis'; imperator enim verbo 'semotis' idem significat, quod antea dixerat 'titulis ab ea exceptis' — sc. ad legendum, ut apparet ex verbis seq. 'Post eorum vero lectionem'. [2]) De aliorum opinionibus cf. Bach hist. iurispr. III. 2, 5. §. 14. de Weyhe edict. perpet. p. 87. Hube ed. Gai. Inst. praef. p. XVII. [3]) Non ex ipsa re petitam nec Iustiniani demum aevo inventam esse hanc peculiarem librorum numerationem praeter alia (cf. p. 155. not. 3) argumento est, quod libri terribiles 47. et 48. non appellantur singulares. Desinit haec numeratio in libris 37. 38. fortasse ideo, quod et in Gaii libris ad edictum extremi libri singulares erant de bonorum possessionibus, quos allegat 3, 33. Ceterum hinc etiam nova lux affundi videtur quaestioni, cur sequentibus seculis medius Digestorum triens, qui appellatur Infortiatum, ultra quintam partem, quatenus libri singulares ex Iustiniani praecepto pertinebant, libro 37. et 38. aucta sit.

septem libri singulares de legatis et fideicommissis (30—36), duo de bonorum possessionibus (37. 38): similiaque inveneris in scriptis Thalelaei, Stephani ceterorumque coaevorum iurisprudentium, quorum loca collegit Reizius ad Theoph. II. p. 1237 seq. Sed et ipsi quattuor libri singulares, quos Iustinianus palam Gaio tribuit quosque olim primo anno post Institutiones ex edicto traditos esse memorat, conveniunt cum singularibus Gaii libris ad edictum urbicum; sunt enim de re uxoria (= 'dotalicion βιβλίον ἕν' ind. Flor., licet ibi non dicatur fuisse ex libris ad edictum, quod facile in oblivionem venire potuit; sed Gaius idcirco hanc materiam in Inst. praeteriit), de tutelis (allegati Gai. 1, 188), de testamentis
[91] et de legatis (p. 155. not. 2): qui quidem libri, ut opinor, ab ipso Gaio,[1] praeeunte quodammodo Iuliano,[2] scite electi et huic anno destinati sunt, quia in his materiis gravissima pars iuris civilis tam veteris quam novi (maxime ex lege Iul. et P. P.) sita erat. Sequentium annorum Iustinianus tantum titulos commemorat, in prima parte ex omnibus eius libris, in partibus de iudiciis et de rebus ex septem delectos; sed et singulis titulis Gaianum opus constitisse iam animadvertimus.[3] Ceterum cum etiam in provinciis et maxime Beryti et Constantinopoli ius doceri coeptum esset, his in scholis

---

[1]) Hoc conicienti mihi nescio quomodo Rudorffus (Zeitschr. f. Rechtsgesch. III. p. 39.) vitio vertere possit, quod non respexerim, et Visigothos et Orientales ex quattuor Gaii Institutionum libris duos posteriores in scholis abiecisse. Nam et quod de Orientalibus dicit, nullo auctore nititur (cf. p. 155. not. 3), nec totum hoc, quod omnes partim barbarie istius aevi pigritiaquo scholarum partim desuetudine, in quam ius in illis libris traditum abierat, effectum esse consentiunt, ad rem, de qua hic agitur, quicquam facit. Quod vero de b. p. apud Gai. 3, 33. obiicit, id me nec intellexisse fateor. [2]) Is enim has materias, adhuc tantum in libris iuris civilis et maxime in Sabinianis accuratius tractatas, in edicti perpetui compositione etiam edicto asseruerat, quae passim de iis antea edicebantur, colligendo et sub certis titulis semel proponendo. Cf. Leist Rechtssystem p. 62., a quo adhibito Byzantinorum testimonio et diserto et verisimili propter caeteram eorum ignorantiam fides deroganda non erat. [3]) Etiam mos singulares libros appellandi, cum unico libro opusculum constaret, antiquior Gaio non videtur. Sic praeter ipsum eius aequales Iulianum de ambiguitatibus, Pomponium enchiridii librum singularem invenio scripsisse. Antea liber simpliciter dicebatur, ex. gr. ut antiquiores taceam, Neratii Prisci de dotibus (Gell. 4, 4), Masurii Sabini de furtis (Gell. 11, 18), Labeonis de officio senatorio (Gell. 4, 10), Cascellii unus benedictorum (L. 2. §. 44. D. de orig. iur. 1, 2). Q. Mucium vero alia ratione librum singularem ὅρων scripsisse, ratione scilicet habita librorum octodecim de iure civili, quibus quasi universis accederet, iam dixi.

Gaii libris ad edictum urbicum alteros ad edictum provinciale substitutos esse, solennibus tamen partibus et nominibus retentis, id cum re ipsa verisimile est,[1] tum eo confirmatur, quod Iustiniani tempore libri ad edictum provinciale integri extabant, ex libris ad ed. urbicum vero in provinciis scilicet neglectis tantum decem supererant.

Etiam libros ex Q. Mucio Gaium in scholarum usum [92]
scripsisse, certe probabile est. Nam cum ad eos quoque iuxta edicti interpretationem lectorem ablegat, quasi promulsidis loco aliquid addens verbis 'hoc solum tantisper sufficit admonuisse' (1, 188. cf. 2, 97.), nonne discipulos videtur respicere, ex illis libris postea uberius instruendos? Suspicari igitur licet, in scholis hos libros antea eum locum obtinuisse, in quem postea Papiniani responsa venerint.

Denique primus Gaius, ut iam dixi, elementa quaedam iuris civilis composuit et ab ipsis instituendis studiosis oratorum exemplum secutus[2] appellavit Institutiones, vel quem integrum i. e. a librariis nondum mutilatum eiusmodi librorum fuisse titulum malim opinari, 'Institutiones iuris civilis' auctore Lactant. 1, 1. §. 12. 'Et si quidam prudentes et arbitri aequitatis institutiones civilis iuris compositas ediderunt, quibus civium dissidentium lites contentionesque sopirent, quanto melius nos et rectius divinas institutiones litteris persequemur'? Neque audiendus est Mommsenus, qui Lactantii loco ignorato et spretis Collationis, Boethii, Visigothorum et Iustiniani in Latinis constitutionibus et in ipsis Digestorum inscriptionibus testimoniis genuinum iis titulum 'Institutorum' asserit ex unius Prisciani (lib. VI. p. 726 P.) auctoritate (addi tamen poterat Boeth. comm. in Cic. Top. II. p. 299. 303. Bait.), cum dudum Ev. Otto comm. ad Inst. p. 3. aliique viri docti ostenderint, scriptores infimae Latinitatis et in his etiam scriptores quosdam exemplarium Iustiniani Institutionum eius in titulo operis hoc verbo usos esse ex licentia Graecorum, totum opus τὰ Ἰνστίτουτα (ut Flor. ind. etiam habet 'Definiton' pro 'Definitionum'), singulos eius libros τὴν πρώτην, δευτέραν κτλ. Ἰνστιτουτίωνα appellantium. Secundum ea vero, quae de edicti libris singularibus disputavi, nec dubito, Gaium ipsum

---

1) Provinciale enim edictum et ipsum continebat edictum urbicum, quod ut Iulianus praetor composuerat et proposuerat post perpetuo similiter proponendum, ita Hadrianus proconsul in provinciis suis proposuisse et SCto facto (cuius Iustinianus const. Tanta circa §. 18. meminit) a caeteris proconsulibus proponendum curasse existimandus est. Unde Paeanio teste (ad Eutrop. 8. 9) edictum quod in Italia Latine dicebatur perpetuum, etiam suo tempore τὸ Ἀδριάνιον vocitatum est. 2) Nam et Quintilianus Institutionem oratoriam et Celsus orator teste Schol. ad Iuvenal. 6, 243. Institutiones scripserat.

haec rudimenta eo consilio scripsisse,[1] ut 'in stationibus ius publice docentium' (Gell. 13, 13) ab iis potius, quam ut hactenus factitatum, ab edicti prima parte iuris studium auspicaretur, quod pariter ei ineptum videri debebat, atque nobis videretur, si quis ab ordine quodam iudiciario explicando ante Institutiones vel Pandectas acceptas initium facere vellet. Atqui iam dudum ex rerum, ni fallor, actu ab Augusto in menses aestivos et hibernos diviso (Suet. Aug. 32. Claud. 23.), qui etiam consilia imperatorum (Dione teste 53, 21. 56, 28. 60, 4) et rescribendi opus semestria fecit, et ex Labeonis noto exemplo (L. 2. §. 47. D. de or. iur. 1, 2) in usum venerat, ut iuris quoque studium per annuos cursus binis quoque anno pensis distinctos absolveretur. Ut igitur a traditis quam minime deflecteret, cum Institutionum libri integro anno non sufficerent, prudentissime Gaius instituit
[93] exemploque suo, ut opinor, aliis quoque persuasit, ut iis, quae tunc erant studiorum spatia, novus annus quasi praeficeretur, isque partim Institutionibus partim quattuor libris singularibus occuparetur. Sed etsi placeat, quod multis ex causis verisimile est, iam tunc ante edictum praetoris ius civile ex libris Masurii Sabini semestri cursu traditum esse, ita quoque Gaius his incondite scriptis libris suas vicini argumenti Institutiones et libros singulares,[2] dehinc anni opus, subrogando[3] optime de studiis iuris civilis meritus est,

---

[1]) Nec improbo hoc ita acceptum, ut antequam Institutiones suas in publicum ederet, ea ipsa fere, quae scripserat, viva voce auditoribus traderet, quam sententiam pluribus exsecutus est H. Dernburg libro 'die Institutionen des Gaius ein Collegienheft' 1869. p. 33 seq., modo ne ex commentariorum nomine, quo Gaius hos ut alios libros etiam ore nunquam traditos, modeste appellavit, argumentum eius sententiae ducas neque hac ipsa forma, quam tenemus, ex auditorum schedis in publicum eos prodiisse opineris. Quanquam etiam alia pleraque eo in libro ceterum elegantissime scripto insunt, quae non probo. [2]) In vulgus notum est, in libris ad Sabinum materias de testamentis, de legatis (de rerum acquisitionibus et de contractibus), de dote et de tutelis principem locum obtinuisse. Iam cum ea, quae in scholis leguntur, raro absolvi soleant, etiam has materias solas, quamdiu ex Sabino ius civile traderetur, tractatas esse pronum ad existimandum est. Quod si ponimus, nova docendi ratio a Gaio institute quam minime a vetere deflexit, magisque ei addidit tantum, Institutiones suas quasi προοίμιον Sabino (nunc IIII libris singularibus) praefigens, quam detraxit. [3]) Vestigium eius rei in eo cognoscere mihi videor, quod postea, Iustiniano in const. Omnem reip. §. 1. teste, Gaii Institutiones et quattuor libri singulares 'connumerabantur', id est pro uno libro s. volumine habebantur (sicuti Sabini opus fuerat) scilicet ex sex illis, quos tum ex universa iurisprudentia, 'quae in librorum duo milia extendebatur',

nec omnino dubitandum, Gaio inprimis deberi eum studiorum ordinem, quem Iustinianus tradit primusque rursus cum ipso edicto perpetuo immutavit. Et sane consentaneum erat, sicut in prima aetate populi Romani duodecim tabularum libellus, qui cum pubertate eius prodierat, exeunte demum libera rep. edicto praetoris cesserat, etiam in altera aetate imperii, quae eius in pubertate maxime Gaii scriptis ad discendum composita erat iurisprudentia, exeunte demum imperio Iustiniani novae compositioni cedere. At, inquis, haec omnia certis testimoniis non nituntur. Audio; sed maximam ea habere probabilitatem non facile negabit, qui ipsas res, ex quibus argumenta duximus, recto iudicio perpenderit.

Iam si hoc Gaii ingenium, si tale totius vitae institutum erat, ut etiam discriminis origo eorum, qui ius publice responderent et qui tantum docerent (Gell. l. c. 'ius publice docentium aut respondentium', Fr. Vat. 150. L. 6. §. 12. D. de excus. 27, 1. L. 1. §. 5. D. de extraord. cogn. 50, 13) ab eo potissimum repetenda videatur, quid mirum est, quod neque responsa dando iuris auctor habitus est neque in [94] posteriorum libris laudatus? Quod is quidem, si mortuis res humanas datum esset sentire, aequo animo poterat ferre. Nam quotcunque iuris auctores postea etiam Institutiones scripserunt, velut Callistratus, Martianus, Florentinus, Paullus, Ulpianus, nemo eorum ad Gaianarum laudem aspiravit locove, quem in scholis obtinuerunt, deturbare eas valuit. At Gaius post aliquot saecula assecutus est, ut eius libri, primum illi, qui in scholis tractabantur, hominum favore et consuetudine, deinde etiam ceteri omnes lege lata eandem in iudiciis auctoritatem obtinerent, quae Papiniano, Paullo, Ulpiano iam antea competierat. Nam Valentinianus L. 3. Th. C. de resp. prud. (1, 4) cum ait, se Papiniani, Paulli, Gaii, Ulpiani atque Modestini scripta universa firmare, 'ita ut Gaium, quae Paullum et Ulpianum et cunctos comitetur auctoritas lectionesque ex omni eius opere recitentur', non obscure significat, quaedam Gaii scripta iam tunc summo studio et indubitata auctoritate recitari solita esse, eaque quis dubitat praeter res quotidianas, quae tanto in pretio habebantur, ut aureorum nomen mererent, fuisse omnia scholastica? quod etiam Collatio confirmat, paullo ante, ut videtur, composita, cuius auctor inter quinque illustres iureconsultos etiam Gaii scriptis, sed tamen tantum Institutionibus eius usus est.

Sed in his ipsis, quas edimus, ut nunc paullo immore-

---

a voce magistra studiosi accipiebant (ceteri enim quinque libri erant prima, secunda, tertia pars edicti, responsa Papiniani et Paulli). Manifesto errore nunc plerique sex libros illos intelligunt duos (ex quattuor) Gaii Institutionum et quattuor libros singulares.

mur, iure dixeris, praeclariorem de iure civili librum discentium in usum nunquam scriptum fuisse, sive dotium eius excellentiam, sive mirificam fructus ubertatem et fatorum felicitatem spectes. Praestantia libri praecipue his rebus conspicitur: quod non, ut superiores libri omnes unam alteramve iuris civilis partem, sed revera, ut Lactantius 5, 4. §. 3. a quibusque Institutionibus exigit, 'totius doctrinae substantiam continet', et eius quidem iuris, quo tum imperium Romanum utebatur, de quo iam dixi, substantiam vero ita felicissime enucleatam, ut adhuc rudis tironis animus nec ieiuna exilitate deterreretur, nec otiosa copia aut quaestionum subtilitate et difficultate opprimeretur. Deinde quod hanc ipsam substantiam dispositam habet non modo apte et commode omnino, sed ut, si summam spectas, nulla alia ex re ipsa petita divisio inveniri posse videatur: id quod, cum fontium iuris in ius gentium et ius civile divisio iam ex antiqua populi Rom. iurisprudentia retenta sit, maxime cadit in alteram illam et plane novam ipsius iuris privati in ius quod ad personas (lib. I.), quod ad res (lib. II. III.), et quod ad actiones pertinet (lib. IV.) divisionem. Nam cum omne ius privatum partim in se ipso et per se spectato, partim in iure, cum in controversiam vocatur, adversus iniuriam obtinendo consistat, ipsumque ius rursus aut personas, quibus competit, respiciat, aut res, quae per-
[95] sonis inserviunt, apprehendat, addito eo iure, quod actiones apprehendit civibus privatis, quibus iniuriam propulsent, non minus quam populis belli ius competentes, tres illae partes quasi sponte nascuntur.[1] Et similiter ipsarum harum partium distributiones mirabili quodam verorum discriminum sensu inventae et expressae sunt, qua de re disputare longum et ab hoc loco alienum est.[2] Denique Gaius in ex-

[1]) Quo magis postea ipsis populis sub iugum imperii redactis etiam actiones paullatim extraordinariis persecutionibus cessere, in quibus non tam nostro iure privato in iudicio, quod nobis debetur, persequimur (pr. I. de act. 4, 6.), quam novum ius ab imperio pendens indulta a magistratu cognitione exercere videmur, tanto magis actio propria quaedam iuris privati quasi substantia esse desiit, ad quam ab ipso, ex quo agimus, diversum ius pertinere possit. Quod quidem effecit, ut iam Iustiniani tempore inter actiones et obligationes non multum interesse videretur (et sane etiam actiones sunt quaedam obligationes et, quod Theophilum III. 13 pr. IV. 6 pr. maxime movit et in errorem induxit, obligationes inprimis opus habent actione et saepe tantum in agendi facultate praestita consistunt): nostro vero tempore exstincta paene actionis substantia, Gaii actiones a plerisque omnino alio sensu sc. pro πράξεσιν acciperentur; qua ratione omnis laus Gaianae divisionis perimitur. [2]) 'Tabulas delineationem systematis Gaianarum Iustinianarumque Institutionum inter se comparati exhibentes ex arte

positione tanta perspicuitate et dicendi simplicitate usus est, ut Herodotum ius narrare opinere: quae res cum primis tironum animos allicit et delectat. Quod vero negligentiae in quibusdam incusatus est, partim librariis potius vitio vertendum (velut quod haud raro contra grammatica de consecutione temporum praecepta peccasse videtur), partim aliter excusandum est. Nam persuasum mihi est, non cunctos quattuor commentarios simul, sed singulos eum in publicum edidisse, sive communi consuetudine (nam et alios hoc fecisse velut ista fere aetate Polyaenum strategematum scriptorem compertum habemus) sive quod ipse hoc adsueverit facere in libris singularibus ad edictum edendis, sive quod diffidentia quaedam in tam novo scriptionum genere eum compulerit, ut iudicia hominum experiretur. Argumento autem est primum, quod si primum commentarium cum altero demum vulgasset, mentionem imperatoris Antonini 1, 102. tanquam vivi habitam non poterat in divi commemorationem non mutare. Similiter iudicabis de secundo commentario ratione tertii, in quo §. 100. ipse rationem placiti reddit, quod 2, 232. non pretiosa ratione receptum esse dixerat. Etiam de usucapione pro herede suo et necessario vel necessario herede extante, controversa sane materia, diversa tradit 2, 58. et 3, 201., ut postea rationem traditi in eo male posuisse videatur, quod necessario extante nihil contra voluntatem testatoris ex hereditate detrahi debeat, idemque fere cadit in cognatam controversiam de in iure cessione hereditatis collatis 2, 37. et 3, 87. Deinde etiam quasdam materias, velut in iure cessionem hereditatis et bonorum possessionem, quae sine re datur (illam 2, 35—37. et 3, 85—87.[1] hanc 2, 151a. et 3, 35—37), bis et tantum non iisdem verbis sine dubio non explicuisset, sed rem, ut alias facere solet, remittendo lectorem expediisset, nisi cum postea aptius hanc materiam in comm. III. tradit intellexisset, iam [96]
manibus elapsus esset comm. II., ut corrigere eum non posset. Denique 3, 56. rem 1, 22. expositam tam late, imo latius repetit, quam non poterat ita scribens, ut lector a

---

in formam indicis redactas' multa cum arte confecit Boeckingius suaeque Gaii editioni ad calcem adiecit. [1]) Sane nuper Polenaarius ed. suae p. 233. has §§. ut spurias eiecit, maxime 2, 98. argumento usus. Sed ut cessicia tutela non tantum sub speciem legitimae tutelae cadit, sed etiam ut propria tutelae species, quae cessione defertur, considerari potest, ita etiam de in iure cessione hereditatis diversimode potest iudicari. Ille ipse vero secundi libri locus etiam evidentius arguit id, quod de ratione inter eum et tertium librum intercedente supra statuimus. Quanquam Gaius nimis molestos post 2, 98. mutati consilii obtrectatores eo etiam refutare poterat, quod cessione quoque 'heredes alicui fiamus'.

primo commentario recens, vel qui eundem certe manibus teneret, ante oculos ei versaretur.

Tot vero tantisque libri virtutibus etiam successus respondit. Per hunc Gaius quasi perpetuum initiandorum Themidos sacerdotum munus adeptus est et, dum stetit imperium Romanum, retinuit. Multi maximi nominis ICti quorumque quibusdam Gaius, si ipsam scientiam spectes, vix comparari potest, eum aperte imitati vel tecte ab eo mutuati sunt. Grammatici quoque ex hoc praecipue libro, quae ad ius civile pertinerent, petierunt. Ruente vero imperio tam occidentales Visigothi in breviario Alariciano Gaium, ut ferre eum poterant, rursus scholis suis praefecerunt, quam in oriente Iustinianus, dum novas parat Institutiones, maxime Gaianas cum rebus quotidianis, ex quibus et ipse ius didicerat, suas fecit, unde eum Gaium 'nostrum' appellare (prooem. I. §. 6. §. 5. I. de publ. iud. 4, 18. const. Omnem reip. §. 1.) sane mirum non est. Ita vero Gaius, alio licet sub nomine et multifariam deformatus totius generis humani magister in iure civili factus est. Sed sicut gemmae ingenitus ignis nec extingui longo situ ac pulvere nec perpetuo a cognata luce praepediri potest, ita nostra aetate etiam genuinae Gaii Institutiones e multorum saeculorum oblivione resuscitatae denuo efficacissimum acrioris studii ac penitioris iuris civilis cognitionis fermentum evasere.

Gaii Institutiones unico codice Veronensi palimpsesto servatas esse, Niebuhri ab Hauboldo admoniti merito a. MDCCCXVI. invento et a Goescheno, assumpto socio Hollwegio, anno insequente nunquam satis laudando studio transcripto, in vulgus notum est. De aetate huius codicis ipse Niebuhrus et postea Ulr. Koppius (Zeitschr. f. gesch. RW. IV. 473.), non videri eum post Iustinianum scriptum esse, iudicaverunt; quod ut rationem habet, ita tamen addendum est, nec multo ante scriptum videri; id enim glossema evincit adhuc non observatum,[1] quod irrepsit 2, 195. 'legatum sibi esse dimissum'; nam 'dimitti' pro 'relinqui' legatum vel 'legari', quod ut Aleander et Schultingius ad Gai. epit. 2, 7. §. 8. et 1, 1. §. 4. notarunt, in breviario Alariciano saepissime legitur, ante finem saeculi quinti, quo tantam vetus Latinitas ruinam passa est, vix ita in usum venerit, ut pro glossemate scriberetur; illo vero loco iam
[97] in eo codice fuisse videtur, unde noster transcriptus est.

1) Nulla contra ratione Boeckingius ad 3, 198. notans [edd. 3. et 4.] glossema ibi deprehendere sibi visus est, respectu L. 20. C. de furtis (6, 2) confectum. 'Probatum est' ne potest quidem aliud significare atque quod post dicitur 'responsum et iudicatum'. Aliis sane glossematis Veronensis codex deformatus est, sed talibus, quae ad tempus, quo scriptus sit, definiendum non faciunt.

Quid quod 1, 166[a]. rubricam qui posuit 'de fiduciaria tutela', ubi ipse Gaius de fiduciariis tutelis loquitur, iuris Iustiniani et ipsius rubricae tit. I. 1, 19. videtur cognitionem et rationem habuisse. Certe abolitam eius aetate tutelam muliebrem prodit rubrica ante 2, 80. Praeterea barbarum aevum sapit vitiorum qualitas, partim deterrimorum, quibus codex refertus est, quaeque faciunt, ut parum ex arte agere videantur, qui casibus, modis, temporibus contra rationem Gaiique aetatis morem a librario positis similibusque, ut vere dicam, vitiis conservandis magna cura student, quasi is antiquitatis testis esset in hisce rebus fide dignus. Eandem aetatem prodit rubricarum ratio, quas librarius[1] singulis materiis maxime initio operis praescripsit quibusve praescribendis saepius spatium vacuum reliquit; licet enim eiusmodi rubricas (quod ipsum nomen aliquoties notatum in C. invenitur) sicut Responsorum, Quaestionum aliisque minus ex arte συστηματικῶς scriptis (cf. Fr. Vat. 227) ita etiam Institutionum libris inserere librarii mature coeperint[2] (quod de Ulpiani et Paulli Institutionibus ex Collat. tit. XIV. et

---

[1]) Nam ab ipso Gaio eas profectas non esse, iam Goeschenus Praef. p. XXVIII. XXXV. ed. Lachm. recte iudicavit. Unde Boeckingii consilium non probo, qui ed. 5. etiam eas, quae deesse ei visae sunt, rubricas supplevit. Rectius quis fecerit, qui vel eas exterminaret, quae nunc invito Gaio librum eius onerant; is enim ipsa oratione divisionibusque apte factis multo doctius providit, ut lector non plane indoctus singula quaeque facile inveniret. Ipsi librarii rubricas continuo inscribere circa finem loci, qui est de contractibus, videntur desivisse, credo, quia continua lectio in scholis raro ultra eum locum perveniret et ex quarto commentario pauca tantum de actionibus, pauca de exceptionibus traderentur (cf. const. Omnem reip. §. 1). Certe C. Veron. vacuas lineas inscribendis rubricis destinatas non continet nisi usque ad illum locum (cf. not. ad 3, 141. 168.) ubi etiam in Visigot. Epitoma tituli fere deficiunt, et praeterea tantum initio comm. IV. et ante §. 115.

[2]) In usum scholarum primumque in Sabini libris ad similitudinem edicti, ubi ab ipso praetore positi tituli proprie appellabantur, hoc factum esse, colligere licet ex Pers. 5, 90. Petron. 46, unde Quintil. I. O. 12, 3. §. 11. 'Alii se ad album ac rubricas (intellige ICtorum libros) transtulerunt'; quanquam tituli illi in libris ad edictum etiam rubricae esse coeperunt (L. 2. §. 3. D. de interd. 43, 1.) et iam Vespasiani aetate in iure civili, ut constat ex aeribus Salpensano et Malacitano, ipsa quoque legum (sed tamen principalium tantum) capita quanquam non rubro colore aeri inscripta rubricae appellata sunt, indeque Iuvenal. 14, 101. 'rubras maiorum leges' generaliter dicere potuit. Verum ut in plerisque ius civile iure praetorio paullatim superatum est, ita etiam in hac tenui re maxime puto postquam in Gregoriano et Hermogeniano Codicibus tituli ab ipsis auctoribus ad modum edicti

Boethio in Cic. Top. p. 303 constat), tamen quas Veronensis [98] codex praestat, partim ineptissimae sunt. Quid? quod adeo eius scriptor*) stipes fuit, ut non modo Graecae litteraturae nescius Graeca omnia vel praeteriret vel litteris Latinis reddens corrumperet, sed etiam in Latinis quum ad rubricam venisset vel venisse sibi videretur (et facile sibi ex pigritia videbatur), iudicii, ubi rubrica desineret et nova oratio inciperet, expers, haud raro cum rubrica (si modo rubrica erat) etiam partem, ut plurimum integrum versum, novi articuli omitteret (vide 1, 56. 58. 65. 76. 97. 108. 2, 1. 97. 3, 85. 88. 139. 162. 4, 1.). Nec facile nisi barbara aetate non animadverti poterat folium, quod aliquando exciderat, alieno loco a bibliopega restitutum, quod accidit (quicquid contradicat Boeckingius)[1] ex Heimbachii et mea sententia 2, 65—79., ut simile vitium taceam ad 3, 138. a me indicatum. Quid, quod et totas sententias interdum omisit, velut 1, 6 et ante 18. 2, 269. Noli vero opinari, omnium horum vitiorum ipsum codicis Veronensis scriptorem auctorem fuisse. In libro toties maximeque iuvenum, qui facile decipiebantur, in usum descripto haud pauca sine dubio antiquiorem habuerunt originem:[2] id quod circumspecto critico in his praesertim notandum est, quae aliquando exciderunt et ad marginem librorum alius forte formae longiorumque versuum suppleta postea alieno loco restituta sunt vel perierunt. — Habuit codex initio 129 folia formae quadratae mediae, pagina quaque plerumque 24 versus, versu 39 sed et ad 45 litteras continente. Ex his tria folia plane deperdita sunt, salvo tamen initio et fine operis, et ut unum eorum quae continebat saltem ex parte aliunde sarciri possent (lib. III. init.). Quae supersunt folia, turbato ordine deletaque priore scriptura novo codici variorum Hieronymi operum faciendo inservierunt, ita ut paucis exceptis semel, circiter quartae vero foliorum parti adeo bis nova scriptura imponeretur. Lectionem praeterea frequente siglarum sive notarum usu impediente ex earum genere, quae ante Iustinianum in usu fuere,

---

singulis materiis inscripti essent, idem contigit, tandemque Alarici et Iustiniani aetate, qui etiam totius iuris civilis enucleati codicem Digestorum ad edictum spectante nomine appellavit, eo perventum est, ut vel scholasticae Institutiones ab ipso auctore per totum titulis distribuerentur, eaque honestior appellatio postea (licet nondum in Florentino Dig. codice) librariorum rubricas expelleret. *) Utrumque nunc scriptorem dico. nam duos librarios praeter correctorem in hoc codice occupatos fuisse, Studemundus deprehendit. [1]) Sed iam veritati concessit ed. 5. Rursus tamen priorem eius opinionem suscepit Th. Mommsenus epist. crit. praemissa ed. Stud. [2]) Etiam ea exemplaria, quibus Iustiniani qui composuerunt Institutiones usi sunt, quaedam habuisse menda cum Veron. C. communia, notavi ad 2, 94. 3, 196. 217. 4, 82. vid. etiam 4, 72. 73. 112.

quarumque indicem utilissimum Goeschenus editioni suae adiecit, mirandum non est, quod ex tanto naufragio nec peritissimis urinatoribus omnia contigit servare. Nec tamen multum ultra decimam partem operis interiit, et cum aliquid ex Collatione, ex Alariciana Epitoma, denique ex Iustiniani Institutionibus et Digestis potuit resarciri, tum repetitis virorum doctorum curis effectum est, ut iam in nostra editione non multum ultra tredecimam partem integri operis desideretur, cuius iacturae paene dimidium spectat ad librum quartum.

Editionum indicem accuratissimum, additis etiam aliarum [99] commentationum titulis, quae ad emendandas vel illustrandas Gaii Institutiones faciunt, Boeckingius confecit in praefatione suae editionis, qua ter repetita (postremum Lips. 1855.) ipse de Gaio et Gaianis studiis optime meritus est. Quae post hanc sola prodiit, inserta 'Institutionum et regularum iuris Rom. syntagmati', a Rud. Gneist Lips. 1858. edito, pro totius syntagmatis ratione ceteroqui novo ac consulto consilio instituti, lectiones magis (partim bene) selectas quam novas praestat. Ex superiorum editionum numero tres Goeschenanae, quae ceteris omnibus, codicis scriptura diligenter enotata, quasi fundamenta iecere, segregandae sunt, princeps Berol. a. 1820. publicata, altera, quae difficilioribus codicis locis a Bluhmio denuo inspectis, eius schedis ditata prodiit a. 1824., et tertia, post Goescheni obitum a Lachmanno a. 1842. consummata.

Ad postremae normam nostra quoque editio instituta est, ita tamen ut etiam Boeckingianae novissimae, quae omnium maxime celebratur, ratio haberetur. Nec tamen omnia, in quibus ab his editionibus deflecteremus, in notis indicavimus. Chartae parcendum erat. Itaque levicula, quo in numero maxime ad orthographiam pertinentia sunt, tacite correximus, vel quod in re tantopere ab arbitrio pendente dicere praestat, mutavimus. Praeterea in contextu litteris rectis expressimus, quae in codice leguntur, inclinatis, quae suppleta vel mutata sunt. Stellulae totidem significant litteras, lineae, si breviores sunt, syllabas trium fere litterarum, longiores interposito v. totos versus, qui nec legi nec tuto suppleri potuerunt. In margine exteriore paginas tantum primitivi codicis, quae supersunt, numeravimus; quibus additum 't. s.' spectat ad ter scriptas (Goescheno: bis rescriptas). Etiam versus codicis distinguere, nisi ubi intererat, id est, ubi nova quaedam ad schedarum ductus supplevimus, ut otiosum non placuit. In critica adnotatione ipsos schedarum ductus repraesentare initio constitueram; sed mox consilium difficultatis plenum abieci maxime postquam animadverti, quam male id Boeckingio quamvis diligentissimo cesserit. Itaque hac parte Lachmanni editio adeunda est. Denique

a notis criticis inferiore adnotatione maxime locorum, quibus cuiusque §i sententia illustratur, indicationem separare placuit, quia ea ratione in hoc scriptore spatio consuli videbatur.

Gaium ut hac altera editione retractarem, maxime novae Boeckingii curae in causa fuerunt, qui et ipsas Gaianas Institutiones quintum edidit et apographum codicis Veronensis ad Goescheni, Hollwegii, Bluhmii schedas confectum publi-
[100] cavit (utrumque Lips. 1866.). Quod posterius opus quanquam peritis magis pulcrum et nitidum, quam necessarium magnaeve utilitatis esse videbitur, fateor tamen me ipsum hoc nitore allectum esse, ut fere omnes locos difficiliores ad codicis scripturam, sicut enotata est, iterum exigerem. Idem vero et plus etiam ut facerem, nova Boeckingii editio coegit. Quod enim tam peritus Gaii editor in praefatione operis iudicat, meam editionem et vitiis et virtutibus excellere, eius pars prior iudicii, quam potissimum boni consulendam et in rem meam convertendam esse intellexi, incitamento mihi fuit, ut vitia illa quantum possem ipse cognoscerem et corrigerem. Itaque factum est, ut rursus pertractato toto opere haec nova editio multis partibus tam in praevia dissertatione et utraque adnotatione quam in ipso contextu auctior et meo quidem iudicio etiam emendatior prodeat. De quo ut etiam lector facile iudicare possit, exempla locorum emendatorum haec graviora indicare iuvat: I. 2. 6. 111. 182. 184. II. 16. 24. 27. 124. 151. 155. 213. 274. 287. III. 43. 44. 49. 56. 81. 83. 84. 116. 118. 140. 153. 168. 189. 196. IV. 16. 34. 37. 42. 46. 51. 52ª. 84. 95. 139. 153. 175. 177. 183. Caeterum neque haec fere neque permulta omnino fuere, quae a Boeckingio mutuari licuit. Plus ei monitori quam largitori debeo et (quod doleo) non raro sive impugnationibus eius sive noviter repertis et suppletis (in qua non sua provincia minus excellit vir celeb.) palam obloquendum fuit. Et vereor, ne in universum magis ingeniorum et in critica arte exercenda consilii et rationum diversitati tribuendam sit, quod is de 'libidine' mea, et mea tantum, in supplendis reformandisve his commentariis queritur. Qua tamen in re tantum abest, ut mea tantum mihi placeant, ut et optem et fore sperem, ut Boeckingii editio cum omnino tum praesertim iis, quorum textus harum Institutionum historiam accurate nosse interest, in pretio et in usu sit.

Iam in ea praefatione, quam tertiae totius huius syllogae editioni praemisi, de adversa eius fortuna questus sum, quod in ea tempora incidit, ubi gravissimum et fructuosissimum adornandae Gaii Institutionum editionis subsidium, Studemundi dico apographum codicis Veronensis eiusdemque Gaii

editionem, propediem quidem in publicum proditurum sperabatur, nec tamen prodierat, nec quando proditurum esset, certo resciri poterat. Quod subsidium ut ab omnibus, quibus haec studia cordi sunt, quo diutius exspectatur, eo ardentius desideratur, ita ei, qui Gaii Institutiones editurus est, prorsus necessarium videri debet. Ex his enim, quae viri in investigandis recognoscendisque scripturis deleticiis exercitatissimi ingenium, fides atque doctrina spondent quaeque quibusdam ipsius apographi Veronensis speciminibus passim publicatis confirmata sunt, dubitari non licet, non solum haud pauca, quae priores codicis scrutatores omnino latuerant, ab eo lecta esse, sed etiam plura oculorum acie ita certius cognita ac definita, ut quos illi in schedas suas retulerant litterarum ductus quibusque ei, qui coniectura lacunas replere conabatur, adhuc utendum erat, inexspectatum in modum corrigantur, et nunc demum, quid quoque loco scriptum esse potuerit vel non, tuto statuere liceat. Itaque hoc adiumento destitutus nonnisi necessitate coactus invitus atque ingratiis ad iterandam hanc editionem adgressus sum, animo scilicet prospiciens, mox fore, ut quaedam in ea desiderentur aliunde petenda, alia, ex prioribus editionibus retenta, certioribus et melioribus cedere debeant. Ceterum hac fortuna adduci me passus non sum, ut interim omnino tantum priora repeterem. Saltem quae potui, supplevi et emendavi maximeque, quae ex Studemundi apographo vel ipso (maxime in 'Mittheilungen antiqu. Inhalts a. d. Palimpsesten d. Gaius' Lips. 1869) vel aliis fide dignis publice privatimve communicantibus in notitiam meam pervenerant, in rem meam converti. Qua ratione certe quibusdam locis haec editio vel locupletior vel emendatior reperietur velut I. 32ᵇ—35. 78. 96. 112. II. 120. 151. III. 43. 44. 47. IV. 15. 17ᵃ. 95. 152. 166. In adnotatione vero codicem Veronensem a Studemundo inspectum hac nota *V*ˢᵗ significavi et distinxi.

Tandem Gaium ex ipso apographo Studemundiano edere posse contigit: quod opus admirabilis sane tam prudentiae et vel in minimis diligentiae ac fidei, quam studii ac laboris prodiit, a bibliopola quoque digne adornatum, Lipsiae apud Hirzelium a. MDCCCLXXIV. hoc sub titulo: *Gaii Institutionum commentarii quattuor. Codicis Veronensis denuo collati apographum confecit et iussu academiae regiae scientiarum Berolinensis edidit Guilelmus Studemund.* Praemissum est prooemium omnia, quae ad codicem eiusque fata pertinent, accurate enarrans, adiectus praeter alia 'Index notarum', codicis scripturam tractantibus perutilis. Hoc igitur novo subsidio vulgato, cum iam in Batavia fructus inde percipiendi

publici iuris fieri coepti essent, etiam ipse quod primum mihi otium datum est, ad recognoscendum ex eo Gaii editionem contuli. Postea ubi nuntiatum est, quartam Iurisprudentiae anteiustinianae editionem desiderari, etiam hunc ipsum meum laborem iam fere absolutum recognovi, nunc et novis, quae interea innotuerant ab aliis Gaio impensae curae, adhibitis. Omnino vero haece in notitiam meam pervenerunt: *J. E. Goudsmit Krit. Aanteck.* etc., quas Germanice vertit *S. Sutro* sub titulo: *Studemunds Vergleichung d. Veron. Handschr.* sive *Kritische Bemerk. zu Gaius.* Utrai. 1875. *B. J. Polenaar syntagma Institutionum Gaii. Instit. secundum Studem. apogr.* etc. Lugd. Bat. MDCCCLXXVI. denique ipsius Studemundi, socio adsumpto Paulo Krueger, ad hoc apographum curata editio, quae nuper prodiit Berol. a. MDCCCLXXVII, quamque brevitatis causa sigla *Stud. ed.* significavi. Ad eandem editionem spectant ei ipsi iam inserta Theodori Mommsen tam adnotatio quam epistola critica et Henrici Fitting publica eius commendatio in Jen.-Litt. Zeit. 1877 p. 687 seq., in quibus et ipsis de compluribus Gaianis locis critice disputatur. Eorum virorum omnium coniecturas et commenta religiose perpendi; sed, ne librum onerarem, graviorum tantum et maxime earum mentionem feci, quae novi aliquid a meis inventis discrepans et sive adprobatione, sive alia de causa commemoratione dignum afferunt. Quae igitur silentio transmisi, non neglecta sed improbata a me censeto.

Ad me ipsum quod attinet, h a n c q u a r t a m sed re ipsa potius novam editionem presse ad Studemundi apographum ita retuli, ut omnia, quae in superioribus ab imperfecta priore codicis lectione penderent, tam in textu quam in adnotatione plerumque simpliciter omitterem, nec de novis tanquam novis, si modo certa et sana erant, monerem. In significanda dubia codicis scriptura quae in apographo litteris pallidis id est obscure tantum apparentes in C. reddentibus expressa sunt, ubi interesse videbatur, punctis suppositis distinxi. Ceterum a priorum editionum tota ratione, cum reliquis partibus syllogae iurisprudentiae anteiustinianae communi recedere nec volui nec, opinor, debui. Itaque, ut aliqua specialiter ponam, ne nunc quidem id egi, quod Studemundi editio maxime spectavit, ut omnia apographi ceterorumque subsidiorum, quibus harum Institutionum editiones nituntur, sive menda sive variantes lectiones notarem. Hac parte ut plurimum sicut antea tantum litteris inclinatis in textu indicavi, quae a corrigenda codicis scriptura deflectunt, hoc modo eos, qui de lectione aliqua dubitent, satis monitos arbitratus, ut ipsum apographum vel ceteros fontes omnibus patentes adeant. Vocum vero vel litterarum, quae in codice perperam abundare vel (quod frequentissimum est vitiorum

genus) locum mutasse videntur, delectum tantum graviorum dedi. Bonus paterfamilias etiam deserta loca vel ruinosa fructuosa reddere cupit. Itaque supplendis iis, quae ab amanuensibus omissa sunt quaeve omnino aut certo legi non potuerunt, nunc quoque peculiarem operam navavi, sed eam maxime tum, ubi de supplementis in textum admittendis quaereretur, cum iam certo fundamento insistamus, ad criticae artis regulam strictius revocatam. Ad sensum suppleta sive deleticia sive omissa et tunc huiusmodi uncis ( ) saepta quamquam in illis spatii semper et ubi licebat etiam vestigiorum scripturae rationem habui, ne tamen ita ea accipiantur ac si aliis verbis suppleri non possint, vix est ut iterum moneam.

Ceterum et eas codicis partes, quibus ex apographo nova lux non affulsit, denuo recensui et in iis quoque non paucorum locorum saniorem lectionem invenisse mihi videor.

Haec de consilio et ratione novae editionis praemonita sufficere ratus benevolentiae eam eorum, qui ea usuri sunt, commendo.

Pauca sunt, quae huic quintae et, ut ipse spero, postremae meae editioni praefanda videantur.

Si quis forte opinetur, nunc etiam aliunde praeterquam ex Codice Veronensi Gaium edituro novum subsidium se obtulisse, ex opinione dico E. C. Ferrini nuper vulgata, Theophili paraphrasin Institutionum Graecam quam denuo emendatius edere coepit (a. 1884), primitus non Iustiniani, ut adhuc creditum, sed Gaii institutionum translationem *κατὰ πόδα* fuisse, is, me quidem iudice, fallitur, etiamsi plus haec opinio quam re perpensa habet, haberet verisimilitudinis: cuius tamen iudicii rationes reddere et longum nec huius loci est.

Sed ipse codex Veronensis ut rursus aliquibus locis inspectus nova nobis aperiat, indefesso et nunquam satis laudando studio Studemundi debemus, quae in Krügeri et ipsius editione altera (1884) sub titulo 'Supplementa ad Cod. Ver. apographum Studemundianum' in fronte p. XVII—XXXIX praemissa sunt (nobis insignita 'Suppl. St.'). Eaque maxime, licet iam ab aliis in illa altera editione (nobis 'Kr. ed. 2') adhibita, mihi quoque, ut rursus his Gaii commentariis recensendis et edendis meas quoque curas inpenderem, in causa fuerunt.

Quae quidem curae quin plane infructuosae non fuerint, sed Gaio non paucis nec iis tantum in locis, quae Supplementa illa spectant, plenius et rectius sive legendo sive intellegendo profuerint, ita non dubito, ut alios quoque, qui, ut Tullius ait, non vulgi more ex opinione sed ex veritate res aestimant, iudicaturos esse, sperem, maxime si contro-

versis in locis, ubi non modo de verbis sed de re et sensu dissentitur vel dubitatur, veluti (nec enim omnia hic allegare opus est) 1, 27. 32. 35. 71. 74. 78. 145. 2, 14. 82. 126. 149^a. 155. 3, 33^a. 43. 44. 56. 67. 95^a. 96. 121. 154^a. 193. 4, 37. 52^a. 62. 63. 66. 131. 175. Krügeranam alteram editionem, quae propter Supplementa Studemundiana, si contextus fidem spectas, nunc sine dubio caeteras omnes vincit, cum hac mea contulerint.

Itaque iam ad ultimos vitae humanae limites provectus dimitto Gaium meum et non sine magna animi mei commotione, vale ei dico, tanquam tot per annos[1] ut vegetae ita nunc deficientis aetatis fido amico et comiti, qui nunquam non plus beneficii utilia docendo et delectando in me contulit, quam ei ab iniuriis librariorum aliorumque defendendo retribuere potui. Scrib. Vratisl. mense Aprili 1885.

---

[1]) Iam enim Göschenus in corrigendis plagulis alterius suae editionis a. 1824 iuvenili mea opera uti dignatus est, quae praeter lectiones de Gaio tum magno cum ardore docentis et audientium habitas 'notitiam primosque gradus fecit'.

GAII [101]

INSTITVTIONVM IVRIS CIVILIS

COMMENTARII QVATTVOR.

(*COMMENTARIVS PRIMVS.*)

Pag. 1. C. Ver. I. De iure ciuili et nat*urali.*[1] **1.** ***Omnes populi, qui legibus et moribus reguntur, partim suo proprio, partim communi omnium hominum iure utuntur: nam quod quis*[2]**-que populus ipse sibi ius constituit, id ipsius proprium[3] est uocaturque ius ciuile, quasi ius proprium [4]ciuitatis; quod uero naturalis ratio inter omnes homines constituit, id apud omnes populos peraeque custoditur uocaturque ius gentium, quasi quo iure omnes gentes utuntur. '(*et*)[5] populus itaque

---

1) I de iure ciuili et nat *correctoris manu V^st; ne ex mente quidem Gaii.* 2) *Suppl. ex L.* 9. *D. cit.* 3) civitatis *add. Iust. Inst. et Dig.* 4) ipsius, *quod h. l. priores addebant edd. ex Inst., abest a V^st.* 5) *Supplevi ex Inst.*

---

§. 1. = §. 1. *I. de iure nat.* (1, 2), *L.* 9. *D. de iustit. et iure* (1, 1). *Cf. Fr. Dosith.* 1. *L.* 1 *pr. D. de acq. rer. dom.* (41, 1).

Romanus partim suo proprio, partim communi omnium hominum iure utitur. quae singula qualia sint, suis locis proponemus.

2. Constat autem ius *civile* populi Romani[1] ex legibus, plebiscitis, senatus consultis, constitutionibus principum, edictis eorum, qui ius edicendi habent, responsis prudentium. **3.** Lex est, quod populus iubet atque constituit. plebiscitum est, quod plebs iubet atque constituit. plebs autem a populo eo distat, quod populi appellatione uniuersi ciues significantur, connumeratis et*iam* patriciis; plebis autem appellatione sine patriciis ceteri ciues significantur; unde olim patricii dicebant, plebiscitis se non teneri, quia sine auctoritate eorum facta
essent; sed postea | lex Hortensia lata est, qua cautum est, ut 2.
[102] plebiscita uniuersum populum tenerent: itaque eo modo legibus exaequata sunt. **4.** Senatus consultum est, quod senatus iubet atque constituit; idque legis uicem optinet, quamuis fuerit quaesitum. **5.** Constitutio principis est, quod imperator decreto uel edicto uel epistula constituit. nec umquam dubitatum est, quin id legis uicem optineat, cum ipse imperator per legem imperium accipiat. **6.** '(*Edicta sunt praecepta eorum, qui ius edicendi habent.*)[2] ius autem edicendi habent

---

[1]) *Retinui ex ed.* 3., *cum* iuri ciuili *h. l. aperte opponatur* omne ius quo utimur §. 8. *et cf. Isidor. or.* 5, 9, 2. constant at (autem) iura pr V^{st} *edd.* iura *facto, ut puto, ex* ius c̄; *nam* iura p. R. *partim etiam iuris gentium sunt, cui hic locus non est.* constant autem iura (*propria*) *ed. mea* 1. constat autem ius *Romanum ed. Bg.* 5. constant . . iura nostra *cj. Bremer* (*de Ulp. instit. p.* 46).
[2]) *Supplevi ad sententiam. Hanc enim edictorum definitionem*

---

§. 11. *I. tit. cit.* quae singula] *i. e. quae singula praecepta an sive iuris gentium sive iuris civilis sint etc. Cf.* 1, 52. 55. 78. 82. 83. 84. 86. 89. 108. 119. 189. 193. 198. 2, 65 *seq.* 79. 3, 93. 132. 154^{a}. §. 2. *Cf.* §. 3. *I. tit. cit. L.* 7. *pr. D. tit. cit. Cic. Top.* 5, 28. §. 3. *Cf.* §. 4. *I. de iure nat.* (1, 2) *ibiq. Schrader.* §. 4. *Cf.* §. 5. *I. eod. L.* 9. *D. de leg. SC.* (1, 3). §. 5. *Cf.* §. 6. *I. de iure nat.* (1, 2). §. 6. *Cf.* §. 7. *I. eod. Cic. ad Attic.* 6, 1. §. 15. quaestores] *De eorum iurisdictione cf. Cic. divin.* 17. §. 55. *Schol. ad Cic. divin.* 15. §. 48. *quam delegatam aedilibus Cirtensibus in provincia Numidia, quam quaestor proconsulis Africae non facile adibat, nunc cognovimus ex Renier I. A.* 2196. (= *Orelli-Henzen* 6965.) 1869. 1880. 2172. 2173. 2325.

magistratus populi Romani. sed amplissimum ius est in edictis duorum praetorum, urbani et peregrini, quorum in prouinciis iurisdictionem praesides earum habent; item in edict*o*[1] aedilium curulium, quorum iurisdictionem in prouinci*is* populi Romani quaestores habent; nam in prouincias Caesaris omnino quaestores non mittuntur, et ob id hoc edictum in his prouinciis non proponitur. **7.** Responsa prudentium sunt sententiae et opiniones eorum, quibus permissum est iura condere. quorum omnium si in unum sententiae concurr*unt*, id, quod ita sentiunt, legis uicem optinet; si uero dissentiunt, iudici licet quam uelit sententiam sequi; idque rescripto diui Hadriani significatur.

II, De iuris diuisione. **8.** Omne autem[2] ius, quo utimur, [103]
3. uel ad personas pertinet, uel | ad res, uel ad actiones. 'et[3] prius uideamus de personis.

II. De condicione hominum. **9.** Et quidem summa diuisio de iure personarum haec est, quod omnes homines aut liberi sunt aut serui. **10.** Rursus liberorum hominum alii ingenui sunt, alii libertini. **11.** Ingenui sunt, qui liberi nati sunt; libertini, qui ex iusta servitute manumissi sunt. **12.** Rursus libertinorum (*tria sunt genera: nam aut ciues Romani, aut Latini aut dediticiorum*) numero sunt. de quibus singulis dispiciamus; ac prius *de* dediticiis.

IIII. De dediticiis uel lege Aelia Sentia. **13.** Lege itaque Aelia Sentia cauetur, ut qui serui a dominis poenae nomine uincti s*i*nt, quibusve stigmata inscripta s*i*nt, deue quibus ob

---

excidisse, quod ob repetita postrema verba facile fieri potuit, et sequens prodit autem, *praemissam definitionem similemve generalem sententiam indicans, et quod alioqui sola edicta sua definitione carerent. Praecepta accipe eodem generali sensu, quo dicuntur L.* 10. §. 1. *D. de iustit.* (1, 1) *L.* 1. *D. de legib.* (1, 3).
[1]) *Correxi cum Goesch. ed.* 1. edictis *C. edd. Sed postea recte tantum* edictum *appellatur. Librarius male imitatus est quod ante legerat de edictis duorum praetorum.* [2]) *Non tantum civile cf.* §. 2.
[3]) *ex cj. Th. Mommseni* sed *C. edd.* ac *Inst. cf.* §. 12.

---

§. 7. *Cf.* §. 8. *I. eod. cum Theoph. L.* 2. §. 47. *D. de orig. iur.* (1, 2). *Senec. ep.* 94. §. 8. = *L.* 1. *D. de statu hom.* (1, 5). §. 12. *I. de iure nat.* (1, 2). §. 9. = *L.* 3. *D. statu hom.* (1, 5). *pr. I. de iur. pers.* (1, 3). §. 10. *Cf.* §. 5 *fin. I. eod. Fr. Dosith.* 4. §. 11. *Cf. L.* 5. §. 2. *D. de statu hom.* (1, 5). §. 12. *Cf. Ulp.* 1, 5. *Fr. Dosith.* §§. 4 *seq.* §. 13. *Cf. Ulp.* 1, 11. *Paul.* 4, 12. §§. 5 *seq.*

noxam quaestio tormentis habita sit, et in ea noxa fuisse conuicti sint, 'quiue (*ut*) aut[1] ferro aut cum bestiis depugnarent, traditi sint, inue ludum custodiamue coniecti fuerint, et postea uel *ab* eo*dem* domino uel ab alio manumissi, eiusdem condicionis liberi fiant, cuius condicionis sunt peregrini[2] dediticii.

V. De peregrinis dediticiis. **14.** Vocantur autem peregrini dediticii hi, qui quondam aduersus populum Romanum armis susceptis pugnauerunt 'et deinde uicti[3] se dediderunt. **15.** Huius ergo turpitudinis seruos quocumque modo et cuiuscumque aetatis manumissos, etsi pleno iure dominorum fuerint, numquam aut ciues Romanos aut Latinos fieri dicemus, sed omnimodo dediticiorum numero constitui intellegemus.

[104] **16.** Si uero in nulla tali turpitudine sit seruus, manumissum modo ciuem Romanum, modo Latinum fieri dice|mus. 4.
17. Nam in cuius persona tria haec concurrunt, ut maior sit annorum triginta, et ex iure Quiritium domini, et iusta ac legitima manumissione liberetur, id est uindicta aut censu aut testamento, is ciuis Romanus fit; sin uero aliquid eorum deerit, Latinus erit.

V. De manumissione[4] uel causae probatione. **18.** Quod autem de aetate serui requiritur, lege Aelia Sentia introductum est. nam ea lex minores xxx annorum seruos non aliter uoluit manumissos ciues Romanos fieri, quam si uindicta, apud consilium iusta causa manumissionis adprobata, liberati fuerint. **19.** Iusta autem causa manumissionis est ueluti si quis filium filiamue aut fratrem sororemue naturalem, aut

---

1) quique aut *C.* quique ut *edd.* quiue *ut ex Goesch. cj. ed. Stud.*
2) *Erant enim etiam quidam cives dediticii, velut olim Campani.*
3) *Sic Goeschen et V^st, quamquam* et *errore perducto.* deinde *ut* uicti sunt *de Lachm. cj. ed. Bg.* deinde *autem* (*pro* et deinde) *ed. Bg.* 5.
4) *Haec inscriptio fortasse prodit cum particula* autem (§. 18 *init.*), *hoc loco in C. excidisse, quae de manumissione vindicta, censu, testamento Gaius ut Ulp. 1, 7—9 sine dubio circa initium materiae exposuit. Cf. 1, 126.*

---

§. 14. *Cf. E. Huschke Census u. Steuerverf. p.* 162 *seq.* §. 15. *Cf.* §§. 17. 26. §. 16. *Cf. Fr. Dosith.* 5. 13. §. 17. *Cf. Ulp.* 1, 6. 10. 12. 16. *L.* 11. *C. de act. empti* (4, 49). §. 18. *Cf. Ulp.* 1, 12. *Fr. Dosith.* 13. *Cic. pro Balbo* 8. *L.* 16 *pr. D. de manum. vind.* (40, 2). *L.* 27. *D. de manum. test.* (40, 4). lege Aelia Sentia] *a.* 3. §. 19. *Cf.* §. 39.

alumnum, aut p*ae*d*agogum,[1] aut seruum procuratoris habendi gratia, aut ancillam matrimonii causa apu*d* consilium manumittat.

VII. De consilio ad*h*ibendo. **20.** Consilium autem adhibetur in urbe Roma quidem quinque senatorum et quinque *e*quitum Romanorum puberum: in prouinciis autem uiginti recuperatorum ciuium Romanorum. idque fit ultimo die conuentus; sed Romae (*serui*)[2] certis diebus apud consilium manumittuntur. Maiores uero triginta annorum serui semper manumitti solent, adeo ut uel in transitu manumittantur, ueluti cum praetor aut pro consule in balneum uel in t*h*eatrum eat. **21.** Praeterea minor triginta annorum seruus 'manumissus[3] potest ciuis Romanus fieri, si ab eo domino, qui soluendo non erat, testamento eum liberum et heredem relictu*m*[4] * * * * [105]
5. 6. | ——— vv. 24 nunc legi non possunt ——— |[5] [22] homines Latini

[1]) *paedagogum intellige liberorum manumissoris* (*L.* 35. *D. de fideic. lib.* 40, 5). *Infra* §. 39. *intelligitur is, qui ipsum manumissorem instituit* (*L.* 13. *D. de manum. vind.* 40, 2). *Nihil igitur mutandum.* [2]) *Omissum ob simile sequens* certi-s. [3]) m̄m̄ *C.* manumissione *edd.* (*praeter Stud.*). *Neque vero manumissionem et alios ad civitatem perveniendi modos Gaius comparat. Cf.* 1, 15. 16. [4]) *Haec a me cum Lachm. et Boeck. ex V. retenta firmat etiam V*st*. quibus cur meo more vim intulisse dicar a Goudsm. non intellego. ipse nulla eorum quae sequi poterant ratione habita intrudit* cum liber tum et heres relictus sit *etiam per se non ferenda.* [5]) *In ed.* 3. *ad perficiendam huius* §. 21. *sententiam in ipso contextu, schedis Bluhmianis nisus, ex* §. 2. *I. quib. manum.* (1, 6) *collatis* §. 1. *I. qui test. tut.* (1, 14) *L.* 5. *C. de test. tut.* (5, 28) *haec formaveram:* 'relictum seru*us si*|*militer cum libertate heres scrip*tus testamen*to non praecedat*, *et* nemo *alius* | *ex eo testamento heres sit. idque eadem lege Aelia Sentia cautum est.* | *idem fauore libertatis de eo seruo P*roculus *existimat*, | *qui sine libertate heres scriptus sit*'. — *Sed etiam reliquam partem paginae, ex qua Gösch.* 2. *eamque secutae edd. singulas tantum voces* (spurios —

§. 20. *Cf. Ulp.* 1, 13 *a.* §. 2. *I. de libert.* (1, 5). *Theophil.* 1, 5. §§. 2. 4. 1, 6. §. 4. *L.* 16 *pr. D. de manum. vind.* (40, 2). *L.* 1. *C. eod.* (7, 1). *Lex Flav. Salpens.* 28. *L.* 3 *pr. Th. C. de tutor. et cur.* (3, 17). ultimo die conv.] *qui cum toto conventu edicebatur. Cf. Suet. Galb.* 10. *Plut. Galb.* 5. §. 21. *Cf.* §. 1. *I. quib. ex caus. man.* (1, 6): *infra* 2, 154. 276. *Ulp.* 1, 14. *Fr. Dos.* 16. *L.* 27. *D. de manum. test.* (40, 4). *L.* 60. *D. de her. inst.* (28, 5).

Iuniani appellantur[1]; Latini ideo, quia adsimulati sunt Latinis coloniariis; Iuniani ideo, quia per legem Iuniam libertatem

creditor — sex — debitoris — legis — pecunia — ea traditione — mancipationibus — Latinam — is quia) *praestant, ad earundem Sched. ductus et sententiae probabilitatem resarcire conatus eram, in ed.* 3. *paucis in* §. 22. *mutatis, in hunc modum:* '§. 21ª. *Cum uero lege Aelia* Sentia testamento | *primus scriptus solus ciuis Romanus fiat, placuit, si quis forte* | ex *'ancilla* sua natos spurios' [*de hoc vulgari v. spuriorum usu cf. Forcellin. v. spurius in f.*] '*liberos et heredes scripse*|rit, *omnes seruos manere, quia quis primus sit, ex ea* ora|*tione non intellegitur, nec in fraudem* creditor*um plures* ex | pa*trimonio debent decedere; denique senatus consulto ad legem* Fufiam Can|*iniam facto* pro*uisum est, ne in potestate* debitoris *esset eius* | legis *auctoritatem* per *hanc* ar*tem euertere*'. 21ᵇ. [*cf.* §. 17.] '*Ex iure Quiritium* | *fit s*eruus *noster non per hoc solum, quod* pecunia nostra con*paratur*', [*cf. L.* 38. §. 2. *D. de lib. causa* 40, 12] | '*sed* ul*terius requiritur iusta serui acquisitio prop*|*terea* quod quaedam *etiam* no*n* iustae *s*unt *acquisitiones; nam* | ea, quae traditione alien*antur*, quam*uis mancipi sint, nec uel* | mancipatione *uel in iure cess*ione *uel* usu*capio*|*ne acquir*untur, *tantum* in *bonis fiunt*'. 22. [*cf.* §. 17.] '*Latinus fit ex* | le*ge Aelia Sentia seruus minor XXX annorum, qui testamento uel inter amicos causa probata libe*|ratur: quan*quam* Latinum ip*sa lex Aelia Sentia nondum fecit; item qui ea aetate* | *maio*r a do*mino, cuius est in bon*is, quamuis ius*ta manumissione* | *manumittitur, uel qui inter* am*icos liberatur*', [*Epit.* 1, 1, 2. *addidit* per epistolam et conuiuii adhibitione; *non ex Gaio. Cf.* 1, 41, 44.] '*si modo alia* | *causa libertatem non impediat*'. [*cf.* §. 44.] '*hi omnes tamen olim qui*|dem *in* for*ma libertatis seruabantur, cum praetor eos, licet* | *serui ex iure Quiritium essent, in libertate tueretur. nunc uero hi*'. *Haec omnia supplementa nunc ex textu eiciendi illa causa fuit, quod Stud.us apogr. p. XIII. et ad h. l., ut nunc comparatus est codex, Bluhmianis illis omnem fidem detrahit, adiecto in ed. praef. p. V. not.* 1 (*et ed.* 2. *Suppl. p. XX*) *etiam ipsius Bluhmii, senis tamen et se excusantis, de iis, quod fertur, iudicio* (*haec* '*olim a se obiter inspecto codice descripta esse*' *etc.*)*: verum tamen in adn. retinui, Hollwegii de eo tempore, quo Bluhmius ante quinquaginta annos codicem inspexerat suaque enotaverat, iudicio in Zeitschr. f. Rechtsgesch. V. p.* 366. *nonnihil tribuens.* [1]) *Sic Vst, ad quem etiam in supplementis antecedentibus quaedam accommodavi.*

§. 21ª. *Cf. Epit.* 1, 2. §. 2. *infra ad* §. 45. §. 21ᵇ. *Cf.* §. 17. *cuius ordinem praescriptum Gaius etiam post in Latino accurate sequitur. Ulp.* 1, 16. *Fr. Dos.* 9. *infra* §. 35. 2, 41. 204. §. 22. *Cf. infra* 3, 56. *Ulp.* 1. 10. 12. *Fr. Dosith.* 5. 6. *Epit.* 1, 1. §. 2. inter

acceperunt, cum olim serui uiderentur esse. **23.** Non tamen illis *per*mittit lex Iunia uel ipsis testamentum facere, uel ex testamento alieno capere, uel tutores testamento dari. **24.** Quod autem diximus, ex testamento eos capere non posse, i*ta* intellegemus, '*ut* ne quid directo[1] hereditatis legatorumue nomine eos posse capere dicamus; alioquin per fideicommissum capere possunt.

25. Hi uero, qui dediticiorum numero sunt, nullo modo ex testamento capere possunt, non magis quam quilibet peregrinus; 'qui*n*[2] nec ipsi testamentum facere possunt secundum 'id quod magis[3] placuit. **26.** Pessima itaque libertas eorum est, qui dediticiorum numero sunt; nec ulla lege aut senatus consulto aut constitutione principali aditus illis ad ciuitatem Romanam datur. **27.** Quin et in urbe Roma uel intra cente- [107] simum urbis Romae miliarium morari prohibentur; et 'si *qui* contra ea fecerint,[4] ipsi bonaque eorum publice uenire iubentur ea condicione, ut ne in urbe Roma uel intra centesimum urbis Romae miliarium seruiant, neue umquam manumittantur, et si manumissi fuerint, serui populi Romani esse iubentur. et haec ita lege Aelia Sentia conprehensa sunt.

7. *Quibus modis* Latini ad ciuitatem Romanam perveniant | **28.** Latini uero multis modis ad ciuitatem Romanam perueniunt. **29.** Statim enim ex lege Aelia Sentia[5] minores triginta annorum manumissi et Latini facti si uxores duxerint uel ciues

---

1) ne quid in directo *Vst*, *puta transposito* ut *et mutato in* in — ne quid in*de* directo *cj. Goudsmit ed. Polenaar.* ne quid directo *ed. Stud.* 2) *Vst*, *ut tamen* quia *notatum Stud.do visum sit, pro* quin, *ut puto, quod et cj. Goudsm. litera* n *ex inferiore versu, ubi abundat, huc tracta.* 3) *Vst addita tamen litera* n — quod plerisque *edd. prior.* 4) *scilicet domicilio ibi collato, ut accuratius* 1, 160 *habet, quod quidam parum intellexerunt.* 5) *Quod addit h. l. C.* cautum est ut *nunc apparet glossema esse. om. etiam Polen. et Stud. edd.*

---

amicos] *Cf. Petron.* 41. §§. 23. 24. *Cf. infra* 2, 110. 275. *Ulp.* 20, 14. 22, 3. 8. *Fr. Vat.* 172. *Isidor. Or.* 9, 4. §. 51. *L.* 29. *D. de reb. dub.* (34, 5.). §. 25. *Cf.* 3, 75. 2, 285. *Ulp.* 22, 2. 20, 14. §. 26. *Cf.* §. 3. *I. de libert.* (1, 5). *Gaii epit.* 1, 1. §. 4. *infra* 1, 67. 3, 75. *Collat.* 4, 3. §. 3. §. 27. *Cf. Isidor. Or.* 9, 4. §. 52. §. 28. *Cf. Ulp.* 3, 1. *Epit.* 1, 1. §. 4. *L. un. C. de Lat. libert. toll.* (7, 6). §. 29. *Cf. Ulp.* 3, 3.

Romanas uel Latinas coloniarias uel eiusdem condicionis, cuius et ipsi essent, idque testati fuerint adhibitis non minus quam septem testibus ciuibus Romanis puberibus, et filium procreauerint, cum is filius anniculus esse coeperit, datur eis potestas per eam legem, adire praetorem uel in prouinciis praesidem prouinciae et adprobare, se ex lege Aelia Sentia uxorem duxisse et ex ea filium anniculum habere: et si is, apud quem causa probata est, id ita esse pronuntiauerit, tunc et ipse Latinus[1] et uxor eius, si et ipsa eiusdem (*condicionis sit, et ipsorum filius, si et ipse eiusdem*) condicionis sit, ciues Romani esse iubentur. **30.** Ideo autem 'in ipso*rum filio*[2] adiecimus 'si et ipse e*ius*dem condicionis sit', q*uia* si uxor Latini ciuis Romana est, qui ex ea nascitur, ex nouo senatus consulto, quod auctore diuo Hadriano factum est, ciuis Romanus nascitur. **31.** Hoc tamen ius adipiscendae ciuitatis Romanae etiamsi so*l*i
[108] minores triginta annorum manumissi et Latini facti ex lege Aelia Sentia habuerunt, tamen postea senatus consulto, quod Pegaso et Pusione consulibus factum est, et maioribus triginta annorum manumissis Latinis factis concessum est. **32.** Ceterum etiamsi ante decesserit Latinus, quam anniculi filii causam probarit, potest mater eius causam probare, et sic et ipsa fiet | ciuis Romana, *s*i Latina[3] fuerit, et filius, cuius *causam pro-* 8.
ba|rit.[4] permissum *praeterea est filio Latino etiam* soli, *ut ciuis Romanus fi*|a*t*, *ex q*uibusdam *causis causam probare, et quanquam* | ipse filius ciuis Romanus sit, quia ex ciue Romana matre natus est, tamen debet causam probare, ut suus heres patri fiat. **32a.** (*Quae*) uero di|ximus de filio anniculo,

---

[1]) *Post h. v. in Vst correctoris manu supra lineam additum* [iuni]anus *insipida magis glossa quam correctio videtur.* [2]) *Possis etiam legere* in persona filii (*sic ed. Polen.*) *vel* in huius persona (*sic ed. Kr.* 2.). [3]) *Abhinc hanc* §. *nunc, reiectis prioribus, ex Suppl. St. p. XX ed.* 2. *refeci, partim tantum sententiae in eodem spatio significandae gratia. Kr. ed.* 2 *tantum habet* fuerit, permissum, quibusdam *et* ipse filius *cum seq.* [4]) *In C. videtur fuisse* fuit et filius cui causam ṗbarit. *Scilicet etiam alios filios habere potest.*

---

§. 30. *Cf.* §§. 66. 80. *Ulp.* 3, 3. §. 31. *Cf. Ulp.* 3, 4. Peg. et Pus.] *cf.* 2, 254. §. 5. *I. de fideic. hered.* (2, 23) '*Vespasiani Aug. temporibus*'. §. 32. *Cf. Collat.* 16, 3. §§. 7. 15. *infra* 3. 5. §. 32a. *Cf. infra* 1, 72.

(*et de* | *filia annicula*)[1] dicta intellegemus. **32b**. *Praeterea ex lege Visellia tam maiores quam minores XXX annorum manumissi et Latini facti ius Quiritium adipiscuntur*,[2] id est fiunt ciues Romani, si Romae inter uigiles sex annis militauerint. postea dicitur factum esse senatus consultum, quo data est illis ciuitas Romana, si triennium militiae expleuerint. [109]
32c. Item edicto (*diui*)[3] Claudi*i* Latini ius Quiritium consecuntur, si nauem marinam *a*edificauerint, quae non minus quam decem milia modior*um frumen*ti capi*a*t, eaque nauis uel quae in eius locum substituta *sit*, *sex* annis frumentum Romam portauerit. **33**. Praeterea *a Nero*|ne *constitutum est edicto*[4], ut, si Latinus, qui patrimonium sestertium ∞ milium plurisue habebit, in urbe Roma dom*um* aedificauerit, in qu*am*[5] non minus quam partem dimidia*m* patrimoni*i* sui impenderit, ius Quiritium consequatur. **34**. Denique (*diuus*)[3] Traianus con-

1) *Ex Suppl. St. ed.* 2. *p. XXI. Ceterum in v.* 1—5. *iam edd. prior. sententiam perfeceram.* ciuis Rom*ana* — ipse filius cuius — debet causam probare, ut *edd.* — *Quae sequuntur* §§. 32b. 32c. 33. 34. *ad usque finem p.* 9 *V. magnum ex* V^{st} *augmentum sensere, quod abiectis iis, quae in edd.* 1. 2. *commentus eram, etiam cum emendationibus Stud.di, paucis tantum, quae indicavi, exceptis vel mutatis, huic ed.* [4.] *inserui.* 2) *Haec ad sententiam ipse supplevi.* 3) *Addidi.* 4) *In* V^{st} *notatum fuisse puto* con, tum *et* est. *Göschenus quidem initium huius* §.*i ita restituendum censuit: 'lege Iulia cautum est, ut Latinus, si in perficiendo* aedificio *Romae* non minus' *etc. ex L.* 139. *D. de verb. signif.* (*Ulp. lib.* 7. *ad l. Iul. et Pap.*). *Cetera tunc egregie; sed de lege Iulia nec apparet, qua ratione ea de hoc Latinorum beneficio, qui tum nondum erant, quicquam cautum esse potuerit, et L.* 64. *D. sol. matr.* (24, 3) *maxime* §. 7. *ostendit, quid in causa fuerit, ut Ulpianus hoc libro de libertis dotalibus Latinis vel facto mariti vel suo iure civitatem adeptis exponeret. Praeterea cum Gaius ordinem temporis secutus esse videatur, non dubito, ex Tacit. A.* 15, 43. *ad a.* 65. '*addidit praemia pro cuiusque ordine et rei familiaris copiis' Neronis edicto hoc beneficium adscribere. Nam Vespasianus alia sanxit. Suet. Vesp.* 8. *Lex Flav. Mal.* 62. *Sed et senatus nec Tacitus meminit nec eius partes in re lege non constituta solebant esse.* 5) quo V^{st} qu*a cj. Stud. Sed Gaius dicere solet impendere in aliquid. Kr. ed.* 2. *ut nos.*

§. 32b. *Cf. Ulp.* 3, 5. — *Orelli-Henzen Inscr. III.* 6752. §. 32c. *Cf. Ulp.* 3, 6. *Suet. Claud.* 18. *Scaevola L* 3. *D. de vacat.* (50, 5). *Nov.* 8. *Theodos. II.* §. 33. *Cf. Ulp.* 3, 1. *L.* 139. *D. de verb. sign.* (50, 16). — *Tacit. A.* 15, 43. *Suet. Vesp.* 8. §. 34. *Cf. Ulp.* 3, 1. *Fr. Vat.* 233. 235.

stituit, ut si *Latinus* in urbe tr*ien*nio pistrinum exercuerit, *quod in*[1] dies singulos non minus quam centenos m*odios* frumenti pinseret,[2] ad ius Quiritium peruen*iret* | [3] ——— 9.
vv. 1—3 ——— | **35.** . .[4] maiores triginta annorum manumissi et Latini facti *eo modo pos*|*sunt* ius Quiritium consequi, quo*d ut serui tri*|ginta annorum manumittan*tur iusta ac legitima manumissione ab eo, cuius ex iure Quiritium sint. itaque Latinus* | manumissus uindicta aut censu aut testamento *et* c*i*uis Romanus | *et eius* libertus fit, qui *e*um it*er*auerit.[5] ergo

[1]) *'in quo in' cj. Stud. sed ipsum pistrinum est centenarium* (*Fr. Vat.* 233) *et cf. antea* eaque nauis . . . portauerit. [2]) *Quod antecedit h. v. signum fuitne* p *omisso* r (= populi Rom. *cf. Fr. Vat.* 236.) *an errore positum? Suppl. St. ed. Kr.* 2. *p. XXI. secutus nunc omisi.* [3]) *Tres primos huius pag. v. nec Stud. legere potuit* (*excepta v:* (con?)sequi *in v.* 3. *med. in Suppl.*). *Quae vero ex sequentibus v.* 4 . . . 18 *passim expiscatus est, postremo etiam continuo legit, probant, haec omnia, ut etiam Krügerus* (*Krit. Beitr. p.* 114) *iudicat, ad iterationem pertinuisse, unde nunc coniicere licet, Gaium in v.* 1 . . . 3 *fere dixisse, Latinam solam etiam ter enixam ex SCto, omnem Latinum beneficio principali ius Qu.* consequi *posse, a quo ad iterationem, qua ipse patronus hoc beneficium tribuit, facilis erat transitus, velut his verbis initio* §. 35: *'Ab ipso patrono'.* [4]) *Restitutio huius* §.*i, cuius ubique spatii et litterarum V*st *ratione habita in ed.* 4. *periculum feceram, multum discrepabat ab ea, quam Krügerus l. c. excogitavit, ut alia taceam, iam eo improbabilem, quod contra rationem iuris et Ulpiani auctoritatem novum ac mirum ius legis Aeliae Sentiae inducit, et circa finem ab hoc loco plane aliena de patronatus iure Gaio obtrudit. Sed nunc, ubi Suppl. St. p. XXI meliora dederunt, et ipse in multis ab illa discedere cogor, et maxime quidem iam in eo, quod* §.*i initio, deceptus falsa, uti nunc apparet, priore St.di lectione* (*velut bis* 'Latinorum' *pro* 'annorum', 'consilium' *pro* 'consequi' *etc.*), *Gaium etiam minorum XXX ann. manumissorum rationem habuisse posueram: quod omnino credibile quidem,* (*cf. Fr. Dosith.* 14. *et supra* §. 22 *in nota*), *sed an factum sit, nunc maxime coll. Ulp.* 3, 4. *in dubio relinquendum. at potius negandum est. Quae nunc propono, in omnibus fere peritis satisfactura esse confido, etiam prae ed. Kr.* 2., *quae sine causa partim aliena intrudit, partim hiatus inexpletos relinquit, partim recte tradita attentat vel omittit.* [5]) *Hic usus loquendi contra Cod. auctoritatem iam post Fr. Vat.* 221 *in*

§. 35. *Cf. Ulp.* 3, 4. 1, 12. *Fr. Vat.* 221. *Epit.* 1, 1, 4. *Fr. Dos.* 14. *Plin. ep.* 7, 16. *Tacit. A.* 13, 27. bonorum possessio] *Cf.* 2, 88 *ibiq. cit.*

si seruus in | bonis tuis, ex iure Quiritium meus erit, Latinus quidem | a te solo fieri potest, iterari autem a me, non etiam a te potest et eo modo meus libertus fit. set et ceteris modis | ius Quiritium consecutus meus libertus fit. bono|rum autem, quae nunc aut[1] cum is mori*e*tur, reliquerit, tibi possessio | datur, quocunque modo ius Quiritium fuerit consecu|tus. quodsi cuius et in bonis et ex iure Quiritium sit manumissus, ab eodem scilicet et Latinus fieri potest et ius Quiritium consequi.

36. ***Non tamen cuicumque uolenti manumittere licet.*** [116 **37.** ***Nam is, qui*** **in fraudem creditorum uel in fraudem patroni manumitt*it*, nihil agit, quia lex Aelia Sentia inpedit libertatem. 38. Item eadem lege minori xx annorum domino non aliter manumittere permittitur, quam si uindicta apu*d* con|silium iusta causa manumissionis adpro*b*ata '*manumis*erit.[2] 39. Iustae autem causae manumissionis sunt ueluti si quis patrem aut matrem aut paedagogum aut conlactaneum manumittat. sed et illae causae, quas superius in seruo minore xxx annorum exposuimus, ad hunc quoque casum, de quo loquimur, adferri possunt. item ex diuerso hae causae, quas in minore xx annorum domino rettulimus, porrigi possunt et ad seruum**

---

dubium vocandus non erat. 1) *Per claras litteras singulares C. Omisit Kr. ed.* 2. *in contextu quo facto v.* is *alieno loco posita ferri non potest, et miramur, quod civis Rom. liberti bonorum possessionis, non hereditatis mentio fit. Intellege:* nunc, *cum Latinus civitate mutata maiorem (immo maximam, quod nova Romana civitas ex servitute ortam libertatem ei assignat) capitis deminutionem passus etiam bona sua amittit, quae ad manumissorem non nisi Data b. p. ne pertinere possunt; et deinde* cum is (*iam civis Rom. factus*) moritur, *nec quae tum amittit bona hereditatis iure ex XII tabulis ad eum, qui cum non ex i. Q. iuste manumiserat, pervenire poterunt. Sane huic non favet ea, quae nunc dominatur falsa de cap. deminutione doctrina. Sed longa disputatio rationem etiam habens Gaii* 3, 72 *huius loci non est. Vid. autem praeter* 1, 160 *ad* 2, 157 *notata et* 3, 153. 2) fuerit *C. V*st *edd. Cf. Inst.* [si] [fuerit] *ed. Kr.* 2.

---

§§. 36. 37. = *pr. I. quib. ex caus. manum.* (1, 6). *Cf. Ulp.* 1, 15. §. 38. = §. 4. *I. eod. Cf. Ulp.* 1, 13. *Fr. Dosith.* 13. *Lex Flav. Salp.* 28. *L.* 4. *C. de test. mil.* (6, 21). §. 39. *Cf.* 1, 19. §. 5. *I. quib. ex c. manum.* (1, 6). *L.* 9. 11—16. 19. 20. 25. *D. de manum. vind.* (40, 2). *L.* 21. *D. qui et a quib. manum.* (40, 9).

minorem xxx annorum. **40.** Cum ergo certus modus manumittendi minoribus xx annorum dominis per legem Aeliam
[111] Sentiam constitutus sit, euenit, ut qui xIIII annos aetatis expleuerit, licet testamentum facere[1] et in eo heredem sibi instituere legataque relinquere possit, tamen si adhuc minor sit annorum xx, libertatem seruo dare non pos*sit*. **41.** Et quamuis Latinum facere uelit minor xx annorum dominus, 'tamen nihilo minus[2] debet apu*d* consilium causam probare, et ita postea inter amicos manumittere.

42. Praeterea lege Fufia[3] Caninia certus modus constitutus est in seruis testamento manumittendis. **43.** Nam ei, qui plures quam duos neque plures quam decem seruos habebit, usque ad partem dimidiam eius numeri manumittere permitti-
tur; ei uero, qui plures | quam x neque plures quam xxx 11. t. s.
seruos habebit, usque ad tertiam partem eius numeri manumittere permittitur. at ei, qui plures quam xxx neque plures quam centum habebit, usque ad partem quartam potestas manumittendi datur. nouissime ei, qui plures quam c habebit nec plures quam D, 'non plures manumittere permittitur quam quintam partem;[4] neque plures '(*quam D habentis ratio habetur, ut ex eo numero pars defini*)atur,[5] sed praescribit lex, ne cui plures manumittere liceat quam c. quod[6] si quis unum
[112] seruum omnino[7] aut duos habet, ad hanc legem non pertinet,

---

[1]) possit, *quod hic ex C. praebent edd. multique habent Inst. codices, ex inferiore versu omissum quondam et in margine suppletum irrepsisse videtur.* [2]) *Edd. non invito C.* (*firmante V*st) nihilo minus tamen *ed. Bg.* 5. *invito Gaio* (*cf.* 1, 118. 2, 170). [3]) Fufia *pro* Furia *ubique nunc ex V*st *scripsi. Cf. Act. philol. Wirzeb.* 1868. *p.* 127. [4]) *Sic V*st *nisi quod ante* manumittere ei, *et* ut *ante* quintam *videtur addere.* [5]) *Apparet, librarium integrum versum praetermisisse, quem, ut sensus flagitabat, aptius nunc quam olim restituisse mihi videor.* [6]) *Secundum V*st *librarius* c(entum) *per errorem duplicato* q(uod) *scripsisse videtur. Sic etiam ed. Stud.* [7]) *idem fere quod tantummodo, ut saepe* (*velut Caes. b. G.* 1, 6): *itaque non transponendum.*

---

§. 40. *Cf.* §. 7. *I. quib. ex c. manum.* (1, 6); *infra* 2, 113. §. 41. *Cf. Fr. Dosith.* 13. §. 42. L. Fufia C.] *a.* 8. *Cf.* 2, 228. *Paul.* 4, 14. *Tit. I. de l. Fuf. Can.* (1, 7). *C.* 7, 3. §. 43. *Cf. Ulp.* 1, 24. *Paul.* 4, 14. §. 4. *L.* 22. §. 1. *D. de fideic. lib.* (40, 5).

et ideo liberam habet potestatem manumittendi. **44.** Ac nec ad eos quidem omnino haec lex pertinet, qui sine testam*ento* manumittunt.[1] itaque licet iis, qui uindicta aut censu aut inter amicos manumittunt, totam familiam 'suam[2] liberare, scilicet si alia causa non inpediat libertatem. **45.** Sed quod de numero seruorum testamento manumittendorum diximus, ita intellegemus, ne unquam ex eo numero, ex quo dimidia aut tertia aut quarta aut quinta pars liberari potest, pauciores manu*mittere* liceat quam[3] ex antecedenti numero licuit. et hoc ipsa '*lege*[4] *pr*ouisum est: erat enim sane absurdum, ut x seruorum domino quinque liberare liceret, quia usque ad dimidiam partem eius numeri manumittere ei conceditur, *ulterius autem*[5] XII seruos habenti non plures liceret manumi*t*tere quam IIII; 'at
12. eis,[6] qui plures quam x neque | '*plures quam XXX habent, eadem ratione utique etiam quinque, quot X habenti licuit, manumittere licet.*[7]

---

1) *manumittuntur* V^{st}. 2) *Kr. ed.* 2 *ut glossema eiecit.* suos 1, 53 *retinuit etiam contra Inst. codd. vid. etiam* 1, 55 *aliique loci.* 3) *Sic nunc Gösch. schedae interpretandae sunt.* 4) '*ratione*' *ed. Polen. fortasse recte cf. Paul.* 2, 1, 1. 5) *Ex Lachm. cj.* (*Mihi tamen is, qui supra voc.* concedit(ur) *tantum* 'terius at *scripsit, legisse videtur* concedit'ul) '*contra uero*' *ed. Bg.* '*domino uero*' *ed. Stud.* 6) *item* eis *ed. Stud. Malim* ei *pro* eis. 7) *Sententiam aliquo modo perfeci. — Ex tota p.* 12. *Bluhmius tantum isque pauca enotauit, in v.* 12. 13. 18. 19., *unde voces* liberari (*v.* 18.) *et* concedat (*v.* 19.) *in edd. receptae sunt. Conferenda autem est ad ea, quae perierunt, Gaii epit.* 1, 2. §§. 2—4. '*Nam si aliquis testamento plures manumittere uoluerit, quam quot continet numerus supra scriptus, ordo seruandus est: ut illis tantum libertas ualeat, qui prius manumissi sunt, usque ad illum numerum, quem explanatio continet superius comprehensa: qui uero postea supra constitutum numerum manumissi leguntur, in seruitute eos certum est permanere. Quodsi non nominatim serui uel ancillae in testamento manumittantur, sed confuse omnes seruos suos uel ancillas is qui testamentum facit, liberos facere uoluerit, nulli penitus firma esse iubetur hoc ordine data libertas, sed omnes in seruili condicione qui hoc ordine manumissi sunt, permanebunt. nam etsi ita in testamento seruorum manumissio adscripta fuerit, id est in circulo, ut qui prior, qui posterior nominatus sit, non possit agnosci, nulli ex his libertatem ualere manifestum est, si agnosci non potest, qui prior, qui posterior fuerit manumissus.* 3. *Nam si aliquis in aegritudine constitutus in fraudem huius legis facere*

---

§. 44. *Cf. Dionys.* 4, 24.

113] ——— vv. 2—24. ——— | 13.

46. nam et si testamento scriptis in orbem seruis libertas data sit, quia nullus ordo manumissionis inuenitur, nulli liberi erunt; quia lex Fufia Caninia, quae in fraudem eius facta sint, rescindit. sunt etiam specialia senatusconsulta, quibus rescissa sunt ea, quae in fraudem eius legis excogitata sunt.

47. In summa sciendum est, *(quod)*[1] lege Aelia Sentia cautum '*est*, *ut*[2] *(patroni)* aut creditorum fraudandorum causa manumissi liberi non fiant, etiam hoc ad peregrinos pertinere, (*(nam)* senatus[3] ita censuit ex auctoritate '*(diui)*[4] Hadriani) cetera uero iura eius legis ad peregrinos non pertinere.[5]

48. Sequitur de iure personarum alia diuisio. nam quaedam personae sui iuris sunt, quaedam alieno iuri sunt subiectae. **49.** Sed rursus earum personarum, quae alieno iuri subiectae sunt, aliae in potestate, ali*ae* in manu, ali*ae* in mancipio sunt. **50.** Videamus nunc de iis, quae alieno iuri subiect*ae* sint: '*(nam)*[6] si cognouerimus, quae istae personae s*i*nt, simul intellegemus, quae sui iuris sint. **51.** Ac prius dispiciamus de iis, qui in aliena potestate sunt.

---

noluerit testamentum, sed epistolis aut quibuscumque aliis rebus seruis suis pluribus quam per testamentum licet, conferre uoluerit libertates et sub tempore mortis hoc fecerit, hi, qui prius manumissi fuerint, usque ad numerum superius constitutum liberi erunt, qui uero post statutum numerum manumissi fuerint, serui sine dubio permanebunt. 4. *Nam si incolumis quoscumque diuerso tempore manumisit, inter eos, qui per testamentum manumissi sunt, nullatenus computentur'. Ex his tamen Epitomator ea, quae* §§. 3. 4. *continentur, aliunde quam ex Gaio sumsisse videtur.* 1) '*(cum)*' *ed. Bg.* 2) sit aut *Sched. etiam* V^{st}, *corruptum, ut puto, ex* ē ut: *sed acceptum pro* si ut *effecit, ut corrector postea super* manumissi *suppleret* sint. *idem quod secundum* V^{st} *inter* aut *et* creditorum, *alieno sane loco, signum superposuit* 11, *eo significare mihi videtur voluisse, omissum aliquid esse* (*puta v.* patroni *coll.* §. 37) *quod in margine sub eodem signo supplere oblitus est. certe non dubitandum, etiam apud peregrinos, etiamsi non omnes, patronis aliquod ius in bonis libertorum fuisse.* 3) senatus *C. edd. Bg. Stud. cf.* 1, 54. 4) *Addidi ex perpetuo Gaii more.* 5) *Sequitur linea vacua.* 6) *Ex Dig. et Inst. supplevi.*

---

§. 46. *Cf. supra* §. 21ª. *L.* 37. *D. de condit. et dem.* (35, 1). §. 47. *Cf.* §. 37. §§. 46—51. = *L.* 1 *pr. D. de his qui sui* (1, 6). *pr. I. eod.* (1, 8). §. 49. *Cf. Fr. Vat.* 298. 300. *Lex Flav. Salp.* 22.

52. In potestate itaque sunt serui dominorum. quae qui-
dem potestas iuris gentium est: nam apu*d* omnes peraeque [114]
gentes animaduertere possumus, dominis in seruos uitae necis-
que potestatem esse, et quodcumque per seruum adquiritur,
14. id domino 'adquiri.[1] **53.** Sed hoc tempore neque ciuibus |
Romanis, nec ullis aliis hominibus, qui sub imperio populi
Romani sunt, licet supra modum et sine causa in seruos suos
saeuire: nam ex 'constitutione sacratissimi[2] imperatoris An-
tonini qui sine causa seruum suum occiderit, non minus teneri
iubetur, quam qui alienum seruum occiderit. sed et maior quo-
que asperitas dominorum per eiusdem principis constitutionem
coercetur: nam consultus a quibusdam praesidibus prouincia-
rum de his seruis, qui ad fana deorum uel ad statuas principum
confugiunt, praecepit, ut si intolerabilis uideatur dominorum
saeuitia, cogantur seruos suos uendere. et utrumque recte fit:
*m*ale enim nostro iure uti non debemus; qua ratione et pro-
digis interdicitur bonorum suorum administratio. **54.** Cete-
rum cum apu*d* ciues Romanos duplex sit dominium (nam uel
in bonis uel ex iure Quiritium uel ex utroque iure cuiusque
seruus esse intelleg*i*tur), ita demum seruum in potestate do-
mini esse dicemus, si in bonis eius sit, etiamsi simul ex iure
Quiritium eiusdem non sit: nam qui nudum ius Quiritium in
seruo habet, is potestatem habere non intellegitur.

55. Item in potestate nostra sunt liberi nostri, quos iustis
nuptiis procreauimus. quod ius proprium ciuium Romanorum
est: fere enim nulli alii sunt homines, qui talem in filios suos
15. habent potestatem, qualem nos habemus. idque diu*us* Ha|dria-

---

1) adquiritur *C. edd. Sed sententia et res ipsa* (*cf.* 1, 54. 2, 88.) *exigunt, ut cum Haloandro* (*ad Dig. l. c.*) *legamus* adquiri. 2) constitutiones *C. in quo Stud.us apogr. p.* 300. *literam* s *mero calami lapsui tribuit. Sed collata L.* 9. *D. ad SC. Tertull.* (38, 17) *etiam h. l., ubi Gaius sui imperatoris primum mentionem facit*, sacratissimi *cum prior. edd. retinere malui.*

---

§. 52. = *L.* 1. §. 1. *D. de his q. sui* (1, 6). §. 1. *I. eod.* (1, 8). §. 53. = *L.* 1. §. 2. *D.* §. 2. *I. eod. Cf. Collat.* 3, 2. 3. prodigis] *Cf. Paul.* 3, 4ª. §. 7. §. 54. *Cf.* §§. 21ᵇ. 35. *infra* 2, 40. 88. 3, 166. *Ulp.* 1, 16. *Theophil.* 1, 5. §. 4. §. 55. = *L.* 3. *D. de his q. sui v. al. iur.* (1, 6). *pr.* §. 2. *I. de patr. pot.* (1, 9). *infra* §. 93. *Dionys.* 2, 26. Galatarum] *cf. Caes. de b. Gall.* 6, 19.

nus edicto, quod proposuit de his, qui sibi liberisque suis ab eo ciuitatem Romanam petebant, significauit. 'nec me praeterit', *ait*, 'Galatarum gentem credere, in potestate parentum liberos esse'.[1] **56.** *'Iustas autem nuptias contraxisse*
[115] *liberosque iis procreatos in potestate habere ciues Romani ita intelleguntur,*[2] si ciues Romanas uxores duxerint, uel etiam Latinas peregrinasue, cum quibus conubium habeant: cum enim conubium id efficiat, ut liberi patris condicionem sequantur, euenit, ut non (*solum*) ciues Romani fiant set (*et*) in potestate patris sint. **57.** Unde *et* ueteranis quibusdam concedi solet principalibus constitutionibus conubium cum his Latinis peregrinisue, quas primas post missionem uxores duxerint; et qui ex eo matrimonio nascuntur, et ciues Romani et in potestatem parentum fiunt. **57ᵃ.** *'Cum seruilibus uero personis ne nuptiae quidem sunt.* **58.** *Sed nec liberas omnes nobis uxores ducere licet:*[3] nam a quarundam nuptiis abstinere debemus. **59.** Inter eas enim personas, quae parentum liberorumue locum inter se optinent, nuptiae contrahi non possunt,[4] nec inter eas conubium est, uelut inter patrem et filiam uel inter matrem et filium uel inter auum et neptem; et si tales personae inter se coierint, nefarias | et incestas nuptias 16.

---

[1]) *Cum in C (et V^st) sit diui* Hadriani *et superscripta* c *super ultimam litteram v.* significauit, *illud retinens Polenar ed.:* significa*tur sic:* „nec me praeterit, Galatarum....esse". *sed cum etiam post* praeterit *littera* a *a librario posita sit, mox male expuncta, cum potius* it *post eam repetendum esset, malim:* significauit. 'nec me praeterit', ait 'Galatarum' *etc. quae quidem corrector perperam vocula* c(um) *addita cum* significauit *coniungere voluit, veram labem, quae erat in* a(it), *tollere oblitus.* [2]) *Restitui. Ipse librarius lacunam videtur significasse duos versus vacuos relinquens.* [3]) *Rursus duorum versuum lacunam a librario relictam, ut sententiam significarem, replevi. In his Gaius primo loco servilium personarum mentionem non habere non potuit. Cf. praeter* §§. 1. 10. *I. de nupt.* (1, 10) *Ulp.* 5, 4. 5., *cuius auctoritati plus tribuendum fuit, quam Bgii in ed.* 5., *aliena haec a Gaiana commentatione esse statuentis. Post spatium 'Sciendum autem est non omnes nobis uxores ducere licere' ed. Bg.* [4]) *Exciderit h. l.* quia.

---

§. 56. *Cf. Ulp.* 5, 2 *seq.* §. 57. *Cf. tabulas honestae missionis, quae adhuc exstant.* §§. 58. 59 = §. 1. *I. de nupt.* (1, 10). *Cf. Ulp.* 5, 6. *Paul.* 2, 19. §. 6. *Collat.* 6, 3. §. 1.

contraxisse dicuntur. et haec adeo ita sunt, ut quamuis per
adoptionem parentum liberorumue loco sibi esse coeperint,
non possint inter se matrimonio coniungi, in tantum, ut etiam
dissoluta adoptione idem iuris maneat; itaque eam, quae mihi
per adoptionem filiae aut neptis loco esse coeperit, non potero[1]
uxorem ducere, quamuis eam emancipauerim.[2] **60.** Inter
eas quoque personas, quae ex transuerso gradu cognatione
iunguntur, est quaedam similis obseruatio, sed non tanta.
61. Sane '(*enim*)[3] inter fratrem et sororem prohibitae sunt [116]
nuptiae, siue eodem patre eademque matre nati fuerint, siue
alterutro eorum: sed si qua per adoptionem soror mihi esse
coeperit, quam diu quidem constat adoptio, sane inter me et
eam nuptiae non possunt consistere; cum uero per emancipa-
tionem adoptio dissoluta sit, potero eam uxorem ducere; sed
et si ego emancipatus fuero, nihil impedimento erit nuptiis.
62. Fratris filiam uxorem ducere licet: idque primum in usum
uenit, cum diuus Claudius Agrippinam, fratris sui filiam, uxorem
duxisset: sororis uero filiam uxorem ducere non licet. et haec
17. ita principalibus constitutionibus significantur. | Item amitam
et materteram uxorem ducere non licet. **63.** item eam, quae
mihi quondam socrus aut nurus aut priuigna aut nouerca fuit.
ideo autem diximus 'quondam', quia si adhuc constant eae
nuptiae, per quas talis adfinitas quaesita est, alia ratione mihi
nupta esse non potest, quia neque eadem duobus nupta esse
potest, neque idem duas uxores habere. **64.** Ergo si quis ne-
farias atque incestas nuptias contraxerit, neque uxorem habere
uidetur, neque liberos: itaque hi, qui ex eo coitu nascuntur, ma-
trem quidem habere uidentur, patrem uero non utique, nec ob id
in potestate eius sunt, (*sed*) sunt, quales ii[4], quos mater uulgo
concepit: nam et hi patrem habere non intelleguntur, cum is

---

1) potero eam *V*st. 2) emancipauerimus *V*st. 3) *Ex Inst. supplevi.* 4) quales sunt *C. edd. Cf.* §. 12. *I. de nupt.* (1, 10). *Inde fortasse rectius:* (*sunt, sed tales*) sunt, quales sunt hi *ed. Kr.* 2.

---

§§. 60. 61. = §. 2. *I. de nupt.* (1, 10). *Cf. Ulp.* 5, 6. §. 62. *Cf.* §§. 3. 5. *I. eod. Ulp.* 5, 6. *Collat.* 6, 4. §. 5. *Tacit. A.* 12, 5 *seq.* 13, 2. *Suet. Claud.* 26. 39. 43. *Dio* 68, 2. §. 63. *Cf.* §§. 6. 7. *I. eod. Ulp.* 5, 6. *Collat.* 6, 3. §. 3. §. 64. *Cf.* §. 12. *I. eod. cum Schrad.*

etiam incertus sit; unde solent spurii filii appellari, uel a Graeca
uoce quasi σποράδην concepti, uel quasi sine patre filii.[1]
65. *Aliquando autem euenit, ut liberi, qui statim quidem ut na*ti[2] sunt, parentum in potestate non fiant, ii postea
[117] tamen redigantur in potestatem. **66.** *Uelut si Lati*nus ex lege
Aelia Sentia uxore ducta filium procreauerit, aut Latinum ex
Latina aut ciuem Romanum ex ciue Romana, non habebit eum
in potestate; '*sed si poste*a causa *probata ciuitatem Romanam* |
conse*cutus fuerit*, '*ciuem* Romanum eum simul[3] in potestate | sua 18.
habere incipit. **67.** Item si ciuis Romanus Latinam aut peregrinam uxorem duxerit per ignorantiam, cum eam ciuem Romanam
esse crederet, et filium procreauerit, hic non est in potestate
eius, quia ne quidem ciuis Romanus est, sed aut Latinus aut peregrinus, id est eius condicionis, cuius et mater fuerit, quia non
aliter quisque ad patris condicionem accedit, quam si inter patrem
et matrem eius conubium sit: sed ex senatusconsulto permittitur
causam erroris pro*b*are, et ita uxor quoque et filius a*d* ciuitatem
Romanam perueniunt, et ex eo tempore incipit filius in potestate
patris esse. idem iuris est, si eam per ignorantiam uxorem duxerit, quae dedi*ti*ciorum numero est, nisi quod uxor non fit ciuis
Romana. **68.** Item si ciuis Romana per errorem nupta sit peregrino tamquam ciui Romano, permittitur ei causam erroris probare, et ita filius quoque eius et maritus a*d* ciuitatem Romanam
perueniunt, et aeque simul incipit filius in potestate patris esse.
idem iuris est, si peregrino tamquam Latino ex lege Aelia
Sentia nupta sit; nam et de hoc specialiter senatusconsulto
cauetur. idem iuris est aliquatenus, si ei, qui dedi*ti*ciorum
numero est, tamquam ciui Romano aut Latino 'e lege Aelia

---

1) *Sequitur linea vacua.* 2) *Ex Inst. Sed sequentium causa addidi* '*quidem*'. *ut et Theophilus legisse videtur.* 3) simul ergo eum *Sched. Gösch. quod antea in edd. retentum cum vix huius loci sit, in C. vel archetypo potius fuerit* c̄rom. *transposita v.* simul; *nam etiam filium civem Rom. factum, si non erat, tacere Gaius non poterat* (*cf.* 1, 67); *hoc vero recepto etiam in interpretandis iis, quae praecedunt in Gösch. et Bluhm. Sched., aliquid mutandum erat.*

---

§. 65. — §. 13. *I. eod.* §. 66. *Cf. Ulp.* 7, 4. *supra* §. 29. §. 67. *Cf. Ulp.* 7, 4. 5, 9. *infra* 2, 142. 3, 5. 73. *Collat.* 16, 2. §. 5. 16, 3. §§. 7. 15. *supra* §. 26. *Hoc senatusconsultum antiquius fuisse alio sub Hadriano facto, apparet ex* 2, 142. 143. §. 68. *Cf. Ulp.* 7, 4.

Sentia[1] nupta sit; nisi quod scilicet qui dediticiorum numero
est, in sua condicione permanet, et ideo filius, quamuis fiat
ciuis Romanus, in potestatem patris non redigitur. **69.** Item
19. t. s. si Latina peregrino, quem Latinum esse cre|deret, '(*e lege*)
Aelia Sentia[2] nupserit, potest ex senatusconsulto filio nato
causam erroris probare: *et ita*[3] omnes fiunt ciues Romani, et [118.]
filius in potestate patris esse incipit. **70.** Idem 'constitutum
est *et*[4] si Latinus per errorem peregrinam quasi Latinam aut
ciuem Romanam e lege Aelia Sentia uxorem duxerit. **71.** Praeterea si ciuis Romanus, qui se credidisse*t* Latinum 'esse, ob id
Latinam tamquam modo e lege Aelia Sentia uxorem dux*eri*t,[5] permittitur e*i* filio nato erroris causam probare: item 'hi*s*, qui cum[6]
ciues Romani essent, peregrinos se esse cred*i*disse*nt* et peregrinas uxores duxissent, permittitur ex senatusconsulto filio nato
causam erroris pro*b*are. quo facto fiet uxor ciuis Romana et
filius 'quo*que ex e*a[7] non solum *ad ciu*itatem Romanam peruenit,
sed etiam in potestatem patris redigitur. **72.** Quaecumque de
filio esse diximus, eadem et de filia dicta intellegemus. **73.** Et
quantum ad erroris causam probandam attinet, nihil interest,

---

1) a. se lege a. s. V^{st}. ut secundum legem Aeliam Sentiam *ed. Polen. Cf. sequentem notam.* 2) *Sensu exigente addidi. Puto vero primum litteris* e l(ege) *ob vicinas litteras* creder-et *olim omissis, ceteras* a. s. *ad marginem aliquando* (*h. e. in antiquiore codice, Veronensi priore, quod mirum videri Bgio ed.* 5. *non debebat*) *suppletas pervenisse in* §. 69., *ubi nunc v.* 20. *ante* e lege A. S. *in C. leguntur, ab edd. recte omissae sunt. vid. ibi not.* 3. 3) '*et ita*' *edd. prior. Suppl. St. favent.* 4) *Ex* V^{st}, *nisi quod* ut *pro* et *scriptum fuisse visum est.* 5) V^{st}, *sed addito* et *post* esse *et verbis h. l. necessariis* tamquam . . . duxissent (*hoc facto ex* duxerit) *in fine periodi post* causam probare *transpositis, ubi ulterius corrupta et in edd. leguntur. Nunc* (*in ed.* 5) *tamen etiam* m̊ = modo *retinui, quod C. habet post* tanq(uam), *eo, ut puto, sensu, ut non quasi naturaliter Latinus Latinam uxorem duceret, sed ut ex lege A. S.* (§. 29) *causa probata aliquando cum uxore et filio civitatem Rom. consequeretur. Secus sc. in eo, qui peregrinum se errore credidit esse. Kr. ed.* 2 *ante* Latinam ob id *delendum suspicans, post illam v.* (*uxorem duxerit*) *et postea post* tanquam (*si*) *de suo addit. Non probo.* 6) *In* V^{st} *est:* hi qui c'; hi*s qui licet edd.* hiis *qui* cum *ed. Bg.* 5. 7) *Sic nunc Bluhmiana interpretor.*

---

§. 72. *Cf. supra* §. 32^a. *Ulp.* 3, 3. §. 73. *Cf. supra* §. 29.

cuius aetatis filius sit filia*ue*[1], *'cum* sen*atusconsulto nihil de ea re caueatur: nisi forte*[2] | Latinus *'uel Latina proponatur,*[3] qui*a etiam ex ipsa lege Aelia Sentia Lati*|ni, si[4] minor anniculo s*i*t filius filiaue, causa probari non potest. nec me praeterit, in aliquo rescripto diui Hadriani ita esse constitutum, tamquam quod ad erroris quo*que* | *causam* pro*b*andam *'anni*cu*l*um *filium* fa*ctum* nec*esse sit*;[5] | *'sed non semper uideri debet gener*al*e i*us *in*du|ctum, cu*m*[6] imperator *'epistulam ad*
[119] *q*uendam[7] dedit. | **74.** 'Si peregrinus (*cum ciuem Romanam* 20. t. s.
se crederet)[8] ciuem Romanam uxorem d*u*xerit, an e*x* senatus consulto *causam* pro|bare *possit*, qua*e*situm *est.*[9] *nec tamen potest*, *quia id peregrino senatus consulto non da*|*tur*, quamuis i*p*se decep*tus* mal*e* ciuem Roman*am duxerit*, *nisi*[10] | hoc ei specialiter concessum est. sed cum peregrinus ciuem Romanam uxorem duxisset et filio nato alias ciuitatem Romanam consecutus esset, deinde cum qu*ae*reretur, an causam probare posset, rescripsit imperator Antoninus, perinde posse eum causam pro*b*are, atque si peregrinus mansisset. ex quo colligimus, etiam peregrinum causam pro*b*are posse. **75.** Ex iis, quae dixi-

---

1) *Ex* V^{st} *et Gösch. Sched.* 2) *Sensus explicandi causa restitui, notis scriptum arbitratus* '*cum*', '*consulto*', '*nihil*' *et* '*caueatur*'. 3) *Item restitui notis adhibitis in* '*uel*' *et* '*proponatur*'. 4) *Sic nunc quae desunt restituere malui, cum* ni si *initio v.* 19. *certum esse videatur.* 5) *Probabilem sensum restitui pro spatii modo et partim secundum ductus Sched., quos interpretor:* anniculum filiū fact. necesse sit. *Igitur v.* '*attinet*' *omissa est, ut fieri solet* (1, 136. 4. 80). 6) *Ductus Sched. servans tanquam notas non continentes restitui.* 7) *Similiter restitui* (*erat;* epistulā). tuendam *ex Bluhm. Sched. edd. Sed Goescheno prima littera incerta visa est. Ad rem cf. Schulting pro rescriptis imp.* §. 4. *Puchta Inst. I.* §. 111. 8) *Nunc* (*in ed.* 5) *addidi. Cf.* §. 75. 9) *Haec quidem in* V^{st} (*et similiter in Suppl. St. p. XXIII.*) *quamvis C. hic difficillimo lectu, etiam inde a verbis* duxerit an *aliquatenus certa videntur: sed tamen* b *lectum putavi pro* c̄ (causam). *Quae vero Kr. ed.* 2 *deinde proxime post lacunam quasi in C. lecta et tantum initio suppleto habet:* '*probare* | causam non potest', *ea etiam Suppl. St. p. XXIII ignorata unde sumpta sint et quid sibi velint, non video.* 10) *Huiusmodi quid certe sensus flagitat, et cum a St.do relata concinere viderentur, haec quoque, quanquam minus certa, in textum recipere conatus sum.*

---

§. 74. *Cf. supra* §. 68. §. 75. *Cf.* §. 68.

mus, apparet, 'siue ciuis Romanus peregrinam siue peregrinus ciuem Romanam uxorem duxerit, eum qui nascitur peregrinum *esse; sed* si quidem p*er* errore*m* tale matrimonium contractum fuerit, emendari (*potest eius*) uitium *secundum*[1] ea, quae superius diximus; si uero nullus error intervenerit, (*set*) scientes suam condicionem ita coierint, nullo c*asu* emendatur uitium eius matrimonii.

76. Loquimur autem de his scilicet, (*inter*) quos conubium non sit; nam alioquin si ciuis Romanus peregrinam, cum qua ei conubium est, uxorem duxerit, sicut supra quoque diximus, iustum matrimonium contrahi*t* et tunc ex iis qui nasci*tur*, ciuis Romanus est et in potestate patris erit. **77.** 'It*em*que[2] si ciuis Romana peregrino, cum qu*o* ei conubium est, nupserit[3], peregrinu*s* sane procreatur et is iustus patris filius est, tamquam
21. si ex peregrina eum procreasset. | hoc tamen tempore *e* senatus- [19]
consulto, quod auctore diuo sanctissimo Hadriano[4] factum est, etiam si non fuerit conubium inter ciuem Romanam et peregrinum, qui nascitur, iustus patris filius est. | **78.** Quod autem diximus, inter ciuem Romanam peregrinumque *nisi* conu*bium sit*,[5] *qui* | nascitur, peregrinum esse, 'e *lege Minicia uenit*,[6] *qua cautum* | 'est, ut is quidem[7] *deterioris* parentis condi-

---

[1]) *Ex* V^{st}. *Sed* p(otest) e(ius) *post* emenda-ri *supplevi et initio v.* 14. *quae retulit St.* e' ex. cl, *interpretor fuisse* secd., *fortasse a librario corrupta.* emendari uitium eius ex *senatus consulto* licet (*secundum*) *ed. Stud.* [2]) *Ex Lachm. cj.* itaque *Sched.* V^{st} (*pro* itēque). [3]) nupserit | erit V^{st} *et deinde* peregrinum. [4]) hadriano s̄ V^{st}. *sed cum de interpretatione* sanctissimi (*L.* 3. *D. de natal. rest.* 40, 11. *L.* 87. §. 4. *D. de leg.* 2. *C. I. L.* V. 1. *num.* 875[b]. 1874. 3329), *quod in nota* s̄ *accipio, an* sacratissimi (*cf. ad* 1, 53) *dubitare liceat, certe haec vox ex perpetua etiam in inscriptionibus consuetudine nomini imperatoris praeponenda est. Cf. etiam* 1, 74. 2, 285. *Addidit puto Gaius hoc elogium vel non addidit, prout in ipso senatusconsulto invenerat; nam ex actis Hadriani in senatu tantum refertur.* [5]) *Sic, quod in ed.* 4. *suppleveram, secundum Suppl. St. p. XXIV mutavi.* [6]) *vel* '*lege Minicia efficit(ur)*', *cum* uenit *in C. fuisse negetur.* [7]) e ut si is qdem V^{st} *litteris maximam partem pallidis, e quibus* si *vitio librarii tribuo. Quae sequuntur in h.* §., *ex* V^{st}, *postquam plene innotuit, et quae legi non potuerunt, ad sensum et spatii rationem restitui. Pro*

---

§. 76. *Cf.* §. 56. §. 77. *Cf. Liv.* 23, 2. §. 6. 31, 31. §. 11. 38, 36. §. 6. §. 78. *Cf. Ulp.* 5, 8.

cionem *sequatur.* | eadem lege e*x d*iuerso cau*tum est*, *ut etiam* si peregrinam, *cum* | qua ei conubium non sit, uxorem *duxerit ciuis Romanus* peregri|nus ex eo coitu nascatur. sed '(*non*) hoc maxime casu neces|saria lex Minicia (*fuit*); nam (*in priore*)[1] remota ea lege 'qui *nascebatur*[2] condicionem sequi deb*ebat matris ciuis Romanae*, *quia* 'ex iis, inter quos non[3] | est conubium, qui nascitur iure gentium matris con|dicion*i* accedit. qua parte autem iubet lex, ex ciue Romano et pe|regrina peregrinum nasci, superuacua uidetur; | nam etiam remota ea lege hoc utique iure gentium | futurum erat. **79.** Adeo autem hoc ita est, ut '*si* ciui Romano *Latina nupta sit*, *qui nascitur*, *matris condicioni accedat; nam in lege Minicia quidem peregrinorum nomine comprehenduntur non*[4] | solum exter*ae* nationes et *gentes*, sed etiam qui La|tini nominantur; sed ad alios Latinos pertinet, qui propr*ios* populos propriasque civitate*s* habebant et erant peregrinorum numero. **80.** Eadem ratione ex contrario ex Latino et ciue Romana, siue ex lege Aelia Sentia siue aliter | *contract*um fuerit matrimonium, ciuis
[121] Romanus nascitur. fuerunt | tamen, qui putauerunt, ex lege 22.
Aelia Sentia contracto matrimonio Latinum nasci, quia uidetur eo *c*asu per legem Aeliam Sentiam et Iuniam conubi*um* inter eo*s* dari, et semper conubium eff*i*cit, ut qui nascitur, patris condicioni accedat; al*i*ter uero contracto matrimonio eum, qui nascitur, iure gentium matris condicionem sequi et ob id esse ciuem Romanum; sed hoc iure utimur, (*quod*) e*t*[5] senatus consulto, quod auctore diuo Hadriano (*factum est*) significatur,

'*deterioris*' *potest etiam fuisse* 'peregrini'. [1]) *His demum verbis h. l. suppletis sensui, quo exigente iam in ed. 4 (non) et (fuit) addideram, plene satisfit; quem nihil supplens Kr. ed. 2 pervertit.* [2]) *Pro hoc ed. Kr. 2 habet* diuersam *et postea ut nos nunc* sequi 'deb*ebat* pro sequebatur *ex Suppl. St. p. XXIV. sed litteris partim maxime dubiis.* [3]) *Ex Suppl. St. p. XXIV.* [4]) *Haec quoque mea supplementa eorum, quae nunc V*st *praestat, ad sensum et spatii modum accommodavi. De initio notat Stud., post* ut *fortasse scriptum fuisse* sicr̄. *Nunc in Suppl.* ne*gat post* ut *exstitisse* si. *Ergo fortasse* ex cive Rom. et Latina. [5]) *Omisso v.* quod *in fine versus, librarium* ex *scripsisse et post etiam* f(actum) e(st) *omisisse puto. certe illud enunciatum* ut . . . nascatur *nonnisi a priore* hoc iure utimur *pendere potest.*

§. 79. *Cf.* §§. 29. 22. *Ulp.* 3, 3.

ut quo(*quo*)modo[1] ex Latino et ciue Romana natus ciuis Romanus nascatur. **81.** *H*is *con*uenient*er* et*iam* illud 'senatusconsulto diu*us* Hadrian*us* auctor significauit,[2] ut ex Latino et peregrina, item contra ex peregrino et Latina *(qui)* nascitur, matris condicionem sequatur. **82.** Illud quoque his consequens est, quod ex ancilla et libero iure gentium seruus nascitur, et contra ex libera et seruo liber nascitur. **83.** Animaduertere tamen debemus, ne iuris gentium regulam uel *l*ex aliqua uel quod leg*is* uicem optinet, aliquo casu commutauerit. **84.** Ecce enim ex senatusconsulto Claudiano poterat ciuis Romana, quae alieno seruo uolente domino eius coi*i*t, ipsa ex pactione libera permanere, sed seruum procreare; nam quod inter eam et dominum istius serui conuenerit, 'e*o*[3] senatusconsulto ratum esse iubetur. sed postea diuus Hadrianus, iniquitate rei et
23. inelegantia iuris motus, restituit iuris gen|tium regulam, ut
cum ipsa mulier libera permaneat, liberum pariat. **85.** '*(Item* [122]
e lege Latina)[4] ex a*n*cilla et libero poterant l*i*ber*i* nasci; nam ea lege cauetur, ut si quis cum aliena ancilla, quam credebat

1) qm V^{st} *unde recte* quo(*quo*)modo *ed. Polen.* 2) diuo Hadrianos (*sed* s *expunctum*) auctor significauit V^{st}, senatus consult*um* diuo Hadriano auctor*e* significauit *ed. Stud. aeque bene.* 3) ex *C. edd.* 4) *Restitui. Librarius hic spatium duarum litterarum reliquit, quod explevi* '*Item*'. *Deinde vero* '*e. l. latina*' *olim ob similitudinem cum sequenti* ex ancilla *facile omitti potuit. Legem enim hanc Romanam non fuisse, apparet tam ex fine quam ex initio* §*i* 86. *collato cum SC. Claudiano.* (*Quod non curans supplevit* '*Etiam lege Aelia Sentia*' *Bg. ed.* 5.) *Neque vero alius populi peregrini legem Vespasianus facile mutasset, qui contra in iure Latinorum tantum innovavit, ut qui ante eum Latii ius obtinuissent, Latini veteres dicerentur* (*Tacit. A.* 4. 5 *et infra not. ad* 1, 95). *Sed et simile quid in nuptiis Romanorum nobilium cum Latinis feminis et contra, bello contra spem exorto, cautum videmus SCto a. u.* 269. *Dionys.* 6, 1. *Denique* '*lege Latina*' *i. e. iure Latino aliquid obtinere Gaius perinde dicere poterat, atque Tryphoninus L.* 12. §. 9. *D. de captiv.* (45, 15) *dixit* '*lege nostra*' *i. e. iure Romano. Vid. etiam* 1, 193. 3, 96.

§. 82. *Cf. infra* §§. 88. 59. *Ulp.* 5, 9. *Paul.* 2, 24. §§. 1—3. *pr. I. de ingen.* (1, 4). §. 83. *Cf. L.* 24. *D. de statu hom.* (1, 5). §. 84. *Cf. Paul.* 2. 21. *Tac. A.* 4. 10. §. 2. *ibique not. L.* 3. *Th. C. ad SC. Claud.* (4, 9). *infra* §§. 91. 160. §. 85. *Cf. L.* 2 *pr. D. ne de statu def.* (40, 15). *L.* 3. *C. sol. matr.* (5, 18).

liberam esse, coierit, siquidem masculi nascantur, liberi sint, si uero feminae, ad e*u*m pertinea*nt*, cuius mater ancilla fuerit. sed et in hac specie diuus Vespasianus, in*e*legantia iuris motus, restituit iuris gentium regulam, ut omnimodo, etiamsi masculi nascantur, serui sint eius, cuius et mater fuerit. **86.** Sed illa pars eiusdem legis salua est, ut ex libera et seruo alieno, quem sciebat seruum esse, serui nascantur. itaque apud quos talis lex non est, qui nasc*i*tu*r*, iure gentium matris condicionem sequitu*r* et ob id liber est.

87. Quibus autem casibus matris et non patris condicionem sequitur qui nascitur, *i*isdem casibus in potestate eum patris, etiamsi is ciuis Romanus sit, non esse plus quam manifestum est. et ideo superius rettulimus, quibusdam casibus per errorem non iusto contracto matrimonio senatum interuenire et emendare uitium matrimonii, eoque modo 'plerumque[1] efficere, ut in potestatem patris filius redigatur. **88.** Sed si ancilla ex ciue Romano conceperit, deinde manumissa ciuis Romana facta sit, et tunc pariat, licet ciu*i*s Romanus sit qui
nascitur, | sicut pater eius, non tamen in potestate patris est, 24.
quia neque ex iusto coitu conceptus est, neque ex ullo senatusconsulto talis coitus quasi iustus constituitur.

89. Quod autem placuit, si ancilla ex ciue Romano conceperit, deinde manumissa peper*er*it, qui nascitur, liberum nasci, (*na*)turali ratione fit; nam hi, qui illegitime concipiuntur, statum sumunt ex eo tempore, quo nascuntur; itaque si ex libera nascuntur, liberi fiunt, nec interest, ex quo mater
[123] eos conceperit, cum ancilla fuerit: at hi, qui legitime concipiuntur, ex conceptionis tempore statum sumunt. **90.** Itaque si cu*i* mulieri ciui Romanae praegnanti aqua et igni interdictum fuerit, eoque modo peregrina 'fa*ct*a tunc[2] pariat, conplures disting*u*unt et puta*nt*, si quidem ex iustis nuptiis conceperit, ciuem Romanum ex ea nasci, si uero uolgo conceperit, peregrinum ex ea nasci. **91.** Item si qua mulier ciuis Romana

1) *Cf.* §. 68. 2) *Ex V*st *sic facilius legitur.* fiat et tunc *edd. prior.*

§. 87. *Cf.* §§. 66 *seq.* §. 88. *Cf. L.* 46. *D. de adopt.* (1, 7). §. 89. *Cf. Ulp.* 5, 10. *L.* 18. 24. *D. de statu hom.* (1, 5). *Quintil. I. O.* 3, 6. §. 25. *L.* 1. §. 2. *L.* 9. *D. ad munic.* (50, 1). §. 90. *Cf.* §. 161. §. 91. *Cf.* §§. 64. 160. *Ulp.* 11, 11. *Paul.* 2, 24. §§. 2. 3.

praegnas ex senatusconsulto Claudiano ancilla facta sit ob id, quod alieno seruo inuito et denuntiante domino eius (*coiit*), conplures *distingu*unt et existimant, si quidem ex iustis nuptiis conceptus sit, ciuem Romanum ex ea nasci, si uero uolgo conceptus sit, *seruum* nasci eius, cuius mater facta esset ancilla. **92.** *Pere*grina quoque si *u*ulgo conceperit, deinde ciuis Romana '*fact*a nunc'[1] pariat, ciuem Romanum parit; si uero ex
25. peregrino | secundum leges moresque peregrinorum concepit, ita uidetur ex senatusconsulto, quod auctore diuo Hadriano factum est, ciuem Romanum parere, si et patri *e*ius ciuitas Romana done*tur.*[2]

93. Si peregrinus sibi liberisque suis ciuitatem Romanam petierit, non aliter filii in potestate eius fiunt, quam si imperator eos in potestatem redegerit: quod ita demum is facit, si causa cognita aestimauerit, hoc filiis expedire: diligentius autem exactiusque causam cognoscit de impuberibus absentibusque: et haec ita edicto diui Hadriani significa*n*tur. **94.** Item si quis cum uxore praegnante ciuitate Romana donatus sit, quamuis is, qui nascitur, ut supra dixi, ciu*i*s Romanus sit, tamen in potestate patris non fit: idque subscriptione diui 'sanctissimi[3] Hadriani significatur. qua de causa qui intellegit, uxorem suam esse pr*ae*gnatem, dum ciuitatem sibi et uxori ab imperatore petit, simul ab eodem petere debet, ut eum, qui natus erit, in potestate sua habeat. **95.** Alia causa est eorum, [124]
qui 'Lati*i* iure[4] cum liberis suis ad ciuitatem Romanam perueniunt; nam horum in potestate fiunt liberi. **96.** [5]Quod ius

1) *V^st post trium litterarum spatium,* tunc *habere videtur. Fuerit* facta n̄c. 2) *Ex V^st. Rectius vero pro* donet *scriptum foret* donata sit. 3) s *V^st. cf.* 1, 77. 4) *Sic nunc etiam V^st* Latini sunt *et edd. Cf. de hoc et de tota re post Madvig. opusc. p.* 273. *lib. nostrum* '*Gaius*' *p.* 3 *seq. et Rudorfii disp. crit. de maiore ac. min. Latio. Berol.* 1860. 5) *Num.* §*i edd.* 1. 2. *omissum hic ponere placuit.*

L. 5. §§. 2. 3. *L.* 18. *D. de statu hom.* (1, 4). *L.* 4. *C. de poen.* (9, 47). §. 92. *Cf.* §§. 77. 94. §. 93. *Cf.* 2, 135^a. 3, 20. *Collat.* 16, 7. §. 2. *Plin. ep.* 10, 6. *Paneg.* 37. *supra* §. 55. §. 94. *Cf.* §. 92. §. 95. Quod ius] *Cf. Ascon. in Cic. Pison. p.* 3. *Bait. Cic. ad Attic.* 5, 11. §. 2. *Suet. Aug.* 47. *Strabo* 4, 1. §. 13. *p.* 186. *Plin. N. H.* 3, 3 (4). §§. 18. 20. 23. 24. 30. *c.* 20 (24). §. 133. *Tacit. A.* 15, 32. *H.* 3, 55. *Plin. paneg.* 37. 39. *Spartian. Hadr.* 20. *Orell.* 4040.

quibusdam peregrinis 'ciuitatibus datum est uel a populo Romano uel a senatu uel a Caesare — — — — aut maius est Latium aut minus; maius est Latium, cum et hi, qui decuriones leguntur, et ei, qui honorem aliquem aut[1] | magistratum gerunt,[2] ciuitatem 26.
Romanam censecuntur; minus Latium[3] est, cum hi tantum, qui uel magistratum uel honorem gerunt, ad ciuitatem Romanam perueniunt. idque conpluribus epistulis principum[4] significatur.

97. *Non solum tamen naturales liberi secundum ea, quae* diximus, in potestate nostra sunt, uerum et hi, quos adoptamus. **98.** Adoptio autem duobus modis fit, aut populi auctoritate, aut *im*perio magistratus, uel*ut* praetoris. **99.** Populi auctoritate adoptamus eos, qui sui iuris sunt:
[125] qu*ae* species adoptionis dicitur adrogatio, quia et is, qui adoptat, rogatur, id est interrogatur, an uelit eum, quem adoptaturus sit, iustum filium esse: et is, qui adoptatur, rogatur, an id fieri patiatur; et populus rogatur, an id fieri iubeat. imperio magistratus adoptamus eos, qui in potestate parentium

---

1) *Totum hoc supplementum debetur V^st. In lacuna, quae restat, Stud.dus nihil praeter particulam aliquam perisse putat velut* 'Set'. *Cum vero librarius spatium hic, si omnino, certe non maius quam verbi gratia v.* 10. *reliquisse putandus sit, malim:* '*aliq(uo) ceterum*'. *Polen. suppleri vult:* dicit(ur)q(ue) maius Latium. n(am). *Stud. in ed.:* huius autem iuris duae species sunt: nam. *De re notaveram edd.* 1. 2.: *Maius Latium dici coepit ius Latii inde a Vespasiano. primum Hispaniae, ita datum, ut hae civitates magis populi Rom. municipia, licet civium Latinorum, quam ut antiquitus hoc iure dato (Plin. N. H.* 3, 1. §. 8. 3, 3. §. 4. 3, 4. §. 4. 4, 22. §. 35.) *coloniae Latinae (supra* §. 22. *Suet. Caes.* 8. *Ascon. in Cic. Pison. init. Dio* 43, 39) *esse, ideoque (cf.* '*Gaius*' *p.* 7—10) *qui magistratum ibi gererent, de ipso populo Rom. bene merere viderentur, ut iam quasi radicitus et tanquam iusti et legitimi cives Rom. (Leg. Acil. repet. c. de civitate danda; L.* 32. *D. de iure fisci* 49, 14), *qui tribus et iuris honorum Romae participes fierent, etiam cum parentibus et liberis et uxore in civitatem venirent. Cf. etiam Gell.* 16, 13. — *Sed iam totus hic de Latii iure locus novo indiget tractatu.* 2) *Veri simile est, librarium hic integrum versum omisisse huius sententiae:* nec ipsi solum sed etiam liberi et parentes. 3) *V^st* latum *edd. praeter meas* 1. 2. 4) *ad praesides puta datis.* — *Sequens v.* 8. *rubricae tantum videtur destinatus fuisse.*

---

§. 97. = *pr. I. de adopt.* (1, 11). *Cf. Ulp.* 8, 1. §§. 98. 99. = *L.* 2 *pr. D. de adopt.* (1, 7). §. 1. *I. eod.* (1, 11). *Cf. Ulp.* 8, 2. 3. *Gell.* 5, 19. *Cic. pro domo* 29, 77.

sunt, siue primum gradum liberorum optineant, qualis est filius et filia, siue inferiorem, qualis est nepos neptis, pronepos proneptis. **100.** Et quidem illa adoptio, quae per populum fit, nusquam nisi Romae fit; a*t* haec etiam in prouinciis apu*d* praesides earum fieri solet. **101.** Item per populum feminae
27. non adoptantur, nam id magis placuit; apud | praetorem uero uel in prouinciis apu*d* proconsule*m* legatumue etiam feminae solent adoptari. **102.** Item inpuberem apu*d* populum adoptari aliquando prohibitum est, aliquando permissum est: nunc ex epistula optimi imperatoris Antonini, quam scripsit pontificibus, si iusta causa adoptionis esse uide*b*itur, cum quibusdam condicionibus permissum est. apud praetorem uero et in prouinciis apud proconsulem legatumue cuiuscumque '(*quemque*)[1] aetatis adoptare possumus. **103.** Ill*ud*[2] utriusque adoptionis commune est, quod[3] et hi, qui generare non possunt, quales sunt spadones, adoptare possunt; **104.** femin*ae* uero nullo modo adoptare possunt, quia ne quidem naturales liberos in potestate habent. **105.** Item 'si(*ue*)[4] quis per populum siue apu*d* praetorem uel apu*d* praesidem prouinciae adoptauerit, potest eundem alii in adoptionem dare. **106.** 'Sed et ill*ud*, (*quod*) quaes*itum*[5] est, an minor natu maiorem natu adoptare possit, utriusque adoptionis commune est. **107.** '*Hoc uero*[6] proprium est eius adoptionis, quae [126]
per populum fit, quod is, qui liberos in potestate habet, si se adrogandum dederit, non solum ipse potestati adrogatoris subicitur, sed etiam liberi eius in eiusdem fiunt potestate *t*anquam nepotes. |

---

1) *Addidi.* 2) uero, *quod C. et edd. addunt, Digesta et Inst. ignorant, ex geminata* u *vocis* utriusque *enatum*, *omisi.* 3) *Ex Dig. et Inst.* quia *C. ed. Bg.* 4) si *C. edd.* 5) set illa quaestio *C.* Set illud (*quoque quod* quaesit*um*) *ed. Bg.* illa quaestio . . . (*omisso* est) *et in fine* communi*s* est *ed. Stud.* 6) *Ex Dig.* Illut (*factum sc. ex* h'.ů) *C. edd.*

---

§. 100. *Cf. Ulp.* 8, 4. §. 101. *Cf. Ulp.* 8, 5. *L.* 21. *D. de adopt.* (1, 7). *Gell.* 5, 19. *L.* 8. *C. de adopt.* (8, 48). §. 102. *Cf. Ulp.* 8, 5. §. 3. *I. de adopt.* (1, 11). *Gell. l. c.* §. 103. = *L.* 2. §. 1. *cit.* §. 9. *I. de adopt.* (1, 11). *Cf. Ulp.* 8, 6. §. 104. = §. 10. *I. eod. Cf. Ulp.* 8. 8ᵃ. §. 105. *Cf.* §. 8. *I. eod.* §. 106. *Cf.* §. 4. *I. eod. L.* 16. *L.* 40. §. 1. *D. eod.* (1, 7). *Cic. pro domo* 13. 14. §. 107. = *L.* 2. §. 2. *D. h. t.* §. 11. *I. eod. Cf. Ulp.* 8, 8. *L.* 15 *pr. L.* 40 *pr. D. h. t.*

108. [1]*Nunc de his personis uideamus*, *quae in manu nostra sunt*. *quod* et ipsum ius proprium ciuium Romanorum est. **109.** Sed in potestate quidem et masculi et feminae esse solent; in manum autem feminae tantum conueniunt. **110.** Olim itaque tribus modis in manum conueniebant, usu, farreo, coemptione. **111.** Usu in manum conueniebat, quae anno continuo nupta 'perseuerabat; *quia enim*[2] uelut annua possessione usu capiebatur, in familiam uiri transibat filiaeque locum optinebat. itaque lege duodecim tabularum cautum est, ut si qua nollet eo modo in manum mariti conuenire, ea quotannis trinoctio abesset atque eo modo cuiusque anni(*usum*)[3] interrumperet. sed hoc totum ius partim legibus sublatum est, partim ipsa desuetudine obliteratum est. **112.** Farreo in manu*m* conueniunt per quoddam genus sacrificii, quod Ioui[3] Farreo fit (*et*) in quo farreus panis adhibetur, unde etiam confarreatio dic*i*tur; complura praeterea huius iuris ordinandi gratia cum certis et sollemnibus uerbis, praesentibus decem testibus, aguntur et fiunt. quo*d* ius etiam nostris temporibus in usu est: nam flamines maiores, id est Diales, Martiales, Qui-

28.

[127] rinales, item[4] | reges sacrorum, nisi '(*qui*) ex farreatis nati 29.

---

1) *Duos versus rubricae causa vacuos reliquisse librarius videtur, ex quibus unum Gösch. explevit.* 2) pseuerabantn *C sed litteras* nt *fortasse per correcturam in* tq *mutatas esse notat V*st. perseuerans, dum *ed. mea prior;* perseuerabat; quae enim *ed. Bg.* perseuerabat; nam *ed. Gösch.* 3) usum *h. l. videtur omissum, cum aliquando sequens vox* interrum-peret *priore parte notata esset.* 4) *Sic V*st. *Scripsi vero* Farreo *non* farreo, *ne dubitaretur, hunc ipsum Iovem farreum, ut alius dapalis* (*Cat.* 132), *Iuno a februis februlis, alii dii similiter appellatum esse; apparet enim, Gaium hoc velle, et a deo Farreo, cui sacrificium fieret, et a farreo pane, qui in eo sacrificio adhiberetur, confarreationem dictam esse, eaque sola de causa dei, cui hoc sacrificium fit, mentionem facere. Cf.* 1, 99. *Antea ex cj. edideram* '*a nupta* farreo' '*salso* farreo' *ed. Bg.* 5.

---

§. 108. *Cf.* §. 55. *Dionys.* 2, 25. §. 110. *Cf. Serv. ad Georg.* 1, 31. *Boeth. ad Cic. Top. c.* 3. *p.* 299 *Bait. Arnob.* 4, 20. §. 111. *Cf. Cic. pro Flacco* 34. *Serv. l. c. Boeth. l. c. Macrob. Sat.* 1, 3. *Gell.* 3, 2. *infra* §§. 115b. 118. legibus] *Cf. Tacit. A.* 4, 16. §. 112. *Cf. Ulp.* 9. *Serv. l. c. ad Aen.* 4, 104. 374. *Dionys.* 2, 25. *Plin. H. N.* 18, 3, 11. *Tacit. A.* 4, 16. 53. *Gell.* 1, 12. *Lamprid. Alex. Sev.* 22 *cum Madvig. advers. crit. II. p.* 638.

sunt, non leguntur:[1] ac ne ipsi quidem sine co*n*farreatione sacerdotium habere possunt. **113.** Coemptione uero in manum conueniunt per mancipatione*m*, *id est* per quandam imaginariam uenditionem: 'nam adhibitis non m*i*nu*s* quam v. testibus ciuibus Romanis puberibus, item 'libripend*e*, asse emit eum (*mulier et is*) mulierem,[2] cuius in manum conuenit. **114.** Po*te*st autem coemptionem facere mulier non solum cum marito suo, sed etiam cum extraneo; scilicet aut matrimonii causa facta coemptio dicitur, aut fiduciae; *quae* enim cum marito suo facit coe*m*ptionem, (*ut*) apu*d* eum filiae loco sit, dicitur matrimonii causa fecisse coemptionem; quae uero alterius rei causa facit coemptionem aut cum uiro suo aut cum extraneo, uelut tutelae euitandae causa, dicitur fiduciae causa fecisse coemptionem. **115.** Quod est tale: si qua uelit quos habet tutores '*d*eponere[3] et alium nancisci, illis tutoribus (*auctoribus*) coemptionem facit; deinde a coemptionatore remancipata ei, cui ipsa uelit, et
30. ab eo uindicta | manumissa incipit eum habere tu*t*orem, (*a*)

---

[1]) exfarreatis nationle|gunt' *V*[st]; *littera* o *pro* s *scripta vel lecta videtur, itaque ante* qui *omissum.* [2]) *Sic formato supplemento omnimodo necessario significavi, librarium, cum v.* mulierem *errore bis scriptum putaret, secundum solum ut sine vitio exaratum descripsisse. Nec aliter locum vexatissimum recte constitui posse existimo, in quo tamen v.* asse, *quod praeterea* a *notatum in hoc cod. non invenitur, dubium est. Ceterum etiam maritum in coemtione a muliere quasi emtum esse, auctores sunt praeter ipsam coemtionem, quam mulier cum marito facere dicitur, Varro teste Nonio* 12, 50. *s. v. Nubentes, Serv. ad Aen.* 4, 103. 214. *ad Georg.* 1, 31. *Isidor. orig.* 5, 24, 26. *Neque obstat emtionis vox, quae (ab ἐμοῦ dicta) nihil aliud significat, quam iure aliquo suum facere id quod emitur, hic suum maritum et patrem familiae, qui iam et dote data uxori rei uxoriae actione obligabatur; nam et familiae emtor non tam res quam fictam ipsam testatoris personam rerum dominam et sua superiorem quasi suam facit sibique adiungit.* libripendaemit eum mulierem *V*[st] — libripende emit *is* mulierem *ed. Stud.* [3]) *Sic ed. Stud.* reponere *C. edd. etiam meae.*

---

§. 113. *Cf. Cic. l. c. de orat.* 1, 56, 237. *Serv. ad Aen.* 4, 103. 214. *ad Georg.* 1, 31. *Non.* 12, 50. *Boeth. l. c. Isidor. Or.* 5, 24. §. 26. adhibitis .... libripende] = *Priscian.* 6, 96. *p.* 726 *Putsch. p.* 282 *Hertz.* §. 114. *Cf. Cic. pro Mur.* 12. *Boeth. et Serv. ll. cc. Dionys.* 2, 25. *infra* 1, 136. 2, 159. §. 115. *Cf. Fest. v. Remancipatam p.* 277; *infra* §. 166.

quo manumissa est; qui tutor fiduciarius dicitur, sicut (*ex*)
inferioribus appare*bit*. **115^a.** 'Olim *quid*em[1] etiam testamenti
faciendi gratia *f*iduciar*i*a fiebat coemptio: tunc enim non alit*er*
feminae testamenti faciendi ius habebant, exceptis qui*bus*dam
personis, quam si coemptionem fecissent remancipataeque et
manumissae fuissent; set hanc nec*essitat*e*m* coemptionis fa-
cien*dae* ex auctoritate diui Hadriani senatus remisit; 'cens*entur*
enim i*pso iure* | femina*e capite deminutae*.[2] | **115^b.** Si ta*men*
[128] *mulier*[3] fiduciae causa *cum* *ui*ro *suo* *f*ecer*it* coemp*tion*e*m*,
nihilominus filiae loco incipit esse: nam si omnino qualibet ex
causa u*x*or in manu uiri sit, placuit eam filiae iura nancisci.[4]

116. Superest, ut exponamus, quae personae in mancipio
sint. **117.** Omnes igitur liberorum personae, siue masculini
siue femini*ni* sexus, quae in potestate parentis sunt, manci-
pari ab hoc eodem modo possunt, quo etiam serui mancipari
possunt. **118.** Idem iuris est in earum personis, quae in manu
sunt: nam feminae a coemptionatoribus eodem modo possunt
(*mancipari*, *quo liberi a parente* '*possunt*, *in tantum*)[5] qui-
dem, *ut quam*uis *e*a *sol*a apu*d* coemptionatorem *f*iliae loco sit,
quae ei nupta sit, *tamen* nihilo minus etiam | quae ei nup*t*a 81.
non *si*t nec ob id filiae loco sit, ab eo mancipari possit. **118^a.**
(*Set*)[6] plerumque solum et a parentibus et a coemptionatoribus
mancipantur, cum uelint parentes coemptionatoresque (*e*) suo
iure eas personas dimittere, sicut inferius euidentius apparebit.
119. Est autem mancipatio, ut supra quoque diximus, imagi-

---

1) Olim olim *C.* olim *edd.* 2) *Restitui nunc (ed. 4) propius ad Hollw. Sched. ductus sane incertos et sensum. Ed. prior. pro* ipso iure . . cap. min. *feceram* fecissent . . coemptionem. *Kr. ed. 2 hiatum indicat.* 3) *Göschen. volebat 'Si qua tamen' vel 'licet autem mulier'.* 4) *Sequitur linea vacua.* 5) *Hoc si scriptum ponis* pos̄sintt, *ostendit, qua ratione librarius omnia haec omittere potuerit. 'mancipatur; adeo' ed. Bg.* 6) *Supplevi ex praecedente* possit.

---

§. 115^a. *Cf. Cic. Top.* 4. *Liv.* 39, 9. *Gell.* 1, 12. §. 115^b. *Cf.* §§. 114. 118. 3, 14. §. 117. *Cf. Dionys.* 2, 27. *Plut. Num.* 17 *fin. infra* 1, 132. *L.* 10. *C. de patr. pot.* (8, 47). §. 118. *Cf.* §§. 114 *seq.* 123. 137. §. 118^a. *Cf.* §§. 132 *seq.* §. 119. = *Boeth. in Top.* 5. *p.* 322 *Bait. Cf. supra* §. 113. *Ulp.* 19, 3. 4. *Varro de L. L.* 5, 34. §. 163. 9, 49. §. 83. *Epit.* 1, 6. §. 3. *Theophil.* 1, 12. §. 6. *Fest. v. Rodus p.* 265. *C. Aelius apud Priscian.* 8, 4. *p.* 792 *P.* qui libram — libripens] = *Priscian.* 6 *fin. p.* 726 *P.*

naria quaedam uenditio: quod et ipsum ius proprium ciuium Romanorum est; eaque res ita agitur: adhibitis non minus qu*am* quinque testibus ciuibus Romanis puberibus et praeterea alio eiusdem condicionis, qui libram aeneam teneat, qui appellatur libripens, is, qu*i* mancipio 'accipit, aes[1] tenens ita dicit: HVNC EGO HOMINEM EX IV*RE* QVIRITIVM MEVM ESSE AIO ISQVE MIHI EMPTVS ESTO HOC AER*E* AENEAQVE LIBRA; deinde *a*ere percutit libram idque aes dat ei, a quo mancipio accipit, quasi preti*i* loco. **120.** Eo modo et seruiles et liberae [129]
personae mancipantur; animalia quoque, quae mancipi sunt, quo in numero habentur boues, equi, muli, asini; item praedia tam urbana quam rustica, quae et ipsa mancipi sunt, quali*a* sunt Italica, eodem modo solent mancipari. **121.** In eo solo praediorum mancipatio a ceterorum mancipatione differt, quod personae serui*l*es et liberae, item animalia, quae mancipi sunt, nisi in praesentia sint, mancipari non possunt; adeo quidem, |
32. ut eum, (*qui*) mancipio acc*i*pit, adprehendere id ipsu*m*, quod e*i* mancipio dat*ur*, necesse sit; unde etiam mancipatio dicit*ur*, quia manu res capitur: praedia uero 'in[2] absentia solent mancipari. **122.** Ideo autem aes et libra adhibetur, quia olim aereis tantum nummis utebantur; et erant asses, d*u*pondii, semisses, quadrantes, nec ullus aureus uel argenteus nummus in usu erat, sicut ex lege XII tabularum intellegere possumus; eorumque nummorum uis et potes*t*as non in numero erat, sed in pondere; n*amque*[3] *uel*uti asses librales erant,[4] et d*u*pondi*i*

---

1) *Ita rectius Bg. ex Boethio.* accipit rem *C.* accipit rem aes *et mea prior ed. ex 'Gaius' p.* 27. 2) *Hic in fine versus addidi, quod in C. secundo v. superiore ante* mancipio *abundat.* 3) *Scripsi, cum in V*st *prima littera sit* n. *'aliquo aeris' ed.* 3. *'nummorum' ex Lachm. cj. ed. Bg.* 4) *'tum* erant *bilibres; unde' ed. Bg. Quod ex C. Bluhm. refert* fuerant, *id ed.* 3 *interpretatus eram p.* II erant. *'Nam sic et notare et praeponere 'pondo' et accusativum adhibere solebant. Vid. I. F. Gronov. de pec. vet.* 1, 6, *p.* 27.' *Sed post V*st *Gaianum potius videtur quod nunc edidi.*

---

§. 120. *Cf. Ulp.* 19, 1. *supra* 1, 113. 117. *infra* 2, 19. 21. 27. 35. §. 121. *Cf. Ulp.* 19, 6. *Isidor. Or.* 5, 25. §. 31. *Varro de L. L.* 6, 8. §. 85. §. 122. *Cf. Plin. N. H.* 33, 3, 13. *Dionys.* 9, 27. *Gell.* 20, 1. *Isidor. Or.* 10, 67. 16, 18. §. 5. *et* 25. §. 3. *Priscian. p.* 708. 1347 *P. Fest. v. Pendere. Grave aes. Dispensatores p.* 208. 98. 72. *Schol. Pers.* 2, 59.

duarum librarum, unde etiam dupondius dictus *est*, *quasi* duo pondo: quod nomen adhuc in usu retinetur. semiss*es* *quo*que et quadrante*s* pro rata scilicet portione ad pondus examinati erant. *tunc* i*gitur et* qui daba*t alicui*[1] pecuniam, non adnumerabat eam, sed appendebat; unde serui, quibus permittitur *ad*minis*t*ratio pecuniae, *d*isp*en*s*a*tores appellati sunt et '*ad hunc diem dicun*|tur.[2] **123.** [3]Si tamen quaerat ali*quis*,
[130] *qua* re si *qua* coemptio|*nem fecit*, *differat a mancipatis*, illa quidem, quae coemptionem fac*it*, *non* de*ducitur in* seruilem condici|onem, a*t a parentibus et a coemptionatori*|*bus* mancipa*ti* mancipataeue seruorum loco constituuntur, adeo quidem, ut ab eo, cuius in mancipio | sunt, neque hereditat*em* 33.
neque legata aliter capere poss*in*t, quam si *si*mul eodem testamento liberi esse iubeantur, sicuti iuris est in persona seruorum. sed differentiae ratio manifest*a* e*st*, cum a parentibus et a coemptionatoribus *i*isdem uerbis mancipio 'accipi*a*ntur,[4] quibus serui; quod non similiter *f*it in *coemptione*.[5]

124. Videamus nunc, quo modo *ii*, qui alieno iuri *sub*iecti sunt, eo iure li*b*erentur.

125. Ac prius de his dispiciamus, qui in potestate sunt. **126.** Et quidem seru*i* *que*madmodum potestate liberentur, ex his intell*eg*ere possumus, quae de seruis manumittend*is superius* exposuimus. **127.** [6]Hi uero, qui *in potestate parentis sunt, mortuo eo sui iuris fiunt. sed hoc d*istinctionem recipit; nam *mortuo pat*re san*e* omnimodo filii filiaeue sui iuris efficiunt*ur*; mortuo uero auo *non omni*modo *nepotes neptes*|ue sui *i*uris *fiunt*, *sed ita si post mortem aui* in patris sui potestatem recasuri non s*unt*. *ita*que si moriente auo *pater eorum et uiuat et in potesta*te patris fuerit, tunc post

1) *Haec maxime respondere Sched. videntur. possis tamen etiam facere*: convenienter qui dabat olim. 2) *Ex Hollw. et mea cj. restitui.* 3) *In restituenda hac* §. *post* V^{st} *paululum deflexi ab his, quae ed.* 3. *proposueram.* 4) accipiuntur *C. ed. Bg.* 5) *Ex Gösch. ed.* 2. *restitui.* 6) *Supplementa debentur Inst.*

§. 123. *Cf.* §§. 113. (*cum ibi citt.*) 138. 2, 160. 3, 114. *et Gell.* 18, 6. *unde apparet, quosdam uxorem, quae coemptionem fecerat, in manu et mancipio viri esse dixisse.* §. 124. = *pr. I. quib. mod. i. pot. solv.* (1, 12). §. 125. *Cf.* §§. 13 *seq.* §. 126. = *pr. I. cit.* superius] *cf. ante* §. 18. *not.* §. 127. = *pr. I. cit. Cf. Ulp.* 10, 2.

ob*itum aui* in pat*ris* sui potestate fiunt; si uero is, quo tem-
pore au*us* moritur, aut iam mor*tuus est aut* exiit de potestate
(*patris*, *tunc hi*, *quia in potestatem*) eius cadere non possunt, [13
34. sui iuris fiunt. **128.** Cum | autem is, cui ob aliquod maleficium
'ex lege (*aliqua uelut ex lege*) Cornelia[1] aqua et igni inter-
dicitur, ciuitatem Romanam amitt*at*, sequitur, ut qui*a* eo modo
ex numero ciuium Romanorum tollitur, proinde ac mortuo eo
desinant liberi in potestate eius esse: nec enim ratio patitur,
ut peregrinae condicionis homo ciuem Romanum in potestate
habeat. pari ratione et si ei, qui in potestate parentis sit, aqua
et igni interdictum fuerit, desinit in potestate parentis esse,
quia aeque ratio non patitur, ut peregrin*ae* condicionis homo
in potestate sit ciuis Romani parentis. **129.** Quodsi ab
hostibus captus fuerit parens, quamuis seruus hostium fiat,
tamen pendet ius liberorum propter ius postlimini*i*, 'qu*o*[2]
hi, qui ab hostibus capti sunt, si reuersi fuerint, omn*ia* pri-
stina iura recipiunt; itaque reuers*us* habebit liberos in pote-
state: si uero illic mortu*us* sit, erunt quidem liberi sui iuris;
sed utrum ex hoc tempore, quo mortu*us* est apud hostes pa-
rens, an ex illo, quo ab ho*st*ibus captus est, dubitari potest.
ipse quoque filius neposue si ab hostibus captus fuerit, simi-
liter dicemus, propter ius postlimini*i* potestatem quoque paren-
tis in suspenso esse. **130.** Praeterea exeunt liberi uiriles sexus
35. de parentis potestate, si flamines Diales inaugurentur, et | femi-
nini sexus, si uirgines Vestales capiantur. **131.** Olim 'qui*dem*,[3]
quo tempore populus Romanus in Latinas regiones colonias
deducebat, (*et*) qui iu*s*su parentis in coloniam Latinam nomen
dedissent,[4] desinebant in potestate *pa*rentis esse, quia effice-

1) *Ex* V^{st}, *sed necessario suppletum.* ex lege poenali *edd. prior. secundum Gösch. Schedas correctas.* 2) quia *Inst.* quod V^{st}, *sed ut puto nota erronea.* 3) qq. *C.* V^{st} (*sed pro* qd, *ut puto; cf.* 1, 157). quoque *edd., quod non est huius loci.* 4) *Ex* V^{st} *partim cj. sed certa secundum Suppl. St. p. XXV.*

§. 128. = §. 1. *I. ib. Cf. Ulp.* 10, 3. §. 129. = §. 5. *I. ib. Cf. Ulp.* 10, 4. dubitari potest] *C. Paul.* 2, 24. §. 1. *L.* 12. §. 1. *L.* 18. *L.* 22. §. 2. *D. de captiv.* (49, 15). §. 130. *Cf. Ulp.* 10, 5. *infra* §. 145. 3, 114. *Tacit. A.* 4, 16. *Gell.* 1, 12. *Plutarch. Num.* 10. §. 131. *Cf. Cic. pro Caec.* 33. 34. *pro Balbo* 11—13. *pro domo* 30. *Boeth. in Top.* 4: *p.* 302 *Bait.*

32] rentur[1] alterius ciuitatis ciues.[2] **132.** '*Praeterea*[3] emancipatione desinunt liberi in potestate parent*ium* esse. set filius quidem tribus mancipationibus, ceteri uero li*b*eri, siue masculini sexus siue feminini, una mancipatione exeun*t* de parentium potestate: lex enim XII tabularum tantum in persona fili*i* de tribus mancipationibus loquitur *h*is uerbis: 'si pater (*ter*) filium uenum du*it*, filius (*a*) patre liber esto'.[4] *eaque* res ita agitu*r*: mancipat pater filium alicui; is *e*um uindicta manumittit: eo facto reuertitur in potestatem patris; is eum iterum mancipat uel eidem uel alii (set in usu est, eidem mancipari) isque eum postea similiter uindicta manumittit; eo facto (*cum*) rursus in potestatem patris fueri*t* reuer*sus*,[5] tertio pater eum mancipat uel eidem uel alii (set hoc in usu est, ut eidem manci*petur*) *eaque* mancipatione *de*sini*t* *in* *potest*ate *p*atris ess*e*, *et*iamsi nondum manumissus sit, set adhuc in causa mancipii |[6] ————————

1) *Ex* V^{st}; *quae legi non potuerunt, ad sensum et spatium supplevi.* 2) *Sequitur linea vacua.* 3) *Ex Inst. et Bg. ed.* 5. *addidi.* 4) *Ex* V^{st}; *v.* ter *post* pater *verisimilius excidit quam post* filium; *quanquam Ulp.* 10, 1. *accuratius verba legis retulisse videtur.* 5) *Ex* V^{st} *ita locus hic et paulo post reficiendus videbatur. Confirmarunt Suppl. St. p. XXV.* 6) *Nihil fere in hac pagina legi potuit, nisi a Stud., praesertim in Suppl. fere haec: v.* 6. patrono in bonis lib(*erti?*), *v.* 11 *initio* mancipatione exeunt de patris pote — *v.* 12 *medio* m(anu)m(issae) fuerint; *ut Gaius hic de iure patris emancipatoris in bonis emancipati eodem fere ac quod manumissori in bonis liberti competit, egisse videatur, postea vero de eodem emancipationis ceterarum praeter filium personarum iure, ubi una mancipatio et manumissio sufficiebat. quod firmat Gaii epit. Itaque in priore paginae parte initio sequebatur fere 'sit apud eum, cui mancipatus est. a quo si rursus manumittatur, sui iuris fit'. Rursus haec quae exceperint, cognosci iam certo potest ex Gaii epit.* 1, 6. §. 3 *med.: 'Tamen cum tertio mancipatus fuerit filius a patre naturali fiduciario patri, hoc agere debet naturalis pater, ut ei a fiduciario patre remancipetur, et a naturali patre manumittatur, ut si filius ille mortuus fuerit, ei in hereditate naturalis pater, non fiduciarius, succedat. Feminae uel nepotes masculi ex filio una emancipatione de patris uel aui exeunt potestate et sui iuris efficiuntur. Et hi ipsi quamlibet una mancipatione de patris uel aui potestate exeant, nisi a patre fiduciario*

§. 132. *Cf. Gai. epit.* 1, 6. §. 3. *Ulp.* 10, 1. §. 6. *I. quib. mod. i. pot. solv.* (1, 12); *infra* §. 135. 2, 141. 3, 6. 4, 79. *Dionys.* 2, 27.

36. **133.** [1]*Admonendi autem sumus, liberum arbitrium esse ei, qui*
t. s. *filium et ex eo nepotem in potestate habebit, filium quidem* [13
potestate dimittere, nepotem uero in potestate retinere: uel ex diuerso filium quidem in potestate retinere, nepotem uero manumittere, uel omnes sui iuris efficere. eadem et de pronepote dicta esse intellegemus.

134. [2]*Praeterea parentes etiam liberos in adoptionem datos in potestate habere desinunt. et in filio quidem, si in*
37. *adoptionem datur, tres mancipationes* | et duae intercedentes manumissiones proinde fiunt, ac fieri solent, cum ita eum pater de potestate dimittit, ut sui iuris efficiatur. deinde aut patri remancipatur, et ab eo is, qui adoptat, uindicat apu*d* praetorem, filium suum esse, et illo contra non uin*di*cante 'a[3] praetore uindicanti filius addicitur, aut 'non remancipatur[4] patri, '*sed* | *a*b *e*o uindic*a*t is qui adop*tat*, *apud* que*m* *in tertia*[5] mancipatione est: set sane commodius est patri remancipari.[6] in ceteris uero liberorum personis, seu masculini seu feminini sexus, una scilicet mancipatio sufficit, et aut remancipa*n*tur parenti aut non remancipa*n*tur. eadem et in prouinciis apu*d*

---

remancipati fuerint et a naturali patre manumissi, succedere eis naturalis pater non potest, nisi fiduciarius, a quo manumissi sunt. Nam si remancipatum eum sibi naturalis pater uel auus manumiserit, ipse eius in hereditate succedit'. Cf. §. 6. *I. quib. mod. ius pot. solv., verb. 'Et tunc ex edicto Praetoris etc.'* [1]) *Est* §. 7. *I. h. t. L.* 28. *D. de adopt.* (1, 7) *a Gösch. recte h. l. posita, quamquam Stud. nihil eorum conspexit. Mihi tamen verisimilius visum est, initium §i in Iustiniani Inst. fidelius quam in Dig. ex Gaio transumptum esse; unde ex illis restitui. 'Liberum arbitrium est ei' ed. Bg. Nec quicquam, si sententiam spectas, inter haec et ea, quae not. anteced. significavi, interiisse videtur.* [2]) *Initium hoc deperditum ex Göscheni fere restitutione ad sensum demonstrandum supplevi. Nihil enim inter hanc* §. *et* 133. *intercidisse, ex* §§. 7. 8. *I. quib. mod. i. pot. solv.* (1, 12) *apparet.* [3]) *Hoc* a *fugitivum in C. inter* uindicat *et* apud *positum huc revocandum erat.* [4]) *Ex Scheurlii cj. firmata* V^{st}. iure mancipatur *C. edd.* [5]) *Ex* V^{st} *et partim ex Scheurlii cj.* [6]) *sc. ab eo, cui in adoptionem daturus est, ne aliam personam, cui mancipetur, adhibere necesse sit. Scheurl.*

---

§. 134. *Cf. maxime Plin. ep.* 8, 18. §. 4. *praeterea Gell.* 5, 19. *Suet. Oct.* 64. *Cic. de fin.* 1, 7. *Tertull. apol.* 9. *L. ult. C. de adopt.* (8, 48). §. 8. *I. t. c.* (1, 12).

praesidem prouinciae solent fieri. **135.** Qui ex filio semel iterumue mancipato conceptus est, licet post tertiam mancipationem patris sui nascatur, tamen in aui potestate est, et ideo ab eo et *e*mancipari et in adoptionem dari potest. a*t* is, qui ex eo filio conceptus est, qui in tertia mancipatione est, non
[134] nascitur in aui potestate: set eum Labeo quidem existimat in eiusdem mancipio esse, cuius et pater sit: utimur autem hoc iure, ut quamdiu pater eius in mancipio sit, pendeat ius eius; et si quidem pater eius ex mancipatione manumissus erit, 'cad*at*[1] in e*i*us potestatem; si uero is, dum in mancipio sit,
de|cesserit, sui iuris fiat. **135ª.** Eadem scilicet' intel*legemus* 38.
in nepote, *cum semel* is manc*i*|*p*atus *fuerit*, *ac in filio*, *qui in tertia ma*ncip*atio*ne *est*. nam[2] ut supra diximus, quod in filio faciunt tres mancipationes, hoc facit una mancipatio in nepote. **136.** '*Mulier* | *eo*, *quod in* m*anum conuenit*, *non sem*per, *nisi coemptionem* fecer*it*, *parent*|*is potestate hodie liberatur; nam de flaminica Diali le*|*ge* A*sinia* An*tist*ia *ex auctoritate Cornelii* Maximi et | Tuberonis cautum est,[3] u*t* haec quod ad sacra tantum uideatur in manu esse, quod uero ad ceteras causas perinde habeatur, a*t*que si in manum non conuenisset. '*eae* | *uero mulieres*, *quae in manum conueniunt per coemp*|*tion*e*m*,[4] potestate parentis liberantur; nec interest, an in uiri sui manu si*n*t *an* extranei, quamuis ha*e* solae loco filiarum habeantur, quae in uiri ma|nu *sunt*.

---

1) *Ex Bg. ed.* 5. cadit *ed. mea prior.* 2) *Supplementum nunc ad Sched. accuratius accommodavi.* 3) *Ex his edd. tantum praestant* fecer*it et* Maximi et Tuberonis. *In restitutione ad sensum licet etiam ad ductus Sched. facta maxime rationem habui Tacit. A.* 4, 16. *ad a.* 24, *cuius coss. fuerunt C. Asinius Pollio et C. Antistius Vetus. De re, an ita salvis religionibus lege caveri posset, iam Augusti aetate videtur tractatum esse* (*cf. Tacit. l. c. Suet. Oct.* 31. *Dio* 54, *ult.*) *et tum ICtis Cornelio Maximo et Tuberoni* (*L.* 2. §§. 45. 46. *D. de orig. iur.* 1, 2. *L.* 16. §. 1. *D. de instr. leg.* 33, 7) *ea sententia placuisse, ex qua Tiberii demum aetate lex lata est. Lachmanno de SCto ex auctoritate coss. a.* 743. *Pauli Fabii Maximi et Q. Aelii Tuberonis facto cogitanti multa adversantur, in quibus praeter Taciti auctoritatem etiam hoc, quod illi consules inverso ordine fuerunt.* 4) *Similiter restitui.*

---

§. 135. *Cf.* §. 9. *I. ib. supra* §§. 132. 89. §. 135ª. *Cf.* §§. 132. 134. §. 136. quamuis] *Cf.* §§. 111. 114. 115ᵇ.

137. '*Feminae, quae in manu sunt, similiter eo iure liberantur atque filiae, quae in potestate sunt, uelut morte eius, cuius in ma*|*nu* sunt, *siue ei* aqua *et igni* inter*dictum fue*|rit. **137**[a]. *Sed et*[1] *remancipatio*ne desinunt in manu esse, [135
et si ex | ea mancipatione manumissa*e* fuerint, su*i iuris* ef|fici*untur.* [2]*et ea quidem*, quae *fiduciae causa cum extraneo coemp*|*tionem fecerit*, cogere coempti|onatorem *potest*, ut *se* rem*ancip*et, cui ipsa uelit; a*t uirum, cuius in manu* est,
39. nihil*o* magis potest *c*ogere, | quam et filia patrem. se*d* filia quidem nullo modo patrem potest cogere, etiam si adoptiua sit: haec autem (*uirum*) repudio misso proinde compellere potest, atque si ei nunquum nupta fuisset.

138. I*i*, qui in causa 'mancipii[3] sunt, quia seruorum loco habentur, uindicta, censu, testamento manumissi sui iuris fiunt. **139.** Nec tamen in hoc casu lex Aelia Sentia locum habet: itaque nihil requirimus, cuius aetatis sit is, qui manumittit et qui manumittitur; ac ne illu*d* quidem, an patronum creditoremue manumissor habeat; ac ne numerus quidem leg*e* Fufia Caninia[4] finitus in his personis locum habet. **140.** Quin etiam inuito quoque eo, cuius in mancipio sunt, censu libertatem consequi possunt, excepto eo, quem pater ea lege mancipio dedit, ut sibi remancipetur; nam quodammodo tunc pater potestatem propriam reseruare si*b*i uidetur eo ipso, quo*d* mancipio recipit. ac ne is quidem dicitur inuito eo, cuius in mancipio est, censu libertatem consequi, quem pater ex noxali causa

---

1) *Sententiam probabilem deperditorum vv.* 16—18. *restitui pro spatii modo et in v.* 18. *ad Sched. ductus* (aq̀ *scriptum fuisse posui*). *Item novum §i signum* (137[a]) *feci.* 2) *Similiter v.* 21—23. *partemque v.* 24. *restitui, sed nunc ex V*[st]. 3) *Sic geminata littera* i *haec vox h. l., ubi res non spectat, in C. legitur, ut interdum aliae multae similes* (*velut* spurii filii 1, 64. 2, 159. bestiis 1, 13. 14. peculii 4, 74[a]. iudicii 4, 133. uadimonii 4, 185) *non* mancipi, *dum in* rebus mancipi *vel* nec mancipi *ubique tantum haec forma, quamvis et ipsa a* mancipium *oriunda invenitur. Quare etiam in edendo hoc discrimen retinendum putavi.* 4) legis Fuf. Can. *etiam V*[st].

---

§. 137. *Cf.* §§. 127. 128. §. 137[a]. *Cf. Fest. v. Remancipatam p.* 277. *supra* §§. 118. 118[a]. §. 9. *I. quibus mod. ius pot. solv.* (1, 12). §. 138. *Cf.* 1, 123. 2, 160. 3, 114. §. 139. *Cf.* §§. 38. 18. 42. 47. §. 140. *Cf.* 4, 75. 79. *Collat.* 2, 3. *L.* 3. §. 4. *D. de hom. lib. exh.* (43, 24).

mancipio dedit, uelut quod furti eius nomine damnatus est, et *e*um mancipio actori dedit: nam hunc actor pro pecunia habet. **141.** In summa admonendi sumus, aduersus eos, quos in mancipio habemus, nihil nobis | contumeliose facere licere; alioquin 40.
36] 'iniuriarum *actione*[1] tene*b*imur. ac ne diu quidem in eo iure detinentur homines, set plerumque hoc fit dicis gratia 'modo[2] uno *m*omento; nisi sc*i*licet ex noxali causa 'mancip*io* *d*entur.[3]

142. Transeamus nunc ad aliam diuisionem. nam ex his personis, quae neque in potestate neque in manu neque in mancipio sunt, quaedam uel in tutela sunt uel in curatione, quaedam neutro iure tenentur. uideamus igitur, quae in tutela, 'quae[4] in curatione sint: ita enim intelleg*e*mus ceter*a*s personas, quae neutro iure tenentur. **143.** Ac prius dispiciamus de his, quae in tutela sunt.

144. Permissum est itaque parentibus, liberis, quos in potestate sua habent, testamen(*to tu*)tores dare: masculini quidem sexus 'inpuberibus, (*feminini uero inpuberibus puberibus*)que, ue*l* cum nu*p*tae sint.[5] ueteres enim uoluerunt feminas, etiamsi perfectae aetatis sint, propter animi leuitatem in tutela esse. **145.** Itaque si quis filio filiaeque testamento tutorem dederit, et ambo ad pubertatem peruenerint, filius quidem desinit habere tutorem, filia uero nihilominus in tutela permanet: tantum enim ex lege Iulia et Papia Pop*pa*ea iure liberorum a tutela liberantur feminae. loquimur autem | ex- 41.
ceptis uirginibus Vestalibus, quas etiam ('*tutela*)[6] ueteres in

---

1) iniuria|rumc V^{st}. *sed cum insolite dicatur* iniuriarum causa teneri, *suspicor in archetypo fuisse* iniuriar' aone. 2) *Addidi.* m V^{st}. 3) *Sic nunc ed.* 5. *ex perpetuo Gaii more scripsi; nec hic* mancipio dare *et* mancipare *plane idem est.* manciparentur *C.* mancipentur *Kr. ed.* 2. 4) *Sic* V^{st} uel *edd. prior.* 5) inpuberib.que c' nubtae sint V^{st}. *Itaque praeter supplementum, de quo dubitari vix possit, unam litterulam* l *addidi.* 6) *Hoc post* sacerdotii *supplent ceterae edd. sed tum pro* etiam, *quod aperte respicit* §. 130, iam *dixisset Gaius.* liberas *simpliciter i. e. non servas, ut in Kr. ed.* 2. *nullo modo ferri potest. Cf.* 2, 112. *Omittit Kr. ed.* 2.

---

§. 141. *Cf.* §§. 115. 118ᵃ. 132. 134. 137. §§. 142. 143. = *pr. I. de tutelis* (1, 13). §. 144. *Cf. Ulp.* 11, 1. 15. *Fr. Vat.* 229. §. 3. *I. tit. cit.* (1, 13); — *infra* §. 190. 2, 240. 289. *Liv.* 34, 2. *Cic. pro Mur.* 12. *Boeth. in Cic. Top.* 4. 11. *p.* 302. 335. 342 *Bait. Isidor. Or.* 9, 7. §. 30. §. 145. *Cf.* §. 194. 3, 44. *Ulp.* 11, 14. 15. — *Plutarch. Num.* 10. *Dio* 56, 10.

honore*m* sacerdoti*i* liberas esse uoluerunt: itaque etiam leg*e* XII tabularum cautum est. **146.** Nepotibus autem neptibusque ita demum possumus test*amento* tutores dare, si post mortem nostram in patris sui potestatem[1] recasuri non sint. itaque si filius meus mortis meae tempore in potestate mea sit, nepotes, quos ex eo (*habeo*), non 'pote*ru*nt[2] ex testamento meo habere tutorem, quamuis in potestate mea fuerint; scilicet quia mortuo me in patris sui potestate futuri *sunt*. **147.** Cum [137]
tamen in compluribus aliis causis postumi pro iam natis habeantur, et in hac causa placuit, non minus postumis quam iam natis testamento tutores dari posse, si modo in ea causa sint, ut si *u*iuis nobis nasc*a*ntur, in potestate nostra fiant. hos '(*enim*)[3] etiam heredes instituere possumus, cum extraneos postumos heredes instituere permissum non 'sit. **148.** (*Vxori*), quae[4] in manu est, proinde ac filiae, item nurui, quae in fili*i* manu est, proinde ac nepti tutor dari potest. **149.** Rectissime autem tutor sic dari potest: LVCIVM TITIVM LIBERIS MEIS TVTOREM 'DO (*uel*) *VXORI* (*MEAE*) TVTOREM DO.[5] sed et si ita scriptum sit: LIBERIS MEIS uel VXORI M*E*AE TITIVS TVTOR ESTO, recte datus intellegitur. **150.** In persona
42. tamen | uxoris, quae in manu est, rece*p*ta est etiam tutoris optio, id est, ut liceat ei permittere, quem uelit ipsa, tutorem sibi optare, hoc modo: TITIAE VXORI MEAE TVTORIS OPTIONEM DO. quo casu licet uxori '(*tutorem optare*)[6] uel in

---

1) iure *inserunt C. edd. Vid.* '*Gaius*' *p.* 28. 2) potesint *C.* poter*i*nt *ed. Bg.* 3) *Addidi.* 4) sint quae *etiam V*st. *An ex* sit uc quae? *vid. sequ. not.* 5) dolic.tut do *V*st. *errore puta inde nato, quod nota antiquior* uc = uxor (*cf. Putsch. p.* 1588), *cuius vestigia in* 1, 148. *et aliquoties in Ulpiani fragmentis* (*cf. Fleckeisen N. Jahrb. f. Philol. LXXV p.* 373) *comparent quaeque in archetypo adhibita fuisse videtur, librario incognita erat.* DO LEGO aut DO *ed. mea* 3. DO *ed. Stud.* 6) *Ita Lachm. ed.* (*Fefellit librarium similitudo litterarum* -t ux-ori *et* tut. opt-are.) (*eligere tutorem*) *ed. Bg.* (*ita testari, ut tutorem optare liceat*) *auctore Mommseno ed. Stud.; perperam quantum video, et contra Gaii mentem, ex qua non testatoris est, sed mulieris, data optione* (*sive*

---

§. 146. = §. 3. *I. tit. cit.* §. 147. = §. 4. *I. ib.* — *Cf.* 2, 130. 242. §. 148. *Cf.* §. 114. 2, 159. §. 149. *Cf.* 2, 280. 193. *Fr. Vat.* 229. §§. 150—153. *Cf. Liv.* 39, 19. *Plaut. Truc.* 4, 4. *v.* 6. *Lex Flav. Salp.* 22.

omnes res uel in unam forte aut duas. **151.** Ceterum aut plena optio datur aut angusta. **152.** Plena ita dari solet, ut proxime supra diximus. angusta ita dari solet: TITIAE VXORI MEAE 'TVTOR*IS* OPTIONEM DVMTAXAT[1] SEMEL DO, aut DVMTAXAT BIS DO. **153.** Quae optiones plurimum inter se differ*un*t; nam quae plenam optionem habet, potest semel et bis et ter et saepius tutorem optare: quae uero angus*tam* habet optionem, si dumtaxat semel data est optio, amplius quam semel optare non potest; si tantum bis, amplius quam bis optandi facultatem non habet. **154.** Vocantur autem hi, qui nominatim testamento tutores dantur, datiui, qui ex optione sumuntur, optiui.

155. Quibus testamento quidem tutor datus non sit, iis ex
138] lege XII '(*tabularum*)[2] agnati sunt tutores, qui uocantur legitimi. **156.** Sunt autem agnati per uirilis sexus personas cognatione iuncti, quasi a patre cognati, ueluti frater eodem patre natus, fratris filius neposue ex eo, item patru*u*s et pa-
trui | filius et nepos ex eo. at hi, qui per feminini sexus per- 43.
sonas cognatione coniunguntur, non sunt agnati, sed alias t. s.
naturali iure cognati. itaque inter auunculum et sororis filium non agnatio est, sed cognatio. item amitae, materterae filius non est mihi agnatus, set cognatus, et inuicem 'scilicet[3] ego illi eodem iure coniungor, quia qui nascuntur, patris non matris familiam se*qu*untur. **157.** Sed olim quidem, quantum ad legem XII tabularum attinet, etiam feminae agnatos habebant tutores. se*d* postea lex Claud*i*a lata est, quae quod ad feminas attinet, tutelas (*illas*) sustulit: itaque masculus quidem in-

---

plena sive angusta, quod discrimen Gaius hic nondum spectat) statuere, utrum tutorem generalem an in singulas quasdam res sive plures optare velit. Ut nos, ed. Kr. 2. [1]) dumtaxat tutoris optionem *C. et Bg. ed.* 5. *divellendo v.* duntaxat *a suo verbo ita ut poetis tantum licet; nec aliud docet Hand. ad Tursellin.* II. *p.* 339. [2]) *Monente Pöschm. supplevi. Cf.* 1, 132. [3]) scilicet si *C.* (*pro* si *potius* sic V^{st}, *ut manifestius appareat, notatum verbum* scilicet *librario fraudi fuisse*) *unde Pöschm. cj.:* et inuicem. scilicet etsi ego illi (*agnatus sum, non tamen filio illius*) eodem iure *etc. collato Theoph.* I. 15. §. 1.

---

§. 154. *Cf. Ulp.* 11, 14. §. 155. = *pr. I. de leg. agn. tut.* (1, 15). *Cf. Ulp.* 11, 3. §. 156. = §. 1. *I. ib. L.* 7. *D. de leg. tut.* (26, 4). *Cf. Ulp.* 11, 4. *Isidor. Or.* 9, 6. §§. 1. 2. §. 157. *Cf.* §. 171. *Ulp.* 11, 8. *L.* 2. *Th. C. de tut. et cur. cr.* (3, 17). *L.* 3. *C. de leg. tut.* (5, 30).

pubes fratrem pu*b*erem aut patru*um* habet tutorem; femina uero talem habere tutorem non potest. **158.** Set agnationis quidem ius capitis diminutione perimitur cognationis uero ius eo modo non commutatur; quia ciuilis ratio ciuilia qu*i*dem iura corrumpere potest, naturalia uero non potest. **159.** Est autem *c*apitis diminutio prioris '*status*[1] permutatio: eaque tribus modis accidit: nam aut maxima est *c*apitis dimi*nutio*, aut minor, quam quidam mediam uocant, aut minima. **160.** Maxima est capitis diminutio, cum aliquis simul et ciuitatem et libertatem amittit;
44. 'quae accidit incensis, qui ex forma censua|li uenir*e* iu*b*entur: [15
t. s. quod ius pr*idem desuetudine abo*|lit*um est. eandem patiuntur dediticii* ex lege *Aeli*|*a Sentia*, qui contra eam legem in urbe Roma domicilium habuerint; item feminae, quae ex senatus consulto[2] | Claudiano ancillae fiunt eorum dominorum, quibus inuitis et denuntiantibus '*nihil*o min*us*[3] cum seruis eorum coierint. **161.** Minor siue media est *c*apitis dim*inutio*, cum ciuitas amittitur, libertas retinetur; quod accidit ei, cui aqua et igni interdictum

---

[1]) capitis *C. dubitari potest, num per errorem; sed cf. infra loc. parall.* [2]) *Haec omnia fere debentur V*st, *nisi quod oblitteratorum probabilem sensum supplementis significavi. nec dubitavi, alterum exemplum similiter ac tertium ad ius lectori ex superioribus iam cognitum ideoque minus accurate hic descriptum spectare, puta ad dediticios ex lege Aelia Sentia vendendos* (1, 27), *quos quamquam cives nullius civitatis sint* (*Ulp.* 20, 15), *verumtamen iuri civili Rom. subiecti* (3, 74), *maximam capitis deminutionem pati negari non potest. Nam de lege Iunia vel Papia* (*Cic. de off.* 3, 47) *vel de aerariis vel de his, qui in Caeritum tabulas referebantur, cogitari non posse, non est quod disputemus. Ceterum apparet, Gaium praeter ius antiquum iam abolitum, cui unum exemplum sufficiebat* (*cf.* 1, 131), *ex eo iure, quod in usu est, duo exempla referre voluisse, unum, quo, ut antea, publici, alterum, quo novo iure privati commodi causa maxima cap. deminutio accidebat. De lege Aelia Sentia h. l. agi recte etiam Momms. contra Krüg. censuit, quanquam in resarcienda oratione nec cautus nec felix. Cf. ad* 1, 27 *notata.* [3]) dominis *C. ut glossema omittit ed. Stud. sed sigla fraudi fuit.*

---

§. 158. = §. 3. *I. de leg. agn. tut.* (1, 15). *Cf. infra* 3, 27. 51. *Ulp.* 11, 9. — *L.* 8. *D. de cap. min.* (4, 5). *L.* 8. *D. de reg. iur.* (50, 17). §. 159. = *pr. I. de cap. dimin.* (1, 16). *Cf. L.* 1. *D. eod.* (4, 5). *Boeth. ad Cic. Top.* 4, 18. *p.* 302. *Bait. Ulp.* 11, 16. §. 160. *Cf.* §. 1. *I. eod. Ulp.* 11, 11. *supra* §§. 27. 84. 91. §. 161. = §. 2. *I. eod. Cf. Ulp.* 11, 12. *supra* §. 128.

fuerit. **162.** Minima est *c*apitis diminutio, cum et ciuitas et libertas retinetur, sed status hominis commutatur; quod accidit in his, qui adoptantur, item in his, quae coemptionem faciunt, et in his, qu*i* mancipio dantur quique ex mancipatione manumittuntur; adeo quidem, ut quotiens quisque mancipetur, '(*aut ut remancipetur*) aut ut[1] manumittatur, totiens capite diminuatur. **163.** Nec solum maior*ibus* (*capitis*)[2] diminutionibus ius adgn*a*tionis corrumpitur, set etiam minima; et ideo si ex duobu*s* liberis alterum pater emancipauerit, post obitu*m* eius neuter alteri agnationis iure tutor esse poterit. **164.** Cum autem ad agnatos tutela pertineat, non simul ad omnes per-
[140] tinet, set ad eos tantum, qui proximo gradu sunt.[3] |

[4]———————— vv. 16. ———————— 45.

t. s.

165. Ex eadem lege duodecim tabularum libertarum et inpuberum libertorum tutela ad patronos liberosque eorum pertinet; quae et ipsa tutela legitima uocatur, no*n quia nominatim* ea lege de hac tutela ca*uetur*, *sed* quia proinde accepta

---

1) aut (*ut tamen media littera etiam* e *vel* d *potuerit esse*) *V*st. at*que ex Lachm. cj. ed. mea* 3. *Alii:* ac. *Cave vero legas:* aut; *nam ut servus et qui in servili condicione est, caput in familia non habet* (§. 4. *I. h. t.*); *quare quod nunc supplevi, ipsa iuris ratio postulat.* 2) maiore *C.* maior*ibus edd.* 3) *Reliquus versus litteris vacuus est, ut quae in Instit. sequuntur: 'vel si (plures) eiusdem gradus sint, ad omnes' Gaiana non esse statuendum sit. Idque eo confirmatur, quod in nullo tutorum genere Gaius animadvertit, etiam plures personas tutelam nancisci posse.* 4) *In hac pagina, ex qua usque ad v.* 17. *etiam Studemundo pauca tantum verba vel litteras, velut v.* 5. urbe *v.* 6. serenim *v.* 8. in urbe Roma *v.* 9. itaque ut seru .... est *expiscari licuit, recte Hollw. statuit, primum locum tenuisse de legitima gentilium tutela disputationem et curiosam quidem, ad quam lector remittitur* 3, 17. *Ex ipsis vero illis reliquiis conicere licet, initiis imperii lege aliqua fortasse Iulia Augusti ius gentilitium quoad legitimas hereditates et tutelas cum ad quasdam nobilium familias fortasse ex urbe Roma oriundas, tum ad manumissos ab iis in urbe servos eorumque progeniem restrictum esse: quod et ipsum ius mox aboleverit.*

---

§. 162. = §. 3. *I. eod. Ulp.* 11, 13. *L.* 3. §. 1. *D. de cap. min.* (4, 5). *Boeth. ad Cic. Top.* 4, 18. *p.* 302 *Bait.* §. 163. *Cf. Ulp.* 11, 9. §. 3. *I. de leg. agn. tut.* (1, 15). §. 164. = §. 7. *I. de cap. dem.* (1, 16). *L.* 9. *D. de leg. tut.* (26, 4). §. 165. = *Tit. I. de legit. patr. tut.* (1, 17). *Cf. Ulp.* 11, 3.

est per interpretationem, atque si uerbis legis 'introducta[1] esset: eo enim ipso, *quod hereditat*es libertorum libertarumque, si | intestati decessissent, iusserat lex ad patronos li- 46.
berosue eorum pertinere, crediderunt ueteres, uoluisse legem etiam tutelas ad eos pertinere, quia et agnatos, quos ad hereditatem uocauit, eosdem et tutores esse iusserat. t. s.

[De fiduciaria *tutela*.] **166.** Exemplo patronorum recepta est[2] *et alia tutela, quae et ipsa legitima uocatur. nam si quis filium aut filiam, nepotem aut neptem ex filio et deinceps inpuberes, filiamue vel neptem ex filio et deinceps etiam puberes alteri ea lege mancipio dedit, ut sibi remanciparentur, remancipatosque manumisit, legitimus eorum tutor erit.* **166a.** (*Sed*) sunt et aliae tutelae, quae fiduciariae uocantur, id est, quae ideo nobis competunt, quia liberum caput mancipatum nobis uel a parente uel a coemptionatore manumiserimus.[3] **167.** Set Latinarum et Latin*orum* impube- [141]
*rum tute*la non omnimodo ad manumissores libertorum eorum[4] pertinet, sed ad eos, quorum ante manumissionem ex iure Quiritium (*fuerunt: unde si ancilla ex iure Quiritium*) tua sit, in bonis mea, a me quidem solo, non etiam a te manumissa

---

1) *Sic Inst.* accepta *V*st. 2) rectae *C., cuius scriptor gravissime h. l. peccavit et dupliciter quidem: primum quod v.* Exemplo patronorum *ad ea quae antecedunt, tanquam finem facientia* §. 165. *applicavit, deinde quod v.* rec(ep)tae (= recepta est) *pluralem suspicans, cum initio* §. 166a sunt et aliae *etc. coniunxit, omissis intermediis, ex quibus Dorotheus tit. I. de legit. par. tut.* 1, 18. *finxit, et hic iam praefixa rubrica* de fiduciaria tutela = *tit. Iust. I.* 1, 19. *Recte igitur novissimi editores, a quibus primum hoc animadversum est, ea quae insunt tit. I.* 1, 18. *in ed. Stud. Gaio h. l. restituerunt: quorum supplementum tamen, ut Gaio conveniret, ad* 1, 172. *formatum, in quibusdam necessario correxi.* 3) *Cum Gaius de tutelis fiduciariis plurativo numero loquatur, dubitari potest, num eam quoque, quae in Inst.* 1, 19. *sola remansit, commemoraverit. Nec tamen hoc loco iniuria ei a librario facta esse videtur. Cf.* 1, 175. 4) *Ex V*st, *in quo tamen est* liberti|ineorum *sed fuerit in C.* liberto|reorum.

---

§. 166. *Cf. Tit. I. de leg. parent. tut.* (1, 18). *infra* 1, 172. 175. §. 166a. = *Tit. I. de fiduc. tutela* (1, 18); *cf.* §§. 115. 172. 175. 195a. *Ulp.* 11, 5. §. 167. *Cf. Ulp.* 11, 19. *supra* §. 35. 3, 56. — *L. Flav. Salp.* 23.

Lat*in*a fieri potest, et bona eius ad me pertinen*t*, sed eius *tu*tela tibi competit: nam ita lege Iunia cauetur: itaque si ab eo, cuius et in bonis et ex iure Quiritium ancilla fuerit, facta sit Latina, ad eundem et bona et tutela 'pertine*n*t.[1]

168. Agnatis et patronis et liberorum capitum manumissoribus permissum est feminarum tutelam alii in iure cedere; pupillorum autem tutelam non est permissum cedere, quia non uidetur 'one|rosa,[2] cum tempore pubertatis finiatur. **169.** 47.
Is autem, cui ceditur tutela, cessicius *tu*tor uocatur. **170.** Quo mortuo aut *c*apite diminuto reuertitur ad eum tutorem tutela, qui cessit; ipse quoque, qui cessit, si mortu*u*s aut *c*apite diminutus sit, a cessic*i*o tutela discedit et reuertitur ad eum, qui post eum, qui cesserat, secundum gradum in ea tutela habueri*t*. **171.** Set quantum ad agnatos pertinet, nihil hoc tempore de cessicia tutela qu*a*eritur, cum agnatorum tutelae in feminis lege Claudia sublatae sint. **172.** Sed fiduciarios quoque (*tutores*) quidam putauerunt cedendae tutelae ius non habere, cum ipsi se oneri subiecerint. quod etsi placeat, in parente tamen, qui filiam neptemue aut proneptem alteri ea lege mancipio dedit, ut sibi remanciparetur, remancipatamque manumisit, idem dici non debet, cum is et legitimus tutor habeatur, et non minus huic quam patronis honor praestandus '*sit*.[3]

173. Praeterea senatus consulto mulieribus permissum est
[142] in absentis tutoris locum alium petere; quo petito prior desinit; nec interest, quam longe aberit[4] is tutor. **174.** Set excipitur, ne in absentis patroni locum liceat libert*a*e tutorem petere. **175.** Patroni | autem loco habemus etiam parentem, 48.

---

1) pertinet *V*[st] *edd. praeter Stud.* 2) *Ex Hollw. cj. iam V*[st] *firmata.* annosa *ed. Bg. Sed annosum est, quod iam habet, non quod duraturum est multos annos. De onere vero cf.* §. 172. 3) est *C. edd.* 4) *Mutatione non opus, si* longe *ad tempus refertur. Cf.* 2, 244.

---

§. 168. *Cf. Ulp.* 11, 6. 8. 17. *Boeth. ad Cic. Top.* 11. *p.* 342 *Bait. infra* §. 196. §§. 169. 170. *Cf. Ulp.* 11, 7. §. 171. *Cf. Ulp.* 11, 8. *supra* §. 157. §. 172. *Cf.* §§. 166. 175. *Tit. I. de legit. par. tut.* (1, 18). §§. 173. 174. *Cf. Ulp.* 11, 22. §. 175. *Cf.* §§. 166. 172. *Tit. I. de fiduc. tut.* (1, 19) *cum Theophilo. L.* 3. §. 10. *L.* 4. *D. de legit. tut.* (26, 4).

qui ex eo, quod ipse sibi remancipatam filiam neptemue aut proneptem manumisit, legitimam tutelam nanctus est. *c*uius quidem liberi fiduciarii tutoris loco numerantur; patroni autem liberi ea*n*dem tutelam adipiscuntur, quam et pater eorum habuit. **176**. S*ed* aliquando etiam in patroni absentis locum per*mittit*ur tutorem petere, ueluti ad hereditatem adeundam. **177**. Idem senatus censuit et in persona pupilli patroni filii. **178**. 'Nam e*t*[1] lege Iulia de maritandis ordinibus ei, quae in legitima tutela pupilli sit, permittitur dotis constituendae gratia a praetore urbano tutorem petere. **179**. Sane patroni filius, etiamsi inpubes 'sit, ta(*men*)[2] liber*tae* efficietur tutor, *quamquam* in nulla re auctor fieri potest, cum ipsi nihil permissum sit sine tutoris anctoritate agere. **180**. Item si qua in tutela legitima furiosi aut[3] muti sit, permittitur ei senatus consulto dotis constituendae gratia tutorem petere. **181**. Quibus casibus sal*u*am manere tutelam patrono patronique filio manifestum est. **182**. Praeterea senatus censuit, ut si tutor pupilli pu*pilla*eue suspectus a tutela remotus sit, siue ex iusta causa fuerit excusatus, in locum eius alius tutor detur, quo facto prior tutor amitt*it*[4] tutelam.
49. **183**. Haec omnia similiter et Romae et in pro|uinciis obseruantur, [143]
scilicet ut[5] in prouinciis a praeside prouinciae tutor pe*ti debeat*.

184. Olim cum legis actiones in usu erant, etiam ex illa causa tutor dabatur, si inter tutorem et mulierem 'pupillum*u*e lege[6] agendum erat: nam quia ipse tutor[7] in re sua auctor esse

[1]) *Ex Hollw. cj.* '*Itemque*' *edd.* name *V*st. *Scilicet hoc exemplum senatus* §. 177 *ante oculos habuit. Nec iustam causam video opinandi,* § 178 *post* §. 180 *collocandam esse.* [2]) *Scripsi; in C. fuerit* sitt *omisso* m (*i. e.* sit tm̄); sit *edd.* [3]) *Ex Lachm. cj.* '*at*' *ed. Bg.* (sed *ed.* 5). [4]) amittet *V*st. [5]) e̤t *V*st. *Ceterum supplemento ut in ed. Stud. h. l. non opus, cum Romae a praetore urbano tutorem peti Gaius ipse iam ante dixerit.* [6]) pupillumqe legem *V*st. [7]) *Desiderantur in fine v.* 5. *V*st *quattuor*

§. 176. *Cf. Ulp.* 11, 22. §. 177. *Cf. Ulp.* 11, 22. §. 178. *Cf. Ulp.* 11, 20. *L.* 61 *pr. D. de i. dot.* (23, 3). *L.* 7. *D. de tut. dat.* (26, 5). §. 179. *Cf.* §. 13. *I. de excus. tut.* (1, 25). §. 180. *Cf. Ulp.* 11, 21. *L.* 17. *D. de tutel.* (26, 1). *L.* 7. *D. cit.* §. 181. *Cf. L. Flav. Salp.* 29 *fin.* §. 182. *Cf. Ulp.* 11, 23. *L.* 11. §§. 1—3. *D. de test. tut.* (26, 2). *L* 41. §. 2. *D. fideic. lib.* (40, 5). *L.* 2. 4. *C. in quib. cas. tut.* (5, 36). §. 183. *Cf. Ulp.* 11, 20. §. 184. *Cf. Ulp.* 11, 24. *pr. I. de iis, per quos agere* (4, 10) §. 3. *I. de auct.*

non poterat, alius dabatur, quo auctore legis actio peragere- tur: qui dicebatur praetorius 'tut*or*,[1] quia a praetore urbano da(*ba*)tur. set post sublatas legis actiones quidam putant, hanc speciem dandi tutoris in usu esse desisse; ali*is* *autem*[2] placet; 'et nunc in us*u* esse, si legitimo iudicio agatur.[3]

185. Si cui nullus omnino tutor sit, ei datur in urbe Roma ex lege Atilia a praetore ur*b*ano et maiore parte tribunorum plebis, qui Atilianus tutor uocatur; in prouinciis uero a prae- sidibus prouinciarum (*ex*) lege Iulia et Titia. **186.** Et ideo si cui testamento tutor sub condicione aut ex die certo datus sit, quamdiu condicio aut dies pendet, tutor dari potest; item si pure datus fuerit, quamdiu nemo heres existat, tamdiu ex *i*is
[144] legibus tutor petendus est; qui desinit *t*utor esse, posteaquam aliquis ex testamento tutor esse coeperit. **187.** Ab hostibus quoque tutore capto ex *h*is legibus tutor peti debet, qui de- sinit tutor esse, si is, qui captus est, in ciuitatem reuersus fuerit: nam reuersus recipit tutelam iure postlimini*i*. |

188. Ex *h*is apparet, quo*t* sint species[4] tutelarum. si uero 50.
qu*a*eramus, in quo*t* genera hae species deducantur, longa erit disputatio: nam de ea re ualde ueteres dubita*u*erunt. Nos 'qui*a*[5] diligentius hunc tractatum exsecuti sumus et in edicti interpretatione, et in his libris, quos ex Quinto Mucio fecimus, hoc 'so*l*um[6] tantisper sufficit admonuisse, quod quidam quinque genera esse dixerunt, ut Quintus Mucius; ali*i* tria, ut Seruius

---

fere litterae, quae cum St.do elae *esse potuisse visae sint* (*male sc. ut alias explicata nota* tut), *supplere nolui* -or qd = tutor quidem.
[1]) tutelae *V^st^ male explicata nota* tut. *ut paulo post pro* a *scri- ptum est* aut. [2]) *Ex V^st^*; *pro* autem *etiam* uero *suppleri potest.*
[3]) *Ex V^st^ etiam legi potest* athunc *corr.* adhuc. [4]) *Ex V^st^ sta- tuere licet, librarium v.* sint *etiam post* species *scribere voluisse.*
[5]) qui *C.* [6]) totum *C. omittit contra Gaii morem ed. Kr.* 2.

---

tut. (1, 21). legit. iudicio] *cf.* 4, 103 *seq.* §. 185. = *pr. I. de Atiliano tut.* (1, 20). *Cf. Ulp.* 11, 18 *infra* §. 195. — *Lex Flav. Salp.* 29. l. Atilia] *lata ante a.* 566. *cf. Liv.* 39, 9. l. Iulia et Titia] *incerti anni, sed duae leges fuere* (*Theoph.* 1, 20 *pr.*) *fortasse a.* 722. *Cf.* '*Gaius*' *p.* 31. 32. *Iam medio tamen septimo seculo in provinciis non habentibus tutores a praesidibus datos esse, apparet ex Dio- dor. fr. lib. XXXVI. Tom. X. p.* 178. *ed. Eyr.* §. 186. = §. 1. *I. ib.* §. 187. = §. 2. *I. ib.* §. 188. *Cf. Ulp.* 11, 2. *Boeth. ad Cic. Top.* §. 33. *p.* 334. 335. *Bait.*

Sulpicius; ali*i* duo, ut Labeo; ali*i* tot genera esse crediderunt, quo*t* etiam species essent.

189. Sed inpu*b*eres quidem in tutela esse, omnium ciuitatium iure contingit; quia id naturali ration*i* conueniens est, ut is, qui perfect*ae* aetatis non sit, alterius tutela regatur. nec fere ulla ci*u*itas est, in qua non licet parentibus liberis suis inpuberibus *te*stamento tutorem dare; quamuis, ut supra diximus, soli ciues Romani uideantur tantum liberos in potestate habere. **190.** Feminas uero perfectae aetatis in tutela esse, fere nulla pretiosa ratio suasisse uidetur: nam qu*ae* uulgo creditur, quia leuitate animi plerumque decipiunt*ur* et ae*qu*um erat, eas tutorum auctoritate regi, magis speciosa uidetur quam uera; mulieres enim, qu*ae* perfectae aetatis sunt, ips*ae* sibi
51. negotia tractant, et in quibusdam | causis dici*s* gratia tut*or* interponit auctoritatem suam; s*a*epe etiam inuitus auctor fieri a praetore cogitur. **191.** Unde cum tutore nullum ex tutel*a* iudicium mulieri datur: a*t* ubi pupillorum pupillarumue negotia tutores tractan*t*, *eis* post pubertatem tutel*ae* iudici*o* rationem reddunt. **192.** Sane patronorum et parentum legitimae tutelae uim aliquam habere intelleguntur eo, quod hi neque *ad* [145
testamentum faciendum, neque ad res mancipi alienandas, neque ad obligationes suscipiendas auctores fieri coguntur, praeterquam si magna causa alienandarum rerum mancipi obligationisue[1] suscipiendae interueniat. eaque omnia ipsorum causa constituta sunt, ut quia ad eos intesta*ta*rum mortuarum hereditates pertine*n*t, neque per testamentum excludantur ab hereditate, neque alienatis pretiosioribus rebus susceptou*e*[2] aere alieno minus loc*u*ples ad eos hereditas *per*ueniat. **193.** Apu*d* peregrinos non similiter, ut apu*d* nos, in tutela sunt

---

[1]) quae *C.* que *edd.* [2]) qu *C.* que *edd.*

---

§. 189. = §. 6. *I. de Atil. tut.* (1, 20). supra] §. 55. §. 190. *Cf.* 2, 122. 1, 144 *ibiq. cit. L.* 26. *D. de tut. et cur.* (26, 5). §. 191. = §. 7. *I. de Atil. tut.* (1, 20). §. 192. *Cf. Ulp.* 11, 27. *Cic. pro Flacco* 34. §. 84. ad testam. fac.] *Cf.* 2, 112. 118. 122. 3, 43. *Ulp.* 20, 15. 29, 3. *Cic. Top.* 4. *Boeth. ib. p.* 302 *Bait.* ad res manc. al.] *Cf.* 2, 80. 47. *Fr. Vat.* 1, 45. oblig. susc.] *Cf.* 3, 108. 91. 176. 1, 176. 178. 180. *Cic. pro Caec.* 25. §. 72. *pro Flacco* 35. §. 86. *Fr. Vat.* 110. *L.* 60 *pr. D. de i. dot.* (23, 3). §. 193. *Cf. Cic. pro Flacco* 30. §. 74. *ubi legendum* '*mulierculae*'. *Terent. Andr.* 1, 5, 60. *Demosth.*

femin*ae*; set tamen plerumque quasi in tutela sunt: u*t* ecce lex B*ithy*norum, si qui*d* mulier *contra*hat, maritum auctorem esse iu*b*et aut filiu*m* eius puberem.

194. Tutela autem liberantur iugenuae quidem trium (*liberorum iure*, *libertinae* '*uero quattuor*, *si*[1] *in patroni*) liberorumue eius legitima 'tut*ela* sint;[2] nam[3] ceterae, quae alterius generis tutores habent, uelut Atilianos aut fiduciarios, etiam trium liberorum | iure tutela liberantur. **195.** Potest 52.
autem pluribus modis '*l*iber*ta* *tutorem*[4] alterius generis habere, ueluti si a femina manumissa sit; tunc enim e lege Atilia petere debet tutorem, uel in prouincia *e lege* (*Iulia et*) Titia: nam in patronae tutela esse non potest. **195ᵃ.** Item si (*sit a*) masculo manumissa, et auctore eo coemptionem fecerit, deinde remancipata et manumissa sit, patronum quidem habere
[146] tutorem desinit, incipit autem habere eum tutorem, a quo manumissa est, 'qui fiduciarius dicitur[5]. **195ᵇ.** Item si patron*us* *eiusue filius* in adoptionem se dedit, debet liberta *e lege Atilia uel Iulia et* Titia tutorem s(*ibi*)[6] petere. **195ᶜ.** Similiter ex *i*isdem legibus petere debet tutorem *l*ibe*r*ta, si patronus decesserit nec ullum uirilis sexus liberorum in familia re*liquer*it.[7] **196.** Masculi '*autem cum*[8] puberes esse coeperint, tutela libe-

[1]) *Sic nunc Hollw. auctore scribere malui.* [2]) tutum sint *V*st. [3]) nam et *C; et quidem* etiam *perscribendum, sed et in C. hic alieno loco positum tanquam fugitivum ante* trium *restituendum erat; deinde vero verba* uelut Atilianos aut fiduciarios *ut pro glossemate habeantur, nulla iusta causa esse videtur.* [4]) libertina *V*st *pro* liberta tut, *ut puto; nam et* §. 195ᵇᶜ. *et alias ubi de privato iure manumissarum quaeritur, est* liberta. [5]) *Ne haec quidem verba, quamvis maiore iure suspecta videri possint, pro glossemate habeam.* [6]) *Librarius V*st *antea* e lege Titia et Titia *scripsisse et postea* sibi *scribere coepisse videtur.* [7]) recipit *Sched.* relinquit *edd.* [8]) *Hoc verisimile Stud.do visum est.*

in Steph. 2. *p.* 984. *Wachsmuth Hellen. Alt. II.* 1. §. 97. §. 194. *Cf.* 1, 145. 3, 43. *Ulp.* 29, 3. *Fr. Dosith.* 17. *Plutarch. Num.* 10. *Gruter p.* 1081. *Orelli-Henzen* 6198. §. 195. *Cf.* §. 185. §. 195ᵃ. *Cf.* §§. 115. 166. §. 195ᵇ. *Cf.* §. 4. *I. quib. mod. tut. fin.* (1, 22). *Ulp.* 11, 9. §. 195ᶜ. *Cf. Liv.* 39, 9. *supra* §. 179. §. 196. *Cf.* §§. 168. 103. 189. *Ulp.* 11, 28. *pr. I. quib. mod. tut. fin.* (1, 22) *ibiq. Schrader.*

rantur: *puberem autem Sabinus* quidem, Cassius ceterique nostri praeceptores eum esse 'putant,[1] qui habitu corporis pubertatem ostendit, id est eum, qui generare potest; sed in his, qui pubescere non possunt, quales sunt spadones, eam aetatem esse spectandam, cuius aetatis puberes fiunt; sed diuersae sc*h*olae auctores annis putant pubertatem aestimandam,
53. t. s. id est, eum puberem esse existimant, *qui* | *XIIII annos expleuit.*[2] * — — — — — — — — ————————
54. t. s. vv. 2—24. ———————— **197.** [3] . . . . | aetatem peruenerit, in qua res suas tueri possit, sicuti apu*d* peregrinas gentes custodiri, superius indicauimus. **198.** Ex i*i*sdem causis et in prouinciis a praesi*di*bus earum curatores dari 'uolu*i*t.[4] [147]

---

[1]) *Librarius alteram syllabam errore bis scripsisse videtur.* [2]) *In p.* 53. *Gaius primum de pubertate Neratii Prisci sententiam* (*Ulp.* 11, 28) *addidisse, deinde ad eas personas, quae in curatione sunt* (*cf.* 1, 142. 143), *transiisse videtur, de quibus haec habet Epit.* 1, 8.: '*Peractis pupillaribus annis, quibus tutores absoluuntur, ad curatores ratio minorum incipit pertinere. Sub curatore sunt minores aetate, maiores euersores, insani. Hi, qui minores sunt, usque ad uiginti et quinque annos impletos sub curatore sunt. Qui uero euersores aut insani sunt, omni tempore uitae suae sub curatore esse iubentur, qui substantiam suam rationabiliter gubernare non possunt.*' [3]) *Gaius primum ut Ulp.* 12, 1—4. *de curatoribus, qui ex lege XII tab. vel ab ipso praetore vel ex lege Plaetoria dantur, disputasse et deinde suo more addidisse videtur, quid in hoc iure naturali ratione constitutum* (*velut furiosos curatore regi*), *quid iuris civilis sit. Civium Rom. proprium esse, quod lex Plaetoria curatores ex iustis causis minoribus XXV ann. a praetore urbano dari iussit, cum alioquin naturali rationi conveniat, ut is tantum aliorum arbitrio regatur, qui nondum ad* eam aetatem peruenerit' *etc. De curatoribus adultis testamento datis et a praetore confirmatis Gaium egisse, ut vult ed. Stud., credibile non est. Cf.* §. 189. *Et de non iure datis sed confirmatis Gaius, si volebat, potius in tutoribus agere debuisset.* [4]) uolunt *V*[st], *quod nullo modo videtur ferri posse.* solent *Lachm. cj., ut eaedem causae spectant ad furiosos, prodigos, minores XXV ann., fortasse recte. Ut nos locum intelleximus,* voluit *pertinet ad legem Plaetoriam, quam eo tempore latam esse, quo iam provinciae in dicione Romana erant, etiam alias probabile est. Nec refragatur hic*

---

§. 197. *Cf.* §. 189. §. 198. *Cf. L.* 8. §. 3. *D. de tut. et cur. dat.* (26, 5).

199. Ne tamen et pupillorum et eorum, qui in curatione sunt, negotia a tutoribus curatoribusque consumantur aut diminuantur, curat praetor, ut et tutores (*et*) curatores eo nomine satisdent. **200.** Set hoc non est perpetuum; nam et tutores testamento dati satisdare non coguntur, qui*a* fides eorum et diligentia ab ipso testatore probata est; et curatores, a*d* quos non e lege curat*i*o pertinet, se*d* (*qui*) uel a consule uel a praetore uel a praeside prouinciae *dan*tur, plerumque non coguntur satisdare, scil*i*cet quia satis 'hon*esti*[1] *elec*t*i* *s*unt.[2]

---

locus, sed confirmat, Gaium haec Antonino Pio imperante scripsisse. Marcus enim demum constituit, ut etiam non redditis causis minores curatores acciperent. Capitol. Marc. 16. [1]) *Ex V*st. [2]) *Reliqua paginae pars a scriptura vacua est.*

---

§. 199. 200. = *pr. I. de tut.* (1, 24). a consule] *Cf. Suet. Clau.* 23. *Plin. ep.* 9, 13. *Capitol. Marc.* 10. §. 3. *I. de Atil. tut.* (1, 20).

55. 1. ***Superiore commentario de iure personarum*** expo-
s. t. suimus; modo uideamus de rebus: qu*a*e uel in nostro patrimonio sunt, uel extra nostrum patrimonium ha*b*entur.

2. Summa itaque rerum diuisio in duos articulos diducitur: nam aliae sunt diuini iuris, aliae humani. 3. Diuini iuris sunt ueluti res sacrae et religiosae. 4. Sacr*a*e sunt, qu*a*e Diis superis consecratae sunt; religiosae, quae Diis Manibus relictae sunt. 5. Sed sacrum quidem hoc solum existimatur, quod *ex* auctoritate populi Romani consecratum est, ueluti lege de ea re lata aut senatus consulto facto. 6. Religiosum uero nostra uoluntate facimus mortuum inferentes in locum nostrum, si modo eius mortui funus a*d* nos pertineat. 7. Set in prouinciali solo placet plerisque solum religiosum non fieri, quia in eo solo dominium populi Romani est uel Caesaris, nos autem possessionem tantum uel usumfructum habere uidemur; utique tamen, etiamsi non sit religiosus, pro reli*gi*oso ha*b*etur: item quod in prouinci*i*s non ex auctoritate populi Romani consecratum est, proprie sacrum non est, *at* [149]
tamen[1] pro sacro habetur. 8. Sanctae quoque res, uelut

---

[1]) esttm *Bluhm. Malui nunc statuere, in his litteram* s *pro* a *scriptam vel lectam esse. Ceterum* in prouinciis *noli cum Momms. et ed. Stud. pro glossemate habere novamque hic* §. 7ª. *ponere. Cf.* §. 8. *I. de rer. div.* (2, 1) *ibique Schrader.*

---

§. 1. = *pr. I. de rer. divis.* (2, 1). §. 2. 3. = *L.* 1. *pr. D. de rer. divis.* (1, 8). §. 4. *Cf.* §. 7. *I. de rer. div.* (2, 1). §. 5. *Cf.* §. 8. *I. ib. L.* 9 *pr.* §§. 1. 2. *D. eod.* (1, 8). *L. ult. D. ut in poss. leg.* (36, 4). *Cic. de harusp. resp.* 6. *ad Attic.* 4, 2. §. 3. *Fest. v. Sacratae leges. Sacer mons p.* 318. §. 6. *Cf.* §. 9. *I. de rer. div.* (2, 1). §. 7. *Cf.* 1, 6. 2, 21. 46. *Frontin. de controv. agr. p.* 36. 63. *Lachm. Plin. ep.* 10, 62 (59). *Theophil.* 2, 1. §. 40. §. 8. = *L.* 1 *pr. D. de rer. div.* (1, 8). §. 10. *I. eod.* (2, 1).

muri et portae, quodammodo diuini iuris *sunt*. **9.** Quod autem *d*iuin*i* iuri*s* est, id nullius in bonis est: id uero, quod humani | [1]*iuris est, plerumque alicuius in bonis est*; *potest* 56.
autem et nullius in bonis esse: nam res hereditariae, ante- t. s.
quam aliquis heres existat, nullius in bonis sunt. ——— vv. fere 8 ——— *n*e domino. **10.** Hae autem (*res*), quae humani iuris sunt, *aut publicae* sunt aut priuatae. **11.** Quae publicae sunt, null*ius u*identur in bonis esse; ipsius enim uniuersitatis *esse* cr*e*duntur. priuatae sunt, quae singuloru*m* 'hominum[2] *sunt*.

12. Quaedam praeterea res corporales sunt, quaedam incorporales. **13.** (*Corporales*) hae (*sunt*), quae tangi possunt, uelut fundus, homo, uestis, aurum, argentum et denique aliae res in*nu*mera*b*iles. **14.** Incorporal*es sunt*, qu*ae* tangi non possunt, qualia sunt ea, quae '(*in*)[3] iure consistunt, sicut hereditas, ususfructus, obligationes quoquo modo contractae. nec ad rem per(*tinet*, *quod in hereditate res corporales con*)-

[1]) *Abhinc* §§. 9—14. *restitutae sunt ex L.* 1. *D. de rer. div.* (1, 8) *et tit. I. de reb. corp.* (2, 2). *Apparet vero idque ex V*st. *apertius factum est, ea quae initio p.* 56. *restituta sunt ex Inst. et Dig., non sufficere ad explendos undecim priores versus huius pag.* (*nam a v.* 12, *cuius initium est* ne domino, *incipiunt supplementa Studemundiana*). *Itaque Iustiniani prudentes versus fere octo reciderunt, idque, ut verba illa* ne domino *argumento sunt eo, quem indicavi loco. Quod confirmatur Epit.* 2, 1. 1. *his quae distinxi verbis: 'Sed et res hereditariae, antequam aliquis heres existat, id est* (*aut?*) *quando dubitatur, utrum scriptus an legitimus heres succedere debeat, in nullius bonis esse videntur'. Ea enim quamvis inepte adhibita nonnisi ex Gaio sumta esse possunt. Itaque suspicor, hanc fere eius sententiam periisse: 'Sed etiam exstante suo et necessario herede, uelut filio, qui alioquin statim cum moritur pater, heres ac dominus est, si tamen incertum sit, utrum ex testamento scriptus an intestato legitimus heres sit, uelut quod postumus suus heres testamento praeteritus exspectatur, quo nato scilicet testamentum rumpitur, res hereditariae interea sunt s*ine domino'. *Cf. L.* 84. *D. de acquir. hered.* (29, 2). [2]) *Ex Suppl. St. p. XXVII.* [3]) *Ex Inst. addidi. Omittit ed. Kr.* 2.

§. 9. *Cf.* §. 7. *I. eod.* §§. 10. 11. *Cf. L.* 1 *pr. L.* 2. §. 1. *D. de interd.* (43, 1). *L.* 15. *D. de verb. sign.* (50, 16). *L.* 6. §. 1. *D. de rer. div.* (1, 8). §§. 12—14. = *Tit. I. de reb. corp.* (2, 2).

tinentur,[1] et fructus, qui ex fundo percipiuntur, corporales
57. *sunt*, et (*id*) quod ex aliqua obligatione no*bis debetur*, | ple-
t. 8. rumque corpo*rale est*, *ueluti* fundus, homo, pecunia: nam ipsum ius successionis et ipsum iu*s* u*ten*difruendi et ipsum ius obligationis incorporale est. eodem numero sunt iura praediorum urbanorum et rusticorum, *quae etiam seruitutes uocantur.*[2] *'urbanorum*, *uelut* altius tollend*i*, *ut officiant* | iu*re* luminibus uicini aedes, *aut* non extollen|di, ne lumi- [15]
nibus uicini officiatur: | item fluminum et sti*ll*icidiorum idem ius ut *sit*[3] | ——— vv. 10—14 ——— | . . .

14a. Res *praeterea aut mancipi sunt aut* nec mancipi. | **14b**. Mancipi sunt *serui*, *boues*, *equi*, *muli*, *asini et fundi*, | item aedes, in Italico solo[4] — — v. 17. dim. | ——— vv. 18. 19 ——— *seruitu|tes* praediorum urbanorum nec mancipi *sunt*: | item stipendiaria praedia et tributaria nec mancipi sunt. **15**. Sed quod diximus, *boues*, *equos*, *mulos et asinos*

---

1) nam, *quod addunt Inst., melius abest.* 2) *Ex Inst. supplevi. In vv.* 7—24. *huius paginae Gaium primum exposuisse, quae essent iura pr. urb. et rust., apparebat iam ex Epit.* 2, 1. §. 3.: '*Incorporalia etiam sunt iura praediorum urbanorum uel rusticorum. Praediorum urbanorum iura sunt stillicidia, fenestrae, cloacae, altius erigendae domus aut non erigendae, et luminum, ut ita quis fabricet, ut vicinae domui lumen non tollat. Praediorum uero rusticorum iura sunt uia uel iter, per quod pecus aut animalia debeant ambulare uel ad aquam duci, et aquae ductus: quae similiter incorporalia sunt. Haec iura tam rusticorum, quam urbanorum praediorum servitutes appellantur*'. 3) *Ex V*st, *ubi sunt vv.* 6. 7. 8. 9., *repletis tamen a me his, quorum dubia vel nulla lectio fuit; et initio quidem nunc (ed.* 5) *pressius ad V*st *et rectius quam antea. Cf.* §. 31. *Sequebatur fortasse: uti [vel* '*ut ea*'*] nunc sunt [cf. L.* 17. §. 3. *D. de serv. pr. urb.* (8, 2) *L.* 33 *D. de contr. empt.* 18, 1], *et praeterea* alia *multa*' (*cf.* 2, 238). *Itaque inde a v.* 10 *fin. usque ad v.* 15 *initium Gaius egit de iuribus praediorum rusticorum, ubi quae praeter singulas litteras in V*st *v.* 13 *med. supersunt* NI u (enim uero) ius aq(uae) ducendae *sequebatur fortasse:* '*etiam numero praediorum urbanorum* ser(ui)*t*utum esse pote|rit'. Res *etc.* 4) §§. 14ab. *ex V*st *effeci, suppletis quae legi non potuerunt, ut sensus et spatium flagitabant;* sunt *post* mancipi *notatum esse posui. v.* 17. 18. 19. *sequebatur fere:* '*itemque iter, actus uia a|quaeductus praediorum in hoc solo; nam si quae aliae sunt numero servitutum praediorum rusticorum et om|nes*'.

res | mancipi esse, n— — — | — — v. 24. — — |[1] statim ut 58. t. s.
nata sunt, mancipi esse putant; Nerua uero et Proculus et ceteri diuersae sc*h*olae auctores non aliter ea mancipi esse putant, quam si domita sunt; et si propter nimiam feritatem domari non possunt, tunc uideri mancipi esse incipere, cum ad eam aetatem peruenerint, 'qua[2] domari solent. **16.** At ferae bestiae nec mancipi sunt, uelut ursi, leones; item ea animalia, quae fere[3] bestiarum numero sunt, uelut elefanti et cameli, et ideo ad rem non pertinet, quod haec animalia etiam collo dorsoue domari so*lent*; nam 'nec (*notitia*)[4] quidem eorum animalium illo tempore fuit, qu*o* constituebatur, quasdam res mancipi esse, quasdam n*ec*[5]
151] mancipi. **17.** Sed item fere omnia, quae incorporalia sunt, nec mancipi sunt, exceptis seruitutibus praediorum rusticorum; nam eas mancipi esse constat, quamuis sint ex numero rerum incorporalium.

18. Magna autem differentia est mancipi rerum et nec mancipi. **19.** Nam res nec mancipi ipsa traditione pleno iure alterius fiunt, si modo corporales sunt et ob id recipiunt traditionem. **20.** Itaque si tibi uestem uel aurum uel argentum tradidero siue ex uenditionis causa siue ex donationis siue quauis alia ex causa, statim tua fit ea res, si modo ego eius dominus sim. **21.** 'Iure 59. t. s.

---

[1]) *Suppleri pro spatii modo potest:* '*nostri quidem praeceptores, omnia haec animalia, quae collo dorsoue domantur*'. [2]) quia *V*st. [3]) *Sic V*st, *quod iam mutare nolim, cum Gaii sententiae in L.* 2. §. 2. *D. ad l. Aquil.* (9, 2) *et iis quae in V*st *sequuntur conveniat. Bestiae enim natura quasi plus quam ferae sunt, quae cum in camelis et elefantis dometur, quodammodo ii mixti fiunt vel fere bestiarum numero sunt.* [4]) *Posterius v. addidi* n . . . | qd *V*st; neque *vel* nec quidem *Gaius posuit, quod dicere vult, illo tempore haec animalia non modo nondum ut nunc collo dorsove domari solita esse, sed omnino nondum nota in civitate eorum, qui hoc discrimen statuebant, ideoque tantum natura fera fuisse.* [5]) non *Vst. — Ceteras res mobiles* (§§. 20. 21) *praeter animalia Gaius omittit etiam* §. 32.

---

§§. 15. 16. *Cf.* 1, 120. *Ulp.* 19, 1. *Fr. Vat.* 259. *Boeth. ad Top.* 5. *p.* 321 *seq. Bait. Isidor. Or.* 9, 4. §. 55. *De asinis emendis cf. Varro de r. r.* 2, 6. §. 3. *de canibus idem* 2, 9. §. 7. §. 17. *Cf.* 1, 120. 2, 27. 29. *Ulp.* 19, 1. *Fr. Vat.* 45. §§. 18. 20. *Cf. Boeth. l. c. Ulp.* 19, 7. §. 30. *I. de rer. div.* (2, 1) *cum Theophilo; infra* §. 28. §. 21. *Cf.* 1, 6. 2, 7. *Fr. Vat.* 259. 283. 285. 289. 293. 315. 316. *Theophil.* 2, 1. §. 40.

ciuili[1] in eadem | causa sunt prouincialia praedia, quorum alia stipendiaria, alia tributaria uocamus: stipendiaria sunt ea, quae in his prouinciis sunt, quae propriae populi Romani esse intelleguntur; tributaria sunt ea, quae in his prouinciis sunt, quae propriae Caesaris esse creduntur. **22.** Mancipi uero 'res[2] per mancipationem ad alium transferuntur; unde etiam mancipi res sunt dictae. quod autem ualet manci(*patio*, *idem ualet et in iure cessio.*[3] **23.** *Et manci*)patio quidem quemadmodum fiat, superiore commentario tradidimus. **24.** In iure cessio autem hoc [152]
modo fit: apu*d* magistratum populi Romani uel(*ut*) praetorem,[4] is, cui res in iure ceditur, rem tenens ita 'dicit:[5] HVNC EGO HO-

[1]) *Sic interpretor litteras duas incertas* V^{st} io *vel* ic *vel unam* m, *quamquam, si* m *fuit, mero errori librarii tribui possit, postremam litteram v.* sim *repetentis. Sed hoc Gaius et rectissime quidem dicere potest voluisse, tantummodo iure civili et iam haec praedia, quae iure gentium, cum aut populi Rom. aut Caesaris sint, privatorum omnino esse non possint, traditione ab eo, cuius sint, perinde alienari iuberi, atque aurum vel vestem, quae naturaliter privatorum dominium et traditionem recipiunt. In Suppl. p. XXVII St. nunc negare videtur nisi de* m *cogitari posse. Quaeritur igitur, utro tempore rectius viderit vel iudicarit.* [2]) rsquae V^{st} res sunt quae *edd.* res aeque *edd. meae. nunc verba* sunt quae *somnolento librario malim tribuere ex antecedentibus hanc quasi formulam cantare assuefacto quam transponere:* Res uero quae m. sunt; *iam enim non quaeritur, quae res mancipi sint. Cf.* §. 19. [3]) *Bg. ed.* 5. *male supplevit:* manci(*patio in mancipi rebus, idem in omnibus rebus valet in iure cessio*). *Nam ut taceam, non omnes res in iure cedi posse, in his, quae possunt, ita demum, si mancipi sunt, idem valet in iure cessio quod mancipatio, velut de auctoritate obligando eum, qui in iure cedit.* [4]) *Quod in C. sequitur* uapr p̄sidem puiniciae (*unde* uel apud praesidem prouinciae *iam Boethius et edd. etiam meae*) *natum esse ex glossemate et notis male intellectis, iam ex* V^{st} *manifestius apparet, ubi est in fine* §. 1: hoc (*non* quae *edd.*) fieri potest *etc. nam plane idem Gaius certe bis non dixit.* [5]) *Ita C. edd. Ex Boeth. et quia sequitur* postquam hic uindicauerit *in ed.* 1. *scripseram:* (*uin*)dicat. *Postquam vero verba vindicationis rectius intellegere contigit* (*cf. ad* 4, 16), *intellexi etiam h. l. C. Ver.* dicit *recte habere et quod sequitur* uindicauerit *spectare verba illis dictis adiecta* SICVTI DIXI, ECCE TIBI VINDICTAM IMPOSVI.

§. 22. *Cf.* 1, 119. 120. *Ulp.* 19, 3. *Cic. Top.* 5. *ibiq. Boeth. p.* 322. *Bait. Fr. Vat.* 311. 313. *Varro de r. r.* 2, 10. §. 4. §. 23. *Cf.* 1, 119. §. 24. In iure cessio . . . legis actio uocatur] = *Boeth. l. c. Cf. Ulp.* 19, 9. 10. *supra* 1, 134.

MINEM EX IVRE QVIRITIVM MEVM ESSE AIO; deinde postquam hic uindicauer*it*, *praetor inter*rogat eum, qui cedit, an contra uindicet; quo negante aut tacente tunc ei, qui uindicauerit, eam rem addicit; i*d*que legis actio uocatur. hoc fieri potest etiam in prouinciis a*pud praes*id*es earum*. **25.** Pleru*m*que tamen et fere semper mancipationibus utimur: quod enim ipsi per nos praesentibus amicis agere possumus, hoc non interest (*nec*) necesse[1] cum maiore difficultate apu*d* praetorem aut apu*d* praesidem prouinciae agere. **26.** Quod si neque mancipata, neque in iure cessa sit res mancipi[2] | ——— 60. t. s.

———————————————————————

——— | ——— vv. 1—5 med. ——— | 61. t. s.

[153] **26ᵃ**. . . '*in prouinciis uero non modo* | praedium nu*llum possessorum proprium*, *sed ne qui*|dem ulla libera ciuitas *est*.

---

[1]) nec *duplicavi.* [2]) *Puta secutum esse 'sed tantum tradita'. Ceterum etiam* V^{st} *ex hac pag. pauca tantum continet verba initio quorundam versuum, velut v.* 7. m(*odo?*) plena possessio concessa *v.* 8. ex formula quamquam (*pro hoc sed dubie* qua hi qui *Suppl.*) *v.* 11. fructus na *v.* 12. Item adhuc in *v.* 17. non fuissent. *Suspicari licet, Gaium in hac pag. primum dixisse, rem mancipi traditam tantum, si quidem a cive Rom., non effici accipientis ex iure Quir. donec usucapiatur* (*in bonis fieri, postea demum dicit* §. 41.); *si vero a peregrino, cum quo ius commercii non sit, perinde esse ac si nec mancipi res tradita esset* (*cf. ad Fr. Vat.* 47 *not.*); *totum enim hoc rerum discrimen iuris civilis esse: sed nec traditione praedia provincialia, quamvis nec mancipi sint, accipientis pleno iure fieri, quoniam privatis eorum tantum* plena possessio concessa *sit; verumtamen eum quoque* ex formula, quanquam *non ea, quae domino iure civili competit, vindicare posse set et fructus, ut nostrae scholae auctores putant, eos quos opera sua acquisierit* (*L.* 45. *D. de usur.* 22, 1), *secundum* Proculeianorum *autem sententiam etiam alios omnes* fructus na*turali ratione eius perinde ac domini fieri;* item adhuc in *possessione eorum praediorum ad ob*tinend*a ea non usucapione quidem, si venditoris* | non fuissent, *sed per longi temporis praescriptionem tueri se posse. Deinde in fine huius pag. et prima parte sequentis, ubi St.dus tantum quaedam certa verba initio versuum, velut v.* 2. (com)|municatione (?) non (?) *v.* 3. e(st) quo nomine *v.* 5. praedium *legere potuit, Gaius videtur exposuisse de iure commercii,* | quo nomine *emendi uendendique invicto ius significatur, et plenius quidem quam Ulp.* 19, 14. 15. *Mancipationem vero, si ab eo, quicum ius commercii sit, res mancipi mancipio accipiatur, etiam nexum continere, i. e. ut venditor evicta re*

---

§. 26. *Cf.* 1, 21ᵇ. §. 26ᵃ. *Cf. supra* §. 7.

27. *Praeterea hoc loco*[1] *admo*|nendi sumus, '*etiam dumtaxat Italici soli nexum*[2] | esse, prouincialis soli nexum non '*esse; nam recipit nexus*[2] | significationem solum non aliter '*quam si*[2] mancipi '*est*[2]; *at* pro|uinciale nec mancipi *est*. aliter enim ueteri lingua 'a | — — — [3] de *rebus* mancipa*tis*. |

28. Incorporales (*res*) traditionem non recipere manifestum est. **29.** Sed iura praediorum urbanorum in iure (*tantum*) cedi possunt; rusticorum uero etiam mancipari possunt. **30.** Ususfructus in iure cessionem tantum recipit: *nam* dominus proprietatis ali*i* usumfructum in iure cedere potest, ut ille usumfructum habeat et ipse nudam proprietatem *retineat*. ipse usufructuarius in iure cedendo domino proprietatis usumfructum *efficit*, ut a se discedat et conuertatur in proprietatem; ali*i* uero in iure cedendo nihilominus ius su*um* retinet: creditur enim ea cessione nihil agi. **31.** Sed haec scilicet in Italicis praediis ita sunt, quia et ipsa
62. praedia mancipationem | et in iure cessionem recipiunt. alioquin [154]
in prouincialibus praedi*i*s siue qu*i*s usumfructum siue ius eundi, agendi aquamue ducendi uel altius tollendi aedes aut non tollendi, ne luminibus uicini officiatur, ceteraque similia iura constituere

---

auctoritatis nomine ad duplum pretium solvendum obligetur. Invicem iuris commercii com|munic*atione effici, ut si civis Rom. a peregrino liberae civitatis secundum mores legesque peregrinorum rem emat, quae ex his legibus per traditionem acquiri non possit, quo in numero praedia esse soleant, iustus dominus eius rei efficiatur. 'In provinciis uero non modo* praedium nu*llum' etc.* [1]) *Ad sensum restitui. In edd. tantum est* praedium *et postea* ulla libera. [2]) *Haec omnia Gösch. supplementa ad sensum magis quam ad verbum certa a me in contextum sunt recepta, sed nunc ex V*[st] *paullo immutata; pro* nexus *etiam scribi potest* eius uocis. [3]) *Suspicor in C. fuisse:* ā(uc)|*toris euicta* re p̀(*rae*)s*tat*(*io*) *sic n*(*on*) *dicit*(*ur*) *ac.*

---

§. 27. *Cf. Frontin. de controv. agr. p.* 36. *Aggen. urb. p.* 62. *Lachm. Cic. pro Flacco* 32. §. 30. '*Illud quaero, sintne ista praedia censui censendo: habeant ius civile: sint, necne sint mancipi*'. *Notae iurid. L. I. Q. = Locus Iuris Quiritium; L. I. I. Q. = Locus Italicus Iuris Quiritium. Cf. Zeitschr. f. gesch. RW. X. p.* 59. solum uero] *Cf. Sozom. hist. eccl.* 7, 9. §. 28. *Cf. L.* 43. §. 1. *D. acq. rer. dom.* (41, 1). *supra* §. 19. §. 29. *Cf.* §. 17. *L.* 39. *D. de serv. pr. urb.* (8, 2). §. 30. *Cf. Fr. Vat.* 45. 48. 54. 75 (3). *Ulp.* 19, 11. *infra* §. 33. §. 3. *I. de usufr.* (2, 4). *Paul.* 3, 6. §. 32. §. 31. *Cf.* §. 1. *I. de usufr.* (2, 4). §. 4. *I. de servit.* (2, 4). *L.* 3 *pr. D. de usufr.* (7, 1).

uelit, pactionibus et stipulationibus id efficere potest; quia ne ipsa quidem praedia mancipationem aut (*in*) iure cessionem ’recipiunt. **32.** *S*et[1] cum ususfructus et hominum et ceterorum animalium constitui possit, intellegere debemus, horum usumfructum etiam in prouinciis per in iure cessionem constitui posse. **33.** Quod autem diximus, usumfructum in iure cessionem tantum recipere, non est temere dictum, quamuis etiam per mancipationem constitui possit eo, quod in mancipanda proprietate detrahi potest; non enim ipse ususfructus mancipatur, sed cum in mancipanda proprietate deducatur, eo fit, ut apu*d* alium ususfructus, apu*d* alium proprietas sit.[2]

34. Hereditas quoque in iure cessionem tantum recipit. **35.** Nam si is, ad quem ab intestato legitimo iure pertinet hereditas, in iure eam ali*i* ante aditionem cedat, id est antequam *h*eres extiterit, proinde fit heres is, cui in iure cesserit, ac si ipse per legem ad hereditatem uocatus esset: post obligationem uero si ces*s*erit, nihilominus ips*e* | heres permanet, 63.
et ob id creditoribus tenebitur, debita uero pereunt, eoque modo de*bi*tores hereditari*i* lucrum faciunt; corpora uero eius here*di*tatis perinde transeunt ad eum, cui cessa est hereditas, ac si ei singula in iure cessa fuissent. **36.** Testamento autem scriptus heres ante aditam quidem hereditatem in iure cedendo eam ali*i* nihil agi*t*; postea uero quam adierit si cedat, ea acci-
[155] dunt, quae proxime diximus de eo, ad quem ab intestato legitimo iure pertinet hereditas, si post obligationem (*in*) iure cedat. **37.** Idem et de necessari*is* heredibus diuersae sc*h*olae auctores existimant, quod nihil uidetur interesse, utrum (*aliquis*) adeundo hereditatem fiat heres an inuitus ’stat*i*m[3] existat.

---

1) recipiunt’ et *C.* recipiunt. Et *ed. Bg.* 2) *Sequitur linea vacua.* 3) statem *habet C. paulo ante inter* htatem *et* fiat; *huc transposui.*

---

§. 33. *Cf.* §. 30. *Fr. Vat.* 47. 50. *L.* 32. *D. de usufr.* (7, 1.) §. 34. *Cf. Ulp.* 19, 11. *Serv. ad Aen.* 3, 297. §. 35. *Cf.* 3, 85. *Ulp.* 19, 12—14. *L.* 1. *C. de revoc. his q. in fraud.* (7, 75). *Senec. de benef.* 6, 5. §. 3. cesserit] *sive ipse heres, sive is, cuius is iuri postea subiectus est, velut si sua heres filia in manum eius convenerit* (3, 84). *Varr. de r. r.* 3, 16. §. 2. *ubi legendum* ‘*cessa mi hereditate*’. §. 36. *Cf.* 3, 86. *Ulp.* 19, 13. 14. *Plin. ep.* 5, 1. §. 3. §. 37. *Cf.* 3, 87. suo loco] §. 152 *seq.*

quod quale sit, suo loco appare*b*it: sed nostri praeceptores putant, nihil agere necessarium heredem, cum in iure cedat hereditatem.

38. Obligationes quoquo modo contractae nihil eorum[1] recipiunt: nam quod mihi ab aliquo debetur, id si uelim tibi deberi, nullo eorum modo, quibus res corporales ad alium transferuntur, id efficere possum;[2] sed opus est, ut iu*b*ente me tu ab eo stipuleris; quae res efficit, ut a me liberetur et incipiat tibi teneri. quae dicitur nouatio obligationis. **39.** Sine hac uero nouatione non poteri*s* tuo nomine agere, sed
64. debes ex persona mea quasi cognitor | aut procurator meus experiri.

40. Sequitur, ut admoneamus, apu*d* peregrinos quidem unum esse dominium; nam aut dominus quisque est, aut dominus non intellegitur. quo iure etiam populus Romanus olim utebatur: aut enim ex iure Quiritium unusquisque dominus erat, aut non intellegebatur dominus. set postea diuisionem accepit dominium, ut alius possit esse ex iure Quiritium dominus, alius in bonis habere. **41.** Nam si tibi rem mancipi neque mancipauero neque in iure cessero, set tantum tradidero, in bonis quidem tuis ea res efficitur, ex iure Quiritium uero mea permanebit, donec tu eam possidendo usucapias: semel enim impleta usucapione proinde pleno iure incipit, id est et in bonis et ex iure Quiritium tua res esse, ac si ea mancipata uel in iure cessa '(*esset.* **42.** *Usucapio autem*)[3] [156]
mobilium quidem rerum anno completur, fundi uero et aedium biennio; et ita lege XII tabularum cautum est.

43. Ceterum etiam earum rerum usucapio nobis conpetit,

---

1) *Excidisse videtur* '*quibus quid diximus fieri aliorum*'.
2) *Ex Gösch. et Lachm. edd.* p'sum' *C.* possumus *ed. Bg.*
3) *Haec a Lachm. suppleta ut omitterentur, scriptura antiquioris codicis* esset ucat *post similem vocem* cessa *videtur effecisse.*

---

§. 38. *Cf.* §§. 14. 19. 22. 3, 176. §. 39. *Cf.* 4, 82. 86. §. 40. *Cf.* 1, 54. 35. 157. 2, 88. 3, 166. *Theoph.* 1, 5. §. 4. §. 41. *Cf.* 1, 21b. 2, 26. 204. 3, 80. *Ulp.* 1, 16. *L.* 38. §. 2. *D. de lib. causa* (40, 12). §. 42. *Cf. Ulp.* 19, 8. *pr. I. de usuc.* (2, 6) *cum Theoph. Cic. Top.* 4. §. 23. *pro Caec.* 19. *infra* §§. 54. 204. §§. 43. 44. *Cf. pr. I. cit. Ulp. ib. infra* §. 49. *L.* 1. *D. de usurp.* (41, 3).

quae non a domino nobis traditae fuerint, siue mancipi sint *e*ae res siue nec mancipi, si modo 'eas[1] bona fide acceperimus, cum crederemus, eum, qui 'traderet,[2] dominum esse. **44.** quod ideo receptum uidetur, ne rerum dominia diutius in incerto essent, cum sufficeret[3] domino ad inquirendam rem suam *an*ni aut | bienni*i* spatium, quod tempus ad usucapionem pos- 65.
sessori tributum est.

45. Set aliquando etiamsi maxime quis bona fide alienam rem possideat, non tamen ill*i* usucapio procedit, uelut si qui rem furtiuam aut ui possessam possideat; nam furtiuam lex XII tabularum usucapi prohibet, ui possessam lex Iulia et Plautia. **46.** Item prouincialia praedia usucapionem (*non*) recipiunt. **47.** '(*Item olim*)[4] mulieris, quae in agnatorum tutela erat, res mancipi usucapi non poterant, praeterquam si ab ipsa tutore (*auctore*) traditae essent: '*quod*[5] *it*a lege XII tabularum 'cautum *erat.*[6] **48.** Item liberos homines et res sacras et religiosas usucapi non posse manifestum est. **49.** Quod ergo uulgo dicitur, furtiuarum rerum et ui possessarum usu-
[157] capionem per 'legem[7] prohibitam esse, non eo pertinet, ut *ne ipse fur quiue per* uim *possidet*, usucapere *pos*sit (nam huic ali*a* ratione usucapio non competit, quia scilicet mala fide possidet); sed nec ullus alius, quamquam ab eo bona fide emerit,

---

[1]) *Ex Gösch. ed.* ea *C. ed. Bg. ex Lachm. auctoritate, qui exemplis partim incertis partim dissimilibus id defendit. Ceterum puto, hanc vocem aliquando post* bona fide *ob viciniam omissam huc male translatam esse.* [2]) tra*di*derit *edd. Sed litterae* 'di' *in fine versus secundum V*st *non sunt, nec, cum tradidit, sed cum tradebat, hoc nos credidisse necesse est; denique alias scribendum esset* tradidisset. [3]) *Fortasse excidit* et(iam). [4]) res *C.* '*item*' *ed. Bg. Sed* it. olim, *quibus vv. quis* res *addiderat, ob similitudinem v.* m-ulie-ris *excidisse videtur, male retenta v.* res. [5]) id (*pro* qd) *V*st *et Suppl.* '*et*' *ed. Bg.* [6]) m (*vel* ca) *V*st. *Fuerit* c. erit (it *ex sequente v.*) [7]) *Ex Inst. et ipsa re* (*neque enim XII tab. ad res vi possessas pertinebant*) *apparet,* XII tab., *quod C. addit, glossema esse. Iisdem debentur supplementa in* §§. 49. 50.

---

§. 45. *Cf.* §§. 1. 2. *I. de usuc.* (2, 6). *Gell.* 17, 7. §. 46. *Cf. pr. I. ib. L. un. C. eod.* (7, 31). *supra* §§. 7. 21. §. 47. *Cf.* 1, 192. *Cic. ad Attic.* 1, 5. §. 6. *pro Flacco* 34. *et vid. ad Fr. Vat.* 259. *notata.* §. 48. *Cf.* §. 1. *I. de usuc.* (2, 6). §. 49. = §. 3. *I. ib.*

usucapiendi ius habeat. **50.** Unde in rebus mo*b*ilibus non
facile p*rocedit*, *ut bonae fidei possessori usucapio* c*o*mpetat,
quia qui alienam rem uendidit et tradidit, furtum committit;
idemque accidit etiam si ex ali*a* causa tradatur. set tamen
hoc aliquando aliter se habet; nam si heres rem defuncto
commodatam aut locatam uel apu*d* eu*m* depositam existimans
66. eam esse here|ditariam, uendiderit aut donauerit, furtum non
committit; item si is, a*d* quem ancillae ususfructus pertinet,
partum 'etiam[1] suum esse credens uendiderit aut donauerit,
furtum non committit; *f*urtum enim sine affectu furandi non
committitur. aliis quoque modis accidere potest, ut quis sine
uitio furti rem alienam ad aliquem transferat et efficiat, ut a
possessore usucapiatur. **51.** Fundi quoque alieni potest ali-
quis *s*ine ui possessionem na*n*cisci, 'cu*m* *ea*[2] uel ex negle-
gentia domini uacet, uel quia dominus sine successore deces-
serit uel longo tempore afuerit: '*quam*[3] si ad alium bona fide
accipientem transtulerit, poterit usucapere possessor; et quam-
uis ipse, qui uacantem possessionem nactus est, intellegat,
alienum esse fun*d*um, *tamen* nihil *hoc bonae fidei p*ossessori
ad *us*ucapionem nocet, (*cum*) inpro*b*ata sit eorum se*nt*entia,
qui putauerint, furt*iuum* fundum fieri po*ss*e.

52. Ru*r*sus ex contrario accidit, ut qui sciat, alienam rem
se possidere, usucapiat, uelut si rem hereditariam, cuius pos-
sessionem heres nondum nactus est, aliquis pos*s*iderit;[4] nam
ei concessum (*est usu*)capere, si modo ea res est, quae recipit
usucapionem, quae species possessionis et usucapionis pro
herede u*o*catur. **53.** Et in tantum haec usucapio concessa [158]
67. est, | ut et res, quae solo continentur, anno usucapiantur.

---

1) et *Sched. unde fuerit* ei' = eius. 2) quae *C. Dig. edd. sc. pro* cū ea. 3) *Ex Gösch. cj.* n *C.* nam *edd.* 4) *Ex Sched. etiam V*st *et Bg. ed.* 5. possederit *ed. mea prima et Stud.*

---

§. 50. = §. 3 *med.* — §. 6. *I. ib. Cf. L.* 36. *D. de usurp.* (41, 3). furtum non comm. — committitur] = *L.* 37 *pr. D. eod.* §. 51. Fundi — afuerit] = *L.* 37. §. 1. *D. ib. Cf.* §. 7. *I. de usuc.* (2, 6). *L.* 38. *D. eod.* furtiuum f.] *Cf. Gell.* 11, 18. §. 52. *Cf.* 3, 201. *L.* 29. *D. de usurp.* (41, 3). *Plin. ep.* 5, 1. §. 10. §§. 53. 54. *Cf. Cic. pro Flacco* 34. *ad Attic.* 1, 5. §. 6. *Senec. de benef.* 6, 5. §. 3. — *supra ad* §. 42. *cit.*

54. Quare autem 'hoc casu etiam[1] soli rerum annua constituta sit usucapio, illa ratio est, quod olim rerum hereditariarum possessione '*uel*ut[2] ipsae hereditates usucapi credebantur, scilicet anno: lex enim XII tabularum soli quidem res biennio usucapi iussit, ceteras uero anno: ergo hereditas in ceteris rebus uidebatur esse, quia soli non est 'neque corporalis qui*dem* est:[3] (*et*) quamuis postea creditum sit, ipsas hereditates usucapi non posse, tamen in omnibus rebus hereditariis, etiam quae solo tenentur, annua usucapio remansit. **55.** Quare autem omnino tam inproba possessio et usucapio concessa sit, illa ratio est, quod uoluerunt ueteres maturius hereditates adiri, ut essent, qui sacra facerent, quorum illis temporibus summa obseruatio fuit, '*et ut*[4] creditores haberent, a quo suum consequerentur. **56.** Haec autem species possessionis et usucapionis etiam lucratiua uocatur: nam sciens quisque rem alienam lucrifacit. **57.** Sed hoc tempore 'iam[5] non est lucratiua: nam ex 'auctoritate *diui*[6] Hadriani senatus consultum factum est, ut tales usucapiones reuocarentur; et ideo potest heres ab eo, qui rem usucepit, hereditatem petendo perinde eam rem consequi, atque si usucapta non esset. **58.** (*Suo*) et | neces- 68.
sario tamen herede extante 'nihil[7] ipso iure pro herede usucapi potest. **59.** A*d*huc etiam ex aliis causis sciens quisque rem

[1]) etiam hoc casu *C.* [2]) sut *C. pro* ūūt. [3]) quia neque corporalis est *C. scilicet nota* qd *corrupta et transposita. nec me movet exemplum L.* 25. §. 9. *D. fam. erc.* (10, 2)*; Gaius eiusmodi repetitionem v.* quia *vitat. cf.* 2, 105. [4]) ut est *C.* [5]) *etiam C. edd. Cf. Zeitschr. f. gesch. RW. XIV. p.* 216. [6]) hauctoritatem *C.* (m *expuncta Vst*) auctoritate *edd. Cf. Zeitschr. l. c. p.* 215. [7]) *Ex Vst. Quare iam statuendum videbatur, initio §i, h. e. in fine p.* 67. *ubi sola vox* et *post* eet *nunc ferri non potest* (*etiam omiserunt edd. Polen. et Stud.*)*, ante hanc vocem excidisse et supplendum esse* suo, *quod etiam iuris ratio admittit, imo potius flagitat. Cf. Zeitschr. f. gesch. RW. XIV. p.* 167 *seq. Excidisse autem puto non forte sed consilio ex* 3, 201. *interpolantis, de quo loco vide ibi notata.*

§. 55. *Cf. Cic. de legib.* 2, 19 *seq. pro Mur.* 12. *Fest. v. Religiosum. Sacer. p.* 289. 318. *Paul.* 4, 8. §. 3. §. 56. *Cf. L.* 71. §. 1. *D. de furt.* (47, 2). *L.* 2. §. 1. *D. pro herede* (41, 5). *L.* 33. §. 1. *D. de usurp.* (41, 3). §. 57. *Cf. L.* 1 *pr. D. quor. bon.* (43, 2). *L.* 17 *pr. D. ex quib. caus. mai.* (4, 6). §. 58. *Cf.* 3, 201. *L.* 2. *C. pro her.* (7, 29). §§. 59. 60. *Cf. Boeth. in Top.* 10. *p.* 340 *Bait. Isidor. Or.* 5. 25. §§. 23. 30. *Cic. pro Flacco* 21. §. 51.

alienam usucapit: nam qui rem alicui fiduciae causa mancipio dederit uel in iure cesserit, si eandem ipse possederit, potest usucapere anno scilicet, (*etiam*) soli si sit. quae species usucapionis dicitur usureceptio, quia id, quod aliquando habui- [15
mus, recipimus per usucapionem. **60.** Sed cum fiducia 'contrah*a*tur[1] aut cum creditore pignoris iure, aut cum amico, quo[2] tutius nostr*ae* res apu*d* eum s*i*nt, si quidem cum amico contracta sit fiducia, sane omnimodo conpetit 'ususreceptio;[3] si uero cum creditore, soluta quidem pecunia omnimodo conpetit, nondum uero soluta ita demum competit, si neque conduxerit eam rem a creditore de*b*itor, neque precario rogauerit, ut eam rem possidere liceret; quo casu lucratiua 'ususcapio[4] conpetit. **61.** Item si rem obligatam sibi populus uendiderit, eamque dominus possiderit, concessa est 'ususreceptio:[3] sed hoc casu praedium *b*iennio usurecipitur: et hoc est, quod uolgo dicitur, ex praediatura possessionem usurecipi: nam qui mercatur a populo, praediator appellatur.

[5][§§. 62.—64. infra suo loco quaere post §. 79.]

---

[1]) contrahitur *C. ed. Bg. et Kr.* 2, *quae initio omittit* cum, *postea ante* si quidem *intrudit* et *contra C. et Gaii stylum.* [2]) *Iam in ipsa oratione posui* quo *pro* quod *C. et postea* sint *pro* essent *C; nam alioqui sensus esset: quod putabamus, tutius nostras res apud eum fore: non satis aptus.* [3]) *Sic C.* usureceptio *edd.* 1. 2. [4]) *Sic C.* usucapio *edd.* 1. 2. [5]) *Recte Heimbachius statuit, huc pertinere* §§. 65—79. *Scilicet per transpositionem fortasse unius folii* §§. 62—64. *continentis in antiquiore codice, ex quo Veronensis fluxit (folii puta non iustae formae, sed minutae, quippe in quo tantum quae exciderant, erant suppleta), factum est, ut eum, quo in Veron. leguntur, locum obtinerent sane ineptum, quidquid Mommsenus commendandi vel excusandi eius gratia in ed. Kr.* 2 *contra dicat. Cf. tit. I.* 2, 8. *qui, ut res flagitat, rerum acquisitionibus etiam naturalibus absolutis, de his, quibus alienare licet vel non, nulla aliena re interiecta agit. Et ut longe aptius quae* §§. 80 *seq. legimus,* §*um* 64. *quam* §*um* 79. *sequuntur, ita Gaius* §*o* 65. *eo, quem in C. Veron. obtinet locum, dicere non poterat* quae diximus, *sed more suo* quae supra diximus, *dicere eum oportebat. — Itaque iam* §§. 62—64. *suo loco restituere placuit, lectore tamen admonito nec mutatis* §§. *numeris: quod ipsum Bg. errore suo cognito, fecit ed.* 5.

Paul. 2, 13. cum amico] *Cf. Valer. Max.* 4, 2. §. 7. §. 61. *Cf. L.* 9. *D. de resc. vend.* (18, 5).

65. Ergo ex his, quae diximus, adparet, quaedam naturali iure alienari, qualia sunt ea, quae traditione alienantur, quaedam ciuili; nam mancipationis et in iure cessionis et usucapionis ius proprium est ciuium Romanorum.

30] **66.** Nec tamen ea tantum, qu*a*e traditione nostra fiunt, naturali nobis ratione adquiruntur, sed etiam *cum*[1] occupando ideo 'r*es* comparauerimus,[2] qui*a* antea nullius essent, qualia sunt omnia, quae terra, mari,[3] coelo capiuntur. **67.** Itaque si *fe*ra*m b*estiam aut uolucrem aut piscem 'c*ep*e*rimus*, *simul atque* captum *f*ue*rit h*oc *animal*, | s*tatim*[4] *nostrum fit*, *et eous*que nostrum esse intellegitur, | donec nostra custodia coerceatur; 70.
cum uero custodiam nostram euaserit et in naturalem libertatem se *re*ceperit, rursus occupantis fit, quia nostr*um* esse 'desi*u*it:[5] naturalem autem libertatem recipere uidetur, cum aut oculos nostros euaserit, aut licet *i*n conspectu sit nostro, difficilis tamen in re eius persecutio[6] sit. **68.** In *i*is autem animalibus, quae ex consuetudine abire et redire solent, ueluti columbis et apibus, item ceruis, qui in siluas ire et redire solent, talem habemus regulam traditam, ut si reuertendi animum habere desierint, etiam nostra esse desinant et fiant occupantium: reuertendi autem animum uidentur desinere habere, cum reuertendi consuetudinem des*e*ruerint. **69.** Ea quoque, quae ex hostibus capiuntur, naturali ratione nostra fiunt.

70. Sed et id, quod per alluuionem nobis adicitur, eodem iure nostrum fit: per alluuionem autem i*d* uidetur adici, quod

---

1) ū *Sched. Bluhm. fuerit* cū. 2) *Sic nunc* (*ed.* 5) *pro* res adquisierimus *scripsi fere ex* V^{st}. *In C. fuerit* res c'p̄auerimus. 3) que *addit* V^{st} *pallidis litteris, ut legi possit* quaeue. 4) *Ex* V^{st} *priorem restitutionem paullo immutavi, postquam constitit, primam litteram ultimi v. esse* s. 5) desinit *C. edd. etiam mea* 1. 6) rei psecutio *C.* in|rei (*pro* ree') persecutio V^{st}. rei persecutio *edd.*, *ubi* rei *est intolerabile, unde ed.* 3. *ex Inst. scripseram* eius (*et sic ed. Stud.*). *Sed Gaius hoc dicit, difficilem esse oportere persecutionem non nobis tantum, sed in ipsa re. cf. ex. gr. L.* 7. §. 1. *D. de except.* (44, 1).

---

§. 65. *Cf.* §. 11. *I. de rer. div.* (2, 1). *L.* 1 *pr. D: de acq. rer. dom.* (41, 1). *Cic. de offic.* 1, 12. §§. 66—68. *Cf. L.* 1. §. 1. *L.* 3 *pr.* §. 2. *L.* 5. *pr.* §. 5. *D. de acq. rer. dom.* (41, 1). §§. 12. 15. *I. de rer. div.* (2, 1). §. 69. *Cf. L.* 5. §. 7. *D. eod.* §. 17. *I. tit. cit.* §. 70. *Cf. L.* 7. §. 1. *D. tit. cit.* §. 20. *I. tit. cit.*

ita paulatim flumen agro nostro *a*dicit, ut aestimare non possimus, quantum quoque momento temporis adiciatur: (*et*)[1] hoc est, quod uolgo dicitur, per alluuionem id adici uideri, quod [16
ita paulatim adicitur, ut oculos nostros fallat. **71.** Itaque si flumen partem aliquam ex tuo praedio resciderit[2] et ad meum
71. praedium pertulerit, haec pars tua ma|net **72.** A*t* si in medio flumine insula nata sit, haec eorum omnium commun*is* es*t*, qui ab utraque parte fluminis prope ripam praedia possident; si uero non sit in medio flumine, ad eos pertinet, qui ab ea parte, quae prox*i*ma est, iuxta ripam praedia habent. **73.** Praeterea id, quod in solo nostro ab aliquo aedificatum est, quamui*s* ille suo nomine aedifica*u*erit, iure naturali nostrum fit, quia superficies solo cedit. **74.** Multoque magis id accidit et in planta, quam quis in solo nostro posuerit, si modo radicibus terram complexa fuerit. **75.** Idem contingit et in *fru*mento, quod in solo nostro ab aliquo satum fuerit. **76.** Sed si ab eo petamus f*und*um uel aedificium, et inpensas in aedificium uel in seminaria uel in sementem factas ei soluere nolimus, poterit nos per exceptionem doli mali repellere, utique si bonae fidei possessor fuerit. **77.** Eadem ratione probatum est, quod in c*h*artulis siue membranis meis aliquis scripserit, licet aureis litteris, meum esse, quia litterae c*h*artulis siue membranis cedunt: 'itaque (*et*)[3] si ego eos libr*o*s easque membranas petam, nec inpensam scripturae soluam, per exceptionem doli mali summoueri potero. **78.** Sed si in tabula mea aliquis pinxerit
72. ueluti imaginem, contra pro*b*atur: | magis enim dicitur, tabulam picturae cedere; cuius diuersitatis uix idonea ratio redditur: ce*r*te secundum hanc regulam si me possidente petas, imaginem

---

1) *Addidi.* 2) *V*st, *non* reciderit *vid. apogr. Studem. p.* 298.
3) *Sic nunc malui scribere quam antea:* at *aeque.*

---

§. 71. *Cf. L.* 7. §. 1. *D. tit. cit.* §. 21. *I. tit. cit.* §. 72. *Cf. L.* 7. §. 3. *D. tit. cit.* §. 22. *I. tit. cit.* §. 73. *Cf. L.* 7. §. 12. *D. tit. cit.* §. 30. *I. tit. cit. Epit.* 2, 1. §. 4. §. 74. *Cf. L.* 7. §. 13. *D. tit. cit.* §§. 13. 31. *I. tit. cit. Epit.* 2, 1. §. 4. §. 75. *Cf. L.* 9 *pr. D. tit. cit.* §. 32. *I. tit. cit. Epit. l. c.* §. 76. *Cf. Epit.* 2, 1. §. 6. *L.* 7. §. 12. *L.* 9 *pr. D. tit. cit.* §§. 30. 32. *I. tit. cit.* §. 77. *Cf. Epit.* 2, 1. §§. 4. 6. *L.* 9. §. 1. *D. tit. cit.* §. 33. *I. tit. cit.*
§. 78. furti actio] *cf.* 3, 203.

tuam esse, nec soluas pretium tabulae, poteris per exceptionem doli mali summoueri; at si tu possideas, consequens est, ut utilis mihi actio aduersum te dari debe*at*; quo casu nisi soluam
32] inpensam picturae, poteris me per exceptionem doli mali repellere, utique si bona fide possessor fueris. illu*d* palam *e*st, quod siue tu subripuisse*s* tabulam siue ali*us*, conpetit mihi furti actio.

79. In aliis quoque speciebus naturalis ratio requiritur: proinde si ex uuis (*aut oliuis aut spicis*) meis uinum aut oleum aut frumentum feceris, qu*ae*ritur, utrum meum sit id uinum aut oleum aut frumentum, an tu*um*. item si ex auro aut argento meo uas aliquod feceris, uel ex tabulis meis nauem aut armarium aut subsellium fabricaueris, item si ex lana mea uestimentum feceris, uel si ex uino et melle meo mulsum feceris, siue ex medicamentis meis emplastrum aut coll*y*rium feceris, (*quaeritur, utrum tuum sit id, quod ex meo effeceris,*) an meum. Quidam materiam et substan*t*iam spectandam esse putant, id est, ut cuius materia sit, illius et res, quae facta sit, uideatur esse, idque maxime placuit Sabino et Cassio; alii uero *eius* r*em* esse putant, qui fecerit, idque maxime diuersae
scholae auctoribus uisum est: | sed eum quoque, cuius materia 73.
et substantia fu*er*it, furti aduersus eum, qui subripuerit, habere actionem; nec minus aduersus eundem condictionem ei competere, qui*a* extinct*ae* res, licet uindicari non possi*nt*, condici tamen furibus et quibusdam aliis possessoribus possunt.

62. [1]Accidit aliquando, ut qui dominus sit, alienaud*ae* rei
potestatem non habeat, et qui dominus non sit, | *ali*enare 69.
possit. **63.** Nam dotale praedium maritus inuita mulie*re* per legem Iuliam prohibetur alienare, quamuis ipsius *si*t uel mancipatum ei dotis causa uel in iure cessum uel usucaptum. quod quidem ius utrum ad Italica tantum praedia, an etiam ad prouincialia pertineat, dubitatur. **64.** Ex diuerso agnatus

---

[1]) *De hoc* §§. 62—64. *vero loco cf. not. ante* §. 65. *et ad* §§. 80—85. §. 2. *I. quib. alien. lic.* (2, 8).

---

§. 79. *Cf. L.* 7. §. 7. *D. tit. cit.* §. 25. *I. tit. cit. Epit.* 2, 1. §. 5. §. 62. = *pr. I. quib. alien. lic.* (2, 8). §. 63. *pr. I. cit. Cf. Paul.* 2, 21 *B.* §. 2. §. 64. *Cf. Cic. de invent.* 2, 50. *ad Herenn.* 1, 13. *Ulp.* 12, 2. *L.* 56. §. 4. *D. de furt.* 47, 2. — §. 1. *I. quib.*

furiosi curator rem furiosi alienare potest ex lege XII tabularum; item procurator 'iure ciuili, | *cuius* persona *officio muneris eadem* est;[1] item creditor pignus ex pactione,[2] quamuis eius ea res non sit. sed hoc forsitan ideo uideatur fieri, quod uoluntate debitoris intellegitur pignus alienari, qui olim pactus est, ut liceret creditori pignus uendere, si pecunia non soluatur.

V. De pupillis an aliquid a se alienare possunt. **80.** Nunc admonendi sumus, neque feminam neque pupillam sine tutoris auctoritate rem mancipi alienare posse; nec mancipi uero feminam quidem posse, pupillum non posse. **81.** Ideoque si quando mulier mutuam pecuniam alicui sine tutoris auctoritate dederit, quia facit eam accipientis, cum scilicet 'pecunia[3] res nec mancipi sit, contrahit obligationem. **82.** At si pupillus idem fecerit, quia '*non facit accipientis suam pecuniam*,[4] null*am* cont*ra*hit obligationem: unde pupillus uindicare qu*id*em nummos suos potest, sicubi extent, id est e*os* petere[5] *s*uos ex iure Quiritium *esse*; 'mulier *uero per mutui* | *actionem* a *r*eo *pecuniam* repetere potest, sed *non*

---

[1]) *Reiectis prioribus coniecturis tam mea quam aliorum* (*Bg. ed.* 5. *Dernburg Pfandrecht II. p.* 169, *quibus nunc accedunt Krüg.ana et Momms.ana*), *quarum nullam cum codicis ductibus consociari posse St.dus testatur, nunc in hac acquievi, ductus* $\overline{V^{st}}$ $\overline{in}$ *plerisque anxie subsequente. Exaratum fuisse puta:* ic|cui psoffo muneris eadē ē. *Gaius addit* iure ciuili, *ut in curatore furiosi ex lege XII tab., in creditore pactum, non addit rem, quia officium procuratoris* (*de quo cf. Gaii L.* 27. §. 2. *D. mandati* 17, 1) *ad quamcunque rem spectare potest. De ipsa sententia cf. Cic. pro Caec.* 20, 57. *et Gaius L.* 9. §. 4. *D. de acq. rer. dom.* (41, 1). *munus vero etiam dicitur velut arbitri ex conventione recepti L.* 15. *D. de recept.* (4, 8). [2]) *i. e. pignus conventione ei datum, non captum.* [3]) *ea.* pecunia *edd. cf.* '*Gaius*' *p.* 35. [4]) *Sic nunc* (*ed.* 5) *favente, ut spero, Suppl. St. p. XXVIII. supplevi.* [5]) *Ex* V^{st}.

---

alien. (2, 8). *L.* 29. *D. fam erc.* (10, 2). *L.* 6. §. 8. *D. comm. div.* (10, 3). *L.* 4. *D. de pign. act.* (13, 7). *L.* 14. §. 5. *D. de div. temp.* (44, 3). §. 80. *Cf.* 1, 192. 2, 47. 85. *Ulp.* 11, 27. *Fr. Vat.* 1, 45. *L.* 9. *D. de auct. tut.* (26, 8). §. 82. *Cf.* §. 2. *I. quib. alien. lic.* (2, 8).

*suam esse pe*tere.[1] *un*de de pupillo quidem quaeritur, an 'nummis *iis*, quo*s* mutuos dedit, ab eo, qui accepit, *consumtis*, | *aliq*ua actione eos persequi possit, quoniam *ni*|*si a possidente uindicari* non potest.[2] **83.** '*A*t ex contrario |
omnes res tam mancipi quam[3] nec mancipi mulier*ibus* | et 74.
pupillis *sine* tutoris auctoritate sol*u*i possunt, quoniam me-
64] liorem condicionem suam facere iis etiam sine tutoris auctoritate concessum est. **84.** Itaque si debitor pecuniam pupillo soluat, facit quidem pecuniam pupilli, sed ipse non liberatur, quia nullam obligationem pupillus sine tutoris auctoritate dissoluere potest, '*c*ui n*ec* ullius[4] rei alienatio sine tutoris auctoritate concessa est; set tamen si ex ea pecunia locupletior factus sit, et adhuc petat, per exceptionem doli mali summoueri potest. **85.** Mulieri uero etiam sine tutoris auctoritate recte solui potest: nam qui soluit, liberatur obligatione, quia res nec mancipi, ut proxime diximus, a se dimittere mulier etiam sine tutoris auctoritate po*test*: quamquam hoc ita est, si accipiat pecuniam; a*t* si non accipiat, *s*et 'habere[5] se dicat et per acceptilationem uelit de*b*itorem sine tutoris auctoritate liberare, non potest.

---

1) *Priore restitutione in ed.* 3. *haec ad nummos pupilli mala fide consumptos retuleram. Sed ex* V^{st}, *cum St.us testetur, et Göscheni lectiones h. l. incertissimas esse nec videri ibi de mala fide actum fuisse, iam alia cj. verum sensum mihi videor assecutus esse. Scriptum fuisse posui:* mul. uero p mutui | actionem a reo pec. repetere potest s'n̄ suā ee ꝑe|tere. *Minus placet Krüg. etiam audacius suppl.:* '*mulier uero minime hoc modo* repetere potest, *set ita: dari sibi opor*tere'; *nullo modo admittendum Mommseni:* '*neque tamen stricto iure* petere potest sibi *eos dari opor*tere'.

2) *Etiam haec sententia ex* V^{st} *aliter atque ed.* 3. *restituenda fuit. Notas fuisse posui in* s̄(unt), nisi *et* possidente. *Vestigia v.* possidente *et* uindicari *apparent in Sched. Bluhmianis. Alia suppl. Krüg. alia Momms.* 3) *Gösch. secutus restitui.* 4) *Correxi. cf.* 2, 54. quia nullius *deinde post* alienatio *addita voce* ei *C. edd. etiam meae priores.* 5) *i. e. acceptam habere, et fortasse excidit* '*acceptam*'. *Cf.* 1. *I. quib. mod. obl. toll.* (3, 29). *L.* 7. *D. de acceptil.* (46, 4) *et infra* 3, 169.

---

§. 83. *Cf.* §. 2. *I. cit. pr. I. de auct. tut.* (1, 21). §. 84. *Cf.* §. 2. *I. cit. ibiq. Theophil. Cic. Top.* 11 *init.* §. 85. *Cf.* 3, 171. *Cic. l. c.* proxime] §. 80.

86. Adquiritur autem nobis non solum per nosmet ipsos, sed etiam per eos, quos in potestate, manu mancipioue habemus; item per eos seruos, in quibus usu*m*(*fructum*) habemus; item per homines liberos et seruos alienos, quos bona fide possidemus: de quibus singulis diligenter dispiciamus. **87.** Igitur (*quod*) liberi nostri, quos in potestate habemus, item quod serui (*nostr*)i mancipio accipiunt uel ex traditione nanciscuntur, siue quid stipulentur, uel ex aliqualibet causa 'ad-
75. quir*a*nt,[1] id nobis adquiritur: ipse 'enim,[2] | qui in potestate nostra est, nihil suum habere potest; et ideo si heres institutus sit, nisi nostro iussu hereditatem adire non potest; et si *iube*ntibus nobis adierit, hereditate*m* nobis adquirit proinde atque si nos ipsi heredes instituti essemus; et conuenienter scilicet legatum per eos nobis adquiritur. **88.** Dum tamen sciamus, si alterius in bonis sit seruus, alterius ex iure Quiritium, ex omnibus causis ei soli p*er* eum adquiri, cuius in bonis est. **89.** Non solum autem proprietas per eos, quos in [165]
potestate habemus, adquiritur nobis, sed etiam possessio; cuius enim rei possessionem adepti fuerint, id nos possidere uidemur; unde etiam per eos usucapio procedit.[3] **90.** Per eas uero personas, quas in manu mancipioue habemus, proprietas quidem adquiritur nobis ex omnibus causis sicut per eos, qui in potestate nostra sunt; an autem possessio adquiratur, qu*a*eri solet, quia ipsa*s* non possidemus. **91.** De his autem seruis, in quibus tantum usumfructum habemus, ita placuit, ut qui*d*quid ex re nostra uel ex operis suis 'adquir*a*nt,[4] id nobis adquiratur; quod uero extra eas causas, id ad dominum proprietatis pertineat: itaque si iste seruus heres institutus sit

---

[1]) adquirunt *C. edd.* [2]) . . enim *V*st*; fortasse* etenim. [3]) *In C. sequitur spatium vacuum.* [4]) acquirunt *C. ed. Bg.*

---

§. 86. 87. = *L.* 10 *pr. D. de acq. rer. dom.* (41, 1). *pr. I. per quas pers. nob. acq.* (2, 9). *Cf. Ulp.* 19, 18. 19. *Epit.* 2, 1. §. 7. *Infra* §. 96. 3, 167a. *Fr. Vat.* 51. 71 (2). *Fr. Dosith.* 5. *Paul.* 5, 8. §. 88. *Cf. Ulp.* 19, 20. *supra* 1, 54. 3, 166. §. 89. = *L.* 10. §. 2. *D. de acq. rer. dom.* (41, 1). §. 3. *I. per quas pers. nob. acq.* (2, 9). §. 90. *Cf. Fr. Vat.* 298. *Plaut. Cas.* 2, 2. *v.* 26—29. §. 91—93. = *L.* 10. §§. 3—5. *D. tit. cit.* §§. 4. 5. *I. tit. cit. Cf.* 3, 164. 165. *Ulp.* 19, 21.

legatumue quod ei datum fuerit, non mihi, sed domino proprietatis adquiritur. **92.** Idem placet de eo, qui a nobis bona fide possidetur, | siue liber sit siue alienus ser*u*us: quod enim 76.
placuit de usufructuario, idem probatur etiam de bonae fidei possessore: itaque quod extra duas istas causas adquiritur, id uel ad ipsum pertinet, si liber est, uel ad dominum, si seruus *es*t. **93.** Sed si bonae fidei possessor usucep*er*it seruum,[1] quia eo modo dominus fit, ex omni causa per eum sibi adquirere potest. usufructuarius uero usucapere non potest; primum quia non possidet, set habet ius 'utendifruendi;[2] deinde quia scit, alienum seruum esse. **94.** De illo qu*a*eritur, an per eum seruum, in quo usumfructum ha*b*emus, possidere aliqu*am* rem et usucapere 'poss*i*mus,[3] quia ipsum non possidemus. per eum uero, quem bona fide possidemus, sine dubio et pos*s*idere et usucapere possumus. loquimur autem in utriusque person*a* secundum definitionem, quam prox*i*me exposuimus, id est, si qui*d* ex re nostra uel ex operis suis adquirant, 'id nobis
[166] adquiri.[4] **95.** Ex *h*is apparet, per liberos homines, quos neque iuri nostro subiectos habemus, neque bona fide possidemus, 'item per alienos seruos, in quibus neque usumfructum habemus neque iustam possessionem,[5] nulla ex causa nobis adquiri posse. et hoc est, quod uulgo dicitur, per extraneam personam nobis adquiri non posse; tantum de possessione qu*a*eritur, an 'per *personam liberam*[6] nobis adquiratur. **96.** In summa sciendum est, his, qui in | potestate, manu 77.

---

1) *Ex V^st, in quo quod ante* usucepit *legitur* cum, *errori librarii prius* si *obliti, quam* eum *corrigere malui.* 2) *Ex Dig. et Inst.* utendi et fruendi *C. edd.* 3) possumus *C. ed. Bg.* 4) *Ferri possunt haec verba, maxime cum V^st* definitionem *non* distinctionem *praestet. Edd.* 1. 2. *initio suppleveram* 'an' *ex vicino simili* -ant *et post pro* adquiritur (*sic C. edd.*) *scripseram* adquiratur. *Pro* acquiritur *tamen nunc malui* acquiri. *Vitium codd. vetus effecisse videtur, ut Iust. Inst. haec omitterent. Uncis ut glossema inclusit Bg. ed.* 5. 5) *Haec errore dupliciter scribere librarius coepit.* 6) *Cum in V^st tantum sit* pp—— *dubitari potest, an scriptum fuerit vel potius notatum* per personam liberam *an* per procuratorem. *Sed illud, quod etiam tutorem et curatorem comprehendit, rectius est.*

---

§. 94. *Cf.* §. 4. *I. cit.* §. 95. = §. 5. *I cit. Cf. Paul.* 5, 2. §. 2. §. 96. *Cf.* §. 87.

mancipioue sunt, nihil in iure cedi posse; cum enim *i*starum personarum nihil suum esse possit, conueniens est scilicet, ut nihil *suum* esse 'posse[1] in iure uindicare possiut.[2]

97. *Hactenus* tantisper admonuisse sufficit, quemadmodum singulae res nobis adquirantur: nam legatorum ius, quo et ipso singulas res adquirimus, opportunius alio loco referemus. uideamus itaque nunc, quibus modis per uniuersitatem res nobis adquiran*tur*. **98.** Si cui heredes facti simus, siue cuius bonorum possessione*m* petierimus, siue cuius bona emerimus, siue quem adoptauerimus,[3] siue 'qu*a*m[4] in manum ut uxorem receperimus, eius res ad nos transeunt. **99.** Ac primu*m*[5] de heredita*t*ibus dispiciamus, quarum duplex condicio est: nam uel ex testamento, uel ab intestato ad nos pertine*n*t. **100.** Et prius est, ut de his dispiciamus, quae nobis ex testamento obueniunt.

101. Testamentorum autem genera initio duo fuerunt: nam aut calatis comitiis 'testamentum[6] faciebant, quae comitia bis in anno testamentis faciendis destinata erant, aut in procinctu, [167]
id est, cum belli causa arma 'sumebant[7]; procinctus est enim expeditus et armatus exercitus. alterum itaque in pace et in otio

---

[1]) p'se *C.* = posse *antea a me mutatum in* per se, *a plerisque* (*a Mommseno cum antecedentibus verbis* suum esse) *ut glossema expulsum iam, licet deesse possit, tamen cum scriptum sit nec glossae causa appareat, ob verba* in iure, *addita attentare non audeo. Scilicet in iure vindicatio i. e. quae fit, cum quod nostrum non est in iure nobis cedi volumus, a vulgari, qua quod nostrum est persequimur, ea re differt, quod illa eo tantum nititur, quod id quod vindicamus nostrum tamen esse et censeri possit, si in iure cessio ab altera parte sequatur; in personam alieni iuris vero nec hoc posse quidem suum esse cadit. et hoc Gaius videtur significare voluisse. Nos hoc diceremus* '*das potentiale nostrum esse der in iure cessio vindicieren*'. [2]) *Sequitur in C. linea vacua.* [3]) *Sic V*st. *cf.* 3, 82. *nec opus est emendatione, cum sequatur* eius res. [4]) quem *C. ed. Bg.* [5]) primus *etiam V*st. prius *edd.* [6]) t *superscripta* m *V*st. [7]) *Malim* sumserant.

---

§§. 97—100. = §. 6. *I. tit. cit.* §§. 101—103. *Cf.* §. 1. *I. de testam. ord.* (2, 10) *cum Theoph. Ulp.* 20, 2. *Gell.* 15, 27. *Plutarch. Coriol.* 9. *de sera num. vind. p.* 550. (*VIII. p.* 174. *Reisk.*) *Cic. de orat.* 1, 53. §. 228. *de nat. deor.* 2, 3. *Vellei. Pat.* 2, 5. §. 3. *Fest. v. Procincta p.* 225. 249. *Endo procinctu p.* 77. *Serv. ad Aen.* 7, 612. *item lib. meum* '*das Röm. Jahr*' *p.* 179.

faciebant, alterum in proelium exituri. **102.** Accessit deinde
tertium | genus testamenti, quod per *a*es et libram agitur: qui 78.
'(*enim*)[1] neque calatis comitiis neque in procinctu testamentum
fecerat, is si subita morte urguebatur, 'amico[2] familiam suam,
'id est patrimonium suum,[3] mancipio dabat, eumque[4] rogabat,
quid cuique post mortem suam dari uellet. quod testamentum
dicitur per *a*es et libram, scilicet quia per mancipationem per-
agitur. **103.** Sed ill*a* quidem duo genera testamentorum in
desuetudinem abierunt; hoc uero solum, quod per *a*es et
libram fit, in usu retentum est. sane nunc al*i*ter ordinatur
quam olim solebat; namque olim familiae emptor, id est, qui a
testatore familiam accipiebat mancipio, heredis locum optinebat,
et ob id ei mandabat testator, quid cuique post mortem suam
dari uellet; nunc uero alius heres testamento instituitur, a quo
etiam legat*a* relinqu*u*ntur, alius dicis gratia propter ueteris
iuris *i*mitationem familiae emptor a*d*hibetur. **104.** Eaque res
ita agitur: qui facit (*testamentum*), a*d*hibitis, sicut in ceteris
*m*ancipationibus, v testibus ciuibus Romanis pu*b*eribus et libri-
pende, postquam tabulas testamenti scripserit, mancipat alicui
dicis gratia familiam suam; in q*u*a re his uerbis familiae emptor
utitur: FAMILIAM PECVNIAMQVE TVAM ENDO 'MANDATELA,
TV*TELA* CVSTODELAQVE MEA (*EX IVRE QVIRITIVM ESSE*
AIO, EAQVE),[5] QVO TV IVRE TESTAMENTVM | FACERE POSSIS 79.

---

[1]) *Addidi. Excidit eius nota ob sequens* n. [2]) *Noli corrigere* alicui; *nam cui suus heres erat, omnino testamentum initio non faciebat.* [3]) *Bg. haec verba Institutionibus aptissima tanquam glossema uncinis inclusit: cuius iusta suspicio nulla.* [4]) *Vix excidit* '*lege*' (*sc. mancipii*); *verum rogatio simili sensu h. l. dicitur atque cum mandatur* (§. 103. *L.* 1. §. 2. *D. mand.* 17, 1) *vel lex contractui dicitur.* [5]) mandatela tu|am *C.* MANDATELA*M* TVT*E*LAM CVSTODELA*M*QVE MEA*M* (*ESSE AIO EAQVE*) *ed. Bg.* FAMILI*A* PECVNI*A*QVE TV*A* ENDO MANDATELA*M* TVTELA*M* CVSTODELA*MQVE* MEA*M* QVO TV IVRE *etc. ed. Stud. Sane de verbis* EX IVRE QVIRITIVM *dubitari potest. Cf. lib. meum* '*Studien d. R. R.*' *p.* 245 *seq. et* '*Recht d. Nexum*' *p.* 23. *Librarius, cuius in codice* QVE *ante* QVO *periisse videtur, ut illa* exiq. ēē aio ea *post* mea *omitteret, eo quod litterae*

---

§. 104 *Cf. Ulp.* 20, 2. 9. *Isidor. Orig.* 5, 24. §. 12. in ceteris manc.] *cf.* 1, 119. mandatela] *cf. Sallust. Jug.* 14. sec. leg. publ.] *cf.* 3, 184. *Liv.* 1, 26.

SECVNDVM LEGEM PVPLICAM, HOC ·*AE*RE, et *u*t quidam adiciunt, AENEAQVE LIBRA, ESTO MIHI EMPTA; deinde aere percutit libram, idque *a*es dat testatori uelut pretii loco; deinde testator tabulas 'testamenti man*u*[1] tenens ita dicit: HAEC ITA VT IN HIS TABVLIS CERISQVE SCRIPTA SVNT, ITA DO, ITA LEGO, ITA TESTOR, ITAQVE VOS, QVIRITES, TESTIMONIVM MIHI 'PERHIB*E*TOTE;[2] et hoc dicitur nuncupatio: nuncupare est enim palam nominare, et sane quae testator specialiter in tabulis testamenti scripserit, ea uidetur generali sermone nominare atque confirmare. **105.** In testibus autem non debet is esse, qui in potestate est aut familiae emptoris aut ipsius testatoris, quia propter ueteris iuris imitationem totum hoc negotium, quod agitur testamenti or*di*nandi gratia, creditur inter familiae emptorem agi et testatorem, quippe olim, ut proxime diximus, is, qui familiam testatoris mancipio accipiebat, heredis loco erat; itaque repro*b*atum est in ea re domesticum testimonium. **106.** Unde et si is, qui in potestate patris est, familiae emptor adhibitus sit, pater eius testis esse non potest; ac ne is quidem, qui *i*n eadem potestate est, uelut frater eius. sed si filiusfamilias ex castrensi peculio post missionem
80. faciat testamentum, nec pater eius recte testis | adhibetur, nec is, qui in potestate patris '*e*st.[3] **107.** De libripende eadem, quae et de testibus, dicta esse intellegemus: nam et is testium numero est. **108.** Is uero, qui in potestate heredis aut legatari*i* est, cuiusue heres ipse aut legatarius in potestate est, quique in eiusdem potestate est, a*d*eo testis et libripens *ad*hiberi potest, ut ipse quoque heres *a*ut legatarius iure *ad*hibeantur. sed tamen quod ad heredem pertinet, quique in

---

ea *recurrebant, inductus esse credendus est. Ceterum sequens* QVO *intellige* = *ut.* [1]) test·manti *V*[st] testamenti *edd. cui sane favent* 1, 119. 4, 16. *sed archetypi scriptor id quod nos dedimus scripsisse videtur.* [2]) perhibitote *C. ed. Bg.* [3]) *Ex Inst.* sit *C. ed. Bg. Sed et malim:* in potestate e(*ius*) patris.

---

§. 105. *Cf. Ulp.* 20, 3. §§. 9. 10. *I. de test. ord.* (2, 10). §. 106. *Cf. Ulp.* 20, 4. 5. §. 9. *I. tit. cit. L.* 20. §. 2. *D. qui test. fac.* (28, 1). §. 107. *Cf. Ulp.* 20, 3. *C. Aelius apud Priscian.* 8. *p.* 792 *P.* §. 108. *Cf.* §§. 10. 11. *I. tit. cit.*

eius potestate est, cuiusue is in potestate 'est,[1] minime hoc iure uti debemus.

69] De testamentis militum. **109.** Set haec diligens obseruatio in ordinandis testamentis militibus propter nimiam inperitiam *const*itutionibus principum remissa est: nam quamuis neque legitimum numerum testium a*d*hibuerint, neque uendideri*n*t familiam, neque nuncupauerint testamentum, recte nihilo minus testantur. **110.** Praeterea permissum est iis et peregrinos et Latinos instituere heredes uel i*i*s legare; cum alioquin peregrini quidem ratione ciuili prohibeantur capere hereditatem legataque, Latini uero per legem Iuniam. **111.** Caelibes quoque, qui lege Iulia hereditatem legataque capere uetantur, item orbi, id est, qui liberos non habent, quos lex |
'*Papia plus quam dimidias partes hereditatis legatorumque capere vetat, ex militis testamento solidum capiunt.*[2]

——— [Fol. deperd.] ———

| — — — — * * prohibentur hi[3] — — — — | ——— 81
vv. 2—21. ——— | **112.** . . . *ex* 'aucto- t. s.

---

[1]) erit *C. edd.* [2]) *Sententiam probabilem perfeci. Folium enim (sexti quaternionis primum, cf. Göscheni praef. p. XXX.), in quo haec de militis testamento materia continuabatur, plane deperditum ideoque nec in margine numeratum est. Transiit in eo Gaius absoluta illa materia ad id, quod Ulp.* 20, 10—16, *Iustinianus tit. I. quibus non est permissum facere testamentum* (2, 12) *exponit, cuius tituli quaedam, velut ipsius initii partem, Gaiana esse, vix dubitandum est. Ex Epitoma haec huc pertinent* 2, 2. §. 1. '*Id quoque statutum est, quod non omnibus liceat facere testamentum: sicut sunt hi, qui sui iuris non sunt, sed alieno iuri subiecti sunt, hoc est filii, tam ex nobis nati, quam adoptiui.* §. 2. *Item testamenta facere non possunt impuberes, id est minores quattuordecim annorum, aut puellae duodecim.* §. 3. *Item et hi qui furiosi, id est mente insani fuerint, non possunt facere testamenta, sed hi qui insani sunt, per interualla, quibus sani sunt, possunt facere testamenta*'. [3]) *Ex* V^{st}; *sequebatur fortasse* qd (quidem). *De iis sermonem esse, qui testamentum facere prohibeantur vel non prohibeantur, palam est, et miror Bgium eumque secutum Gneistium, qui immemores, integrum inter haec folium intercidisse, his*

---

§. 109. = *pr. I. de milit. test.* (2, 11). *Cf. Ulp.* 23, 10. *infra* §. 114. §. 110. *Cf.* 1, 23 *seq.* 2, 218. 275. *Ulp.* 17, 1. 22, 2. 3. *L.* 13. §. 2. *D. de testam. mil.* (29, 1). *L.* 5. *C. eod.* (6, 21). §. 111. *Cf.* 2, 144. 286. *Ulp.* 17, 1. 22, 3. §. 112. *Cf.* 1, 115^a. *Paul.* 3. 4^a. §. 1.

ritate diui Hadriani senatus consultum factum est, quo permissum est *capite non minutis*[1] feminis etiam sine coemptione testamentum 'tutore auctore[2] facere, si modo non minores
82. essent | annis XII; scilicet ut quae tutela liberatae non essent, ita testari deberent. **113.** Videntur ergo melioris condicionis esse feminae quam masculi; nam masculus minor annis XIIII testamentum facere non potest, etiamsi tutore auctore [testamentum] facere uelit, femina uero potest; (*nam si est*,[3]

---

verbis sententiam §i 111. *perfici putaverunt* (*quem errorem iam tacite correxit Bg. ed.* 5). *Mihi vero Gaius absolutis his, qui sui iuris non sunt* (*pr. I. h. t. Ulp.* 20, 10. 11) *hoc loco, si recte interpretor in Schedis v.* 1. 2. *relata, de pupillo et de muliere disseruisse in hanc fere sententiam videtur: 'Etiam mulieres et pupilli facere test.* prohibentur, hi *qd etiam t(utore) a(uctore) illae ll (tantum s(ine) t(utore) a(uctore) et i(ure) c(ivili); n(am) secund(um) tab(ulas b(onorum)* possessionem accipe|re *potest, qui s. t. a. testamento facto heres a muliere scriptus est.' Accuratius haec, ut solet, persequitur* §. 118. *Postea ad Latinos Iunianos spectant, quae Vst in v.* 8 *et* 9. *servavit singula verba, fortasse eo sensu, ut obtinuerit quidem omnes eos prohibitos esse facere testamentum* (*cf.* 1, 23. *Ulp.* 20, 15), *sed cum habeant ius commercii parum certa ea, quae afferatur ratione, quod certae non sint civitatis, ut* eius more faciant te|st. n(ec) mg (magis) p(er) uer*ba legis Iuniae prohiberi, quae nominatim tantum minoribus* XXX anno*rum manumissis testamentifactionem ademerit; sed etc.* (*cf.* 3, 218). [1]) *Ex Vst, sed litteras novem, quae desiderantur, non* puberibus (*ut cj. Stud.*us) *fuisse puto, ne SC. idem bis dixisse deprehendatur, nec* sui iuris, *quod addere paene insipidum erat, sed* k̄n minutis *Cf.* 1, 115ª. *Gaius igitur in fine huius materiae i. e ut puto, finito de Latinis et dediticiis tractatu* (*Ulp.* 20, 14. 15) *suo more* (*cf.* 1, 131) *etiam casum nunc abolitum retulerat, quod olim mulieres capite non minutae familiae ratione testari prohibitae fuerant.* [2]) *In Vst litterae* ta *adiecta* b. *post* XII *leguntur sede manifesto mutata. Itaque in archetypo omissas ad marginem suppletas librarius, cum* XII *legeret, ad* XII tab. *eas pertinere arbitratus, et inepto loco et male suppletas eas posuit. Aliter locus formatus est in ed. Stud.; ibi litteris* tab. *omnino eiectis postea pro* ita *legitur* ta = tutore auctore: *quod nec ipsum displicet.* [3]) *Haec verba a festinante librario post* potest *omissa supplere nunc malui, quam quod minus recte antea feci,* post XII. ann*um scribere.*

---

§. 113. *Cf.* §. 1. *I. quib. n. e. perm. fac. test.* (2, 12). *Epit.* 2, 2. §. 2. *Ulp.* 20, 12. 15 *Paul. l. c.*

XII annorum, testamenti 'faciundi *tutore auctore* ius nanciscitur.[1]

114. Igitur si quaeramus, an ualeat testamentum, inprimis aduertere debemus, an is, qui id fecerit, habuerit testamenti factionem: deinde si habuerit, requiremus, an secundum iuris ciuilis regulam *te*status sit, exceptis militibus, qui*bus* propter nimiam *inpe*ritiam, ut diximus, quomodo uelint uel quomodo *pos*sint, permittitur testamentum facere.

115. Non tamen, ut iure ciuili *uale*at testamentum, sufficit ea obseruatio, quam supra exposuimus de familiae uenditione et de testibus et de 'nuncupation*e*; [**116.**] *sed*[2] ante omnia requirendum est, an institutio heredis sollemni more facta sit; nam *a*liter facta institutione nihil proficit, familiam testatoris
171] ita uenire 'testesque ita adhibere *et* nuncupare (*ita*) testamentum[3], ut supra diximus. **117.** Sollemnis autem institutio h*ae*c est: TITIVS HERES ESTO; sed et illa iam conprobata uidetur: TITIVM HEREDEM ESSE | IVBEO; at illa non est con- 83.
probata: TITIVM HEREDEM ESSE VOLO; set et illae a plerisque inprobatae sun*t*: HEREDEM INSTITVO, item: HEREDEM FACIO.

118. Obseruandum praeterea est, ut si mulier, quae in tutela est, faciat testamentum, 'tutore auct*ore*[4] facere debeat:

---

[1]) fa|ciuntdiis V^{st} *pro* faciundi ta. *Sequitur linea vacua.*
[2]) nunccupa7nib (*pro* nuncupa7nes') *C.* nuncupationis uerbis *ex ed. mea* 1. *cj. ed. Bg., deinceps 'sed' desiderans. Equidem post animadverti, 'nuncupationis verba' tunc dici, ubi 'loqui' additur. Cf.* 2, 119. 121. 149. *Ulp.* 20, 13. nuncupationibus [*set*] *Bg. ed.* 5.
[3]) testesq. ita athibere ā nuncupare testamentum *C.* testes*ue* ita adhibere aut nuncupare testamentum *ed. Bg. Sed cum omnia haec coniunctim adesse debeant, ut valeat testamentum, locus hic non est particulis alternativis.* [4]) *Ex Hollw. cj.* tutores habet V^{st}. (*male interpretando notam* tut. hauct.) tutor*is* a*uctoritate invito loquendi usu ed. Bg., quem miror ed.* 5. *exemplo se defendere, ubi quis auctoritate eorum, quos consuluit, facere aliquid dicitur.*

---

§. 114. = *L.* 4. *D. qui test. fac. poss.* (28, 1). ut dix.] §. 109.
§. 115. = *pr. I. de exher. lib.* (2, 13); *cf. supra* §. 104. §. 116. *Cf. L.* 10. *D. de iure codic.* (29, 7). §. 34. *I. de leg.* (2, 20).
§. 117. *Cf. Ulp.* 21. *L.* 15. *C. de testam.* (6, 23). *Theoph.* 1, 14, 1.
§. 118. *Cf.* 1, 192. 2, 112. 3, 43. *Ulp.* 20, 15.

persona obseruandum est, ut *nimirum hae quoque quod* adcrescendi iure habiturae *essent*, si in potestate[1] fuissent, id ipsum etiam per bonorum possessionem habeant. **127.** Sed si quidem filius a patre exheredetur, nominatim ex*hered*ari *'debet*; alioquin non pro*dest*[2] exheredari. nominatim autem exhere-
86. t. 8. dari uidetur, siue ita exhere|detur: *TITIVS* FILIVS MEVS EX-*HERES ESTO*, *siue ita*: *FILIVS MEVS* EXHERES ESTO, non adiecto proprio nomine: (*scilicet si alius filius non exstet*).[3] **128.** 'Ceterae uero liberorum personae uel feminini sexus uel masculini satis inter ceteros exheredantur, id est his *uerbis*: *CETERI* OMNES EXHEREDES SVNTO, quae *uerba statim post institutionem* heredum adici solent. sed hoc *ita est iure ciuili*.[4] **129.** Nam praetor omnes uirilis sexus *liberorum personas*, id est nepotes quoque et pronepotes '*nominatim* | *exheredari iubet*, *feminini uero sexus liberos*, *id est filias et* [174] *neptes et* | *proneptes exhere*dari *aut nominatim aut inter ceteros satis habet*.[5] **130.** Postumi quoque liberi nominatim *heredes insti*|tui debent uel exheredari. **131.** Et 'in eo[6] *par omnium condicio est*, *quod et in* filio po*stumo et in quolibet ex ceteris li*|beris siue *feminini sexus siue m*asculini prae-

1) *Ex* V^{st}; *tantum* est ut *scripsi pro* esset *et quae sequuntur supplevi*. 2) *Ex* V^{st}, *in quo tamen est* psiet *pro* prodest. *cf*. 2, 140. 141. 3) *Ex Inst. supplevi; deesse enim haec non possunt, et alia quoque librarius in hac pagina omisit*. 4) *Ex* V^{st}, *suppletis, quae legi non potuerunt, ex cj. satis certa*. 5) *Ita ad sensum, sed nunc* V^{st} *secutus, explevi v*. 9 *et* 10. *Cf*. §. 134. *Male Lachm. adstipulante licet Gneistio*: '*nominatim exheredari iubet, feminini uero inter ceteros, qui nisi fuerint ita exheredati, promittit eis contra tabulas bonorum possessionem*'. *Nam nec verum hoc est* (*nisi addideris*: '*qui si nec heredes instituti nec ita fuerint exher*.'), *nec haec promissio praetoris huius loci est, nec idem ter dixisse Gaio imputari debet* (*cf*. §§. 129. 135). 6) ideo V^{st} — *Etiam quae sequuntur supplementa* §§. 131—134., *ex Inst. et L*. 13. *D. de iniusto rupto* (28, 3) *petita nunc ad* V^{st} *exegi, ex quo tamen apparet, Iustinianum quaedam levicula mutasse, quaedam recidisse*.

§. 127. *Cf. pr. I. cit. Ulp*. 22, 20. *Cic. de orat*. 1, 38 *fin*. §. 128. *Cf. pr*. §. 1. *I. tit. cit*. (2, 13). *Ulp*. 22, 20. *L*. 4. *C. de lib. praet*. (6, 28). §. 129. *Cf*. §. 135. §§. 130—132. = §. 1. *I. de exhered. lib*. (2, 13). *Cf. Ulp*. 22, 15. 18—21. 28, 2. *Cic de orat*. 1, 57. *pro Caec*. 25. *De iure Etruscorum cf. Liv*. 1, 34. §. 3., *quo Romae postea milites utebantur*. §. 6. *I. tit. cit*.

27. *Praeterea hoc loco*[1] *admo*|nendi sumus, '*etiam* dum*taxat Italici soli nexum*[2] | esse, prouincialis soli nexum non '*esse; nam recipit nexus*[2] | significationem solum non aliter '*quam si*[2] mancipi '*est*[2]; *at* pro|uinciale nec mancipi *est*. aliter enim ueteri lingua 'a | — — — [3] de *rebus* mancipat*is*. |

28. Incorporales (*res*) traditionem non recipere manifestum est. **29.** Sed iura praediorum urbanorum in iure (*tantum*) cedi possunt; rusticorum uero etiam mancipari possunt. **30.** Ususfructus in iure cessionem tantum recipit: *nam* dominus proprietatis ali*i* usumfructum in iure cedere potest, ut ille usumfructum habeat et ipse nudam proprietatem *retineat*. ipse usufructuarius in iure cedendo domino proprietatis usumfructum *effi*ci*t*, ut a se discedat et conuertatur in proprietatem; ali*i* uero in iure cedendo nihilominus ius su*u*m retinet: creditur enim ea cessione nihil agi. **31.** Sed haec scilicet in Italicis praediis ita sunt, quia et ipsa
62. praedia mancipationem | et in iure cessionem recipiunt. alioquin [154]
in prouincialibus praedi*i*s siue qu*i*s usumfructum siue ius eundi, agendi aquamue ducendi uel altius tollendi aedes aut non tollendi, ne luminibus uicini officiatur, ceteraque similia iura constituere

---

auctoritatis nomine ad duplum pretium solvendum obligetur. Invicem iuris commercii com|munica*tione effici, ut si civis Rom. a peregrino liberae civitatis secundum mores legesque peregrinorum rem emat, quae ex his legibus per traditionem acquiri non possit, quo in numero praedia esse soleant, iustus dominus eius rei efficiatur. 'In provinciis uero non modo* praedium nu*llum' etc.* [1]) *Ad sensum restitui. In edd. tantum est* praedium *et postea* ulla libera. [2]) *Haec omnia Gösch. supplementa ad sensum magis quam ad verbum certa a me in contextum sunt recepta, sed nunc ex V*[st] *paullo immutata; pro* nexus *etiam scribi potest* eius uocis. [3]) *Suspicor in C. fuisse:* ā(uc)|*toris euicta* re p̀(*rae*)s*tat*(*io*) *sic n*(*on*) *dicit*(*ur*) *ac*.

---

§. 27. *Cf. Frontin. de controv. agr. p.* 36. *Aggen. urb. p.* 62. *Lachm. Cic. pro Flacco* 32. §. 80. '*Illud quaero, sintne ista praedia censui censendo: habeant ius civile: sint, necne sint mancipi*'. *Notae iurid. L. I. Q.* = *Locus Iuris Quiritium; L. I. I. Q.* = *Locus Italicus Iuris Quiritium. Cf. Zeitschr. f. gesch. RW. X. p.* 59. solum uero] *Cf. Sozom. hist. eccl.* 7, 9. §. 28. *Cf. L.* 43. §. 1. *D. acq. rer. dom.* (41, 1). *supra* §. 19. §. 29. *Cf.* §. 17. *L.* 39. *D. de serv. pr. urb.* (8, 2). §. 30. *Cf. Fr. Vat.* 45. 48. 54. 75 (3). *Ulp.* 19, 11. *infra* §. 33. §. 3. *I. de usufr.* (2, 4). *Paul.* 3, 6. §. 32. §. 31. *Cf.* §. 1. *I. de usufr.* (2, 4). §. 4. *I. de servit.* (2, 4). *L.* 3 *pr. D. de usufr.* (7, 1).

uelit, pactionibus et stipulationibus id efficere potest; quia ne ipsa quidem praedia mancipationem aut (*in*) iure cessionem 'recipiunt. **32.** *S*et[1] cum ususfructus et hominum et ceterorum animalium constitui possit, intellegere debemus, horum usumfructum etiam in prouinciis per in iure cessionem constitui posse. **33.** Quod autem diximus, usumfructum in iure cessionem tantum recipere, non est temere dictum, quamuis etiam per mancipationem constitui possit eo, quod in mancipanda proprietate detrahi potest; non enim ipse ususfructus mancipatur, sed cum in mancipanda proprietate deducatur, eo fit, ut apu*d* alium ususfructus, apu*d* alium proprietas sit.[2]

34. Hereditas quoque in iure cessionem tantum recipit. **35.** Nam si is, ad quem ab intestato legitimo iure pertinet hereditas, in iure eam ali*i* ante aditionem cedat, id est antequam *h*eres extiterit, proinde fit heres is, cui in iure cesserit, ac si ipse per legem ad hereditatem uocatus esset: post obligationem uero si ces*s*erit, nihilominus ips*e* | heres permanet, 63.
et ob id creditoribus tenebitur, debita uero pereunt, eoque modo de*bi*tores hereditari*i* lucrum faciunt; corpora uero eius here*di*tatis perinde transeunt ad eum, cui cessa est here*di*tas, ac si ei singula in iure cessa fuissent. **36.** Testamento autem scriptus heres ante aditam quidem heredi*t*atem in iure cedendo eam ali*i* nihil agi*t*; postea uero quam adierit si cedat, ea acci-
[155] dunt, quae proxime diximus de eo, ad quem ab intestato legitimo iure pertinet hereditas, si post obligationem (*in*) iure cedat. **37.** Idem et de necessari*i*s heredibus diuersae sc*h*olae auctores existimant, quod nihil uidetur interesse, utrum (*aliquis*) adeundo hereditatem fiat heres an inuitus 'stat*im*[3] existat.

---

1) recipiunt' et *C.* recipiunt. Et *ed. Bg.* 2) *Sequitur linea vacua.* 3) statem *habet C. paulo ante inter* htatem *et* fiat; *huc transposui.*

---

§. 33. *Cf.* §. 30. *Fr. Vat.* 47. 50. *L.* 32. *D. de usufr.* (7, 1.) §. 34. *Cf. Ulp.* 19, 11. *Serv. ad Aen.* 3, 297. §. 35. *Cf.* 3, 85. *Ulp.* 19, 12—14. *L.* 1. *C. de revoc. his q. in fraud.* (7, 75). *Senec. de benef.* 6, 5. §. 3. cesserit] *sive ipse heres, sive is, cuius is iuri postea subiectus est, velut si sua heres filia in manum eius convenerit* (3, 84). *Varr. de r. r.* 3, 16. §. 2. *ubi legendum* '*cessa mi hereditate*'. §. 36. *Cf.* 3, 86. *Ulp.* 19, 13. 14. *Plin. ep.* 5, 1. §. 3. §. 37. *Cf.* 3, 87. suo loco] §. 152 *seq.*

quod quale sit, suo loco apparebit: sed nostri praeceptores putant, nihil agere necessarium heredem, cum in iure cedat hereditatem.

38. Obligationes quoquo modo contractae nihil eorum[1] recipiunt: nam quod mihi ab aliquo debetur, id si uelim tibi deberi, nullo eorum modo, quibus res corporales ad alium transferuntur, id efficere possum;[2] sed opus est, ut iu*b*ente me tu ab eo stipuleris; quae res efficit, ut a me liberetur et incipiat tibi teneri. quae dicitur nouatio obligationis. **39.** Sine hac uero nouatione non poteri*s* tuo nomine agere, sed
64. debes ex persona mea quasi cognitor | aut procurator meus experiri.

40. Sequitur, ut admoneamus, apu*d* peregrinos quidem unum esse dominium; nam aut dominus quisque est, aut dominus non intellegitur. quo iure etiam populus Romanus olim utebatur: aut enim ex iure Quiritium unusquisque dominus erat, aut non intellegebatur dominus. set postea diuisionem accepit dominium, ut alius possit esse ex iure Quiritium dominus, alius in bonis habere. **41.** Nam si tibi rem mancipi neque mancipauero neque in iure cessero, set tantum tradidero, in bonis quidem tuis ea res efficitur, ex iure Quiritium uero mea permanebit, donec tu eam possidendo usucapias: semel enim impleta usucapione proinde pleno iure incipit, id est et in bonis et ex iure Quiritium tua res esse, ac si ea mancipata uel in iure cessa '(*esset.* **42.** *Usucapio autem*)[3] [156]
mobilium quidem rerum anno completur, fundi uero et aedium biennio; et ita lege XII tabularum cautum est.

43. Ceterum etiam earum rerum usucapio nobis conpetit,

---

1) *Excidisse videtur* '*quibus quid diximus fieri aliorum*'.
2) *Ex Gösch. et Lachm. edd.* p'sum' *C.* possumus *ed. Bg.*
3) *Haec a Lachm. suppleta ut omitterentur, scriptura antiquioris codicis* esset ucat *post similem vocem* cessa *videtur effecisse.*

---

§. 38. *Cf.* §§. 14. 19. 22. 3, 176. §. 39. *Cf.* 4, 82. 86. §. 40. *Cf.* 1, 54. 35. 157. 2, 88. 3, 166. *Theoph.* 1, 5. §. 4. §. 41. *Cf.* 1, 21^b. 2, 26. 204. 3, 80. *Ulp.* 1, 16. *L.* 38. §. 2. *D. de lib. causa* (40, 12). §. 42. *Cf. Ulp.* 19, 8. *pr. I. de usuc.* (2, 6) *cum Theoph. Cic. Top.* 4. §. 23. *pro Caec.* 19. *infra* §§. 54. 204. §§. 43. 44. *Cf. pr. I. cit. Ulp. ib. infra* §. 49. *L.* 1. *D. de usurp.* (41, 3).

88. *neptisue* | quasi adgnatione rumpat testamentum: idque lege
t. s. 'Iunia Vellaea[1] prouisum est, in qua simul exheredationis modus notatur, ut uirilis sexus (*postumi*) nominatim, feminini uel nominatim uel inter ceteros exheredentur, dum tamen iis, qui inter ceteros exheredantur, aliquid legetur. **135.** *E*mancipatos liberos iure ciuili neque heredes instituere neque exheredare necesse est, quia non sunt sui heredes: sed praetor omnes tam feminini quam masculini sexus, si heredes non instituantur, exheredari iubet, uirilis sexus nominatim, feminini uero nominatim uel inter ceteros: quodsi neque heredes instituti fuerint, neque ita, ut supra diximus, exheredati, praetor promittit eis contra tabulas bonorum possessionem. **135ª.** In potestate patris 'nec[2] sunt, qui cum eo ciuitate Romana donati s*u*nt, 'nec[3] in accipienda ciuitate Romana pater '*p*etii*t* *st*atim[4] aut post, ut eos in potestate 'habere*t*,[5] aut si peti*it*, non impetrauit; nam 'qui in potestat*e*m[6] patris ab imperatore rediguntur, nihil differunt a '*sic natis*. **136.** Item[7] adoptiui fili*i*, quamdiu manent in adoptione, naturalium loco sunt; emancipati uero '(*a*) patre[8] adoptiuo neque iure ciuili, neque quod ad edictum praetoris pertinet, inter liberos numerantur. **137.** Qua ratione accidit, ut ex diuerso, quod ad naturalem parentem pertinet, quamdiu quidem sint in adoptiua familia, extraneorum numero habeantur; si uero emancipati fuerint ab [176]
89. adoptiuo patre, tunc incipiant | in ea causa esse, qua futuri essent, si ab ipso naturali patre (*emancipati*) fuissent.

138. Si quis post factum testamentum adoptauerit sibi filium aut per populum eum, qui sui iuris est, aut per prae-

---

[1]) *a.* 26. *Vid. ad Ulp.* 22, 19. [2]) n (*pro* n', *ut puto, ratione emancipatorum, de quibus proxime sermo fuerat*) *V*st, *cui tota haec* §. *debetur.* [3]) n' (= *nec*) *V*st. *sane constructio orationis melius servabitur, si legamus* si non. [4]) *Sic interpretor Bluhmiana non refragante nota St.di. Proxime sequitur in V*st a(ut) p(ost). [5]) habere *V*st. [6]) qui potum *V*st *litteris pallidis: puta pro* q(ui) in potem. [7]) '*Litteras incertissimas' ratione etiam habita Bluhm. lectionis et* §. *seq. fuisse puto* sic natis it'. [8]) *Sic Inst. Fortasse rectius legitur* patri.

---

§. 135. = §. 1. *I. tit. cit. Cf. Ulp.* 22, 23. 28, 2—4. *supra* §. 129. §. 135ª. *Cf.* 1, 93. 94. 3, 20. *Collat.* 16, 7, 2. §§. 136. 137. = §. 4. *I. tit. cit.* (2, 13). §. 138. = §. 1. *I. quib. mod. test. infirm.* (2, 17). *Cf.* 1, 98 *seq.*

torem eum, qui in potestate parentis fuerit, omnimodo testamentum eius rumpitur quasi agnatione sui heredis. **139.** Idem iuris est, si cui post factum testamentum uxor in manu*m* conueniat, uel quae in manu fuit, nubat: nam eo mod*o* filiae loco esse incipit et quasi sua '(*heres*) *fit.*[1] **140.** Nec prodest, s*i*ue hae*c*, s*i*ue ille, qui adoptatus est, in eo testamento sit (*heres*) institutus institutaue:[2] nam de exheredatione eius super*u*acu*um* uidetur qu*a*erere, cum testamenti faciundi tempore suorum heredum numero non fuerint. **141.** Filius quoque, qui ex prima secundaue mancipatione manumittitur, quia reuertitur in potestatem patriam, rumpit ante factum testamentum; nec prodest, (*si*) in eo testamento heres institutus uel exheredatus fuerit. **142.** Simile ius olim fuit in eius persona, cuius nomine ex senatus consulto erroris causa pro*b*atur, quia forte ex peregrina uel Latina, quae per errorem quasi ciuis Romana uxor ducta esset, natus esset: nam siue heres institutus esset a pare*n*te siue exheredatus, siue uiuo patre causa probat*a* siue post mortem eius, omnimodo quasi adgna|tione rumpebat testamentum. 90.
[177] **143.** Nunc uero ex nouo senatus consulto', quod auctore diuo Hadriano factum est, si quidem uiuo patre causa pro*b*atur, aeque ut olim omnimodo rumpit testamentum; si uero post mortem patris, praeteritus quidem rumpit testamentum, si uero heres in eo scriptus est uel exheredatus, non rumpit testamentum, ne scilicet diligenter facta testamenta rescinderentur eo tempore, quo renouari non possent. **144.** Posteriore quoque testamento, quod iure factu*m* est, superius

1) i V^{st}. 2) *Puta hac formula: 'si quem adoptavero', 'si quae mihi in manum convenerit': nam si L. Titius (quem postea adoptavit) vel L. Titia (quae postea in manum convenit) heres instituta institutave fuerit, prodest institutio. L.* 18. *D. de iniusto* (28, 3). *L.* 23. §. 1. *D. de lib. et post.* (28, 2). *Attamen ea, quae sequuntur, docent, Gaium etiam de hac institutione sensisse eamque tum inutilem ad tuendum testamentum visam fuisse.*

§. 139. *Cf. Ulp.* 23, 3. *supra* 1, 114. §. 140. *Cf. L.* 23 *pr.* §. 1. *L.* 23. §. 1. *D. de lib. et post.* (28, 2). *L.* 18. *D. de iniusto* (28, 3). *L.* 8. §§. 7 *seq. D. de b. p. c. t.* (37, 4). *L.* 132 *pr. D. de verb. obl.* (45, 1). §. 141. *Cf. Ulp.* 23, 3. *L.* 28. §. 1. *cit. supra* 1, 132. 135. 3, 6. *Collat.* 16, 3. §. 7. §. 142. *Cf.* 1, (32). 67. 3, 5. §. 143. *Cf. supra* 1, 32. *ubi tamen de intestato patre agitur.* §. 144. = §. 2. *I. quib. mod. test. inf.* (2, 17). *Cf. Ulp.* 23, 2.

rumpitur; nec interest, an extiterit aliquis ex eo heres, an non extiterit: hoc enim solum spectatur, an existere potuerit: ideoque (*tum quoque*)[1] si quis ex posteriore testamento, quod iure factum est, aut noluerit heres esse, aut uiuo testatore, aut post mortem eius, antequam hereditatem adiret, decesserit, aut per *cre*tionem exclusus fuerit, aut condicione, sub qua heres institutus est, defectus sit, aut propter c*a*elibatum ex lege Iulia summotus fuerit ab hereditate: quibus casibus paterfamilias intestatus moritur: nam et prius testamentum non ualet, ruptum a posteriore, et posterius aeque nullas uires habet, cum ex eo nemo heres extiterit. **145.** Alio quoque modo testamenta iure facta infirma*n*tur, uelut '(*cum*)[2] is, qui fecerit testamentum, *c*apite diminutus 'sit;[3] quod quibus modis accidat, primo com-
91. mentario relatum est. **146.** Hoc autem casu in|rita fieri testamenta dicemus, cum alioquin et quae rumpuntur, inrita fiant, (*et quae statim ab initio non iure fiunt, inrita sint; sed et ea, quae iure facta sunt et postea propter capitis diminutionem inrita fiunt,*) possunt nihilominus rupta dici: sed quia sane commodius erat singulas causas singulis appellationibus distingui, ideo quaedam non iure fieri dicuntur, qu*a*edam iure facta rumpi uel inrita fieri.

147. Non tamen per omnia inutilia sunt ea testamenta, [178]
quae uel ab initio non iure facta sunt, uel iure facta postea inrita facta *aut* rupta sunt: nam si septem testium signis signata sint testamenta, potest scriptus heres secundum tabulas bonorum possessionem petere, si modo defunctus testator et ciuis Romanus et su*ae* potestatis mortis tempore fuerit: nam si ideo inritum 'factum *s*it[4] testamentum, quod puta ciuitatem

---

[1]) *Haec si contra Inst. supplere nolis, cum iis postea pro* quibus casibus *scribendum erit* in his casibus. [2]) *Ex Inst.* '(*si*)' *ed. Bg.* [3]) *fuerit ed. Bg. Quod in C. antea legitur* x *fortasse est* c̄ (cum) *fugitivum, quod ante excidit.* [4]) *Ex Gösch. cj.* fit *edd.*

Collat. 16, 3. §. 1. per cretionem] *cf.* 2, 166 *seq.* ex lege Iulia] *cf.* 2, 111. 286. §. 145. = §. 4. *I. tit. cit. Cf. Ulp.* 23, 4. *Epit.* 2, 3. §. 5. *Collat. l. c.* primo comm.] §§. 159 *seq.* §. 146. = §. 5 (4). *I. tit. cit. Cf. Collat.* 16, 3. §. 2. §. 147. = §. 6. *I. tit. cit. Cf.* §. 119. *Ulp.* 28, 6. 23, 6. *Cic. Top.* 4. §. 18. *Boeth. ad h. l. p.* 302 *Bait. Cic. Verr.* 2, 1. c. 45.

uel etiam libertatem testator amisit, 'aut *quod* is[1] in adoptionem se dedit (*et*) mortis tempore in adoptiui patris potestate fuit, non potest scriptus heres secundum tabulas bonorum possessionem pet*ere*. **148.** '(*Sed qui*)[2] secundum tabulas testamenti, quae aut statim ab initio non iure factae 'sunt,[3] aut iure factae postea *ruptae* uel inrit*ae* '*factae* sunt,[4] bonorum possessionem accipiunt, si modo possunt hereditatem optinere, habebunt bonorum possessionem cum re; si uero ab *ii*s auocari hereditas potest, habebunt bonorum possessionem sine re. **149.** Nam si quis heres iure ciuili institutus sit uel ex primo uel ex posteriore testamento, uel ab intestato iure legitimo heres sit, is potest ab *ii*s hereditatem a*u*ocare; si uero nemo | sit alius iure ciuili heres, ipsi retinere hereditatem 92.
possunt, 'nec *ul*|lum ius aduersus eos habent co*g*na*ti qui legi*]timo[5] iure deficiuntur. **149a.**[6] 'Aliq*uando tamen*, *sicut su*pra | quoque notauimus, etiam legitim*i*s quoque *heredibus* |
[179] potio*res* scri*pt*i habentur,[7] u*eluti* si ideo n*on iure* | factum sit testamentum, quod familia non uenierit aut nuncupationis uerba testator locutus non sit; '*tum enim* | *si ag*nati[8] petant heredit*atem*; **150.** ——— a v. 8 med. ad v. 11 fin. ———[9] *e*|a lege bona caduca fiunt et ad populum deferri | iubentur, si defuncto nemo '*heres uel bonorum possessor sit*.[10]

---

1) uuthis *C.* (*pro* aut qis, *ut puto*) *a*ut is *ed. Bg.* aut quia *Inst.* 2) *Addidi, quod notatum ob sequens* secu-ndum *facile potuit excidere.* '(*Qui autem*)' *ed. Bg.* (*Itaque qui*) *ed. Kr.* 2. 3) sint *C. edd.* 4) erunt (*pro* f. sunt) *C. edd.* 5) *Ex* V^{st} *cum Suppl. St. p. XXIX et ed. Kr.* 2. 6) *Hunc numerum feci item cum ed. Kr.* 2. 7) *Correxi priora praeeunte cum Suppl. St. eadem ed.* 8) *In C. fuerit* tū | si agnati. 9) *Horum vv. sententia nunc* (*ed.* 5) *secundum* V^{st} *sic, et in plerisque etiam quoad verba, satis tuto mihi refici videtur:* '*per exceptionem d*(*oli*) *m*(*ali*) | ex con*stitutione imperatoris Antonini summo*|ueri p(os)*sunt*, n(ec) *h*ert (= hereditas) e l*e*g*e* Iulia ca*duca fit, si pr*(*aetor*), *quos facit b*(*onorum*) | possessores *ed*(*icto*), p(er) exco*n* (= exceptionem) *q*(*uo*)*q*(*ue*) *tuet*(*ur*), *quia scilicet e*' | — *Cf.* §§. 120. 151 *et de ultimis verbis, ubi edictum et exceptio data componuntur similis cogitatio in* 4, 111. 10) *Sententiam perfeci.*

---

§. 148. *Cf. Ulp.* 23, 6. *Collat.* 16, 3. §. 1. §. 149a. supra] §§. 120. 121. §. 150. *Cf. Ulp.* 28, 7. *L.* 96. §. 1. *D. de leg*, 1. *infra* 3, 78.

151.[1] Potest,[2] ut iure facta testamenta '*uoluntas contraria postea*[3] infirmet. uerum[4] apparet, non posse *ex eo so*lo *in-firma*|ri tes*ta*mentum, *quod* postea testator id noluerit ualere, usque | adeo, ut si linum eius inciderit, nihilo minus | iure ciuili ualeat. quin etiam si dele*u*erit quoque aut 'combu*sserit*[5] | tabulas testamenti, 'non ideo m*agis*[6] desinent ualere, | '*quae* ibi[7] fuerunt scrip*ta*, licet eorum probatio diffi*cilis* | sit. quid er*go* est? si quis ab intestato bonorum possessionem petieri*t et* is, | qui ex eo testamento heres *est*, petat h*ereditatem*, '*potest eum per ex*|*ceptionem* d*oli mali repell*ere, si m*odo ea mens testatoris* | *fuisse probetur*, *ut ad eos*, *qui ab intestato* [180]
93. *uocantur*,[8] | perueniat hereditas: et hoc ita *re*scripto imperatoris Antonini significatur.[9]

---

1) *Hanc* §. *in edd.* 1. 2. *ex pauculis illis, quae tum in V. lecta erant, ad b. p. contra tabulas et deinceps* (§. 151ª.) *ad eam b. p., quam sequens gradus ideo quia antecedens eum iure civili contentus non petierat, agnovit, pertinere ratus eram et in hanc sententiam restitueram. Iam et hic pro opinatis vera licet dare ex* V^{st} *referente Krügero* (*Krit. Versuche p.* 13), *quem etiam in his, quae corrigenda vel supplenda erant, nisi ubi quid monui, tacite sequor. Köppen in Jahrb. f. Dogm. XI. p.* 226 *nova non profert.* 2) *Particula aliqua deesse videtur, velut* Potest (*etiam*). *Relatis enim iis casibus, ubi testamentum ipso iure postea infirmatur* (§§. 138 *seq.*), *ita tamen, ut scripti heredes interdum b. p. petere possint* (§§. 147 *seq.*), *Gaius iam casum affert, in quo iure praetorio tantum infirmatur et ab intestato ad b. possessores hereditas pervenit. Eius in locum* §. 7. *I. quib. mod. test. infirm.* (2, 17) *pleraque alia substituit.* 3) *In V. fuerit* UOLUŇ. Єʀia p'tea 'contraria uolunt'. *cj. Kr. interpretans* contraria uoluntate. 4) infirmetur (ur *pro* ūr' *ut puto*). infirme(*n*)t(*ur*). *Kr. post* apparet *addens* '*autem*'. 5) *Ex Suppl. St. p. XXIX.* 6) nideo minus V^{st}. nihilo minus (*non*) *Kr. cf.* §. 173. 7) *In V. fuerit* q̄ibi '*que*' (*pro* quae) *Kr.* 8) *Pleraque ad sententiam supplevi, sed* V^{st} *vestigiis insistens et constantem de hac re omnium ICtorum et imperatorum Rom. sententiam secutus, ex qua ei, quem testator quocunque supremo iudicio noluit postea heredem fieri, ut indigno ex SCto a fisco hereditas salvis legatis*

---

§. 151. *Cf. Collat.* 16, 3, 1. *L.* 1. §. 8. *D. si tab. test. nullae* (38, 6) *L.* 1. §. 3. *L.* 2. 3. 4. *D. de his, quae in test. del.* (28, 4) *L.* 36. §. 3. *D. de test. mil.* (29, 1). *L.* 12. *L.* 16. §. 2. *D. de his, q. ut ind.* (34, 9). *L.* 22. *D. de adim. leg.* (34, 4). *L.* 4. §. 10. *D. de d. m. exc.* (44, 4).

152. Heredes autem aut necessari*i* dicuntur aut sui et necessari*i* aut extranei. **153.** Necessarius heres est ser*u*us cum libertate heres institutus; ideo sic appellatus, quia, siue uelit siue nolit, omnimodo post mortem testatoris protinus liber et heres est. **154.** Unde qui facultates suas suspectas habet, solet seruum primo aut secundo uel etiam ulteriore gradu liberum et heredem instituere, ut si creditoribus satis non fiat, potius huius heredis quam ipsius testatoris bona ueneant, id est, ut ignominia, quae acc*i*dit ex uenditione bonorum, hunc potius heredem quam ipsum testatorem contingat; quamquam apu*d* Fufidium Sabino placeat, eximendum eum esse ignominia, quia non suo uitio, sed necessitate iuris bonorum uenditionem pateretur; sed alio iure utimur. **155.** Pro hoc tamen incommodo illu*d* ei commodum praestatur, ut ea, quae post mortem patroni sibi adquisierit, si*u*e ante bonorum uenditionem siue postea, ipsi reseruentur; et quamuis pro p*or*tione[1] bona uenierint, iterum ex hereditaria causa bona eius non uenient, nisi si qui*d* ei ex *h*ereditaria causa fuerit adquisitum, | uelut si 'Latin*i* *bonis*, (*quem heres*) adqui- 94.
sierit,[2] locupletior factus sit; cum ceterorum hominum, quo-

---

aufertur ideoque etiam petenti heredi doli exceptio opponitur; sin vero testator tabulas testamenti inciderit (quo casu testamentaria b. p. deficit) idque aperte ea mente fecerit, ut intestato decederet, b. possessores ab intestato obtinent hereditatem etiam legatis concidentibus. 'vincat quidem necesse est in hereditatis petitione; sed fiscus ei quasi indigno auferet hereditatem, ne ullo modo ad eum, quem testator heredem habere noluit', Kr. cf. §. 181 *fin. Alia nunc proponit Kr. ed.* 2. [9]) *Sequitur linea vacua, rubricae destinata.* [1]) propter contractione *C.* pro — — — — — ∗ *ed. Bg. Cf. 'Gaius' p.* 46. *et Sched. in v.* damnationem *infra in* §§. 205. 209. [2]) latinus adquisierit *C. etiam* V^{st} *edd.* ('*aut*' *addito ed. Bg.* 5.) Latinus cum decesserit *ed. mea* 1. *Sed nec haec*

---

§. 152. = *pr. I. de her. qual. et diff.* (2, 19). §. 153. = §. 1. *I. ib.* §. 154. = §. 1. *I. cit.* ignominia *etc.*] *Cf. L.* 3. *Th. C. de inoff. test.* (2, 19). *infra* 3, 79. 4, 102. *Lex Iul. munic. v.* 117 *seq. L.* 23. *D. quae in fr. cred.* (42, 8). *Cic. pro Quint.* 15. §. 49 *seq. L.* 6. *C. qui bon. ced.* (7, 71). §. 155. = §. 1. *I. cit. Cf. L.* 1. §. 18. *D. de separat.* (42, 6). *L.* 7. §. 5. *D. de minor.* (4, 4). etiam saepius] *Cf. L.* 6. 7. *D. de cess. bon.* (42, 3). *L.* 3. *C. de bon. auct. iud.* (7, 72).

rum bona uenierint pro portione, si quid postea adquirant, [181] etiam saepius eorum bona uenir*e* solent. **156.** Sui autem *et* necessari*i* heredes sunt uelut filius filiaue, nepos neptisue ex filio (*et*) deinceps ce*te*ri, qui modo in potestate morientis fuerunt: sed uti nepos neptisue su*us* heres sit, non sufficit, eum in potestate aui mortis tempore fuisse, sed opus est, ut pater quoque eius uiuo patre suo desierit suus heres esse, aut morte interceptus aut qualibet ratione liberatus potestate; tum enim nepos neptisue in locum sui patris succedunt. **157.** Sed sui quidem heredes ideo appellantur, quia domestici heredes sunt et uiuo quoque parente quo*dam*modo domini existimantur, unde etiam si quis intestatus mortu*us* sit, prima causa est in successione liberorum: necessarii uero ideo dicuntur, quia omnimodo, (*siue*) uelint (*si*)ue (*nolint, tam*) ab intestato quam ex testamento heredes fiunt. **158.** Sed his praetor permittit abstinere se ab heredi*tate*, ut potius parentis bona ueneant. **159.** Idem iuris est et (*in*) uxoris persona, quae in manu *est*, quia filiae loco est, et in nuru*s*, quae in manu filii est, quia
95. neptis loco est. **160.** Quin etiam similiter abstinendi potest|atem facit praetor etiam 'ei, qui in causa mancipi*i* est, id est mancipato, (*qui*) cum libertate[1] heres institutus sit; '*quamuis*[2]

nunc mihi satisfaciunt, nec Sav. cj. (*ex eo quod*) Latinus *vel mea:* Latini (*bonis quae*) adquisierit *vel in ed.* 3. Latin*i* *bonis* qui decesserit; *demonstranda enim erat hereditaria causa acquisitionis et intellegenda est bonorum illa possessio* (1, 35) *non modo bonorum defuncti sed etiam civis Rom. facti Latini. Sed et nunc demum ex* 1, 35 *a nobis restituta intellegitur, quemadmodum Gaius hoc exemplum h. l.* (*ante* 3, 56 *seq.*) *ponere potuerit. In archetypo scriptum fuerit* Latiniū (*pro* b̄) q̄m h. [1]) ei qui in causa id ē mancipato mācipi e cum liber et *C.* (*et, verbis* id est mancipato *tantum uncinis inclusis ed. Bg.* 5) mancipato, id est ei, qui in causa mancipii est, cum liber et *ed. Bg. Cf.* '*Gaius*' *p.* 46. ei, qui in causa mancipii est, (*si*) cum libertate *ed. Stud.* [2]) *Correxi.* cum (*in archetypo puta* cū *pro* qū) *C. edd.*

§§. 156—158. = §. 2. *I. tit. cit.* (2, 19). *Cf. infra* 3, 2. *L.* 11. *D. de lib. et post.* (28, 2). *Ulp.* 22. 24. *Collat.* 16, 3. §. 6. §. 159. *Cf.* 3, 3. 2, 139. 1, 111. §. 160. *Cf.* 1, 123. 138. 3, 114. *Ulp.* 22, 24ª.

necessarius, non etiam suus heres sit, tamquam seruus. **161.** Ceteri, qui testatoris iuri subiecti non sunt, extranei heredes appellantur: itaque liberi quoque nostri, qui in potestate nostra non sunt, heredes a nobis instituti 'sicut[1] extranei uidentur; qua de causa et qui a matre heredes institu*u*ntur, eodem
[182] numero sunt, quia feminae liberos in potestate non habent. serui quoque, qui cum liber*tate* heredes instituti sunt et postea a domino manumissi, eodem numero habentur. **162.** Extraneis autem heredibus deliberandi potestas data est de adeunda hereditate uel non adeunda. **163.** Sed siue is, cui a*b*stinendi potestas est, inmiscuerit se bonis hereditariis, siue is, *c*ui de adeunda (*hereditate*) deliberare licet, adierit, postea relinquendae hereditatis facultatem non habet, nisi si minor sit annorum XXV: nam huius aetatis hominibus, sicut in ceteris omnibus causis deceptis, ita etiam si temere damnosa*m* hereditatem susceperint, praetor succurrit. scio quidem, diuum Hadrianum etiam maiori XXV annorum ueniam dedisse, cum post aditam hereditatem grande *a*es alienum, quod aditae hereditatis tempore latebat, apparuisset. |

164. Extraneis heredibus solet cretio dari, id est finis de- 96.
liberandi, ut intra certum tempus uel adeant hereditatem, uel si non adeant, temporis fine summoueantur: ideo autem cretio appellata est, quia cernere est quasi decernere et constituere. **165.** Cum ergo ita scri*p*tum sit: HERES TITIVS ESTO, adicere de*b*emus: CERNITOQVE IN CENTVM DIEBVS PROX*I*MIS, QVIBVS SCIES POTERISQVE. QVODNI ITA CREVERIS, EXHERES ESTO. **166.** Et qui ita heres institutus est, si uelit heres esse, debebit intra diem cretionis cernere, id est haec uerba dicere: QVOD ME PVBLIVS ME*V*IVS TESTAMENTO SVO HEREDEM INSTITVIT, EAM HEREDITATEM ADEO CERNOQVE;

---

1) *Ut glossema Mommseni auctoritate omisit ed. Stud.*

---

§. 161. = §. 3. *I. tit. cit.* (2, 19). *Cf. Ulp.* 22, 25. 26, 7. quia feminae] *Cf.* 1, 104. *Ulp.* 26, 7. serui quoque] *Cf.* 2, 188. §§. 162. 163. = §. 5. *I. tit. cit. Cf. Paul.* 3, 4^b. §. 11. §. 164. *Cf. Ulp.* 22, 27. *Varro de L. L.* 7, 5. §. 98. *Isidor. Orig.* 5, 24. §§. 15 *seq.* §. 165. *Cf.* §. 171. *Ulp. l. c. Varro de L. L.* 6, 8. §. 81. *Cic. de orat.* 1, 22. §. 101. §. 166. *Cf. Ulp.* 22, 25. 26. 28. *Fest. ep. v. Crevi p.* 53. *Consult.* 6, 19. §. 7. *I. de her. qual.* (2, 19).

quodsi ita non creuerit, finito tempore cretionis excluditur; nec quicquam proficit, si pro herede gerat, id est, si rebus hereditariis tamquam heres utatur. **167.** At is, qui sine cretione heres institu*tus* '*e*st,[1] aut qui ab intestato legitimo iure ad hereditatem uocatur, potest aut cernendo aut pro he- [183]
rede gerendo uel etiam nuda uoluntate suscipiend*ae* hereditatis heres fieri: eique liberum est, quocumque tempore uoluerit, adire hereditatem; (*sed*) solet praetor postulantibus hereditar*ii*s creditoribus tempus constituere, intra quod, si uelit, adeat hereditatem, si minus, ut liceat creditoribus *b*ona defuncti uendere.
97. **168.** 'Sicu*t* autem (*qui*)[2] cum cretione | heres institutus est nisi creuerit hereditatem, non fit heres, ita non aliter excluditur quam si non creuerit intra id tempus, quo cretio finita si*t*; itaque licet ante diem cretionis constituerit hereditatem non adire, tamen p*ae*nitentia actus superante die cretionis cernendo heres esse potest. **169.** A*t* is, qui sine cretione heres institutus est, 'quiue[3] ab intestato per legem uocatur, sicut uoluntate nuda heres fit, ita et contraria destinatione statim ab hereditate repellitur. **170.** Omnis autem cretio certo tempore constringitur. in quam rem tolera*b*ile tempus uisum est centum dierum: potest tamen nihilo minus iure ciuili aut longius aut breuius tempus dari; longius tamen interdum praetor coartat. **171.** Et quamuis omnis cretio certis diebus constringatur, tamen alia cretio uulgaris uocatur, alia certorum dierum: uulgaris illa, quam supra exposuimus, id est, in qua *a*dici*u*ntur haec uerba: QVIBVS S*C*IET POTERITQVE: certorum dierum, in qua detractis his uerbis cetera scribuntur.

---

1) sit *C. edd. Bg. Kr.* 2) si qui autem *C. cf.* §. 169. *Ulp.* 22, 20. 3) quique *C.*

---

§. 167. *Cf.* 3, 87. *Ulp.* 22, 25. §. 7. *I. cit. L.* 2. §. 4. *Th. C. de in int. rest.* (2, 16). *Tit. Th. C. de mat. bon.* (8, 18). *L.* 1. *Th. C. de cretione* (4, 1). *L.* 1. §§. 1. 2. *L.* 3. 5 *pr.* 8. *D. de i. delib.* (28, 8). *L.* 9. 10. *C. eod.* (6, 30). §. 168. *Cf.* §§. 144. 166. *Ulp.* 22, 30. §. 169. *Cf. Ulp.* 22, 29. §. 7. *I. cit.* §. 170. *Cf. Cic. ad Att.* 13, 46. §. 2. 15, 2 *fin.* (*'diem testamenti' i. e. cretionis spatium*). *L. un. Th. C. de cretione* (4, 1). §. 171. *Cf. Ulp.* 22, 31. *Cic. ad Attic.* 11, 12. §. 4. *de orat.* 1, 22. §. 101. *supra* §§. 164. 165. *Testam. Dasum. Zeitschr. f. gesch. RW. XII. p.* 314.

172. Quarum cretionum magna differentia est: nam uulgari cretione data nulli dies conputantur, nisi quibus scierit quisque, se heredem esse institutum, et possit cernere; certorum uero dierum cretio*ne* data etiam nescient*i*, se heredem institutum esse, numerantur dies con|tinui; item ei quoque, qui aliqua 98.
ex causa cernere prohibetur, et eo amplius ei, qui sub condicione heres institutus est, tempus numeratur; unde melius
[184] et aptius est uulgari cretione uti. **173.** '(*Etiam tamen*)[1] contin*u*a haec cretio uocatur, quia continui dies numerantur; sed quia[2] dura est h*a*ec cretio, altera 'm*agi*s in usu[3] habetur; unde etiam uulgaris dicta est.

De substi*tu*tionibus. **174.** Interdum duos pluresue gradus heredum facimus, hoc modo: LVCIVS TITIVS HERES ESTO CERNITOQVE IN DIEBVS (*CENTVM*) PROXIMIS, QVIBVS SCIES POTERISQVE. QVODNI ITA CREVERIS, EXHERES ESTO. TVM MAEVIVS HERES ESTO CERNITOQVE IN DIEBVS CENTVM et reliqua; et deinceps in quantum uelimus, substituere possumus. **175.** Et licet nobis uel unum in unius locum substituere pluresue, et contra in plurium locum uel unum uel plures substituere. **176.** Primo itaque gradu scri*p*tus heres hereditatem cernendo fit heres et substitutus excluditur; non

---

[1]) *Supplevi* (*fortasse aberravit* et tm̄ *indeque factum infra molestum* tm̄) *et necessario quidem; nam supra* §. 171. *dixerat, hanc cretionem certorum dierum vocari.* [2]) *Interserit* tm̄ *C. unde* tam *ex Gösch. cj. prior mea ed.* tamen *edd. sed uncinis circumdatum ed. Bg.* 5. [3]) *Ex Gösch. ed.* minus (*pro* mginusu) *C.* in usu *edd. Bg. Stud.* — *Sed nunc toti loco ex omissionibus in margine repletis veteres luxationes passo remediis adhuc adhibitis nondum satisfactum esse iudico neque placet, quod Polenaar expulsis verbis* §. 172. melius et aptius est uulgari cretione uti *et postea* §. 173. quia continui dies numerantur *tanquam ex glossematis natis praeterea post* tempus *addit* continuum. *Modestius et rectius sic fere Gaii manus reparabitur:* ... tempus numeratur; unde (*etiam*) continua haec cretio uocatur, quia continui dies numerantur. [sed] quia tamen dura est haec cretio, melius et aptius est, uulgari cretione uti (*eaque magis quam*) altera in usu habetur, unde etiam uulgaris dicta est.

---

§. 172. *Cf. Ulp.* 22, 32. §. 174. *Cf. Ulp.* 22, 33. *pr. I. de vulg. subst.* (2, 15). *Cic. ad Attic.* 15, 2 *fin.* §. 176. *Cf.* §. 168.

cernendo summouetur, etiamsi pro herede gerat, et in locum eius substitutus succedit; et deinceps si plures gradus sint, in singulis simili ratione idem contingit. **177.** Set si cretio sine exheredatione sit data, id est *in* h*a*ec uerba: SI NON CRE*VE*RI*S*, TVM PVBLIVS MEVIVS HERES ESTO, illu*d* diuersum inuenitur, 'qu*od*[1] si prior omissa cretione pro herede gerat, substitutum
99. in partem admittit, et fiunt ambo *a*equis partibus | heredes; quodsi neque cernat neque pro herede gerat, tum sane in univer*sum* summouetur, et substitutus in totam hereditatem succedit. **178.** Sed Sabino quidem placuit, quamdiu cernere et eo modo heres fieri possit prior, etiamsi pro herede gesserit, non tamen admitti substitutum; cum uero cretio finita sit, tum pro herede 'gerente*m* admitt*ere*[2] *s*ubstitutum: ali*i*s uero placuit, etiam superante cretione posse eum pro herede gerendo in partem substitutum admittere et amplius ad cretionem reuerti non posse.

179. Liberis nostris inpuberibus, quos in potestate habe- [185]
mus, non solum ita, ut supra diximus, substituere poss*u*mus, id est, ut *si* heredes '(*nobis*)[3] non extiterint, alius nobis heres sit; sed eo amplius ut etiamsi heredes nobis extiterint et adhuc inpuberes mortui fuerint, *s*it iis aliquis heres, uelut hoc modo: TITIVS FILIVS MEVS MIHI HERES ESTO. SI FILIVS MEVS MIHI (*HERES NON ERIT, SIVE HERES MIHI*) ERIT ET '*S*IC PRIVS[4] MORIATVR QVAM IN SVAM TVTELAM VENERIT, 'TVNC[5] SEIVS HERES ESTO. **180.** Quo casu si quidem non extiterit heres filius, substitutus patri fit her*es; si uero* heres extiterit filius et ante pubertatem decesserit, ipsi filio fit heres substitutus. quamobrem duo quodammodo sunt testamenta |
100. *a*liu*d* patris, aliu*d* fili*i*, tamquam si ipse filius sibi heredem instituisset; aut certe unum est testament*u*m duarum hereditatum. **181.** Ceterum ne post obitum parentis periculo insidiarum subiectus uide*a*tur pupillus, in usu est, uulgarem quidem sub-

[1]) *Malim* quod, *idque pro* quia *C. nunc scripsi.* [2]) gerente (*vel* o *pro* e *fuerit* ẽ) admittit *V*st. gerente admitt*i* *Kr. ed.* 2. *invito Gaii sensu et stylo, ut puto.* [3]) *Ex Inst., ubi est* '*ei*'. [4]) hic prius *V*st *litteris pallidis.* [5]) tunc esto *V*st.

§§. 177. 178. *Cf. Ulp.* 22, 34. §. 179. = *pr. I. de pup. subst.* (2, 16). *Cf. Ulp.* 23, 7. §. 180. = *pr.* §. 2. *I. tit. cit.* §. 181. *Cf.* §. 3. *I. eod. cum Theoph. Gai. epit.* 2, 4. §. 2. *L.* 8. *D. testam. q. adm. aper.* (29, 3).

stitutionem palam facere, id est eo loco, quo pupillum heredem instituimus; (*nam*) uulgaris substitutio ita uocat ad hereditatem substitutum, si omnino pupillus heres non extiterit; quod accidit, cum uiuo parente moritur, quo casu nullum substituti maleficium suspicari possumus, cum scilicet uiuo testatore omnia, quae in testamento scri*p*ta sint, ignorentur: illam autem substitutionem, per quam, etiamsi heres extiterit pupillus, *s*et intra pubertatem decesserit, substitutum uocamus, separatim in inferioribus tabulis scribimus, easque tabulas proprio lino propriaque cera consignamus, et in prior*i*bus tabulis cauemus, ne inferiores tabulae uiuo filio et adhuc inpubere aperiantur. set longe *t*utius est, utrumque genus substitutionis 'separatim[1] in inferioribus tabulis consignari, quod, si *i*ta 'consignatae uel[1] separatae fuerint substitutione*s*, ut diximus, e*x* priore potest intellegi in 'altera[2] quoque idem esse substitutus. | **182.** Non solum autem heredibus institutis in- 101.
[186] puberibus liberis ita substituere poss*u*mus, ut si ante pubertatem mortui fuerint, sit is heres, quem nos uoluerimus, sed etiam exheredatis: itaque eo casu si quid pupillo ex hereditatibus legatisue aut donationibus propinquorum adquisitum fuerit, id omne a*d* substitutum pertinet. **183.** Qu*a*ecumque diximus de substitutione inpuberum libe*r*orum, uel heredum institutorum uel exheredatorum, eadem etiam de postumis intellegemus. **184.** Extraneo uero heredi instituto ita substituere non possumu*s*, ut si heres extiterit et intra aliquod tempus decesserit, alius ei heres sit; sed hoc solum no*b*is permissum est, ut eum per fideicommissum obligemus, ut hereditatem nostram uel totam uel (*pro*) parte restituat; quod ius quale sit, suo loco trademus.

185. Sicut autem liberi homines, ita et serui, tam nostri quam alieni, heredes scribi possunt. **186.** Sed noster seruus simul et liber et heres esse iuberi debet, id est hoc modo:

---

[1]) *Haec cum Mommseno delendi (quod facit Kr. ed. 2) causa nulla est.* [2]) altera alter *C. ed. Bg.*

---

§. 182. = §. 4. *I. tit. cit. Cf. Ulp.* 23, 8. §. 183. = §. 4. *I. cit. Cf. Cic. de orat.* 1, 39. §. 180 2, 32 *fin. de inv.* 2, 21. §. 62. *c.* 42. §. 122. §. 184. = §. 9. *I. tit. cit.* (2, 16). suo loco] §. 277 *et seq.* §§. 185. 186. *Cf. pr. I. de her. inst.* (2, 14). *Ulp.* 22, 7. *Paul.* 3, 4 *B.* §. 7. *supra* §. 153. 1, 21.

STICHVS SERVVS MEVS LIBER HERESQVE ESTO, uel: HERES LIBERQVE ESTO. **187.** Nam si sine libertate heres institutus sit, etiamsi postea manumissus fuerit a domino, heres esse non potest, quia institutio in persona *eius* non consti*tit*; 'ideoque[1] licet alienatus sit, non potest iussu domini noui cernere here-
102. ditatem. **188.** Cum libertate uero heres | institutus si quidem in ea*dem* causa durauerit, fit ex testamento li*be*r et inde necessarius heres: si uero ab ipso testatore manumissus fuerit, suo arbitrio hereditatem adire potest; quodsi alienatus sit, iussu noui domin*i* adire hereditatem debet, qua ratione per eum dominus fit heres: nam ipse neque heres neque liber esse potest. **189.** Alienus quoque seruus heres institutus si in eadem causa durauerit, iussu domini hereditatem adire debet; si uero alienatus ab eo fuerit aut uiuo testatore aut post mortem eius, antequam cernat, debet iussu noui domini cernere: si uero manumissus est, suo arbitrio adire hereditatem potest. [187]
190. Si autem seruus alienus heres institutus est uulgari cretione data, ita i(*ntelle*)gitur dies cretionis cedere, si ipse seruus scierit, se heredem institutum esse, nec ullum impedimentum '*fuer*it,[2] quominus certiorem dominum faceret, ut illius iussu cernere 'poss*e*t.[3]

191. Post haec uideamus de legatis. quae pars iuris extra propositam quidem materiam uidetur: nam loquimur de his iuris figuris, quibus per uniuersitatem res no*b*is adquiruntur: sed cum omnimodo de testamentis deque heredibus, qui testamento instituuntur, locuti sumus, non sine causa sequenti
103. loco | poterit haec iuris materia tractari.

De legatis.

192. Legatorum itaque genera sunt quattuor: aut enim per uindicationem legamus, aut per damnationem, aut sinendi modo, aut per praeceptionem.

---

1) *Malim* adeoque. 2) sit *C. edd.* (*factum ex* impedimentū fūit). 3) possit *C. edd.*

---

§. 188. *Cf. Ulp.* 22, 11. 12. §. 1. *I. cit. supra* 2, 153. §. 189. *Cf. Ulp.* 22, 13. §. 1. *I. cit. infra* §. 245. §. 190. *Cf.* §. 172. *L.* 5. *D. quis ordo* (38, 15). §. 191. = *pr. I. de legatis* (2, 20). *Cf.* §. 97. §. 192. *Cf.* 2. *I. ib. Ulp.* 24, 3.

193. Per uindicationem hoc modo legamus: TITIO uerbi gratia HOMINEM STICHVM DO LEGO; sed (*et*) si 'alteru*m* *modo*[1] uerbum positum sit, uelut DO aut LEGO, aeque per uindicationem legatum est: item, ut magis *uisum* est, *et si* ita legatum fuerit: '(*TITIVS*)[2] SVMITO uel ita: SIBI HABETO, *uel* ita: CAPITO, aeque per uindicationem legatum est. **194.** Ideo *au*tem per uindicationem legatum appellatur, qui*a* pos*t* aditam hereditatem statim ex iure Quiritium res legatari*i* fit; et si eam rem legatarius uel ab herede uel ab alio quocumque, qui eam possidet, petat, uindicare debet, id est intendere, suam rem ex iure Quiritium esse. **195.** In eo solo dissentiunt prudentes,
[188] quod Sabinus quidem et Cassius ceterique nostri praeceptores quod ita legatum sit, statim post aditam hereditatem putant fieri legatari*i*, etiamsi ignoret, sibi legatum esse,[3] *s*et[4] posteaquam scierit et '*s*pre(*ue*)rit legatum,[5] perinde esse atque si legatum non esset; Nerua uero et Proculus ceterique illius sc*h*olae auctores non alite*r* putant rem legatari*i* fieri, quam si uoluerit eam ad se pertinere: sed hodie ex diui Pii Antonini | constitutione hoc magis iure uti uidebimur, quod Proculo pla- 104.
cuit; nam cum legatus fuisset Latinus p*er* uindicationem coloniae, 'Deliberent', inqui*t*, 'decuriones, an ad se uelint pertinere, proinde ac si uni legatus esset'. **196.** *Eae* autem sol*ae* res

---

[1]) alteru** *V*st. *alterutrum edd. Bg.* 5. *et Stud. In C. fuerit* alterum m̊ [2]) *Ex V*st *et St.di cj., qui asseverat,* magis in usu est et si *nullo modo scriptum fuisse.* [3]) esse dimissum *C. edd. De hoc glossemate* (*a Bg. ed.* 5. *uncis incluso*) *vid. praef.* [4]) et *C. ed. Bg.; fortasse demum factum* (*ex* essēt), *postquam* dimissum *irrepserat.* [5]) *Ita nunc collata* 3, 62. *ex Bgii cj. scripsi, quia id proxime accedit ad V*st. *repulerit* tum *ed.* 3. *magis ex loquendi usu; nam et* tum *sic habes post* cum §. 178. *post* si 2, 255. 3, 9. 205. 4, 150. *Vid. etiam Fitting Arch. f. civ. Prax. XLII. p.* 162.

---

§. 193. *Cf. Ulp.* 24, 3. *Epit.* 2, 5. §. 1. *Paul.* 3, 6. §. 6. *supra* 1, 149. *Fr. Vat.* 47. 57. 64. 83. 87. *L.* 65 *pr.* §. 1. *D. de leg.* 1. *Serv. ad Aen.* 5, 533. §. 194. *Cf. Theoph.* 2, 20. §. 2. *Epit.* 2, 5. §. 1. *L.* 69 *pr. D. de leg.* 1. intendere *etc.*] *Cf.* 4, 41. §. 195. *Cf. Paul.* 3, 6. §. 7. *L.* 81. §. 6. *L.* 86. §. 2 *D. de leg.* 1. Nerua *etc.*] *Cf. L.* 65. §. 1. *D. eod. L* 69. *D. de cond. et dem.* (35, 1). *L.* 64. *D. de furt.* (47, 2). *infra* §. 200. legat. — Lat.] *cf. Plin. ep.* 10, 105. §. 196. *Cf.* §. 222. *Ulp.* 24, 7. *Epit.* 2, 5. §§. 1. 3.

per uindicationem legantur recte, quae ex iure Quiritium ipsius testatoris sunt; sed eas quidem res, quae pondere, numero, mensura constant, placuit sufficere, si mortis tempore sint ex iure Quiritium testatoris, ueluti uinum, oleum, frumentum, pecuniam numeratam; ceteras res uero placuit utroque tempore testatoris ex iure Quiritium esse debere, id est, et quo faceret *t*estamentum, et quo moreretur, alioquin 'inutile esse[1] legatum. **197.** Sed sane hoc ita est iure ciuili: postea uero auctore Nerone Caesare senatus consultum factum est, quo cautum est, ut si (*uel*)[2] eam rem quisque '(*DO LEGO*)[3] legauerit, quae eius numquam fuerit, perinde utile sit legatum, atque si optimo iure relictum esset: opt*i*mum autem ius est per damnationem 'legati;[4] quo genere etiam aliena res legari potest, sicut inferius apparebit. **198.** Sed si quis rem suam '(*DO LEGO*)[5] [189
legauerit, deinde post testamentum factum eam alienauerit, plerique putant, non solum iure ciuili inutile esse legatum, sed nec ex senatu sconsulto confirmari. quod ideo dictum |
105. est, quia et si per damnationem aliquis rem suam legauerit eamque postea alienauerit, plerique putant, licet ipso iure debeatur legatum, tamen legatarium petentem per exceptionem doli mali repe*l*li, quasi contra uolu*n*tatem defuncti petat. **199.** Illu*d* constat, si duobus pluribusue per uindicationem eadem res legata sit, siue coniunctim siue disiunctim, et omnes ueniant ad legatum, partes ad singulos pertinere et deficientis portionem collegatario adcrescere. coniunctim autem ita legatur: '*LVCIO* TITIO[6] ET SEIO HOMINEM STICHVM DO LEGO; dis-

---

1) inutilee (*pro* inutileēē) *C.* inutile est *edd.* 2) *Addidi* ū, *quod in fine v. facile evanescere potuit.* 3) *Necessario addidi; nec sublevant quas obiicit Bg. ed.* 5. §§. 211. 218. *cum h. l. id quod SCto Neroniano cautum sit, referatur, nec id nisi recte referri poterat. Fortasse etiam legendum* quis DO LEGO. 4) *Ex Lachm. et Bg. cj. Cf. Ulp.* 24, 11ᵃ. legatum *C.* 5) *Hic quoque sequens* legauerit *effecit, ut haec verba omitterentur; nam contra postea ponitur* et si per damnationem — legauerit. 6) * titio *C.* (*fuerit* l. titio) TITIO *edd.* LVCIO TITIO *iam et Bg. ed.* 5.

---

§. 197. *Cf. Ulp.* 24, 11ᵃ. *Fr. Vat.* 85. inferius] §. 202. §. 198. *Cf.* §. 12. *I. de legat.* (2, 20). *Paul.* 3, 6. §. 16. §. 199. *Cf. Ulp.* 24, 12. *infra* §. 206. *Epit.* 1, 5. §§. 1. 4. 5. §. 8. *I. de legat.* (2, 20). *Paul.* 3, 6. §. 26.

iunctim ita: LVCIO TITIO HOMINEM STICHVM DO LEGO. SEIO EVNDEM HOMINEM DO LEGO. **200.** Illu*d* qu*a*eritur, quod sub condicione per uindicationem legatum est, pendente condicione cuius '*sit*:[1] nostri praeceptores heredis esse putant exemplo statuliberi, id est eius serui, qui testamento sub aliqua condicione liber esse iussus est, quem constat intere*a* heredis seruum esse; sed diuers*ae* scholae auctores putant, nullius interim eam rem esse; quod multo magis dicunt de eo, quod sine condicione pure[2] legatum est, antequam legatarius *ad*mittat legatum.

201. Per damnationem hoc modo legamus: HERES MEVS STICHVM SERVVM MEVM 'DARE *LVCIO TITIO*[3] DAMNAS ESTO;
[190] sed et si DATO | scriptum fuerit, per damnationem legatum est. 106.
202. Eo*que* genere legati etiam aliena res legari potest, ita ut heres '*(rem)*[4] redimere et praestare, aut *a*estimationem eius dare debeat. **203.** Ea quoque res, quae in rerum natura non est, si modo futura est, per damnationem legari potest, uelut fructus, qui in illo fundo nati erunt, aut quod ex illa ancilla natum erit. **204.** Quod autem ita legatum est, post aditam hereditatem, etiamsi pure legatum est, non, ut per uindicationem legatum, continuo legatario adquiritur, sed nihilominus heredis est: et ideo legatarius in personam agere debet, id est intendere, 'heredem[5] sibi dare oportere, et tum heres '*(rem)*,[6]

---

1) ēēt *C.* esset *edd.* 2) *Ferri hoc potest. Cf. Fr. Vat.* 52. 3) darem *C.* dare * *ed. Bg.* dare *LVCIO TITIO iam et Bg. ed.* 5. *Vid. lib. meum* '*Nexum*' *p.* 218. *L.* 44. §. 1. *D. de leg.* 2. 4) *Addidi (idem fecit Bg. ed.* 5); *excidit ob vicinas vv.* 5) 'heredem (*rem*)' *ed. Bg. Sed cf.* 4, 4. 38. 45. 55. 87 *etc. Omisit* '*rem*' *Bg. ed.* 5. 6) *Gösch. addidit.*

---

§. 200. *Cf. L.* 29. §. 1. *D. qui et a quib. manum.* (40, 9). *L.* 12. §. 2. *D. famil. erc.* (10, 2). *L.* 105. *D. de condit. et dem.* (35, 1). *L.* 11. §. 1. *D. serv. q. a. m. amitt.* (8, 6). *Ulp.* 2, 1. 2. *L.* 9 *pr. L.* 16. *D. de statu lib.* (40, 7). quod sine condic.] *Cf. L.* 44. §. 1. *D. de leg.* 1. *L.* 80. *D. de leg.* 2. §. 201. *Cf. Ulp.* 24, 4. *Epit.* 2, 5. §. 2. *Theoph.* 2, 20. §. 2. §. 202. *Cf. Epit.* 2, 5. §. 2. §. 4. *I. de leg.* (2, 20). *Ulp.* 24, 8. *supra* §. 197. *L.* 30. §. *ult. D. de leg.* 3. *L.* 71. §. 3. *D. de leg.* 1. *L.* 61. *D. ad leg. Falc.* (35, 2) (*cf. cum* 4, 9). §. 203. = §. 7. *I. eod.* §. 204. *Cf.* §§. 194. 213. 41. 42. 44. 54.

si mancipi sit, mancipio dare aut in iure cedere possessionem-
que tradere debet; si nec mancipi sit, sufficit, si tradiderit:
nam si mancipi rem tantum tradiderit, nec mancipauerit, usu-
capione 'modo[1] pleno iure fit legatarii: completur autem usu-
capio, sicut alio quoque loco diximus, mo*b*ilium quidem rerum
anno, earum uero, qu*a*e solo 'tenentur,[2] biennio. **205.** Est
et illa differentia huius (*et*) per uindicationem legati, quod si
eadem res duobus pluribusue per damn*a*tionem legata sit, si-
quidem coniunctim, plane singulis partes de*b*entur, 'sicut in
illo uindica*ntur* legat*i* *nomine*;[3] *si ue*ro disiunctim, singulis
107. 'solida (*res*) de*b*etur; ita fit | scilicet, ut[4] heres alteri rem,
alteri aestimationem eius praestare debeat; (*at*)[5] et in con-
iu*n*ctis deficientis portio non ad collegatarium pertinet, sed in
hereditate remanet.

206. Quod autem diximus, deficientis portionem (*in*) per
damnationem quidem legato in hereditate retiner*i*, in per uin- [191]
dicationem uero collegatario accrescere, admonendi sumus,
ante legem Papiam '*hoc*[6] iure ciuili ita fuisse; post legem uero
Papiam deficientis portio caduca fit et ad eos pertinet, qui in
eo testamento liberos habent. **207.** Et quamuis prima causa
sit in caducis uindicandis heredum liberos habentium, deinde
si heredes li*b*eros non habeant, legatariorum liberos habentium,
tamen ipsa lege Papia significatur, ut collegatarius coniunctus,
si liberos habeat, potior sit heredibus, etiamsi liberos habe-
bunt. **208.** Set plerisque placuit, quantum ad hoc ius, quod
lege Papia coniunctis constituitur, nihil interesse, utrum per
uindicationem an per damnationem legatum sit.

---

1) m V^{st}; *antea ed.:* 'demum' *ex Gösch. cj.* '*duntaxat*' *ed. Bg.*
2) teneantur *C. ed. Bg.* 3) sicut in illo uindicaii legat . . . . . V^{st}. *quod ita ut feci videbatur sanandum. pro* n *erat ligatura* n *et* t'. *cf.* §. 213. *audacius* sicut in illo (*quod* per) uindicat*ionem* legat*um* *est Kr. ed.* 2. 4) *Ex* V^{st}, *sed ibi* solidae deuent'. *praeterea transposui* ut *et* scilicet. 5) *Sensu exigente ex vicino supplevi.*
6) *Duae vel tres litterae in C. h. l. legi non potuerunt.*

---

§. 205. *Cf. Epit.* 2, 5. §§. 4. 5. *Ulp.* 24, 13. *supra* §. 199. *Fr. Vat.* §§. 85. 87. *L.* 16 *pr. D. de leg.* 1. *L.* 7. *L.* 18. §. 1. *L.* 88. §. 6. *D. de leg.* 2. §§. 206. 207. *Cf.* §§. 199. 205. 286. *Ulp.* 24, 12. 13. 17, 2. *tit.* 18. 19, 17. 1, 21. 25, 17. *Fr. de i. fisci* §. 3. *Fr. Vat.* 195. *Iuvenal.* 9, 87 *cum schol. Tacit. A.* 2, 28. *L.* 5. *D. de vulg. subst.* (28, 6). *L.* 89. *D. de leg.* 3.

209. Sinendi modo ita legamus: HERES MEVS 'DAMNAS[1] E*S*TO SINERE, LVCIVM TITIVM HOMINEM STIC*H*VM SVMERE SI*B*IQVE HABERE. **210.** Quod genus legati plus quidem habet (*quam*) p*er* uindicationem legatum, minus autem quam per damnationem: nam eo modo non solum suam rem | testator 108.
utiliter legere potest, sed etiam heredis sui, cum alioquin per uindicationem nisi suam rem legare non potest, per damnationem autem (*etiam*)[2] cuiuslibet extranei rem legare potest. **211.** Sed si quidem mortis testatoris tempore re*s* 'uel[3] ipsius testatoris sit uel heredis, plane utile legatum est, etiamsi testamenti faciendi tempore neutrius fuerit. **212.** Quodsi post mortem testatoris ea res heredis esse coeperit, qu*a*eritur, an utile sit legatum: et plerique putant, inutile esse. qui*d* ergo est? licet '(*inutiliter*)[4] aliquis eam rem legauerit, quae neque eius umquam fuerit, neque postea heredis eius umquam esse coeperit, ex senatus consulto Neroniano proinde uidetur, ac si per damnationem relicta esset. **213.** Sicut autem per damna*tio*nem legata res non statim post aditam hereditatem legatari*i* efficitur, sed manet heredis eousque, donec is 're*m*[5] tradendo
[192] uel mancipando uel in iure cedendo legatarii 'eam[6] fecerit, ita et in sinendi modo legato iuris est; et ideo huius quoque legati nomine in personam actio est QVIDQVID HEREDEM EX TESTAMENTO DARE FACERE OPORTET. **214.** Sunt tamen, qui putant, ex hoc legato non uideri obligatum heredem, ut mancipet aut in iure cedat | aut tradat, sed sufficere, ut legatarium 109.
rem sumere patiatur; quia nihil ultra ei testator imperauit, quam u*t* sinat, id est patiatur, legatarium rem si*b*i habere. **215.** Maior illa dissensio in hoc legato interuenit, '(*quod*)[7]

---

1) dare damnas *C.* 2) *Addidi. cf.* 2, 202. 3) *Ex C. addidi. Cf.* §. 212. . . . neque . . . neque. 4) *Sensu exigente supplevi.* 5) heres *C. edd. et mea* 1. *in contextu.* 6) esam *C.* eam *edd. et mea* 1, *recte, cum in V*st *littera* s *perducta sit.* 7) *Addidi.*

---

§. 209. *Cf. Ulp.* 24, 5. *Epit.* 2, 5. §. 6. *Theoph.* 2, 20. §. 2. §. 210. *Cf. Epit.* 2, 5. §. 6. *Ulp.* 24, 10. 8. *Paul.* 3, 6. §. 11. §§. 211. 212. *Cf. Epit. l. c. Fr. Vat.* 85. §. 213. *Cf.* §. 204. *Theoph. l. c.* QVIDQVID *etc.*] *Cf.* 4, 41. §. 214. *Cf. Epit. l. c. L.* 29. *D. locati* (19, 2). *L.* 16. *D. de lib. leg.* (34, 3). *Supra p.* 141. *not.* 9. §. 215. *Cf. L.* 14. *D. de usu et usufr. leg.* (33, 2). *L. un.* §. 11. *C. de caduc. toll.* (6, 51).

si 'eadem res[1] duobus pluribusue disiunctim 'legata sit,[2] quidam putant, utrisque solidam[3] deberi, sicut per *damn*ationem:[4] nonnulli occupantis esse meliorem condicionem aestimant, quia cum in eo genere legati damnetur heres patientiam praestare, ut legatarius rem habeat, sequitur, ut si priori patientiam praestiterit et is rem sumpserit, securus sit aduersus eum, qui postea legatum petierit, quia neque habe*t* rem, ut patiatur eam ab eo sumi, neque dolo malo fecit, quominus eam rem haberet.

216. Per praeceptionem hoc modo legamus: LVCIVS TITIVS HOMINEM STICHVM PRAECIPITO. **217.** Sed nostri quidem praeceptores nulli ali*i* eo modo legari posse putant, nisi ei, qui aliqua ex parte heres scri*p*tus '*sit*:[5] praecipere enim esse praecipuum sumere; quod tantum in eius persona procedit, qui aliqua ex parte heres institutus est, quod is extra portionem hereditatis praecipuum legatum ha*b*iturus sit. **218.** ideoque si extraneo legatum fuerit, inutile 'es*se*[6] legatum, adeo
110. ut Sabinus | existimauerit, ne quidem ex (*senatus*) consulto Neroniano posse conualescere: 'nam eo', inquit, 'senatusconsulto ea tantum confirmantur, quae uerborum uitio iure [193]
ciuili non ualent, non quae propter ipsam personam legatari*i* non 'debentur'.[7] sed Iuliano 'et Sexto[8] placuit, etiam hoc

---

[1]) eandem r. *C.* eandem rem *edd.* [2]) legasti V^{st} elegasti *ed. Bg. Cf.* '*Gaius*' *p.* 49. legasti *edd. Bg.* 5. *Stud.* [3]) V^{st}. *Cf.* §. 205. [4]) *Ex Gösch. cj.* uindicationem *C. praeterea addendum videtur* legatam. [5]) ēē *C.* esset *ed. Bg.* [6]) ē *C.* est *edd. et mea* 3. [7]) deberentur *C. edd.* [8]) ex Sexto *ed. mea* 3. *ubi notaveram: 'Deleri volunt post Buchholtz. de praeleg. p.* 37. *Th. Momms. et M. Hertz.* (*Jahrb. d. gem. deut. R. III. p.* 8. 395). *Sed sana est lectio, quae significat, Iulianum hanc* (*Digestorum libris*) *ex Sexto* (*Pomponio, cf. Zimmern hist. iur.* §. 92. *not.* 6. *Osann. ad Pompon. p. XVII.*) *relatam sententiam probasse. Simili brevitate Gaius utitur L.* 234. §. 2. *D. de verb. sign.* (50, 16), *et adhibita praepositione* apud (*ubi citatus ab alio ICtus celebrior erat*) 2, 154.' —*Sed cum in* V^{st} *littera* x *superscripta a prima manu* t *correcta sit,* et *scribendum fuit, quod iam pridem Savinius cj., et intellegendus est Sextus Caecilius Africanus. cf. Mommsen in Zeitschr. f. RG. VII. p.* 479. *Schulin ad Pand. tit. de orig. iur.* 1876. *p.* 15.

---

§. 216. *Cf. Ulp.* 24, 6. *Theoph.* 2, 20. §. 2. *Magnonis Notae* P. S. T. Q. H. §. 218. *Cf. Ulp.* 24, 11ª. *Plin. ep.* 5, 7. — *L.* 18. *D. de leg.* 1. *Fr. Vat.* 85. peregrino] *Cf.* §. 285.

casu ex senatus consulto confirmari legatum; nam ex uerbis etiam hoc casu accidere, ut iure ciuili inutile sit legatum, *i*nde manifestam es*se*, quod eidem ali*i*s uerbis recte 'le*ge*tur,[1] uelut 'p*er* uindicatio*n*em, per damnationem, sinendi modo;[2] tunc autem uitio personae legatum non ualere, cum ei legatum sit, cui nullo modo legari possit. uelut peregrino, cum quo testamenti factio non sit. quo plane casu senatus consulto locus non est. **219.** Item nostri praeceptores quod ita legatum est, nulla '(*alia*)[3] ratione putant posse consequi *e*um, cui ita fuerit legatum, 'qu*am*[4] iudicio familiae erciscundae, quod inter heredes de hereditate erciscunda, id est diuidunda, accipi solet: officio enim iudicis id contineri, ut 'ei[5] quod per praeceptionem legatum est, adiudicetur. **220.** Unde intellegimus, nihil aliu*d* secundum nostrorum praeceptorum opinionem per praeceptionem legari posse, nisi quod testatoris sit: nulla enim alia res, quam hereditaria, deducitur in hoc iudicium: itaque si non suam rem eo modo testator legauerit, | iure quidem 111.
ciuili inutile erit legatum; sed ex senatus consulto confirma*b*itur. aliquo tamen casu etiam alienam rem (*per*) praeceptionem legari posse fatentur: ueluti si quis eam rem legauerit,
[194] quam creditori fiduciae causa mancipio dederit; nam officio iudicis coheredes cogi posse existimant 'soluta pecunia luere[6] eam rem, ut possit p*rae*cipere *is*, cui ita legatum sit.

---

1) legatur *C. edd.* 2) *Ex Gösch. ed. In C. post* per uindicationem *additur* et. *Quamobrem Lachm. v.* per damnationem et per uindicationem *pro interpolatis habuerit* (*poterat enim loco illorum etiam* sinendi modo), *non intelligo.* et *uncis incl. Bg. ed.* 5. 3) *Addidi, cum exciderit propter* n-ulla. 4) quod *C.* (*factum ex* q., *postquam* alia *interierat*) '(*praeter*)quam' *ed. Bg.* nulla (*alia*) .... qu*am ed. Bg.* 5. 5) *V*st *non* et *edd.* 6) solutam pecuniam soluere *C., ut appareat, librarium* eam rem *ad sequentia trahentem pecuniam mutuam datam* (solutam) *reddi* (soluere) *intellexisse ideoque ex* luere *fecisse* soluere. *Nec me movet, quod praedes praediaque soluti solutaque dicuntur.* soluta pecunia soluere *edd.* [so]luere *ed. Bg.* 5.

---

§. 219. *Cf. Theoph. l. c. Paul.* 3, 6. §. 1. *Ulp.L.* 22. §. 1. *D. fam. erc.* (10, 2). *L.* 17. §. 2. *D. de leg.* 1. §. 220. *Cf. Ulp.* 24, 11. *supra* §. 197. *L.* 28. *D. fam. erc.* (10, 2). *Paul.* 3, 6. §. 8. *L.* 6. *C. de fideic.* (6, 42). fiduciae] *cf.* 2, 60.

221. *Sed diuersae scholae auctores putant, etiam extraneo per praeceptionem legari posse proinde, ac si ita scribatur:* TITIVS HOMINEM STICHVM CAPITO, *superuacuo adiecta* PRAE *syllaba; ideoque per uindicationem eam rem legatam uideri: quae sententia dicitur diui Hadriani constitutione confirmata esse.* **222.** Secundum hanc igitur opinionem si ea res ex iure Quiritium defuncti fuerit, *potest* a legatario uindicari, siue is unus ex heredibus sit, siue extraneus; *set* si in bonis tantum testatoris fuerit, extraneo quidem ex senatus consulto utile erit legatum, heredi uero familiae herciscundae iudicis officio praestabitur; quodsi nullo iure fuerit testatoris, tam heredi quam extraneo ex senatus consulto utile erit. **223.** Siue tamen heredibus, secundum nostrorum opinionem, siue etiam extraneis, secundum illorum opinionem, duobus pluribusue eadem res coniunctim aut disiunctim legata fuerit, singuli |
112. partes ha*b*ere debent.

Ad legem Falcidiam. **224.** Sed ol*i*m quidem licebat totum patrimonium legatis atque libertatibus erogare, nec quicquam heredi relinquere praeterquam inane nomen heredis; i*d*que lex XII tabularum permittere uidebatur, qua cauetur, ut quod quisque de re sua testatus esset, id ratum ha*b*eretur, his uerbis: 'uti legass*i*t suae re*i*, ita ius esto:' 'qua*r*e[1] qui scri*p*ti heredes erant, ab hereditate se abstinebant, et idcirco plerique intestati moriebantur. **225.** Itaque lata est lex Furia, qua, exceptis personis quibusdam, ceteris plus mile assibus lega- [195]
torum nomine mortisue causa capere permissum non est. sed et h*a*ec lex non perfecit, quod uoluit: qui enim uerbi gratia quinque milium *a*eris patrimonium habebat, poterat quinque hominibus singulis milenos asses legando totum patrimonium erogare. **226.** Ideo postea lata est lex Voconia, qua cautum

---

1) qae *superscripta a litterae* q *nec ullo notae signo litteris* ae *addito* V^{st}; *quamobrem nunc cum ceteris edd. emendavi* quare.

---

§. 222. *Cf.* §§. 40. 196. 197. §. 223. *Cf. Epit.* 2, 5. §. 7. *L. un.* §. 11. *C. de caduc.* (6, 51). §. 224. *Cf. pr. I. de lege Falc.* (2, 22) *cum Theoph.* uti legassit] *cf. Dirksen XII tabb.* 5, 3. *Schöll p.* 127. §. 225. *Cf. Inst. et Theoph. l. c. infra* 4, 23. *Ulp.* 1, 2. 28, 7. *Fr. Vat.* 301. *Varr. fragm. lib. III. de vit. pop. Rom. ed. Bip. p.* 247. §. 226. *Cf. Inst. et Theoph. l. c.* Lex Voconia]

est, ne cui plus legatorum nomine mortisue causa capere liceret, quam heredes caperent: ex qua lege plane quidem aliquid utique heredes habere uidebantur; set tamen fere uitium simile nascebatur: nam in multas legatariorum personas distributo patrimonio 'poterat (*testator*)[1] adeo heredi minimum relinquere, ut non expediret heredi, huius lucri gra|tia totius hereditatis onera sustinere. **227.** Lata est ita- 113.
que lex Falcidia, qua cautum est, ne plus 'ei legare[2] liceat quam dodrantem: itaque necesse est, ut heres quartam partem hereditatis habeat: et hoc nunc iure utimur. **228.** In libertatibus quoque dandis nimiam licentiam conpescuit lex Fufia Caninia, sicut in primo co*m*mentario rettulimus.

De inutiliter relictis legatis. **229.** Ante heredis institutionem *in*utiliter legatur, scilicet quia testamenta uim ex institutione heredis accipiunt, et ob id uelut caput et fundamentum intellegitur totius testamenti heredis institutio. **230.** Pari ratione nec libertas ante heredis institutionem dari potest.
[196] **231.** Nostri praeceptores nec tutorem eo loco dari posse existimant: set Labeo et Proculus tutorem posse dari (*putant*), quod nihil ex hereditate erogatur tutoris datione. **232.** Post mortem quoque heredis inutiliter legatur, id est hoc modo: CVM HERES MEVS MORTV*V*S ERIT, DO LEGO, aut DATO. ita autem recte legatur: CVM HERES (*MEVS*)[3] MORI*E*TVR, quia non post mortem heredis relinquitur, sed ultimo uitae eius tempore. rursum ita non potest legari: PRIDIE QVAM HERES MEVS MORIETVR; quod non pretiosa ratione

---

1) *Ex Bg.* (*Gösch.*) *cj. addidi* (*sed nota* t *facilius h. l. excidere poterat quam, quo Gösch. eam supplebat, ante v.* ut); poter*a*nt *ed. Bg.* poterat a. h. m. relinqui re*i mea cj.* '*Gaius*' *p.* 50.
2) ei *C. et ed. mea* 1., *ubi notaveram; quod nunc* (*cum* '*testator*' *praecedat*) *ferri potest. ideoque hoc iam ubi ex* V^{st} *constitit* ei, *non* cr *scriptum fuisse, revocavi.* 3) *Supplevit Bg. ed.* 5.

---

a. u. 585. *Cf.* §. 274. §. 227. lex Falcidia] *a. u.* 714. *Cf. Inst. l. c. Ulp.* 24, 32. *Epit.* 2, 6. *Paul.* 3, 8. §. 1. *L.* 1 *pr. D. ad l. Falc.* (35, 2). §. 228. *Cf.* 1, 42 *seq.* §. 229. *Cf. Ulp.* 24, 15. §. 34. *I. de legat.* (2, 20). §. 230. = §. 34. *I. cit. Cf. Ulp.* 1, 20. §. 231. *Cf.* §. 3. *I. qui dari tut.* (1, 14). §. 232. *Cf. Ulp.* 24, 16. *Paul.* 3, 6. §§. 5. 6. 4, 1. §. 11. §. 35. *I. de legat.* (2, 20). *infra* 3, 100. *L.* 11. *C. de contrah. stip.* (8, 38).

114. receptum uidetur. | **233.** Eadem et de libertatibus dicta in-
tellegemus. **234.** Tutor uero an post mortem heredis dari
possit, qu*ae*rentibus eadem forsita*n* poterit esse quaestio,
quae de (*eo*) agitatur, qui ante heredum institutionem datur.
De poenae causa relictis legatis. **235.** Poenae quoque nomine
inutiliter legatur: poenae autem nomine legari uidetur, quod
coercendi heredis causa relinquitur, quo magis heres ali-
qui*d* faciat aut non faciat, uelut quod ita legatur: SI HERES
MEVS FILIAM SVAM TITIO IN MATRIMONIVM COLLOCAVERI*T*,
X (*MILIA*) SEIO DATO. uel ita: SI FILIAM TITIO IN MATRIMO-
NIVM NON COLLOCAVERIS, X MILIA TITIO DATO; sed et si
'heredem, (*si*) [1] uer*b*i gratia intra *b*iennium monumentum si*b*i
non fecerit, X milia Titio 'dar*e* [2] iusserit (*testator*), poen*ae*
nomine legatum *est*. et denique ex ipsa definitione multas
similes species '*cir*cumspicere [3] possumus. **236.** Nec libertas
quidem poen*ae* nomine dari potest, quamuis de ea re fuerit
quaesitum. **237.** De tutore uero nihil possumus quaerere,
quia non po*te*st datione tutoris heres conpelli quidquam facere [197]
aut non facere ideo 'q*uod* datur. (*si igitur*) [4] poenae n*omi*ne
tutor datus fuerit, magis sub condicione quam p*oe*nae nomine
datus uidebitur.

238. '(*Item*) [5] incertae personae legatum inutiliter relin-
quitur: incerta autem uidetur persona, quam per incertam
115. opinionem | animo suo testator subicit, ue*lut cum* ita legatum
sit: QVI PRIMVS AD FVNVS MEVM VEN*E*RIT, *EI HERES* MEVS
X (*MILIA*) DATO; idem iuris est, si generaliter omnibus lega-

---

[1]) h. (*quod et* heres *et* heredem *notat*) *C.* heres *edd. Subiectum t*(*estatoris*), *quod ex exemplis modo allatis aegre intelligitur, nunc in fine addidi.* [2]) dari *C. edd.* [3]) *Sic fere* V^{st}; *quod et defendi posse videtur eo sensu, quo v. g. Liv.* 1, 30, 6. '*circumspicere externa auxilia*' *dixit.* [4]) *Sic nunc locum sanasse mihi videor, cum secundum* V^{st} *post* ideo *non* qnec *sed magis* quae *fuisse videatur. verba* '*si igitur*' *propter antecedens* datur *omissa sunt.* [5]) *Addidi, praecedens* uideb-it' *ex parte geminando.*

---

§. 233. *Cf. Ulp.* 1, 20. §. 234. *Cf.* §. 231. *L.* 7. *D. de testam. tut.* (26, 2). §. 235. *Cf. Ulp.* 24, 17. 25, 13. §. 36. *I.* de *legat.* (2, 20). §. 236. *Cf.* §. 36. *I. cit.* §. 237. *Cf. L.* 2. *D. de his quae poenae c.* (34, 6). §. 238. *Cf. Ulp.* 24, 18. *Paul.* 3, 6. §. 13. §. 25. *I. de legat.* (2, 20).

uerit, QVICVMQVE AD FVNVS MEVM VENERIT; *in* eadem causa est, quod ita relinquitur: QVICVMQVE FILIO MEO IN MATRIMONIVM FILIAM SVAM CONLOCAVERIT, EI HERES MEVS X MILIA DATO; 'illu*d* quoque,[1] quod ita relinquitur: QVI POS*T* TESTAMENTVM '(*SCRIPTVM PRIMI*)[2] CONSVLES DESIGNATI ERVNT, aeque incertis personis legari uidetur; et denique aliae multae huiusmodi species sunt. sub certa uero demonstratione incertae personae recte legatur, uelut: EX COGNATIS MEIS, QVI NVNC SVNT, QVI PRIMVS AD FVNVS MEVM VENERIT, EI X MILIA HERES MEVS DATO. **239.** Libertas quoque non uidetur incertae person*ae* dari posse, quia lex Fufia Caninia iubet, nominat*im* seruos liberari. **240.** Tutor quoque certus dari debet. **241.** Postumo quoque alieno inutiliter legatur. (*est*) *autem* alienus postumus, qui natus inter suos heredes testatori futurus non est: ideoque ex *e*mancipato *quo*que filio conceptus nepos extraneus post*umus est auo; item qu*i in utero est eius, qu*a*e 'iure ciuili non intellegitur[3] uxor, extraneus postumus
98] patris intelle|gitur. **242.** Ac ne heres quidem potest institui 116.
postumus alienus: est enim incerta persona. **243.** Cetera uero, quae supra diximus, ad legata proprie pertinent; quamquam non inmerito quibusdam placeat, poen*ae* nomine heredem institui non posse: nihil enim interest, utrum legatum dare iubeatur heres, si fecerit aliquid aut non fecerit, an coheres ei adiciatur; quia tam coheredis adiectione quam legati

---

1) *Addunt C. et edd.:* in eadem causa est. *Sed librarium haec ex superioribus, quo oculi eius aberraverant, perperam repetiisse, arguunt Iust. Instit., in quibus est: 'Illud quoque, quod ita relinquebatur QVI POST TEST. SCRIPTVM PRIMI CONSVLES DESIGNATI ERVNT, aeque incertae personae legari uidebatur'. (Itaque nunc uncis incl. ed. Bg.* 5.) *Alii postea ante* aeque *addiderunt* nam.
2) *Ex Inst. addidi: quanquam pro* SCRIPTVM *Gaius aliud verbum posuerit velut* nuncupatum. 3) *Ex V*st*, nisi quod is habet* in iure ciuili.

---

§. 239. *Cf.* §. 25. *I. cit. supra* 1, 45 *seq. Ulp.* 1, 25. *L.* 24. *D. de mmiss. test.* (40, 4). §. 240. *Cf. L.* 20 *pr. D. de testam. tut.* (26, 2). §. 27 *fin. I. de legat.* (2, 20). *Ulp.* 11, 14. §. 241. = §. 28. *I. ibid. Cf. infra* §. 287. §. 242. *Cf.* 1, 147. 2, 287. §. 28. *I. de legat.* (2, 20). §. 243. *Cf.* §. 36. *I. tit. cit.*

Quid quod 1, 166[a]. rubricam qui posuit 'de fiduciaria tutela', ubi ipse Gaius de fiduciariis tutelis loquitur, iuris Iustiniani et ipsius rubricae tit. I. 1, 19. videtur cognitionem et rationem habuisse. Certe abolitam eius aetate tutelam muliebrem prodit rubrica ante 2, 80. Praeterea barbarum aevum sapit vitiorum qualitas, partim deterrimorum, quibus codex refertus est, quaeque faciunt, ut parum ex arte agere videantur, qui casibus, modis, temporibus contra rationem Gaiique aetatis morem a librario positis similibusque, ut vere dicam, vitiis conservandis magna cura student, quasi is antiquitatis testis esset in hisce rebus fide dignus. Eandem aetatem prodit rubricarum ratio, quas librarius[1] singulis materiis maxime initio operis praescripsit quibusve praescribendis saepius spatium vacuum reliquit; licet enim eiusmodi rubricas (quod ipsum nomen aliquoties notatum in C. invenitur) sicut Responsorum, Quaestionum aliisque minus ex arte συστηματικῶς scriptis (cf. Fr. Vat. 227) ita etiam Institutionum libris inserere librarii mature coeperint[2] (quod de Ulpiani et Paulli Institutionibus ex Collat. tit. XIV. et

---

[1]) Nam ab ipso Gaio eas profectas non esse, iam Goeschenus Praef. p. XXVIII. XXXV. ed. Lachm. recte iudicavit. Unde Boeckingii consilium non probo, qui ed. 5. etiam eas, quae deesse ei visae sunt, rubricas supplevit. Rectius quis fecerit, qui vel eas exterminaret, quae nunc invito Gaio librum eius onerant; is enim ipsa oratione divisionibusque apte factis multo doctius providit, ut lector non plane indoctus singula quaeque facile inveniret. Ipsi librarii rubricas continuo inscribere circa finem loci, qui est de contractibus, videntur desivisse, credo, quia continua lectio. in scholis raro ultra eum locum perveniret et ex quarto commentario pauca tantum de actionibus, pauca de exceptionibus traderentur (cf. const. Omnem reip. §. 1). Certe C. Veron. vacuas lineas inscribendis rubricis destinatas non continet nisi usque ad illum locum (cf. not. ad 3, 141. 168.) ubi etiam in Visigot. Epitoma tituli fere deficiunt, et praeterea tantum initio comm. IV. et ante §. 115.
[2]) In usum scholarum primumque in Sabini libris ad similitudinem edicti, ubi ab ipso praetore positi tituli proprie appellabantur, hoc factum esse, colligere licet ex Pers. 5, 90. Petron. 46, unde Quintil. I. O. 12, 3. §. 11. 'Alii se ad album ac rubricas (intellige ICtorum libros) transtulerunt'; quanquam tituli illi in libris ad edictum etiam rubricae esse coeperunt (L. 2. §. 3. D. de interd. 43, 1.) et iam Vespasiani aetate in iure civili, ut constat ex aeribus Salpensano et Malacitano, ipsa quoque legum (sed tamen principalium tantum) capita quanquam non rubro colore aeri inscripta rubricae appellata sunt, indeque Iuvenal. 14, 101. 'rubras maiorum leges' generaliter dicere potuit. Verum ut in plerisque ius civile iure praetorio paullatim superatum est, ita etiam in hac tenui re maxime puto postquam in Gregoriano et Hermogeniano Codicibus tituli ab ipsis auctoribus ad modum edicti

Boethio in Cic. Top. p. 303 constat), tamen quas Veronensis [98] codex praestat, partim ineptissimae sunt. Quid? quod adeo eius scriptor*) stipes fuit, ut non modo Graecae litteraturae nescius Graeca omnia vel praeteriret vel litteris Latinis reddens corrumperet, sed etiam in Latinis quum ad rubricam venisset vel venisse sibi videretur (et facile sibi ex pigritia videbatur), iudicii, ubi rubrica desineret et nova oratio inciperet, expers, haud raro cum rubrica (si modo rubrica erat) etiam partem, ut plurimum integrum versum, novi articuli omitteret (vide 1, 56. 58. 65. 76. 97. 108. 2, 1. 97. 3, 85. 88. 139. 162. 4, 1.). Nec facile nisi barbara aetate non animadverti poterat folium, quod aliquando exciderat, alieno loco a bibliopega restitutum, quod accidit (quicquid contradicat Boeckingius)[1] ex Heimbachii et mea sententia 2, 65—79., ut simile vitium taceam ad 3, 138. a me indicatum. Quid, quod et totas sententias interdum omisit, velut 1, 6 et ante 18. 2, 269. Noli vero opinari, omnium horum vitiorum ipsum codicis Veronensis scriptorem auctorem fuisse. In libro toties maximeque iuvenum, qui facile decipiebantur, in usum descripto haud pauca sine dubio antiquiorem habuerunt originem:[2] id quod circumspecto critico in his praesertim notandum est, quae aliquando exciderunt et ad marginem librorum alius forte formae longiorumque versuum suppleta postea alieno loco restituta sunt vel perierunt. — Habuit codex initio 129 folia formae quadratae mediae, pagina quaque plerumque 24 versus, versu 39 sed et ad 45 litteras continente. Ex his tria folia plane deperdita sunt, salvo tamen initio et fine operis, et ut unum eorum quae continebat saltem ex parte aliunde sarciri possent (lib. III. init.). Quae supersunt folia, turbato ordine deletaque priore scriptura novo codici variorum Hieronymi operum faciendo inservierunt, ita ut paucis exceptis semel, circiter quartae vero foliorum parti adeo bis nova scriptura imponeretur. Lectionem praeterea frequente siglarum sive notarum usu impediente ex earum genere, quae ante Iustinianum in usu fuere,

---

singulis materiis inscripti essent, idem contigit, tandemque Alarici et Iustiniani aetate, qui etiam totius iuris civilis enucleati codicem Digestorum ad edictum spectante nomine appellavit, eo perventum est, ut vel scholasticae Institutiones ab ipso auctore per totum titulis distribuerentur, eaque honestior appellatio postea (licet nondum in Florentino Dig. codice) librariorum rubricas expelleret. *) Utrumque nunc scriptorem dico. nam duos librarios praeter correctorem in hoc codice occupatos fuisse, Studemundus deprehendit. [1]) Sed iam veritati concessit ed. 5. Rursus tamen priorem eius opinionem suscepit Th. Mommsenus epist. crit. praemissa ed. Stud. [2]) Etiam ea exemplaria, quibus Iustiniani qui composuerunt Institutiones usi sunt, quaedam habuisse menda cum Veron. C. communia, notavi ad 2, 94. 3, 196. 217. 4, 82. vid. etiam 4, 72. 73. 112.

quarumque indicem utilissimum Goeschenus editioni suae adiecit, mirandum non est, quod ex tanto naufragio nec peritissimis urinatoribus omnia contigit servare. Nec tamen multum ultra decimam partem operis interiit, et cum aliquid ex Collatione, ex Alariciana Epitoma, denique ex Iustiniani Institutionibus et Digestis potuit resarciri, tum repetitis virorum doctorum curis effectum est, ut iam in nostra editione non multum ultra tredecimam partem integri operis desideretur, cuius iacturae paene dimidium spectat ad librum quartum.

Editionum indicem accuratissimum, additis etiam aliarum [99] commentationum titulis, quae ad emendandas vel illustrandas Gaii Institutiones faciunt, Boeckingius confecit in praefatione suae editionis, qua ter repetita (postremum Lips. 1855.) ipse de Gaio et Gaianis studiis optime meritus est. Quae post hanc sola prodiit, inserta 'Institutionum et regularum iuris Rom. syntagmati', a Rud. Gneist Lips. 1858. edito, pro totius syntagmatis ratione ceteroqui novo ac consulto consilio instituti, lectiones magis (partim bene) selectas quam novas praestat. Ex superiorum editionum numero tres Goeschenanae, quae ceteris omnibus, codicis scriptura diligenter enotata, quasi fundamenta iecere, segregandae sunt, princeps Berol. a. 1820. publicata, altera, quae difficilioribus codicis locis a Bluhmio denuo inspectis, eius schedis ditata prodiit a. 1824., et tertia, post Goescheni obitum a Lachmanno a. 1842. consummata.

Ad postremae normam nostra quoque editio instituta est, ita tamen ut etiam Boeckingianae novissimae, qnae omnium maxime celebratur, ratio haberetur. Nec tamen omnia, in quibus ab his editionibus deflecteremus, in notis indicavimus. Chartae parcendum erat. Itaque levicula, quo in numero maxime ad orthographiam pertinentia sunt, tacite correximus, vel quod in re tantopere ab arbitrio pendente dicere praestat, mutavimus. Praeterea in contextu litteris rectis expressimus, quae in codice leguntur, inclinatis, quae suppleta vel mutata sunt. Stellulae totidem significant litteras, lineae, si breviores sunt, syllabas trium fere litterarum, longiores interposito v. totos versus, qui nec legi nec tuto suppleri potuerunt. In margine exteriore paginas tantum primitivi codicis, quae supersunt, numeravimus; quibus additum 't. s.' spectat ad ter scriptas (Goescheno: bis rescriptas). Etiam versus codicis distinguere, nisi ubi intererat, id est, ubi nova quaedam ad schedarum ductus supplevimus, ut otiosum non placuit. In critica adnotatione ipsos schedarum ductus repraesentare initio constitueram; sed mox consilium difficultatis plenum abieci maxime postquam animadverti, quam male id Boeckingio quamvis diligentissimo cesserit. Itaque hac parte Lachmanni editio adeunda est. Denique

a notis criticis inferiore adnotatione maxime locorum, quibus cuiusque §i sententia illustratur, indicationem separare placuit, quia ea ratione in hoc scriptore spatio consuli videbatur.

Gaium ut hac altera editione retractarem, maxime novae Boeckingii curae in causa fuerunt, qui et ipsas Gaianas Institutiones quintum edidit et apographum codicis Veronensis ad Goescheni, Hollwegii, Bluhmii schedas confectum publi-
[100] cavit (utrumque Lips. 1866.). Quod posterius opus quanquam peritis magis pulcrum et nitidum, quam necessarium magnaeve utilitatis esse videbitur, fateor tamen me ipsum hoc nitore allectum esse, ut fere omnes locos difficiliores ad codicis scripturam, sicut enotata est, iterum exigerem. Idem vero et plus etiam ut facerem, nova Boeckingii editio coegit. Quod enim tam peritus Gaii editor in praefatione operis iudicat, meam editionem et vitiis et virtutibus excellere, eius pars prior iudicii, quam potissimum boni consulendam et in rem meam convertendam esse intellexi, incitamento mihi fuit, ut vitia illa quantum possem ipse cognoscerem et corrigerem. Itaque factum est, ut rursus pertractato toto opere haec nova editio multis partibus tam in praevia dissertatione et utraque adnotatione quam in ipso contextu auctior et meo quidem iudicio etiam emendatior prodeat. De quo ut etiam lector facile iudicare possit, exempla locorum emendatorum haec graviora indicare iuvat: I. 2. 6. 111. 182. 184. II. 16. 24. 27. 124. 151. 155. 213. 274. 287. III. 43. 44. 49. 56. 81. 83. 84. 116. 118. 140. 153. 168. 189. 196. IV. 16. 34. 37. 42. 46. 51. 52ª. 84. 95. 139. 153. 175. 177. 183. Caeterum neque haec fere neque permulta omnino fuere, quae a Boeckingio mutuari licuit. Plus ei monitori quam largitori debeo et (quod doleo) non raro sive impugnationibus eius sive noviter repertis et suppletis (in qua non sua provincia minus excellit vir celeb.) palam obloquendum fuit. Et vereor, ne in universum magis ingeniorum et in critica arte exercenda consilii et rationum diversitati tribuendam sit, quod is de 'libidine' mea, et mea tantum, in supplendis reformandisve his commentariis queritur. Qua tamen in re tantum abest, ut mea tantum mihi placeant, ut et optem et fore sperem, ut Boeckingii editio cum omnino tum praesertim iis, quorum textus harum Institutionum historiam accurate nosse interest, in pretio et in usu sit.

Iam in ea praefatione, quam tertiae totius huius syllogae editioni praemisi, de adversa eius fortuna questus sum, quod in ea tempora incidit, ubi gravissimum et fructuosissimum adornandae Gaii Institutionum editionis subsidium, Studemundi dico apographum codicis Veronensis eiusdemque Gaii

editionem, propediem quidem in publicum proditurum sperabatur, nec tamen prodierat, nec quando proditurum esset, certo resciri poterat. Quod subsidium ut ab omnibus, quibus haec studia cordi sunt, quo diutius exspectatur, eo ardentius desideratur, ita ei, qui Gaii Institutiones editurus est, prorsus necessarium videri debet. Ex his enim, quae viri in investigandis recognoscendisque scripturis deleticiis exercitatissimi ingenium, fides atque doctrina spondent quaeque quibusdam ipsius apographi Veronensis speciminibus passim publicatis confirmata sunt, dubitari non licet, non solum haud pauca, quae priores codicis scrutatores omnino latuerant, ab eo lecta esse, sed etiam plura oculorum acie ita certius cognita ac definita, ut quos illi in schedas suas retulerant litterarum ductus quibusque ei, qui coniectura lacunas replere conabatur, adhuc utendum erat, inexspectatum in modum corrigantur, et nunc demum, quid quoque loco scriptum esse potuerit vel non, tuto statuere liceat. Itaque hoc adiumento destitutus nonnisi necessitate coactus invitus atque ingratiis ad iterandam hanc editionem adgressus sum, animo scilicet prospiciens, mox fore, ut quaedam in ea desiderentur aliunde petenda, alia, ex prioribus editionibus retenta, certioribus et melioribus cedere debeant. Ceterum hac fortuna adduci me passus non sum, ut interim omnino tantum priora repeterem. Saltem quae potui, supplevi et emendavi maximeque, quae ex Studemundi apographo vel ipso (maxime in 'Mittheilungen antiqu. Inhalts a. d. Palimpsesten d. Gaius' Lips. 1869) vel aliis fide dignis publice privatimve communicantibus in notitiam meam pervenerant, in rem meam converti. Qua ratione certe quibusdam locis haec editio vel locupletior vel emendatior reperietur velut I. 32b—35. 78. 95. 112. II. 120. 151. III. 43. 44. 47. IV. 15. 17a. 95. 152. 166. In adnotatione vero codicem Veronensem a Studemundo inspectum hac nota V^{st} significavi et distinxi.

Tandem Gaium ex ipso apographo Studemundiano edere posse contigit: quod opus admirabilis sane tam prudentiae et vel in minimis diligentiae ac fidei, quam studii ac laboris prodiit, a bibliopola quoque digne adornatum, Lipsiae apud Hirzelium a. MDCCCLXXIV. hoc sub titulo: *Gaii Institutionum commentarii quattuor. Codicis Veronensis denuo collati apographum confecit et iussu academiae regiae scientiarum Berolinensis edidit Guilelmus Studemund.* Praemissum est prooemium omnia, quae ad codicem eiusque fata pertinent, accurate enarrans, adiectus praeter alia 'Index notarum', codicis scripturam tractantibus perutilis. Hoc igitur novo subsidio vulgato, cum iam in Batavia fructus inde percipiendi

publici iuris fieri coepti essent, etiam ipse quod primum mihi otium datum est, ad recognoscendum ex eo Gaii editionem contuli. Postea ubi nuntiatum est, quartam Iurisprudentiae anteiustinianae editionem desiderari, etiam hunc ipsum meum laborem iam fere absolutum recognovi, nunc et novis, quae interea innotuerant ab aliis Gaio impensae curae, adhibitis. Omnino vero haece in notitiam meam pervenerunt: *J. E. Goudsmit Krit. Aanteck.* etc., quas Germanice vertit *S. Sutro* sub titulo: *Studemunds Vergleichung d. Veron. Handschr.* sive *Kritische Bemerk. zu Gaius.* Utrai. 1875. *B. J. Polenaar syntagma Institutionum Gaii. Instit. secundum Studem. apogr.* etc. Lugd. Bat. MDCCCLXXVI. denique ipsius Studemundi, socio adsumpto Paulo Krueger, ad hoc apographum curata editio, quae nuper prodiit Berol. a. MDCCCLXXVII, quamque brevitatis causa sigla *Stud. ed.* significavi. Ad eandem editionem spectant ei ipsi iam inserta Theodori Mommsen tam adnotatio quam epistola critica et Henrici Fitting publica eius commendatio in Jen.-Litt. Zeit. 1877 p. 687 seq., in quibus et ipsis de compluribus Gaianis locis critice disputatur. Eorum virorum omnium coniecturas et commenta religiose perpendi; sed, ne librum onerarem, graviorum tantum et maxime earum mentionem feci, quae novi aliquid a meis inventis discrepans et sive adprobatione, sive alia de causa commemoratione dignum afferunt. Quae igitur silentio transmisi, non neglecta sed improbata a me censeto.

Ad me ipsum quod attinet, hanc quartam sed re ipsa potius novam editionem presse ad Studemundi apographum ita retuli, ut omnia, quae in superioribus ab imperfecta priore codicis lectione penderent, tam in textu quam in adnotatione plerumque simpliciter omitterem, nec de novis tanquam novis, si modo certa et sana erant, monerem. In significanda dubia codicis scriptura quae in apographo litteris pallidis id est obscure tantum apparentes in C. reddentibus expressa sunt, ubi interesse videbatur, punctis suppositis distinxi. Ceterum a priorum editionum tota ratione, cum reliquis partibus syllogae iurisprudentiae anteiustinianae communi recedere nec volui nec, opinor, debui. Itaque, ut aliqua specialiter ponam, ne nunc quidem id egi, quod Studemundi editio maxime spectavit, ut omnia apographi ceterorumque subsidiorum, quibus harum Institutionum editiones nituntur, sive menda sive variantes lectiones notarem. Hac parte ut plurimum sicut antea tantum litteris inclinatis in textu indicavi, quae a corrigenda codicis scriptura deflectunt, hoc modo eos, qui de lectione aliqua dubitent, satis monitos arbitratus, ut ipsum apographum vel ceteros fontes omnibus patentes adeant. Vocum vero vel litterarum, quae in codice perperam abundare vel (quod frequentissimum est vitiorum

genus) locum mutasse videntur, delectum tantum graviorum dedi. Bonus paterfamilias etiam deserta loca vel ruinosa fructuosa reddere cupit. Itaque supplendis iis, quae ab amanuensibus omissa sunt quaeve omnino aut certo legi non potuerunt, nunc quoque peculiarem operam navavi, sed eam maxime tum, ubi de supplementis in textum admittendis quaereretur, cum iam certo fundamento insistamus, ad criticae artis regulam strictius revocatam. Ad sensum suppleta sive deleticia sive omissa et tunc huiusmodi uncis ( ) saepta quamquam in illis spatii semper et ubi licebat etiam vestigiorum scripturae rationem habui, ne tamen ita ea accipiantur ac si aliis verbis suppleri non possint, vix est ut iterum moneam.

Ceterum et eas codicis partes, quibus ex apographo nova lux non affulsit, denuo recensui et in iis quoque non paucorum locorum saniorem lectionem invenisse mihi videor.

Haec de consilio et ratione novae editionis praemonita sufficere ratus benevolentiae eam eorum, qui ea usuri sunt, commendo.

Pauca sunt, quae huic quintae et, ut ipse spero, postremae meae editioni praefanda videantur.

Si quis forte opinetur, nunc etiam aliunde praeterquam ex Codice Veronensi Gaium edituro novum subsidium se obtulisse, ex opinione dico E. C. Ferrini nuper vulgata, Theophili paraphrasin Institutionum Graecam quam denuo emendatius edere coepit (a. 1884), primitus non Iustiniani, ut adhuc creditum, sed Gaii institutionum translationem *κατὰ πόδα* fuisse, is, me quidem iudice, fallitur, etiamsi plus haec opinio quam re perpensa habet, haberet verisimilitudinis: cuius tamen iudicii rationes reddere et longum nec huius loci est.

Sed ipse codex Veronensis ut rursus aliquibus locis inspectus nova nobis aperiat, indefesso et nunquam satis laudando studio Studemundi debemus, quae in Krügeri et ipsius editione altera (1884) sub titulo 'Supplementa ad Cod. Ver. apographum Studemundianum' in fronte p. XVII—XXXIX praemissa sunt (nobis insignita 'Suppl. St.'). Eaque maxime, licet iam ab aliis in illa altera editione (nobis 'Kr. ed. 2') adhibita, mihi quoque, ut rursus his Gaii commentariis recensendis et edendis meas quoque curas inpenderem, in causa fuerunt.

Quae quidem curae quin plane infructuosae non fuerint, sed Gaio non paucis nec iis tantum in locis, quae Supplementa illa spectant, plenius et rectius sive legendo sive intellegendo profuerint, ita non dubito, ut alios quoque, qui, ut Tullius ait, non vulgi more ex opinione sed ex veritate res aestimant, iudicaturos esse, sperem, maxime si contro-

versis in locis, ubi non modo de verbis sed de re et sensu dissentitur vel dubitatur, veluti (nec enim omnia hic allegare opus est) 1, 27. 32. 35. 71. 74. 78. 145. 2, 14. 82. 126. 149ª. 155. 3, 33ª. 43. 44. 56. 67. 95ª. 96. 121. 154ª. 193. 4, 37. 52ª. 62. 63. 66. 131. 175. Krügeranam alteram editionem, quae propter Supplementa Studemundiana, si contextus fidem spectas, nunc sine dubio caeteras omnes vincit, cum hac mea contulerint.

Itaque iam ad ultimos vitae humanae limites provectus dimitto Gaium meum et non sine magna animi mei commotione, vale ei dico, tanquam tot per annos[1] ut vegetae ita nunc deficientis aetatis fido amico et comiti, qui nunquam non plus beneficii utilia docendo et delectando in me contulit, quam ei ab iniuriis librariorum aliorumque defendendo retribuere potui. Scrib. Vratisl. mense Aprili 1885.

[1]) Iam enim Göschenus in corrigendis plagulis alterius suae editionis a. 1824 iuvenili mea opera uti dignatus est, quae praeter lectiones de Gaio tum magno cum ardore docentis et audientium habitas 'notitiam primosque gradus fecit'.

GAII [101]

INSTITVTIONVM IVRIS CIVILIS

COMMENTARII QVATTVOR.

(*COMMENTARIVS PRIMVS.*)

Pag. 1. C. Ver. I. De iure ciuili et nat*urali.*[1] **1.** *Omnes populi*, *qui legibus et moribus reguntur*, *partim suo proprio*, *partim communi omnium hominum iure utuntur: nam quod quis*[2]-que populus ipse sibi ius constituit, id ipsius proprium[3] est uocaturque ius ciuile, quasi ius proprium [4]ciuitatis; quod uero naturalis ratio inter omnes homines constituit, id apud omnes populos peraeque custoditur uocaturque ius gentium, quasi quo iure omnes gentes utuntur. '(*et*)[5] populus itaque

---

[1]) I de iure ciuili et nat *correctoris manu* V^{st}; *ne ex mente quidem Gaii.* [2]) *Suppl. ex L.* 9. *D. cit.* [3]) civitatis *add. Iust. Inst. et Dig.* [4]) ipsius, *quod h. l. priores addebant edd. ex Inst., abest a* V^{st}. [5]) *Supplevi ex Inst.*

---

§. 1. = §. 1. *I. de iure nat.* (1, 2), *L.* 9. *D. de iustit. et iure* (1, 1). *Cf. Fr. Dosith.* 1. *L.* 1 *pr. D. de acq. rer. dom.* (41, 1).

Romanus partim suo proprio, partim communi omnium hominum iure utitur. quae singula qualia sint, suis locis proponemus.

2. Constat autem ius *civile* populi Romani[1] ex legibus, plebiscitis, senatus consultis, constitutionibus principum, edictis eorum, qui ius edicendi habent, responsis prudentium. **3.** Lex est, quod populus iubet atque constituit. plebiscitum est, quod plebs iubet atque constituit. plebs autem a populo eo distat, quod populi appellatione uniuersi ciues significantur, connumeratis et*iam* patriciis; plebis autem appellatione sine patriciis ceteri ciues significantur; unde olim patricii dicebant, plebiscitis se non teneri, quia sine auctoritate eorum facta
essent; sed postea | lex Hortensia lata est, qua cautum est, ut 2.
[102] plebiscita uniuersum populum tenerent: itaque eo modo legibus exaequata sunt. **4.** Senatus consultum est, quod senatus iubet atque constituit; idque legis uicem optinet, quamuis fuerit quaesitum. **5.** Constitutio principis est, quod imperator decreto uel edicto uel epistula constituit. nec umquam dubitatum est, quin id legis uicem optineat, cum ipse imperator per legem imperium accipiat. **6.** '(*Edicta sunt praecepta eorum, qui ius edicendi habent.*)[2] ius autem edicendi habent

---

1) *Retinui ex ed.* 3., *cum* iuri ciuili *h. l. aperte opponatur* omne ius quo utimur §. 8. *et cf. Isidor. or.* 5, 9, 2. constant at (autem) iura pr *V*st *edd.* iura *facto, ut puto, ex* ius c̄; *nam* iura p. R. *partim etiam iuris gentium sunt, cui hic locus non est.* constant autem iura (*propria*) *ed. mea* 1. constat autem ius *Romanum ed. Bg.* 5. constant . . iura nostra *cj. Bremer* (*de Ulp. instit. p.* 46).
2) *Supplevi ad sententiam. Hanc enim edictorum definitionem*

---

§. 11. *I. tit. cit.* quae singula] *i. e. quae singula praecepta an sive iuris gentium sive iuris civilis sint etc. Cf.* 1, 52. 55. 78. 82. 83. 84. 86. 89. 108. 119. 189. 193. 198. 2, 65 *seq.* 79. 3, 93. 132. 154a. §. 2. *Cf.* §. 3. *I. tit. cit. L.* 7. *pr. D. tit. cit. Cic. Top.* 5, 28. §. 3. *Cf.* §. 4. *I. de iure nat.* (1, 2) *ibiq. Schrader.* §. 4. *Cf.* §. 5. *I. eod. L.* 9. *D. de leg. SC.* (1, 3). §. 5. *Cf.* §. 6. *I. de iure nat.* (1, 2). §. 6. *Cf.* §. 7. *I. eod. Cic. ad Attic.* 6, 1. §. 15. quaestores] *De eorum iurisdictione cf. Cic. divin.* 17. §. 55. *Schol. ad Cic. divin.* 15. §. 48. *quam delegatam aedilibus Cirtensibus in provincia Numidia, quam quaestor proconsulis Africae non facile adibat, nunc cognovimus ex Renier I. A.* 2196. (= *Orelli-Henzen* 6965.) 1869. 1880, 2172. 2173. 2325.

magistratus populi Romani. sed amplissimum ius est in edictis duorum praetorum, urbani et peregrini, quorum in prouinciis iurisdictionem praesides earum habent; item in edict*o*[1] aedilium curulium, quorum iurisdictionem in prouinci*is* populi Romani quaestores habent; nam in prouincias Caesaris omnino quaestores non mittuntur, et ob id hoc edictum in his prouinciis non proponitur. **7.** Responsa prudentium sunt sententiae et opiniones eorum, quibus permissum est iura condere. quorum omnium si in unum sententiae concurr*u*nt, id, quod ita sentiunt, legis uicem optinet; si uero dissentiunt, iudici licet quam uelit sententiam sequi; idque rescripto diui Hadriani significatur.

II. De iuris diuisione. **8.** Omne autem[2] ius, quo utimur, [103]
3. uel ad personas pertinet, uel | ad res, uel ad actiones. 'et[3] prius uideamus de personis.

II. De condicione hominum. **9.** Et quidem summa diuisio de iure personarum haec est, quod omnes homines aut liberi sunt aut serui. **10.** Rursus liberorum hominum alii ingenui sunt, alii libertini. **11.** Ingenui sunt, qui liberi nati sunt; libertini, qui ex iusta servitute manumissi sunt. **12.** Rursus libertinorum (*tria sunt genera: nam aut ciues Romani, aut Latini aut dediticiorum*) numero sunt. de quibus singulis dispiciamus; ac prius *de* dediticii*s*.

IIII. De dediticiis uel lege Aelia Sentia. **13.** Lege itaque Aelia Sentia cauetur, ut qui serui a dominis poenae nomine uincti s*i*nt, quibusve stigmata inscripta s*i*nt, deue quibus ob

---

excidisse, quod ob repetita postrema verba facile fieri potuit, et sequens prodit autem, *praemissam definitionem similemve generalem sententiam indicans, et quod alioqui sola edicta sua definitione carerent. Praecepta accipe eodem generali sensu, quo dicuntur L.* 10. §. 1. *D. de iustit.* (1, 1) *L.* 1. *D. de legib.* (1, 3).
[1]) *Correxi cum Goesch. ed.* 1. edictis *C. edd. Sed postea recte tantum* edictum *appellatur. Librarius male imitatus est quod ante legerat de edictis duorum praetorum.* [2]) *Non tantum civile cf.* §. 2.
[3]) *ex cj. Th. Mommseni* sed *C. edd.* ac *Inst. cf.* §. 12.

---

§. 7. *Cf.* §. 8. *I. eod. cum Theoph. L.* 2. §. 47. *D. de orig. iur.* (1, 2). *Senec. ep.* 94. §. 8. = *L.* 1. *D. de statu hom.* (1, 5). §. 12. *I. de iure nat.* (1, 2). §. 9. = *L.* 3. *D. statu hom.* (1, 5). *pr. I. de iur. pers.* (1, 3). §. 10. *Cf.* §. 5 *fin. I. eod. Fr. Dosith.* 4. §. 11. *Cf. L.* 5. §. 2. *D. de statu hom.* (1, 5). §. 12. *Cf. Ulp.* 1, 5. *Fr. Dosith.* §§. 4 *seq.* §. 13. *Cf. Ulp.* 1, 11. *Paul.* 4, 12. §§. 5 *seq.*

noxam quaestio tormentis habita sit, et in ea noxa fuisse conuic*ti* s*i*nt, 'quiue (*ut*) aut[1] ferro aut cum bestiis depugnarent, traditi sint, inue ludum custodiamue con*i*ecti fuerint, et postea uel *ab* eo*dem* domino uel ab alio manumissi, eiusdem condicionis liberi fi*a*nt, cuius condicionis sunt peregrini[2] dediticii.

V. De pere*g*rinis dedi*t*iciis. **14.** Vocantur autem peregrini dediticii hi, qui quondam aduersus populum Romanum armis susceptis pugnauerunt 'et deinde uicti[3] se dediderunt. **15.** Huius ergo turpitudinis seruos quocumque modo et cuiuscumque aetatis manumissos, etsi pleno iure dominorum fuerint, numquam aut ciues Romanos aut Latinos fieri dicemus, sed omnimodo dediticiorum numero constitui intellegemus.

[104] **16.** Si uero in nulla tali turpitudine sit seruus, manumissum modo ciuem Romanum, modo Latinum fieri dice|mus. 4.
17. Nam in cuius persona tria haec concurrunt, ut maior sit annorum triginta, et ex iure Quiritium domini, et iusta ac legitima manumissione liberetur, id est uindicta aut censu aut testamento, is ciuis Romanus fit; sin uero aliquid eorum deerit, Latinus erit.

V. De manumissione[4] uel causae probatione. **18.** Quod autem de aetate serui requiritur, lege Aelia Sentia introductum est. nam ea lex minores XXX annorum seruos non aliter uoluit manumissos ciues Romanos fieri, quam si uindicta, apud consilium iusta causa manumissionis adprobata, liberati fuerint. **19.** Iusta autem causa manumissionis est ueluti si quis filium filiamue aut fratrem sororemue naturalem, aut

---

[1]) quique aut *C.* quique ut *edd.* quiue *ut ex Goesch. cj. ed. Stud.*
[2]) *Erant enim etiam quidam cives dediticii, velut olim Campani.*
[3]) *Sic Goeschen et V*st*, quamquam* et *errore perducto.* deinde *u*t uicti sunt *de Lachm. cj. ed. Bg.* deinde *autem* (*pro* et deinde) *ed. Bg.* 5.
[4]) *Haec inscriptio fortasse prodit cum particula* autem (§. 18 *init.*), *hoc loco in C. excidisse, quae de manumissione vindicta, censu, testamento Gaius ut Ulp. 1, 7—9 sine dubio circa initium materiae exposuit. Cf. 1, 126.*

---

§. 14. *Cf. E. Huschke Census u. Steuerverf. p.* 162 *seq.* §. 15. *Cf.* §§. 17. 26. §. 16. *Cf. Fr. Dosith.* 5. 13. §. 17. *Cf. Ulp.* 1, 6. 10. 12. 16. *L.* 11. *C. de act. empti* (4, 49). §. 18. *Cf. Ulp.* 1, 12. *Fr. Dosith.* 13. *Cic. pro Balbo* 8. *L.* 16 *pr. D. de manum. vind.* (40, 2). *L.* 27. *D. de manum. test.* (40, 4). lege Aelia Sentia] *a.* 3. §. 19. *Cf.* §. 39.

alumnum, aut p*ae*d*a*gogum,[1] aut seruum procuratoris habendi gratia, aut ancillam matrimonii causa apu*d* consilium manumittat.

VII. De consilio ad*h*ibendo. **20.** Consilium autem adhibetur in urbe Roma quidem quinque senatorum et quinque *e*quitum Romanorum puberum: in prouinciis autem uiginti recuperatorum ciuium Romanorum. idque fit ultimo die conuentus; sed Romae (*serui*)[2] certis diebus apud consilium manumittuntur. Maiores uero triginta annorum serui semper manumitti solent, adeo ut uel in transitu manumittantur, ueluti cum praetor aut pro consule in balneum uel in *t*heatrum eat. **21.** Praeterea minor triginta annorum seruus 'manumissus[3] [105]
potest ciuis Romanus fieri, si ab eo domino, qui soluendo non erat, testamento eum liberum et heredem relictu*m* [4] * * * *
5. 6. | ——— vv. 24 nunc legi non possunt ——— | [5] [22] homines Latini

[1]) *paedagogum intellige liberorum manumissoris* (*L.* 35. *D. de fideic. lib.* 40, 5). *Infra* §. 39. *intelligitur is, qui ipsum manumissorem instituit* (*L.* 13. *D. de manum. vind.* 40, 2). *Nihil igitur mutandum.* [2]) *Omissum ob simile sequens* certi-s. [3]) mm̄ *C.* manumissione *edd.* (*praeter Stud.*). *Neque vero manumissionem et alios ad civitatem perveniendi modos Gaius comparat. Cf.* 1, 15. 16. [4]) *Haec a me cum Lachm. et Boeck. ex V. retenta firmat etiam V*st. *quibus cur meo more vim intulisse dicar a Goudsm. non intellego. ipse nulla eorum quae sequi poterant ratione habita intrudit* cum liber tum et heres relictus sit *etiam per se non ferenda.* [5]) *In ed.* 3. *ad perficiendam huius* §. 21. *sententiam in ipso contextu, schedis Bluhmianis nisus, ex* §. 2. *I. quib. manum.* (1, 6) *collatis* §. 1. *I. qui test. tut.* (1, 14) *L.* 5. *C. de test. tut.* (5, 28) *haec formaveram:* 'relictum seru*us si*|*militer cum libertate heres scrip*tus testamen*to non praecedat, et nemo alius* | *ex eo testamento heres sit. idque eadem lege Aelia Sentia cautum est.* | *idem fauore libertatis de eo seruo Pro*culus *existimat,* | *qui sine libertate heres scriptus sit*'. — *Sed etiam reliquam partem paginae, ex qua Gösch.* 2. *eamque secutae edd. singulas tantum voces* (spurios —

§. 20. *Cf. Ulp.* 1, 13 *a.* §. 2. *I. de libert.* (1, 5). *Theophil.* 1, 5. §§. 2. 4. 1, 6. §. 4. *L.* 16 *pr. D. de manum. vind.* (40, 2). *L.* 1. *C. eod.* (7, 1). *Lex Flav. Salpens.* 28. *L.* 3 *pr. Th. C. de tutor. et cur.* (3, 17). ultimo die conv.] *qui cum toto conventu edicebatur. Cf. Suet. Galb.* 10. *Plut. Galb.* 5. §. 21. *Cf.* §. 1. *I. quib. ex caus. man.* (1, 6): *infra* 2, 154. 276. *Ulp.* 1, 14. *Fr. Dos.* 16. *L.* 27. *D. de manum. test.* (40, 4). *L.* 60. *D. de her. inst.* (28, 5).

Iuniani appellantur[1]; Latini ideo, quia adsimulati sunt Latinis coloniariis; Iuniani ideo, quia per legem Iuniam libertatem

---

creditor — sex — debitoris — legis — pecunia — ea traditione — mancipationibus — Latinam — is quia) *praestant, ad earundem Sched. ductus et sententiae probabilitatem resarcire conatus eram, in ed. 3. paucis in* §. 22. *mutatis, in hunc modum:* '§. 21ª. *Cum uero lege* Aelia *Sentia* testamento | *primus scriptus solus ciuis Romanus fiat, placuit, si quis forte* | ex *'ancilla* sua natos spurios' [*de hoc vulgari v. spuriorum usu cf. Forcellin. v. spurius in f.*] '*liberos et heredes scripse*|rit, *omnes seruos manere, quia quis primus sit, ex ea* ora|*tione non intellegitur, nec in fraudem* creditor*um plures* ex | pa*trimonio debent decedere; denique senatus consulto ad legem* Fufi*am* Can|*iniam facto* prouis*um est, ne in potestate* debitoris *esset eius* | legis *auctoritatem* per *hanc* artem *euertere*'. 21ᵇ. [*cf.* §. 17.] '*Ex iure Quiritium* | *fit* seruus *noster non per hoc solum, quod* pecunia nostra con*paratur*', [*cf. L.* 38. §. 2. *D. de lib. causa* 40, 12] | '*sed* ul*terius requiritur iusta serui acquisitio prop*|*terea* quod quaedam *etiam* no*n* iusta*e* s*unt acquisitiones; nam* | ea, quae traditione alien*antur,* quam*uis mancipi sint, nec uel* | mancipatione *uel in iure* cessione *uel* usu*capio*|*ne acquiruntur, tantu*m *in bonis fiunt*'. 22. [*cf.* §. 17.] '*Latinus fit ex* | le*ge Aelia Sentia seruus minor XXX annorum, qui testamento uel inter amicos causa probata libe*|ratur: quan*quam* Latinum ip*sa lex Aelia Sentia nondum fecit; item qui ea aetate* | *maio*r a d*omino, cuius est in bon*is, quamui*s* ius*ta manumissione* | *manumittitur, uel qui inter* am*icos liberatur*', [*Epit.* 1, 1, 2. *addidit* per epistolam et conuiuii adhibitione; *non ex Gaio. Cf.* 1, 41, 44.] '*si modo alia* | *causa libertatem non impediat*'. [*cf.* §. 44.] '*hi omnes tamen olim qui*|dem *in* for*ma libertatis seruabantur, cum praetor eos, licet* | *serui ex iure Quiritium essent, in libertate tueretur. nunc uero hi*'. *Haec omnia supplementa nunc ex textu eiciendi illa causa fuit, quod Stud.us apogr. p. XIII. et ad h. l., ut nunc comparatus est codex, Bluhmianis illis omnem fidem detrahit, adiecto in ed. praef. p. V. not.* 1 (*et ed.* 2.*Suppl.p. XX*) *etiam ipsius Bluhmii, senis tamen et se excusantis, de iis, quod fertur, iudicio* (*haec* '*olim a se obiter inspecto codice descripta esse*' *etc.*)*: verum tamen in adn. retinui, Hollwegii de eo tempore, quo Bluhmius ante quinquaginta annos codicem inspexerat suaque enotaverat, iudicio in Zeitschr. f. Rechtsgesch. V. p.* 366. *nonnihil tribuens.* [1]) *Sic Vᵃᵗ, ad quem etiam in supplementis antecedentibus quaedam accommodavi.*

---

§. 21ª. *Cf. Epit.* 1, 2. §. 2. *infra ad* §. 45. §. 21ᵇ. *Cf.* §. 17. *cuius ordinem praescriptum Gaius etiam post in Latino accurate sequitur. Ulp.* 1, 16. *Fr. Dos.* 9. *infra* §. 35. 2, 41. 204. §. 22. *Cf. infra* 3, 56. *Ulp.* 1. 10. 12. *Fr. Dosith.* 5. 6. *Epit.* 1, 1. §. 2. inter

acceperunt, cum olim serui uiderentur esse. **23.** Non tamen illis p*er*mittit lex Iunia uel ipsis testamentum facere, uel ex testamento alieno capere, uel tutores testamento dari. **24.** Quod autem diximus, ex testamento eos capere non posse, i*ta* intellegemus, '*ut* ne quid directo[1] hereditatis legatorumue nomine eos posse capere dicamus; alioquin per fideicommissum capere possunt.

25. Hi uero, qui dediticiorum numer*o* sunt, nullo modo ex testamento capere possunt, non magis quam quilibet peregrinus; 'qui*n*[2] nec ipsi testamentum facere possunt secundum 'id quod magis[3] placuit. **26.** Pessima itaque libertas eorum est, qui dediticiorum numero sunt; nec ulla lege aut senatus consulto aut constitutione principali aditus illis ad ciuitatem Romanam datur. **27.** Quin et in urbe Roma uel intra cente- [107]
simum urbis Romae miliarium morari prohibentur; et 'si *qui* contra ea fecerint,[4] ipsi bonaque eorum publice uenire iubentur ea condicione, ut ne in urbe Roma uel intra centesimum urbis Romae miliarium seruiant, neue umquam manumittantur, et si manumissi fuerint, serui populi Romani esse iubentur. et haec ita lege Aelia Sentia conprehensa sunt.

7. *Quibus modis* Latini ad ciuitatem Romanam perveniant | **28.** Latini uero multis modis ad ciuitatem Romanam perueniunt. **29.** Statim enim ex lege Aelia Sentia[5] minores triginta annorum manumissi et Latini facti si uxores duxerint uel ciues

---

1) ne quid in directo *V*st, *puta transposito* ut *et mutato in* in — ne quid in*de* directo *cj. Goudsmit ed. Polenaar.* ne quid directo *ed. Stud.* 2) *V*st, *ut tamen* quia *notatum Stud.do visum sit, pro* quin, *ut puto, quod et cj. Goudsm. litera* n *ex inferiore versu, ubi abundat, huc tracta.* 3) *V*st *addita tamen litera* n — quod plerisque *edd. prior.* 4) *scilicet domicilio ibi collato, ut accuratius* 1, 160 *habet, quod quidam parum intellexerunt.* 5) *Quod addit h. l. C.* cautum est ut *nunc apparet glossema esse. om. etiam Polen. et Stud. edd.*

---

amicos] *Cf. Petron.* 41. §§. 23. 24. *Cf. infra* 2, 110. 275. *Ulp.* 20, 14. 22, 3. 8. *Fr. Vat.* 172. *Isidor. Or.* 9, 4. §. 51. *L.* 29. *D. de reb. dub.* (34, 5.). §. 25. *Cf.* 3, 75. 2, 285. *Ulp.* 22, 2. 20, 14. §. 26. *Cf.* §. 3. *I. de libert.* (1, 5). *Gaii epit.* 1, 1. §. 4. *infra* 1, 67. 3, 75. *Collat.* 4, 3. §. 3. §. 27. *Cf. Isidor. Or.* 9, 4. §. 52. §. 28. *Cf. Ulp.* 3, 1. *Epit.* 1, 1. §. 4. *L. un. C. de Lat. libert. toll.* (7, 6). §. 29. *Cf. Ulp.* 3, 3.

Romanas uel Latinas coloniarias uel eiusdem condicionis, cuius et ipsi essent, idque testati fuerint adhibitis non minus quam septem testibus ciuibus Romanis puberibus, et filium procreauerint, cum is filius anniculus esse coeperit, datur eis potestas per eam legem, adire praetorem uel in prouinciis praesidem prouinciae et adprobare, se ex lege Aelia Sentia uxorem duxisse et ex ea filium anniculum habere: et si is, apud quem causa probata est, id ita esse pronuntiauerit, tunc et ipse Latinus[1] et uxor eius, si et ipsa eiusdem (*condicionis sit*, *et ipsorum filius*, *si et ipse eiusdem*) condicionis sit, ciues Romani esse iubentur. **30.** Ideo autem 'in ipso*rum filio*[2] adiecimus 'si et ipse e*ius*dem condicionis sit', q*uia* si uxor Latini ciuis Romana est, qui ex ea nascitur, ex nouo senatus consulto, quod auctore diuo Hadriano factum est, ciuis Romanus nascitur. **31.** Hoc tamen ius adipiscendae ciuitatis Romanae etiamsi so*l*i
[108] minores triginta annorum manumissi et Latini facti ex lege Aelia Sentia habuerunt, tamen postea senatus consulto, quod Pegaso et Pusione consulibus factum est, et maioribus triginta annorum manumissis Latinis factis concessum est. **32.** Ceterum etiamsi ante decesserit Latinus, quam anniculi filii causam probarit, potest mater eius causam probare, et sic et ipsa fiet | ciuis Romana, *s*i Latina[3] fuerit, et filius, cuius *causa*m *pro*- 8.
ba|rit.[4] permissum *praeterea est filio Latino etiam* sol*i*, *ut ciuis Romanus fi*|*at*, *ex q*uibusdam *causis causam probare*, *et quanquam* | ipse filius ciuis Romanus sit, quia ex ciue Romana matre natus est, tamen debet causam probare, ut suus heres patri fiat. **32ᵃ.** (*Quae*) uero di|ximus de filio anniculo,

---

1) *Post h. v. in Vᵃᵗ correctoris manu supra lineam additum* [iuni]anus *insipida magis glossa quam correctio videtur.* 2) *Possis etiam legere* in persona filii (*sic ed. Polen.*) *vel* in huius persona (*sic ed. Kr.* 2.). 3) *Abhinc hanc* §. *nunc, reiectis prioribus, ex Suppl. St. p. XX ed.* 2. *refeci, partim tantum sententiae in eodem spatio significandae gratia. Kr. ed.* 2 *tantum habet* fuerit, permissum, quibusdam *et* ipse filius *cum seq.* 4) *In C. videtur fuisse* fuit et filius cui causam p̄barit. *Scilicet etiam alios filios habere potest.*

---

§. 30. *Cf.* §§. 66. 80. *Ulp.* 3, 3. §. 31. *Cf. Ulp.* 3, 4. Peg. et Pus.] *cf.* 2, 254. §. 5. *I. de fideic. hered.* (2, 23) '*Vespasiani Aug. temporibus*'. §. 32. *Cf. Collat.* 16, 3. §§. 7. 15. *infra* 3. 5. §. 32ᵃ. *Cf. infra* 1, 72.

(*et de* | *filia annicula*)[1] dicta intellegemus. **32**^{b}. *Praeterea ex lege Visellia tam maiores quam minores XXX annorum manumissi et Latini facti ius Quiritium adipiscuntur*,[2] id est fiunt ciues Romani, si Romae inter uigiles sex annis militauerint. postea dicitur factum esse senatus consultum, quo data est illis ciuitas Romana, si triennium militiae expleuerint. [109]
32^{c}. Item edicto (*diui*)[3] Claudi*i* Latini ius Quiritium consecuntur, si nauem marinam *a*edificauerint, quae non minus quam decem milia modior*um frumen*ti capi*at*, eaque nauis uel quae in eius locum substituta *sit*, *sex* annis frumentum Romam portauerit. **33**. Praeterea *a Nero*|ne *constitutum est edicto*[4], ut, si Latinus, qui patrimonium sestertium CC milium plurisue habebit, in urbe Roma dom*um* aedificauerit, in qu*am*[5] non minus quam partem dimidia*m* patrimoni*i* sui impenderit, ius Quiritium consequatur. **34**. Denique (*diuus*)[3] Traianus con-

[1]) *Ex Suppl. St. ed.* 2. *p. XXI. Ceterum in v.* 1—5. *iam edd. prior. sententiam perfeceram.* ciuis Rom*ana* — ipse filius *cuius* — debet causam probare, ut *edd.* — *Quae sequuntur* §§. 32^{b}. 32^{c}. 33. 34. *ad usque finem p.* 9 *V. magnum ex* V^{st} *augmentum sensere, quod abiectis iis, quae in edd.* 1. 2. *commentus eram, etiam cum emendationibus Stud.di, paucis tantum, quae indicavi, exceptis vel mutatis, huic ed.* [4.] *inserui.* [2]) *Haec ad sententiam ipse supplevi.* [3]) *Addidi.* [4]) *In* V^{st} *notatum fuisse puto* con, tum *et* est. *Göschenus quidem initium huius §.i ita restituendum censuit: 'lege Iulia cautum est, ut Latinus, si in perficiendo* aedificio *Romae* non minus' *etc. ex L.* 139. *D. de verb. signif.* (*Ulp. lib.* 7. *ad l. Iul. et Pap.*). *Cetera tunc egregie; sed de lege Iulia nec apparet, qua ratione ea de hoc Latinorum beneficio, qui tum nondum erant, quicquam cautum esse potuerit, et L.* 64. *D. sol. matr.* (24, 3) *maxime* §. 7. *ostendit, quid in causa fuerit, ut Ulpianus hoc libro de libertis dotalibus Latinis vel facto mariti vel suo iure civitatem adeptis exponeret. Praeterea cum Gaius ordinem temporis secutus esse videatur, non dubito, ex Tacit. A.* 15, 43. *ad a.* 65. *'addidit praemia pro cuiusque ordine et rei familiaris copiis' Neronis edicto hoc beneficium adscribere. Nam Vespasianus alia sanxit. Suet. Vesp.* 8. *Lex Flav. Mal.* 62. *Sed et senatus nec Tacitus meminit nec eius partes in re lege non constituta solebant esse.* [5]) quo V^{st} qu*a cj. Stud. Sed Gaius dicere solet impendere in aliquid. Kr. ed.* 2. *ut nos.*

§. 32^{b}. *Cf. Ulp.* 3, 5. — *Orelli-Henzen Inscr. III.* 6752. §. 32^{c}. *Cf. Ulp.* 3, 6. *Suet. Claud.* 18. *Scaevola L* 3. *D. de vacat.* (50, 5). *Nov.* 8. *Theodos. II.* §. 33. *Cf. Ulp.* 3, 1. *L.* 139. *D. de verb. sign.* (50, 16). — *Tacit. A.* 15, 43. *Suet. Vesp.* 8. §. 34. *Cf. Ulp.* 3, 1. *Fr. Vat.* 233. 235.

stituit, ut si *Latinus* in urbe *triennio* pistrinum exercuerit, *quod in*[1] dies singulos non minus quam centenos *modios* frumenti pinseret,[2] ad ius Quiritium *peruenirel* | [3] ——— 9. vv. 1—3 ——— | 35. . .[4] maiores triginta annorum manumissi et Latini facti *eo modo pos*|*sunt* ius Quiritium consequi, quo*d ut serui tri*|ginta annorum manumit*tantur iusta ac legitima manumissione ab eo, cuius ex iure Quiritium sint. itaque Latinus* | manumissus uindicta aut censu aut testamento *et* c*i*uis Romanus | *et eius* libertus fit, qui eum it*er*auerit.[5] ergo

[1]) '*in quo in*' *cj. Stud. sed ipsum pistrinum est centenarium* (*Fr. Vat.* 233) *et cf. antea* eaque nauis . . . portauerit. [2]) *Quod antecedit h. v. signum fuitne* p *omisso* r (= populi Rom. *cf. Fr. Vat.* 236.) *an errore positum? Suppl. St. ed. Kr.* 2. *p. XXI. secutus nunc omisi.* [3]) *Tres primos huius pag. v. nec Stud. legere potuit* (*excepta v:* (con?)sequi *in v.* 3. *med. in Suppl.*). *Quae vero ex sequentibus v.* 4 . . . 18 *passim expiscatus est, postremo etiam continuo legit, probant, haec omnia, ut etiam Krügerus* (*Krit. Beitr. p.* 114) *iudicat, ad iterationem pertinuisse, unde nunc coniicere licet, Gaium in v.* 1 . . . 3 *fere dixisse, Latinam solam etiam ter enixam ex SCto, omnem Latinum beneficio principali ius Qu.* consequi *posse, a quo ad iterationem, qua ipse patronus hoc beneficium tribuit, facilis erat transitus, velut his verbis initio* §. 35: '*Ab ipso patrono*'. [4]) *Restitutio huius* §.*i, cuius ubique spatii et litterarum V^st ratione habita in ed.* 4. *periculum feceram, multum discrepabat ab ea, quam Krügerus l. c. excogitavit, ut alia taceam, iam eo improbabilem, quod contra rationem iuris et Ulpiani auctoritatem novum ac mirum ius legis Aeliae Sentiae inducit, et circa finem ab hoc loco plane aliena de patronatus iure Gaio obtrudit. Sed nunc, ubi Suppl. St. p. XXI meliora dederunt, et ipse in multis ab illa discedere cogor, et maxime quidem iam in eo, quod* §.*i initio, deceptus falsa, uti nunc apparet, priore St.di lectione* (*velut bis* 'Latinorum' *pro* 'annorum', 'consilium' *pro* 'consequi' *etc.*), *Gaium etiam minorum XXX ann. manumissorum rationem habuisse posueram: quod omnino credibile quidem,* (*cf. Fr. Dosith.* 14. *et supra* §. 22 *in nota*), *sed an factum sit, nunc maxime coll. Ulp.* 3, 4. *in dubio relinquendum. at potius negandum est. Quae nunc propono, in omnibus fere peritis satisfactura esse confido, etiam prae ed. Kr.* 2., *quae sine causa partim aliena intrudit, partim hiatus inexpletos relinquit, partim recte tradita attentat vel omittit.* [5]) *Hic usus loquendi contra Cod. auctoritatem iam post Fr. Vat.* 221 *in*

§. 35. *Cf. Ulp.* 3, 4. 1, 12. *Fr. Vat.* 221. *Epit.* 1, 1, 4. *Fr. Dos.* 14. *Plin. ep.* 7, 16. *Tacit. A.* 13, 27. bonorum possessio] *Cf.* 2, 88 *ibiq. cit.*

si seruus in | bonis tuis, ex iure Quiritium meus erit, Latinus quidem | a te solo fieri potest, iterari autem a me, non etiam a te potest et eo modo meus libertus fit. set et ceteris modis | ius Quiritium consecutus meus libertus fit. bono|rum autem, quae nunc aut[1] cum is morietur, reliquerit, tibi possessio | datur, quocunque modo ius Quiritium fuerit consecu|tus. quodsi cuius et in bonis et ex iure Quiritium sit manumissus, ab eodem scilicet et Latinus fieri potest et ius Quiritium consequi.

36. *Non tamen cuicumque uolenti manumittere licet.* [110] **37.** *Nam is, qui* in fraudem creditorum uel in fraudem patroni manumitt*i*t, nihil agit, quia lex Aelia Sentia inpedit libertatem. **38.** Item eadem lege minori xx annorum domino non aliter manumittere permittitur, quam si uindicta apu*d* con|silium iusta causa manumissionis adpro*b*ata '*manumis*erit.[2] **39.** Iustae autem causae manumissionis sunt ueluti si quis patrem aut matrem aut paedagogum aut conlactaneum manumittat. sed et illae causae, quas superius in seruo minore xxx annorum exposuimus, ad hunc quoque casum, de quo loquimur, adferri possunt. item ex diuerso hae causae, quas in minore xx annorum domino rettulimus, porrigi possunt et ad seruum

---

dubium vocandus non erat. [1]) *Per claras litteras singulares C. Omisit Kr. ed. 2. in contextu quo facto v.* is *alieno loco posita ferri non potest, et miramur, quod civis Rom. liberti bonorum possessionis, non hereditatis mentio fit. Intellege:* nunc, *cum Latinus civitate mutata maiorem (immo maximam, quod nova Romana civitas ex servitute ortam libertatem ei assignat) capitis deminutionem passus etiam bona sua amittit, quae ad manumissorem non nisi Data b. p. ne pertinere possunt; et deinde* cum is (*iam civis Rom. factus*) moritur, *nec quae tum amittit bona hereditatis iure ex XII tabulis ad eum, qui cum non ex i. Q. iuste manumiserat, pervenire poterunt. Sane huic non favet ea, quae nunc dominatur falsa de cap. deminutione doctrina. Sed longa disputatio rationem etiam habens Gaii 3, 72 huius loci non est. Vid. autem praeter 1, 160 ad 2, 157 notata et 3, 153.* [2]) fuerit *C. V^st edd. Cf. Inst.* [si] [fuerit] *ed. Kr. 2.*

---

§§. 36. 37. = *pr. I. quib. ex caus. manum.* (1, 6). *Cf. Ulp.* 1, 15. §. 38. = §. 4. *I. eod. Cf. Ulp.* 1, 13. *Fr. Dosith.* 13. *Lex Flav. Salp.* 28. *L.* 4. *C. de test. mil.* (6, 21). §. 39. *Cf.* 1, 19. §. 5. *I. quib. ex c. manum.* (1, 6). *L.* 9. 11—16. 19. 20. 25. *D. de manum. vind.* (40, 2). *L.* 21. *D. qui et a quib. manum.* (40, 9).

minorem xxx annorum. **40.** Cum ergo certus modus manumittendi minoribus xx annorum dominis per legem Aeliam
[111] Sentiam constitutus sit, euenit, ut qui XIIII annos aetatis expleuerit, licet testamentum facere[1] et in eo heredem sibi instituere legataque relinquere possit, tamen si adhuc minor sit annorum xx, libertatem seruo dare non po*ssi*t. **41.** Et quamuis Latinum facere uelit minor xx annorum dominus, 'tamen nihilo minus[2] debet apu*d* consilium causam probare, et ita postea inter amicos manumittere.

42. Praeterea lege Fufia[3] Caninia certus modus constitutus est in seruis testamento manumittendis. **43.** Nam ei, qui plures quam duos neque plures quam decem seruos habebit, usque ad partem dimidiam eius numeri manumittere permittitur; ei uero, qui plures | quam x neque plures quam xxx 11. t. a.
seruos habebit, usque ad tertiam partem eius numeri manumittere permittitur. at ei, qui plures quam xxx neque plures quam centum habebit, usque ad partem quartam potestas manumittendi datur. nouissime ei, qui plures quam C habebit nec plures quam D, 'non plures manumittere permittitur quam quintam partem;[4] neque plures '(*quam* D *habentis ratio habetur, ut ex eo numero pars defini*)atur,[5] sed praescribit lex, ne cui plures manumittere liceat quam C. quod[6] si quis unum
[112] seruum omnino[7] aut duos ha*b*et, ad hanc legem non pertinet,

---

[1]) possit, *quod hic ex C. praebent edd. multique habent Inst. codices, ex inferiore versu omissum quondam et in margine suppletum irrepsisse videtur.* [2]) *Edd. non invito C.* (*firmante V*st) nihilo minus tamen *ed. Bg.* 5. *invito Gaio* (*cf.* 1, 118. 2, 170). [3]) Fufia *pro* Furia *ubique nunc ex V*st *scripsi. Cf. Act. philol. Wirzeb.* 1868. *p.* 127. [4]) *Sic V*st *nisi quod ante* manumittere ei, *et* ut *ante* quintam *videtur addere.* [5]) *Apparet, librarium integrum versum praetermisisse, quem, ut sensus flagitabat, aptius nunc quam olim restituisse mihi videor.* [6]) *Secundum V*st *librarius* c(entum) *per errorem duplicato* q(uod) *scripsisse videtur. Sic etiam ed. Stud.* [7]) *idem fere quod tantummodo, ut saepe* (*velut Caes. b. G.* 1, 6): *itaque non transponendum.*

---

§. 40. *Cf.* §. 7. *I. quib. ex c. manum.* (1, 6); *infra* 2, 113. §. 41. *Cf. Fr. Dosith.* 13. §. 42. L. Fufia C.] *a.* 8. *Cf.* 2, 228. *Paul.* 4, 14. *Tit. I. de l. Fuf. Can.* (1, 7). *C.* 7, 3. §. 43. *Cf. Ulp.* 1, 24. *Paul.* 4, 14. §. 4. *L.* 22. §. 1. *D. de fideic. lib.* (40, 5).

et ideo liberam habet potestatem manumittendi. **44.** Ac nec ad eos quidem omnino haec lex pertinet, qui sine testam*ento* manumittunt.[1] itaque licet iis, qui uindicta aut censu aut inter amicos manumittunt, totam familiam 'suam[2] liberare, scilicet si alia causa non inpediat libertatem. **45.** Sed quod de numero seruorum testamento manumittendorum diximus, ita intellegemus, ne unquam ex eo numero, ex quo dimidia aut tertia aut quarta aut quinta pars liberari potest, pauciores manu*mittere* liceat quam[3] ex antecedenti numero licuit. et hoc ipsa '*lege*[4] *pr*ouisum est: erat enim sane absurdum, ut x seruorum domino quinque liberare liceret, quia usque ad dimidiam partem eius numeri manumittere ei conceditur, *ulterius autem*[5] xii seruos habenti non plures liceret manum*ittere* quam IIII; 'at
12. eis,[6] qui plures quam x neque | '*plures quam XXX habent, eadem ratione utique etiam quinque, quot X habenti licuit, manumittere licet.*[7]

[1]) *manumittuntur* V^{st}. [2]) *Kr. ed.* 2 *ut glossema eiecit.* suos 1, 53 *retinuit etiam contra Inst. codd. vid. etiam* 1, 55 *aliique loci.* [3]) *Sic nunc Gösch. schedae interpretandae sunt.* [4]) '*ratione*' *ed. Polen. fortasse recte cf. Paul.* 2, 1, 1. [5]) *Ex Lachm. cj.* (*Mihi tamen is, qui supra voc.* concedit(ur) *tantum* 'terius at *scripsit, legisse videtur* concedit'ul) '*contra uero*' *ed. Bg.* '*domino uero*' *ed. Stud.* [6]) *item* eis *ed. Stud. Malim* ei *pro* eis. [7]) *Sententiam aliquo modo perfeci. — Ex tota p.* 12. *Bluhmius tantum isque pauca enotauit, in v.* 12. 13. 18. 19., *unde voces* liberari (*v.* 18.) *et* concedat (*v.* 19.) *in edd. receptae sunt. Conferenda autem est ad ea, quae perierunt, Gaii epit.* 1, 2. §§. 2—4. '*Nam si aliquis testamento plures manumittere uoluerit, quam quot continet numerus supra scriptus, ordo seruandus est: ut illis tantum libertas ualeat, qui prius manumissi sunt, usque ad illum numerum, quem explanatio continet superius comprehensa: qui uero postea supra constitutum numerum manumissi leguntur, in seruitute eos certum est permanere. Quodsi non nominatim serui uel ancillae in testamento manumittantur, sed confuse omnes seruos suos uel ancillas is qui testamentum facit, liberos facere uoluerit, nulli penitus firma esse iubetur hoc ordine data libertas, sed omnes in seruili condicione qui hoc ordine manumissi sunt, permanebunt. nam etsi ita in testamento seruorum manumissio adscripta fuerit, id est in circulo, ut qui prior, qui posterior nominatus sit, non possit agnosci, nulli ex his libertatem ualere manifestum est, si agnosci non potest, qui prior, qui posterior fuerit manumissus.* 3. *Nam si aliquis in aegritudine constitutus in fraudem huius legis facere*

§. 44. *Cf. Dionys.* 4, 24.

[13] ——— vv. 2—24. ——— | 13.

46. nam et si testamento scriptis in orbem seruis libertas data sit, quia nullus ordo manumissionis inuenitur, nulli liberi erunt; quia lex Fufia Caninia, quae in fraudem eius facta sint, rescindit. sunt etiam specialia senatusconsulta, quibus rescissa sunt ea, quae in fraudem eius legis excogitata sunt.

47. In summa sciendum est, (*quod*)[1] lege Aelia Sentia cautum '*est*, *ut*[2] (*patroni*) aut creditorum fraudandorum causa manumissi liberi non fiant, etiam hoc ad peregrinos pertinere, ((*nam*) senatus[3] ita censuit ex auctoritate '(*diui*)[4] Hadriani) cetera uero iura eius legis ad peregrinos non pertinere.[5]

48. Sequitur de iure personarum alia diuisio. nam quaedam personae sui iuris sunt, quaedam alieno iuri sunt subiectae. **49.** Sed rursus earum personarum, quae alieno iuri subiectae sunt, aliae in potestate, ali*ae* in manu, ali*ae* in mancipio sunt. **50.** Videamus nunc de iis, quae alieno iuri subiect*ae* sint: '(*nam*)[6] si cognouerimus, quae istae personae sint, simul intellegemus, quae sui iuris sint. **51.** Ac prius dispiciamus de iis, qui in aliena potestate sunt.

---

noluerit testamentum, sed epistolis aut quibuscumque aliis rebus seruis suis pluribus quam per testamentum licet, conferre uoluerit libertates et sub tempore mortis hoc fecerit, hi, qui prius manumissi fuerint, usque ad numerum superius constitutum liberi erunt, qui uero post statutum numerum manumissi fuerint, serui sine dubio permanebunt. 4. *Nam si incolumis quoscumque diuerso tempore manumisit, inter eos, qui per testamentum manumissi sunt, nullatenus computentur'. Ex his tamen Epitomator ea, quae* §§. 3. 4. *continentur, aliunde quam ex Gaio sumsisse videtur.* [1]) '(*cum*)' *ed. Bg.* [2]) sit aut *Sched. etiam V*st, *corruptum, ut puto, ex* ē ut: *sed acceptum pro* si ut *effecit, ut corrector postea super* manumissi *suppleret* sint. *idem quod secundum V*st *inter* aut *et* creditorum, *alieno sane loco, signum superposuit* 11, *eo significare mihi videtur voluisse, omissum aliquid esse* (*puta v.* patroni *coll.* §. 37) *quod in margine sub eodem signo supplere oblitus est. certe non dubitandum, etiam apud peregrinos, etiamsi non omnes, patronis aliquod ius in bonis libertorum fuisse.* [3]) senatus *C. edd. Bg. Stud. cf.* 1, 54. [4]) *Addidi ex perpetuo Gaii more.* [5]) *Sequitur linea vacua.* [6]) *Ex Dig. et Inst. supplevi.*

---

§. 46. *Cf. supra* §. 21ᵃ. *L.* 37. *D. de condit. et dem.* (35, 1). §. 47. *Cf.* §. 37. §§. 46—51. = *L.* 1 *pr. D. de his qui sui* (1, 6). *pr. I. eod.* (1, 8). §. 49. *Cf. Fr. Vat.* 298. 300. *Lex Flav. Salp.* 22.

52. In potestate itaque sunt serui dominorum. quae qui-
dem potestas iuris gentium est: nam apu*d* omnes peraeque [114
gentes animaduertere possumus, dominis in seruos uitae necis-
que potestatem esse, et quodcumque per seruum adquiritur,
14. id domino 'adquiri.[1] **53.** Sed hoc tempore neque ciuibus |
Romanis, nec ullis aliis hominibus, qui sub imperio populi
Romani sunt, licet supra modum et sine causa in seruos suos
saeuire: nam ex 'constitutione sacratissimi[2] imperatoris Antonini qui sine causa seruum suum occiderit, non minus teneri iubetur, quam qui alienum seruum occiderit. sed et maior quoque asperitas dominorum per eiusdem principis constitutionem coercetur: nam consultus a quibusdam praesidibus prouinciarum de his seruis, qui ad fana deorum uel ad statuas principum confugiunt, praecepit, ut si intolerabilis uideatur dominorum saeuitia, cogantur seruos suos uendere. et utrumque recte fit: *m*ale enim nostro iure uti non debemus; qua ratione et prodigis interdicitur bonorum suorum administratio. **54.** Ceterum cum apu*d* ciues Romanos duplex sit dominium (nam uel in bonis uel ex iure Quiritium uel ex utroque iure cuiusque seruus esse intelleg*i*tur), ita demum seruum in potestate domini esse dicemus, si in bonis eius sit, etiamsi simul ex iure Quiritium eiusdem non sit: nam qui nudum ius Quiritium in seruo habet, is potestatem habere non intellegitur.

55. Item in potestate nostra sunt liberi nostri, quos iustis
nuptiis procreauimus. quod ius proprium ciuium Romanorum
est: fere enim nulli alii sunt homines, qui talem in filios suos
15. habent potestatem, qualem nos habemus. idque diu*us* Ha|dria-

---

[1]) adquiritur *C. edd. Sed sententia et res ipsa* (*cf.* 1, 54. 2, 88.) *exigunt, ut cum Haloandro* (*ad Dig. l. c.*) *legamus* adquiri. [2]) constitutiones *C. in quo Stud.us apogr. p.* 300. *literam* s *mero calami lapsui tribuit. Sed collata L.* 9. *D. ad SC. Tertull.* (38, 17) *etiam h. l., ubi Gaius sui imperatoris primum mentionem facit*, sacratissimi *cum prior. edd. retinere malui.*

---

§. 52. = *L.* 1. §. 1. *D. de his q. sui* (1, 6). §. 1. *I. eod.* (1, 8). §. 53. = *L.* 1. §. 2. *D.* §. 2. *I. eod. Cf. Collat.* 3, 2. 3. prodigis] *Cf. Paul.* 3, 4ª. §. 7. §. 54. *Cf.* §§. 21ᵇ. 35. *infra* 2, 40. 88. 3, 166. *Ulp.* 1, 16. *Theophil.* 1, 5. §. 4. §. 55. = *L.* 3. *D. de his q. sui v. al. iur.* (1, 6). *pr.* §. 2. *I. de patr. pot.* (1, 9). *infra* §. 93. *Dionys.* 2, 26. Galatarum] *cf. Caes. de b. Gall.* 6, 19.

nus edicto, quod proposuit de his, qui sibi liberisque suis ab eo ciuitatem Romanam petebant, significauit. 'nec me praeterit', *ait*, 'Galatarum gentem credere, in potestate parentum liberos esse'.[1] **56.** *'Iustas autem nuptias contraxisse*
[115] *liberosque iis procreatos in potestate habere ciues Romani ita intelleguntur*,[2] si ciues Romanas uxores duxerint, uel etiam Latinas peregrinasue, cum quibus conubium habeant: cum enim conubium id efficiat, ut liberi patris condicionem sequantur, euenit, ut non (*solum*) ciues Romani fiant set (*et*) in potestate patris sint. **57.** Unde *et* ueteranis quibusdam concedi solet principalibus constitutionibus conubium cum his Latinis peregrinisue, quas primas post missionem uxores duxerint; et qui ex eo matrimonio nascuntur, et ciues Romani et in potestatem parentum fiunt. **57ª.** *'Cum seruilibus uero personis ne nuptiae quidem sunt.* **58.** *Sed nec liberas omnes nobis uxores ducere licet:*[3] nam a quarundam nuptiis abstinere debemus. **59.** Inter eas enim personas, quae parentum liberorumue locum inter se optinent, nuptiae contrahi non possunt,[4] nec inter eas conubium est, uelut inter patrem et filiam uel inter matrem et filium uel inter auum et neptem; et si tales personae inter se coierint, nefarias | et incestas nuptias 16.

---

[1]) *Cum in C (et* V^{st}*) sit diui* Hadriani *et superscripta* c *super ultimam litteram v.* significauit, *illud retinens Polenar ed.:* significa*tur sic:* „nec me praeterit, Galatarum....esse". *sed cum etiam post* praeterit *littera* a *a librario posita sit, mox male expuncta, cum potius* it *post eam repetendum esset, malim:* significauit. 'nec me praeterit', ait 'Galatarum' *etc. quae quidem corrector perperam vocula* c(um) *addita cum* significauit *coniungere voluit, veram labem, quae erat in* a(it), *tollere oblitus.* [2]) *Restitui. Ipse librarius lacunam videtur significasse duos versus vacuos relinquens.* [3]) *Rursus duorum versuum lacunam a librario relictam, ut sententiam significarem, replevi. In his Gaius primo loco servilium personarum mentionem non habere non potuit. Cf. praeter* §§. 1. 10. *I. de nupt.* (1, 10) *Ulp.* 5, 4. 5., *cuius auctoritati plus tribuendum fuit, quam Bgii in ed.* 5., *aliena haec a Gaiana commentatione esse statuentis. Post spatium 'Sciendum autem est non omnes nobis uxores ducere licere' ed. Bg.* [4]) *Exciderit h. l.* quia.

---

§. 56. *Cf. Ulp.* 5, 2 *seq.* §. 57. *Cf. tabulas honestae missionis, quae adhuc exstant.* §§. 58. 59 = §. 1. *I. de nupt.* (1, 10). *Cf. Ulp.* 5, 6. *Paul.* 2, 19. §. 6. *Collat.* 6, 3. §. 1.

contraxisse dicuntur. et haec adeo ita sunt, ut quamuis per
adoptionem parentum liberorumue loco sibi esse coeperint,
non possint inter se matrimonio coniungi, in tantum, ut etiam
dissoluta adoptione idem iuris maneat; itaque eam, quae mihi
per adoptionem filiae aut neptis loco esse coeperit, non potero[1]
uxorem ducere, quamuis eam emancipauerim.[2] **60.** Inter
eas quoque personas, quae ex transuerso gradu cognatione
iunguntur, est quaedam similis obseruatio, sed non tanta.
61. Sane '(*enim*)[3] inter fratrem et sororem prohibitae sunt [116]
nuptiae, siue eodem patre eademque matre nati fuerint, siue
alterutro eorum: sed si qua per adoptionem soror mihi esse
coeperit, quam diu quidem constat adoptio, sane inter me et
eam nuptiae non possunt consistere; cum uero per emancipa-
tionem adoptio dissoluta sit, potero eam uxorem ducere; sed
et si ego emancipatus fuero, nihil impedimento erit nuptiis.
62. Fratris filiam uxorem ducere licet: idque primum in usum
uenit, cum diuus Claudius Agrippinam, fratris sui filiam, uxorem
duxisset: sororis uero filiam uxorem ducere non licet. et haec
17. ita principalibus constitutionibus significantur. | Item amitam
et materteram uxorem ducere non licet. **63.** item eam, quae
mihi quondam socrus aut nurus aut priuigna aut nouerca fuit.
ideo autem diximus 'quondam', quia si adhuc constant eae
nuptiae, per quas talis adfinitas quaesita est, alia ratione mihi
nupta esse non potest, quia neque eadem duobus nupta esse
potest, neque idem duas uxores habere. **64.** Ergo si quis ne-
farias atque incestas nuptias contraxerit, neque uxorem habere
uidetur, neque liberos: itaque hi, qui ex eo coitu nascuntur, ma-
trem quidem habere uidentur, patrem uero non utique, nec ob id
in potestate eius sunt, (*sed*) sunt, quales ii[4], quos mater uulgo
concepit: nam et hi patrem habere non intelleguntur, cum is

---

[1]) potero eam *V*[st]. [2]) emancipauerimus *V*[st]. [3]) *Ex Inst. supplevi.* [4]) quales sunt *C. edd. Cf.* §. 12. *I. de nupt.* (1, 10). *Inde fortasse rectius:* (*sunt, sed tales*) sunt, quales sunt hi *ed. Kr.* 2.

---

§§. 60. 61. = §. 2. *I. de nupt.* (1, 10). *Cf. Ulp.* 5, 6. §. 62. *Cf.* §§. 3. 5. *I. eod. Ulp.* 5, 6. *Collat.* 6, 4. §. 5. *Tacit. A.* 12, 5 *seq.* 13, 2. *Suet. Claud.* 26. 39. 43. *Dio* 68, 2. §. 63. *Cf.* §§. 6. 7. *I. eod. Ulp.* 5, 6. *Collat.* 6, 3. §. 3. §. 64. *Cf.* §. 12. *I. eod. cum Schrad.*

etiam incertus sit; unde solent spurii filii appellari, uel a Graeca uoce quasi σποράδην concepti, uel quasi sine patre filii.[1]

65. *Aliquando autem euenit, ut liberi, qui statim quidem ut na*ti[2] sunt, parentum in potestate non fiant, ii postea
[117] tamen redigantur in potestatem. **66.** *Uelut si Lati*nus ex lege Aelia Sentia uxore ducta filium procreauerit, aut Latinum ex Latina aut ciuem Romanum ex ciue Romana, non habebit eum in potestate; '*sed si postea* causa *probata ciuitatem Romanam* | conse*cutus fuerit*, '*ciuem* Romanum eum simul[3] in potestate | sua 18.
habere incipit. **67.** Item si ciuis Romanus Latinam aut peregrinam uxorem duxerit per ignorantiam, cum eam ciuem Romanam esse crederet, et filium procreauerit, hic non est in potestate eius, quia ne quidem ciuis Romanus est, sed aut Latinus aut peregrinus, id est eius condicionis, cuius et mater fuerit, quia non aliter quisque ad patris condicionem accedit, quam si inter patrem et matrem eius conubium sit: sed ex senatusconsulto permittitur causam erroris pro*b*are, et ita uxor quoque et filius a*d* ciuitatem Romanam perueniunt, et ex eo tempore incipit filius in potestate patris esse. idem iuris est, si eam per ignorantiam uxorem duxerit, quae dedi*ti*ciorum numero est, nisi quod uxor non fit ciuis Romana. **68.** Item si ciuis Romana per errorem nupta sit peregrino tamquam ciui Romano, permittitur ei causam erroris probare, et ita filius quoque eius et maritus a*d* ciuitatem Romanam perueniunt, et aeque simul incipit filius in potestate patris esse. idem iuris est, si peregrino tamquam Latino ex lege Aelia Sentia nupta sit; nam et de hoc specialiter senatusconsulto cauetur. idem iuris est aliquatenus, si ei, qui dedi*ti*ciorum numero est, tamquam ciui Romano aut Latino 'e lege Aelia

---

1) *Sequitur linea vacua.* 2) *Ex Inst. Sed sequentium causa addidi* '*quidem*'. *ut et Theophilus legisse videtur.* 3) simul ergo eum *Sched. Gösch. quod antea in edd. retentum cum vix huius loci sit, in C. vel archetypo potius fuerit* c̄rom. *transposita v.* simul; *nam etiam filium civem Rom. factum, si non erat, tacere Gaius non poterat* (*cf.* 1, 67); *hoc vero recepto etiam in interpretandis iis, quae praecedunt in Gösch. et Bluhm. Sched., aliquid mutandum erat.*

---

§. 65. = §. 13. *I. eod.* §. 66. *Cf. Ulp.* 7, 4. *supra* §. 29. §. 67. *Cf. Ulp.* 7, 4. 5, 9. *infra* 2, 142. 3, 5. 73. *Collat.* 16, 2. §. 5. 16, 3. §§. 7. 15. *supra* §. 26. *Hoc senatusconsultum antiquius fuisse alio sub Hadriano facto, apparet ex* 2, 142. 143. §. 68. *Cf. Ulp.* 7, 4.

Sentia[1] nupta sit; nisi quod scilicet qui dediticiorum numero est, in sua condicione permanet, et ideo filius, quamuis fiat ciuis Romanus, in potestatem patris non redigitur. **69.** Item
19. t. s. si Latina peregrino, quem Latinum esse cre|deret, '*(e lege)* Aelia Sentia[2] nupserit, potest ex senatusconsulto filio nato causam erroris probare: *et ita*[3] omnes fiunt ciues Romani, et [us
filius in potestate patris esse incipit. **70.** Idem 'constitutum est *e*t[4] si Latinus per errorem peregrinam quasi Latinam aut ciuem Romanam e lege Aelia Sentia uxorem duxerit. **71.** Praeterea si ciuis Romanus, qui se credidisse*t* Latinum 'esse, ob id Latinam tamquam modo e lege Aelia Sentia uxorem dux*erit*,[5] permittitur e*i* filio nato erroris causam probare: item 'hi*s*, qui cum[6] ciues Romani essent, peregrinos se esse cred*idissent* et peregrinas uxores duxissent, permittitur ex senatusconsulto filio nato causam erroris pro*b*are. quo facto fiet uxor ciuis Romana et filius 'quo*que ex e*a[7] non solum *ad ciui*tatem Romanam peruenit, sed etiam in potestatem patris redigitur. **72.** Quaecumque de filio esse diximus, eadem et de filia dicta intellegemus. **73.** Et quantum ad erroris causam probandam attinet, nihil interest,

---

[1]) a. se lege a. s. *V*st. ut secundum legem Aeliam Sentiam *ed. Polen. Cf. sequentem notam.* [2]) *Sensu exigente addidi. Puto vero primum litteris* e l(ege) *ob vicinas litteras* creder-et *olim omissis, ceteras* a. s. *ad marginem aliquando* (*h. e. in antiquiore codice, Veronensi priore, quod mirum videri Bgio ed.* 5. *non debebat*) *suppletas pervenisse in* §. 69., *ubi nunc v.* 20. *ante* e lege A. S. *in C. leguntur, ab edd. recte omissae sunt. vid. ibi not.* 3. [3]) '*et ita*' *edd. prior. Suppl. St. favent.* [4]) *Ex V*st, *nisi quod* ut *pro* et *scriptum fuisse visum est.* [5]) *V*st, *sed addito* et *post* esse *et verbis h. l. necessariis* tamquam . . . duxissent (*hoc facto ex* duxerit) *in fine periodi post* causam probare *transpositis, ubi ulterius corrupta et in edd. leguntur. Nunc* (*in ed.* 5) *tamen etiam* m̊ = modo *retinui, quod C. habet post* tanq(uam), *eo, ut puto, sensu, ut non quasi naturaliter Latinus Latinam uxorem duceret, sed ut ex lege A. S.* (§. 29) *causa probata aliquando cum uxore et filio civitatem Rom. consequeretur. Secus sc. in eo, qui peregrinum se errore credidit esse. Kr. ed.* 2 *ante* Latinam ob id *delendum suspicans, post illam v.* (*uxorem duxerit*) *et postea post* tanquam (*si*) *de suo addit. Non probo.* [6]) *In V*st *est:* hi qui c'; hi*s qui licet edd.* hiis *qui* cum *ed. Bg.* 5. [7]) *Sic nunc Bluhmiana interpretor.*

---

§. 72. *Cf. supra* §. 32a. *Ulp.* 3, 3. §. 73. *Cf. supra* §. 29.

cuius aetatis filius sit filia*ue*[1], '*cum senatusconsulto nihil de ea re caueatur: nisi forte*[2] | Latinus '*uel Latina proponatur*,[3] qui*a etiam ex ipsa lege Aelia Sentia Lati*|ni, si[4] minor anniculo s*i*t filius filiaue, causa probari non potest. nec me praeterit, in aliquo rescripto diui Hadriani ita esse constitutum, tamquam quod ad erroris quo*que* | *causam* pro*b*andam '*anni*cu*lum filium* f*a*c*tum* nec*esse sit*;[5] | '*sed non semper uideri debet gener*al*e i*us *in*d*u*|ctum, cu*m*[6] imperator '*epi*s*tulam ad*
119] *q*uendam[7] dedit. | **74.** 'Si peregrinus (*cum ciuem Romanam* 20. t. s.
se crederet)[8] ciuem Romanam uxorem d*u*xerit, an e*x* senatus consulto *causam* pro|bare *possit*, qu*ae*situm *est*.[9] *nec tamen potest*, *quia id peregrino senatus consulto non da*|*tur*, quamuis i*p*se decep*tus* mal*e* ciuem Roman*am duxerit*, *nisi*[10] | hoc ei specialiter concessum est. sed cum peregrinus ciuem Romanam uxorem duxisset et filio nato alias ciuitatem Romanam consecutus esset, deinde cum qu*ae*reretur, an causam probare posset, rescripsit imperator Antoninus, perinde posse eum causam pro*b*are, atque si peregrinus mansisset. ex quo colligimus, etiam peregrinum causam pro*b*are posse. **75.** Ex iis, quae dixi-

[1]) *Ex V^st et Gösch. Sched.* [2]) *Sensus explicandi causa restitui, notis scriptum arbitratus 'cum', 'consulto', 'nihil' et 'caueatur'.* [3]) *Item restitui notis adhibitis in 'uel' et 'proponatur'.* [4]) *Sic nunc quae desunt restituere malui, cum* ni si *initio v.* 19. *certum esse videatur.* [5]) *Probabilem sensum restitui pro spatii modo et partim secundum ductus Sched., quos interpretor:* anniculum filiū fact. necesse sit. *Igitur v. 'attinet' omissa est, ut fieri solet* (1, 136. 4. 80). [6]) *Ductus Sched. servans tanquam notas non continentes restitui.* [7]) *Similiter restitui* (*erat;* epistulā). tuendam *ex Bluhm. Sched. edd. Sed Goescheno prima littera incerta visa est. Ad rem cf. Schulting pro rescriptis imp.* §. 4. *Puchta Inst. I.* §. 111. [8]) *Nunc* (*in ed.* 5) *addidi. Cf.* §. 75. [9]) *Haec quidem in V^st* (*et similiter in Suppl. St. p. XXIII.*) *quamvis C. hic difficillimo lectu, etiam inde a verbis* duxerit an *aliquatenus certa videntur: sed tamen* b *lectum putavi pro* c̄ (causam). *Quae vero Kr. ed.* 2 *deinde proxime post lacunam quasi in C. lecta et tantum initio suppleto habet: 'probare* | causam non potest', *ea etiam Suppl. St. p. XXIII ignorata unde sumpta sint et quid sibi velint, non video.* [10]) *Huiusmodi quid certe sensus flagitat, et cum a St.do relata concinere viderentur, haec quoque, quanquam minus certa, in textum recipere conatus sum.*

§. 74. *Cf. supra* §. 68. §. 75. *Cf.* §. 68.

mus, apparet, 'siue ciuis Romanus peregrinam siue peregrinus ciuem Romanam uxorem duxerit, eum qui nascitur peregrinum *esse; sed* si quidem p*er* error*em* tale matrimonium contractum fuerit, emendari (*potest eius*) uitium *secundum*[1] ea, quae superius diximus; si uero nullus error intervenerit, (*set*) scientes suam condicionem ita coierint, nullo c*asu* emendatur uitium eius matrimonii.

76. Loquimur autem de his scilicet, (*inter*) quos conubium non sit; nam alioquin si ciuis Romanus peregrinam, cum qua ei conubium est, uxorem duxerit, sicut supra quoque diximus, iustum matrimonium contrahi*t* et tunc ex iis qui nascit*ur*, ciuis Romanus est et in potestate patris erit. **77.** 'It*em*que[2]
si ciuis Romana peregrino, cum qu*o* ei conubium est, nupserit[3],
peregrinu*s* sane procreatur et is iustus patris filius est, tamquam
21. si ex peregrina eum procreasset. | hoc tamen tempore *e* senatus- [12b]
consulto, quod auctore diuo sanctissimo Hadriano[4] factum est, etiam si non fuerit conubium inter ciuem Romanam et peregrinum, qui nascitur, iustus patris filius est. | **78.** Quod autem diximus, inter ciuem Romanam peregrinumque *nisi* conu*bium sit*,[5] *qui* | nascitur, peregrinum esse, 'e *lege Minicia uenit*,[6] *qua cautum* | 'est, ut is quidem[7] *deterioris* parentis condi-

---

1) *Ex* V^{st}. *Sed* p(otest) e(ius) *post* emenda-ri *supplevi et initio v.* 14. *quae retulit St.* e' ex. cl, *interpretor fuisse* secd., *fortasse a librario corrupta.* emendari uitiu*m* eius ex *senatus consulto* licet (*secundum*) *ed. Stud.* 2) *Ex Lachm. cj.* itaque *Sched.* V^{st} (*pro* itēque). 3) nupserit | erit V^{st} *et deinde* peregrinum. 4) hadriano s̄ V^{st}. *sed cum de interpretatione* sanctissimi (*L.* 3. *D. de natal. rest.* 40, 11. *L.* 87. §. 4. *D. de leg.* 2. *C. I. L.* V. 1. *num.* 875b. 1874. 3329), *quod in nota* s̄ *accipio, an* sacratissimi (*cf. ad* 1, 53) *dubitare liceat, certe haec vox ex perpetua etiam in inscriptionibus consuetudine nomini imperatoris praeponenda est. Cf. etiam* 1, 74. 2, 285. *Addidit puto Gaius hoc elogium vel non addidit, prout in ipso senatusconsulto invenerat; nam ex actis Hadriani in senatu tantum refertur.* 5) *Sic, quod in ed.* 4. *suppleveram, secundum Suppl. St. p. XXIV mutavi.* 6) *vel* '*lege Minicia efficit*(*ur*)', *cum* uenit *in C. fuisse negetur.* 7) e ut si is qdem V^{st} *litteris maximam partem pallidis, e quibus* si *vitio librarii tribuo. Quae sequuntur in h.* §., *ex* V^{st}, *postquam plene innotuit, et quae legi non potuerunt, ad sensum et spatii rationem restitui. Pro*

---

§. 76. *Cf.* §. 56. §. 77. *Cf. Liv.* 23, 2. §. 6. 31, 31. §. 11. 38, 36. §. 6. §. 78. *Cf. Ulp.* 5, 8.

cionem *sequatur.* | eadem lege e*x d*iuerso cau*tum est*, *ut etiam* si peregrinam, *cum* | qua ei conubium non sit, uxorem *duxerit ciuis Romanus* peregri|nus ex eo coitu nascatur. sed '(*non*) hoc maxime casu neces|saria lex Minicia (*fuit*); nam (*in priore*)[1] remota ea lege 'qui *nascebatur*[2] condicionem sequi deb*ebat matris ciui*s *Romanae*, *quia* 'ex iis, inter quos non[3] | est conubium, qui nascitur iure gentium matris con|dicion*i* accedit. qua parte autem iubet lex, ex ciue Romano et pe|regrina peregrinum nasci, superuacua uidetur; | nam etiam remota ea lege hoc utique iure gentium | futurum erat. **79.** Adeo autem hoc ita est, ut '*si* ciui Romano *Latina nupta sit*, *qui nascitur*, *matris condicioni accedat; nam in lege Minicia quidem peregrinorum nomine comprehenduntur non*[4] | solum exter*ae* nationes et *g*entes, sed etiam qui La|tini nominantur; sed ad alios Latinos pertinet, qui propr*i*os populos propriasque civitate*s* habebant et erant peregrinorum numero. **80.** Eadem ratione ex contrario ex Latino et ciue Romana, siue ex lege Aelia Sentia siue aliter | *contract*um fuerit matrimonium, ciuis
[121] Romanus nascitur. fuerunt | tamen, qui putauerunt, ex lege 22.
Aelia Sentia contracto matrimonio Latinum nasci, quia uidetur eo *c*asu per legem Aeliam Sentiam et Iuniam conubi*um* inter eos dari, et semper conubium eff*i*cit, ut qui nascitur, patris condicioni accedat; al*i*ter uero contracto matrimonio eum, qui nascitur, iure gentium matris condicionem sequi et ob id esse ciuem Romanum; sed hoc iure utimur, (*quod*) *et*[5] senatus consulto, quod auctore diuo Hadriano (*factum est*) significatur,

---

'deterioris' potest etiam fuisse 'peregrini'. [1]) *His demum verbis h. l. suppletis sensui, quo exigente iam in ed. 4 (non) et (fuit) addideram, plene satisfit; quem nihil supplens Kr. ed. 2 pervertit.* [2]) *Pro hoc ed. Kr. 2 habet* diuersam *et postea ut nos nunc* sequi 'deb*ebat* pro sequebatur *ex Suppl. St. p. XXIV. sed litteris partim maxime dubiis.* [3]) *Ex Suppl. St. p. XXIV.* [4]) *Haec quoque mea supplementa eorum, quae nunc Vst praestat, ad sensum et spatii modum accommodavi. De initio notat Stud., post* ut *fortasse scriptum fuisse* sicr̄. *Nunc in Suppl.* ne*gat post* ut *exstitisse* si. *Ergo fortasse* ex cive Rom. et Latina. [5]) *Omisso v.* quod *in fine versus, librarium* ex *scripsisse et post etiam* f(actum) e(st) *omisisse puto. certe illud enunciatum* ut . . . nascatur *nonnisi a priore* hoc iure utimur *pendere potest.*

---

§. 79. *Cf.* §§. 29. 22. *Ulp.* 3, 3.

151. **88.** *Nunc transeamus* ad obligationes, quarum summa[1] diuisio in duas species diducitur: omnis enim obligatio uel ex contractu nascitur uel ex delicto.

89. Et prius uideamus de his, quae ex contractu nascuntur. harum quattuor genera sunt: aut enim re *con*trahitur obligatio, aut uerbis, aut litteris, aut consensu.

90. Re contrahitur obligatio uelut mutui datione; (*mutui autem datio*) proprie in his[2] rebus contingit, qua*e* pondere,[3] numero, mensura consta*nt*, qualis est pecunia numerata, uinum, oleum, frumentum, *a*es, argentum, aurum; quas res [230]
aut numerando aut metiendo aut pendendo in hoc damus, ut accipientium fiant et quandoque nobis non 'ea*e*dem,[4] sed 'alia*e*[5] eiusdem natur*a*e reddantur: unde etiam mutuum appellatum est, quia quod ita *ti*bi a me datum est, ex meo tu*u*m fit.[6] **91.** Is quoque, qui non debitum accepit ab eo, qui per errorem soluit, re obligatur; nam proinde ei condici potest SI PARET[7] EVM DARE OPORTERE, ac si mutu*um* accepisset. unde quidam putant, pupillum aut mulierem, cui sine t*u*toris auctoritate non debitum per errorem datum est, non teneri condictione, non magis quam mutui datione. sed haec species obligationis non uidetur ex contractu consistere, quia is, qui soluendi animo dat, magis distrahere uult negotium quam contrahere.

152. **92.** Verbis | obligatio fit ex interrogatione et responsione,

---

1) *Summam dicit etiam eo respectu, quod quaedam obligationes accuratius rem tractantibus rursus similes tantum sint his, quae ex contractu vel ex delicto nascuntur. cf.* §. 91. 2) fere, *quod addit C., recte deest in Iust. Inst. errore scilicet natum ex sequenti* rebus. 3) qua res pondere *C.* (*factum ex antiquiore vitio alicuius certe sensus:* quar. de pondere ... constat). quae res p. *ed. Bg.* 4) *Ex Inst.* eadem *C. ed. Bg.* 5) alia *C. ed. Bg.* 6) fiat *C. Non inprobabiliter hic excidit ex Inst. supplendum;* (*at*) ex eo contractu nascitur actio, quae uocatur condictio. *Etiam Theophilus:* ἐκ δὲ τούτου κτλ. 7) parret *C.*

---

§§. 88. 89. *Cf. pr.* §. 2. *I. de oblig.* (3, 13). *Epit.* 2, 9 *pr. L.* 1. *pr.* §. 1. *D. de obl. et act.* (44, 7). §. 90. = *pr. I. quib. mod. re contr.* (3, 14). *Cf. Epit.* 2, 9. §. 1. *L.* 1. §. 2. *D. de obl. et act.* (44, 7). §. 91. = §. 1. *I. eod.* (3, 14). *Cf. L.* 5. §. 3. *D. de obl. et act.* (44, 7). §. 6. *I. de obl. q. q. ex contr.* (3, 27). *L.* 5 *pr. D. de auct. et cons.* (26, 8). *L.* 4. §. 4. *D. de doli exc.* (44, 4); *infra* 4, 5. 41. §. 92. *Cf. Epit.* 2, 9. §. 2. *pr. I. de verb. obl.* (3, 15).

uelut DARI SPONDES? SPONDEO, DABIS? DABO, PROMITTIS? PROMITTO, FIDE PROMITTIS? FIDE PROMITTO, FIDE IVBES? FIDE IVBEO, FACIES? FACIAM. **93.** Sed haec quidem uerborum obligatio DARI SPONDES? SPONDEO, propria ciuium Romanorum est; ceterae uero iuris gentium sunt, itaque inter omnes homines, siue ciues Romanos siue peregrinos, ualent; et quamuis ad *Graecam* uocem expressae fuerint, uelut hoc modo (*δώσεις; δώσω· ὁμολογεῖς; ὁμολογῶ· πίστει κελεύεις; πίστει κελεύω· ποιήσεις; ποιήσω*),[1] etiam hae tamen inter ciues Romanos ualent, si modo Graeci sermonis intellectum habeant; et e contrario quamuis Latine enuntientur, tamen etiam inter peregrinos ualent, si modo Latini sermonis intel-
[231] lectum habeant. at illa uerborum obligatio DARI SPONDES? SPONDEO adeo propria ciuium Romanorum est, ut ne quidem in Graecum sermonem per interpretationem proprie transferri possit, quamuis dicatur a Graeca uoce figurata esse. **94.** Unde dicitur, uno casu hoc uerbo peregrinum quoque obligari posse, uelut si imperator noster principem alicuius peregrini populi de pace ita interroget: PACEM FVTVRAM SPONDES? uel ipse eodem modo interrogetur: quod nimium subtiliter dictum est, quia si quid aduersus pactionem fiat, non ex stipulatu agitur, sed iure belli res uindicatur. **95.** Illud dubitari potest, si quis[2] |———— vv. 1—13 ———— 153. t. s.

[1]) *Haec Graeca ex Theophilo suppleta sunt.* [2]) *Dubitatio eo pertinuisse videtur, si quis barbara lingua utatur, vel alia voce, quam qua interrogatus sit, respondeat, an obliget vel obligetur, quod verius est. Cf. L.* 1. §. 6. *D. ac verb. obl.* (45, 1) *Theoph.* 3, 15, 1. *Post quae priore fere parte paginae* 153. *absoluta dixisse Gaius videtur, quibusdam in causis etiam non interrogatum verbis obligari, easque causas Epit.* 2, 9. §§. 3. 4. *ex eo servasse: 'Sunt et aliae obligationes, quae nulla praecedente interrogatione contrahi possunt, id est, ut si mulier, sive sponso uxor futura, sive iam marito dotem dicat. Quod tam de mobilibus rebus quam de fundis fieri potest. Et non solum in hac obligatione ipsa mulier obligatur, sed et pater eius et debitor ipsius mulieris, si pecuniam, quam illi debebat, sponso creditricis ipse debitor in*

L. 1. §. 7. *D. de obl. et act.* (44, 7). *Paul.* 2, 3. 5, 7. §. 1. §. 93. *Cf.* §§. 119. 179. §. 1. *I. de verb. obl.* (3, 15) *cum Theoph. L.* 8. §. 4. *D. de acceptil.* (46, 4). *Fest. v. Spondere p.* 329. 343. *Varro de L. L.* 6, 5. §§. 69 *seq.* (*Zeitschr. f. gesch. RW. X. p.* 327).
§. 94. *Cf. Liv.* 9, 5. 8. 11. 41 (*cf.* 1, 24). *Cic. pro Balbo* 12. §. 29.

95a. . . | [1]si debitor mulieris iussu eius, dum *modo auctore tutore eidem* | doti dicat quod debet. alius autem obligari *eo modo* | non potest. | et ideo si quis alius *pro muliere dotem uiro promittat*, com|muni iure obligari *debebit*, *scilicet ut ante stipuletur ma*|ritus. **96.** [2]*Item* uno lo*quente et sine* | *interrogatione alii promittente contrahitur obligatio*, *si libertus patrono aut donum aut munus aut operas se daturum esse iurauit*, *et* | si haec sola causa est, ex qua iureiurando contrahitur | obligatio. sane ex alia nulla causa iureiurando
154. homines | obligantur, utique cum qu*a*eritur de iure Romano-
t. s. rum. nam apu*d* peregrinos quid iuris sit, singularum ciuitatium [232]
iura requirentes aliud intellegere poterimus.[3]

97. Si id, quod dari stipulamur, tale sit, ut dari non possit, inutilis est stipulatio, uelut si quis hominem liberum,

---

dotem dixerit. Hae tantum tres personae nulla interrogatione praecedente possunt dictione dotis legitime obligari. Aliae vero personae si pro muliere dotem viro promiserint, communi iure obligari debent, id est, ut et interrogata(e) respondeant, et stipulata promittant. §. 4. *Item et alio casu, uno loquente et sine interrogatione alii promittente contrahitur obligatio, id est, si libertus patrono aut donum aut munus aut operas se daturum esse iuravit: in qua re supradicti liberti non tam verborum solennitate, quam iurisiurandi religione retinentur. Sed nulla altera persona hoc ordine obligari potest.' Firmatur hoc singulis verbis, quae St.do in hac p. legere licuit; nam iam v.* 2. *fere exeunte* (*perinde ut in epit.* 2, 9, 3 *initio*) *apparuit* . . . s(*unt uero etiam a*)liae obligationes . . . *deinde v.* 7 *videtur scriptum fuisse* . . (*alio*) nullo sic obligando . . . *et ad res, quae doti dici poterant, pertinuisse v.* 10. . . . corporal . . . *Personas vero dotis dictione obligandas spectabant quae sequuntur v.* 14—19: *quae Epitomae ope ad sensum suppleta* §. 95a. *in contextum recipere ausus sum.* [1]) *In hac* §. *prius ad Vst lectionem mire diversam restituta nunc quae conieceram secundum Suppl. St. p. XXXII multo aptius reformavi.* [2]) *Etiam haec, quae post spatium vacuum in Vst sequuntur, tam parum in Epitoma mutata esse apparet, ut collata ea cum Vst et Suppl. St. totam* §. *ad sensum reficere licuerit. Puto tamen pro spatio et ex mente Gaii ante* 'iurauit' *addendum esse* 'conceptis uerbis'. [3]) *St.dus adnotat, in Vst post* poterimus *incertas sequi umbras, quae velut ad* in aliis ualere *lectionem quadrent sed fortasse totae fallax species sint. Deinde sequitur linea vacua.*

---

§. 97. *Cf. L.* 1. §. 9. *D. de obl. et act.* (44, 7). *Epit.* 2, 9. §. 5. §§. 1. 2. *I. de inut. stip.* (3, 19).

quem seruum esse credebat, aut mortu*um*, quem uiuum esse credebat, aut locum sacrum uel religiosum, quem putabat *esse* humani iuris dari (*stipuletur.* **97a.** *Item si quis rem, quae in rerum natura esse non potest, uelut hippocentaurum*) stipuletur,[1] aeque inutilis est stipulatio. **98.** Item si quis sub ea condicione stipuletur, quae existere non potest, *uel*ut 'si digito c*ae*lum tetigerit', inutilis est stipulatio. sed legatum sub inpossibili condicione relictum nostri praeceptores proinde deberi putant, ac si sine condicione relictum esset; diuers*ae* sc*h*olae auctores 'no*n*[2] minus legatum inutile existimant, quam stipulationem: et sane uix idonea diuersitatis ratio reddi potest. **99.** Praeterea inutilis est stipulatio, si quis ignorans, rem suam esse, dari sibi eam stipuletur: quip*pe* quod alicuius est, id ei dari non potest. **100.** Denique inutilis est talis stipulatio, si quis ita dari stipuletur: POS*T* MORTEM MEAM DARI SPONDES? uel ita: (*POST MORTEM TVAM DARI SPONDES? ualet autem, si quis ita dari stipuletur: CVM MORIAR, DARI SPONDES? uel ita:*) CVM MORIERIS, DARI |
SPONDES? id est, ut in nouissimum uitae tempus stipulatoris 155.
aut promissoris obligatio conferatur: nam inelegans esse uisum est, ex heredis persona incipere obligationem. rursum ita stipulari non possumus: PRIDIE QVAM MORIAR, aut PRIDIE
[233] QVAM MORIERIS, DARI SPONDES? quia non potest aliter intellegi pridie quam aliquis morietur, quam si mors secuta sit; rursus morte secuta in praeteritum redducitur stipulatio et quoddammodo talis est: HEREDI MEO DARI SPONDES? quae sane inutilis est. **101.** Qu*a*ecumque de morte diximus, eadem et de capitis diminutione dicta intelleg*e*mus. **102.** Adhuc

1) *Lachm. ex* §. 1. *I. h. t.* (3, 19) *supplevit. Plane aliquid ob ὁμοιοτέλευτον excidit; sed etiam aliud inutilis stipulationis exemplum fuisse potest, velut facti impossibilis. Bg. ante* '*esse*' *perperam addidit* '*non est, aut*'. 2) no *C.* nihilo *ed. Stud.*

§. 98. *Cf. Epit.* 2, 9. §. 6. *L.* 1. §. 11. *D. de obl. et act.* (44, 7). §. 11. *I. h. t.* (3, 19). §. 10. *I. de hered. inst.* (2, 14). *Paul.* 3, 4b. §. 1. *L.* 1. *D. de condic. inst.* (28, 7). *L.* 31. *D. de obl. et act.* (44, 7). §. 99. *Cf. L.* 1. §. 10. *D. de obl. et act.* (44, 7); *infra* 4, 4. §§. 2. 22. *I. de inutil. stip.* (3, 19). §. 100. *Cf. Epit.* 2, 9. §§. 7. 8. §§. 13. 15. *I. h. t.* (3, 19) *et* 2, 232. 277. 3, 117. 119. 158. 176. §. 101. *Cf.* 153. *L.* 38 *pr. D. de solut.* (46, 3). §. 102. *Cf.* §. 5. *I. h. t.* (3, 19).

sunt, siue primum gradum liberorum optineant, qualis est filius et filia, siue inferiorem, qualis est nepos neptis, pronepos proneptis. **100.** Et quidem illa adoptio, quae per populum fit, nusquam nisi Romae fit; a*t* haec etiam in prouinciis apu*d* praesides earum fieri solet. **101.** Item per populum feminae
27. non adoptantur, nam id magis placuit; apud | praetorem uero uel in prouinciis apu*d* proconsule*m* legatumue etiam feminae solent adoptari. **102.** Item inpuberem apu*d* populum adoptari aliquando prohibitum est, aliquando permissum est: nunc ex epistula optimi imperatoris Antonini, quam scripsit pontificibus, si iusta causa adoptionis esse uide*b*itur, cum quibusdam condicionibus permissum est. apud praetorem uero et in prouinciis apud proconsulem legatumue cuiuscumque '(*quemque*)[1] aetatis adoptare possumus. **103.** Ill*ud*[2] utriusque adoptionis commune est, quod[3] et hi, qui generare non possunt, quales sunt spadones, adoptare possunt; **104.** femin*ae* uero nullo modo adoptare possunt, quia ne quidem naturales liberos in potestate habent. **105.** Item 'si(*ue*)[4] quis per populum siue apu*d* praetorem uel apu*d* praesidem prouinciae adoptauerit, potest eundem alii in adoptionem dare. **106.** 'Sed et ill*ud*, (*quod*) quaes*itum*[5] est, an minor natu maiorem natu adoptare possit, utriusque adoptionis commune est. **107.** '*Hoc uero*[6] proprium est eius adoptionis, quae [126]
per populum fit, quod is, qui liberos in potestate habet, si se adrogandum dederit, non solum ipse potestati adrogatoris subicitur, sed etiam liberi eius in eiusdem fiunt potestate *t*anquam nepotes. |

---

1) *Addidi.* 2) uero, *quod C. et edd. addunt, Digesta et Inst. ignorant, ex geminata* u *vocis* utriusque *enatum, omisi.* 3) *Ex Dig. et Inst.* quia *C. ed. Bg.* 4) si *C. edd.* 5) set illa quaestio *C.* Set illud (*quoque quod* quaesit*um*) *ed. Bg.* illa quaestio ... (*omisso* est) *et in fine* communi*s* est *ed. Stud.* 6) *Ex Dig.* Illut (*factum sc. ex* h'.ū) *C. edd.*

---

§. 100. *Cf. Ulp.* 8, 4. §. 101. *Cf. Ulp.* 8, 5. *L.* 21. *D. de adopt.* (1, 7). *Gell.* 5, 19. *L.* 8. *C. de adopt.* (8, 48). §. 102. *Cf. Ulp.* 8, 5. §. 3. *I. de adopt.* (1, 11). *Gell. l. c.* §. 103. = *L.* 2. §. 1. *cit.* §. 9. *I. de adopt.* (1, 11). *Cf. Ulp.* 8, 6. §. 104. = §. 10. *I. eod. Cf. Ulp.* 8. 8a. §. 105. *Cf.* §. 8. *I. eod.* §. 106. *Cf.* §. 4. *I. eod. L.* 16. *L.* 40. §. 1. *D. eod.* (1, 7). *Cic. pro domo* 13. 14. §. 107. = *L.* 2. §. 2. *D. h. t.* §. 11. *I. eod. Cf. Ulp.* 8, 8. *L.* 15 *pr. L.* 40 *pr. D. h. t.*

108. [1]*Nunc de his personis uideamus, quae in manu* 28.
nostra sunt. quod et ipsum ius proprium ciuium Romanorum est. **109.** Sed in potestate quidem et masculi et feminae esse solent; in manum autem feminae tantum conueniunt. **110.** Olim itaque tribus modis in manum conueniebant, usu, farreo, coemptione. **111.** Usu in manum conueniebat, quae anno continuo nupta 'perseuerab*at*; *quia enim*[2] uelut annua possessione usu capiebatur, in familiam uiri transibat filiaeque locum optinebat. itaque lege duodecim tabularum cautum est, ut si qua nollet eo modo in manum mariti conuenire, ea quotannis trinoctio abesset atque eo modo cuiusque anni (*usum*)[3] interrumperet. sed hoc totum ius partim legibus sublatum est, partim ipsa desuetudine obliteratum est. **112.** Farreo in manu*m* conueniunt per quoddam genus sacrificii, quod Ioui[3] Farreo fit (*et*) in quo farreus panis adhibetur, unde etiam confarreatio dic*i*tur; complura praeterea huius iuris ordinandi gratia cum certis et sollemnibus uerbis, praesentibus decem testibus, aguntur et fiunt. quo*d* ius etiam nostris temporibus in usu est: nam flamines maiores, id est Diales, Martiales, Qui-
[127] rinales, item[4] | reges sacrorum, nisi '(*qui*) ex farreatis nati 29.

---

1) *Duos versus rubricae causa vacuos reliquisse librarius videtur, ex quibus unum Gösch. explevit.* 2) pseuerabantn *C sed litteras* nt *fortasse per correcturam in* tq *mutatas esse notat V*[st]. perseuerans, dum *ed. mea prior;* perseuerabat; quae enim *ed. Bg.* perseuerabat; nam *ed. Gösch.* 3) usum *h. l. videtur omissum, cum aliquando sequens vox* interrum-peret *priore parte notata esset.* 4) *Sic V*[st]. *Scripsi vero* Farreo *non* farreo, *ne dubitaretur, hunc ipsum Iovem farreum, ut alius dapalis* (*Cat.* 132), *Iuno a februis februlis, alii dii similiter appellatum esse; apparet enim, Gaium hoc velle, et a deo Farreo, cui sacrificium fieret, et a farreo pane, qui in eo sacrificio adhiberetur, confarreationem dictam esse, eaque sola de causa dei, cui hoc sacrificium fit, mentionem facere. Cf.* 1, 99. *Antea ex cj. edideram* '*a nupta* farreo' '*salso* farreo' *ed. Bg.* 5.

---

§. 108. *Cf.* §. 55. *Dionys.* 2, 25. §. 110. *Cf. Serv. ad Georg.* 1, 31. *Boeth. ad Cic. Top. c.* 3. *p.* 299 *Bait. Arnob.* 4, 20. §. 111. *Cf. Cic. pro Flacco* 34. *Serv. l. c. Boeth. l. c. Macrob. Sat.* 1, 3. *Gell.* 3, 2. *infra* §§. 115[b]. 118. legibus] *Cf. Tacit. A.* 4, 16. §. 112. *Cf. Ulp.* 9. *Serv. l. c. ad Aen.* 4, 104. 374. *Dionys.* 2, 25. *Plin. H. N.* 18, 3, 11. *Tacit. A.* 4, 16. 53. *Gell.* 1, 12. *Lamprid. Alex. Sev.* 22 *cum Madvig. advers. crit. II. p.* 638.

sunt, non leguntur:[1] ac ne ipsi quidem sine co*n*farreatione sacerdotium habere possunt. **113.** Coemptione uero in manum conueniunt per mancipatione*m*, *id est* per quandam imaginariam uenditionem: 'nam adhibitis non m*i*nu*s* quam v. testibus ciuibus Romanis puberibus, item 'libripend*e*, asse emit eum (*mulier et is*) mulierem,[2] cuius in manum conuenit. **114.** Po*te*st autem coemptionem facere mulier non solum cum marito suo, sed etiam cum extraneo; scilicet aut matrimonii causa facta coemptio dicitur, aut fiduciae; *quae* enim cum marito suo facit coe*m*ptionem, (*ut*) apu*d* eum filiae loco sit, dicitur matrimonii causa fecisse coemptionem; quae uero alterius rei causa facit coemptionem aut cum uiro suo aut cum extraneo, uelut tutelae euitandae causa, dicitur fiduciae causa fecisse coemptionem. **115.** Quod est tale: si qua uelit quos habet tutores '*d*eponere[3] et alium nancisci, illis tutoribus (*auctoribus*) coemptionem facit; deinde a coemptionatore remancipata ei, cui ipsa uelit, et ab eo uindicta | manumissa incipit eum habere tu*t*orem, (*a*)

---

[1]) exfarreatis nationle|gunt' *V*[st]*; littera* o *pro* s *scripta vel lecta videtur, itaque ante* qui *omissum.* [2]) *Sic formato supplemento omnimodo necessario significavi, librarium, cum v.* mulierem *errore bis scriptum putaret, secundum solum ut sine vitio exaratum descripsisse. Nec aliter locum vexatissimum recte constitui posse existimo, in quo tamen v.* asse, *quod praeterea* a *notatum in hoc cod. non invenitur, dubium est. Ceterum etiam maritum in coemtione a muliere quasi emtum esse, auctores sunt praeter ipsam coemtionem, quam mulier cum marito facere dicitur, Varro teste Nonio* 12, 50. *s. v. Nubentes, Serv. ad Aen.* 4, 103. 214. *ad Georg.* 1, 31. *Isidor. orig.* 5, 24, 26. *Neque obstat emtionis vox, quae (ab ἐμοῦ dicta) nihil aliud significat, quam iure aliquo suum facere id quod emitur, hic suum maritum et patrem familiae, qui iam et dote data uxori rei uxoriae actione obligabatur; nam et familiae emtor non tam res quam fictam ipsam testatoris personam rerum dominam et sua superiorem quasi suam facit sibique adiungit.* libripendaemit eum mulierem *V*[st] — libripend*e* emit *is* mulierem *ed. Stud.* [3]) *Sic ed. Stud.* reponere *C. edd. etiam meae.*

---

§. 113. *Cf. Cic. l. c. de orat.* 1, 56, 237. *Serv. ad Aen.* 4, 103. 214. *ad Georg.* 1, 31. *Non.* 12, 50. *Boeth. l. c. Isidor. Or.* 5, 24. §. 26. adhibitis .... libripende] = *Priscian.* 6, 96. *p.* 726 *Putsch. p.* 282 *Hertz.* §. 114. *Cf. Cic. pro Mur.* 12. *Boeth. et Serv. ll. cc. Dionys.* 2, 25. *infra* 1, 136. 2, 159. §. 115. *Cf. Fest. v. Remancipatam p.* 277*; infra* §. 166.

quo manumissa est; qui tutor fiduciarius dicitur, sicut (*ex*) inferioribus appare*bi*t. **115ª.** '*O*lim *quid*em[1] etiam testamenti faciendi gratia *f*iduciar*i*a fiebat coemptio: tunc enim non alit*er* feminae testamenti faciendi ius habebant, exceptis qui*bus*dam personis, quam si coemptionem fecissent remancipataeque et manumissae fuissent; set hanc nec*essitat*em coemptionis facien*dae* ex auctoritate diui Hadriani senatus remisit; 'cens*e*nt*u*r enim i*pso iure* | femina*e capite deminutae.*[2] | **115ᵇ.** Si ta*men*
[128] *mulier*[3] fiduciae causa *c*um *u*iro *suo f*eceri*t* coemp*t*io*nem*, nihilominus filiae loco incipit esse: nam si omnino qualibet ex causa u*x*or in manu uiri sit, placuit eam filiae iura nancisci.[4]

116. Superest, ut exponamus, quae personae in mancipio sint. **117.** Omnes igitur liberorum personae, siue masculini siue femini*ni* sexus, quae in potestate parentis sunt, mancipari ab hoc eodem modo possunt, quo etiam serui mancipari possunt. **118.** Idem iuris est in earum personis, quae in manu sunt: nam feminae a coemptionatoribus eodem modo possunt (*mancipari, quo liberi a parente* '*possunt, in tantum*)[5] qu*i*dem, *ut quam*uis *e*a so*l*a apu*d* coemptionatorem f*i*liae loco sit, *quae ei* nupta sit, *tamen* nihilo minus etiam | quae ei nup*t*a 31.
non *s*it nec ob id filiae loco sit, ab eo mancipari possit. **118ª.** (*Set*)[6] plerumque solum et a parentibus et a coemptionatoribus mancipantur, cum uelint parentes coemptionatoresque (*e*) suo iure eas personas dimittere, sicut inferius euidentius apparebit. **119.** Est autem mancipatio, ut supra quoque diximus, imagi-

---

1) Olim olim *C.* olim *edd.* 2) *Restitui nunc* (*ed.* 4) *propius ad Hollw. Sched. ductus sane incertos et sensum. Ed. prior. pro* ipso iure . . cap. min. *feceram* fecissent . . coemptionem. *Kr. ed.* 2 *hiatum indicat.* 3) *Göschen. volebat* '*Si qua tamen*' *vel* '*licet autem mulier*'. 4) *Sequitur linea vacua.* 5) *Hoc si scriptum ponis* possintt, *ostendit, qua ratione librarius omnia haec omittere potuerit.* '*mancipatur; adeo*' *ed. Bg.* 6) *Supplevi ex praecedente* possit.

---

§. 115ª. *Cf. Cic. Top.* 4. *Liv.* 39, 9. *Gell.* 1, 12. §. 115ᵇ. *Cf.* §§. 114. 118. 3, 14. §. 117. *Cf. Dionys.* 2, 27. *Plut. Num.* 17 *fin. infra* 1, 132. *L.* 10. *C. de patr. pot.* (8, 47). §. 118. *Cf.* §§. 114 *seq.* 123. 137. §. 118ª. *Cf.* §§. 132 *seq.* §. 119. = *Boeth. in Top.* 5. *p.* 322 *Bait. Cf. supra* §. 113. *Ulp.* 19, 3. 4. *Varro de L. L.* 5, 34. §. 163. 9, 49. §. 83. *Epit.* 1, 6. §. 3. *Theophil.* 1, 12. §. 6. *Fest. v. Rodus p.* 265. *C. Aelius apud Priscian.* 8, 4. *p.* 792 *P.* qui libram — libripens] = *Priscian.* 6 *fin. p.* 726 *P.*

naria quaedam uenditio: quod et ipsum ius proprium ciuium Romanorum est; eaque res ita agitur: adhibitis non minus qu*am* quinque testibus ciuibus Romanis puberibus et praeterea alio eiusdem condicionis, qui libram aeneam teneat, qui appellatur libripens, is, qu*i* mancipio 'accipit, aes[1] tenens ita dicit: HVNC EGO HOMINEM EX IV*RE* QVIRITIVM MEVM ESSE AIO ISQVE MIHI EMPTVS ESTO HOC AER*E* AENEAQVE LIBRA; deinde *a*ere percutit libram idque aes dat ei, a quo mancipio
accipit, quasi preti*i* loco. **120.** Eo modo et seruiles et liberae [12
personae mancipantur; animalia quoque, quae mancipi sunt, quo in numero habentur boues, equi, muli, asini; item praedia tam urbana quam rustica, quae et ipsa mancipi sunt, quali*a* sunt Italica, eodem modo solent mancipari. **121.** In eo solo praediorum mancipatio a ceterorum mancipatione differt, quod personae serui*l*es et liberae, item animalia, quae mancipi sunt, nisi in praesentia sint, mancipari non possunt; adeo quidem, |
32. ut eum, (*qui*) mancipio acc*i*pit, adprehendere id ipsu*m*, quod e*i* mancipio dat*ur*, necesse sit; unde etiam mancipatio dicit*ur*, quia manu res capitur: praedia uero 'in[2] absentia solent mancipari. **122.** Ideo autem aes et libra adhibetur, quia olim aereis tantum nummis utebantur; et erant asses, d*u*pondii, semisses, quadrantes, nec ullus aureus uel argenteus nummus in usu erat, sicut ex lege XII tabularum intellegere possumus; eorumque nummorum uis et potes*t*as non in numero erat, sed in pondere; n*amque*[3] *uel*uti asses librales erant,[4] et d*u*pondi*i*

1) *Ita rectius Bg. ex Boethio.* accipit rem *C.* accipit rem aes *et mea prior ed. ex 'Gaius' p.* 27. 2) *Hic in fine versus addidi, quod in C. secundo v. superiore ante* mancipio *abundat.* 3) *Scripsi, cum in V*st *prima littera sit* n. '*aliquo aeris' ed.* 3. '*nummorum' ex Lachm. cj. ed. Bg.* 4) '*tum* erant *bilibres; unde' ed. Bg. Quod ex C. Bluhm. refert* fuerant, *id ed.* 3 *interpretatus eram p.* II erant. '*Nam sic et notare et praeponere 'pondo' et accusativum adhibere solebant. Vid. I. F. Gronov. de pec. vet.* 1, 6, *p.* 27.' *Sed post V*st *Gaianum potius videtur quod nunc edidi.*

§. 120. *Cf. Ulp.* 19, 1. *supra* 1, 113. 117. *infra* 2, 19. 21. 27. 35. §. 121. *Cf. Ulp.* 19, 6. *Isidor. Or.* 5, 25. §. 31. *Varro de L. L.* 6, 8. §. 85. §. 122. *Cf. Plin. N. H.* 33, 3, 13. *Dionys.* 9, 27. *Gell.* 20, 1. *Isidor. Or.* 10, 67. 16, 18. §. 5. *et* 25. §. 3. *Priscian. p.* 708. 1347 *P. Fest. v. Pendere. Grave aes. Dispensatores p.* 208. 98. 72. *Schol. Pers.* 2, 59.

duarum librarum, unde etiam dupondius dictus est, quasi duo pondo: quod nomen adhuc in usu retinetur. semisses quoque et quadrantes pro rata scilicet portione ad pondus examinati erant. tunc igitur et qui dabat alicui[1] pecuniam, non adnumerabat eam, sed appendebat; unde serui, quibus permittitur administratio pecuniae, dispensatores appellati sunt et 'ad hunc diem dicun|tur.[2] **123.** [3]Si tamen quaerat aliquis,
130] *qua re si qua coemptio|nem fecit, differat a mancipatis*, illa quidem, quae coemptionem facit, *non deducitur in* seruilem condici|onem, *at a parentibus et a coemptionatori|bus* mancipati mancipataeue seruorum loco constituuntur, adeo quidem, ut ab eo, cuius in mancipio | sunt, neque hereditatem 33.
neque legata aliter capere possint, quam si simul eodem testamento liberi esse iubeantur, sicuti iuris est in persona seruorum. sed differentiae ratio manifesta est, cum a parentibus et a coemptionatoribus iisdem uerbis mancipio 'accipiantur,[4] quibus serui; quod non similiter fit in *coemptione*.[5]

124. Videamus nunc, quo modo ii, qui alieno iuri subiecti sunt, eo iure liberentur.

125. Ac prius de his dispiciamus, qui in potestate sunt. **126.** Et quidem serui quemadmodum potestate liberentur, ex his intellegere possumus, quae de seruis manumittendis superius exposuimus. **127.** [6]Hi uero, qui *in potestate parentis sunt, mortuo eo sui iuris fiunt. sed hoc* distinctionem recipit; nam *mortuo patre* sane omnimodo filii filiaeue sui iuris efficiuntur; mortuo uero auo *non omnimodo nepotes neptes*|ue sui iuris *fiunt, sed ita si post mortem aui* in patris sui potestatem recasuri non sunt. itaque si moriente auo *pater eorum et uiuat et in potestate* patris fuerit, tunc post

---

1) *Haec maxime respondere Sched. videntur. possis tamen etiam facere*: convenienter qui dabat olim. 2) *Ex Hollw. et mea cj. restitui.* 3) *In restituenda hac §. post V*st *paululum deflexi ab his, quae ed. 3. proposueram.* 4) accipiuntur *C. ed. Bg.* 5) *Ex Gösch. ed. 2. restitui.* 6) *Supplementa debentur Inst.*

---

§. 123. *Cf.* §§. 113. (*cum ibi citt.*) 138. 2, 160. 3, 114. *et Gell.* 18, 6. *unde apparet, quosdam uxorem, quae coemptionem fecerat, in manu et mancipio viri esse dixisse.* §. 124. =*pr. I. quib. mod. i. pot. solv.* (1, 12). §. 125. *Cf.* §§. 13 *seq.* §. 126. =*pr. I. cit.* superius] *cf. ante* §. 18. *not.* §. 127. =*pr. I. cit. Cf. Ulp.* 10, 2.

ob*itum aui* in pat*ris* sui potestate fiunt; si uero is, quo tempore au*us* moritur, aut iam mor*tuus est aut* exiit de potestate (*patris*, *tunc hi*, *quia in potestatem*) eius cadere non possunt, [13
34. sui iuris fiunt. **128.** Cum | autem is, cui ob aliquod maleficium 'ex lege (*aliqua uelut ex lege*) Cornelia[1] aqua et igni interdicitur, ciuitatem Romanam amitt*at*, sequitur, ut qui*a* eo modo ex numero ciuium Romanorum tollitur, proinde ac mortuo eo desinant liberi in potestate eius esse: nec enim ratio patitur, ut peregrinae condicionis homo ciuem Romanum in potestate habeat. pari ratione et si ei, qui in potestate parentis sit, aqua et igni interdictum fuerit, desinit in potestate parentis esse, quia aeque ratio non patitur, ut peregrin*ae* condicionis homo in potestate sit ciuis Romani parentis. **129.** Quodsi ab hostibus captus fuerit parens, quamuis seruus hostium fiat, tamen pendet ius liberorum propter ius postlimini*i*, 'qu*o*[2] hi, qui ab hostibus capti sunt, si reuersi fuerint, omn*ia* pristina iura recipiunt; itaque reuers*us* habebit liberos in potestate: si uero illic mortu*us* sit, erunt quidem liberi sui iuris; sed utrum ex hoc tempore, quo mortu*us* est apud hostes parens, an ex illo, quo ab ho*st*ibus captus est, dubitari potest. ipse quoque filius neposue si ab hostibus captus fuerit, similiter dicemus, propter ius postlimini*i* potestatem quoque parentis in suspenso esse. **130.** Praeterea exeunt liberi uiriles sexus
35. de parentis potestate, si flamines Diales inaugurentur, et | feminini sexus, si uirgines Vestales capiantur. **131.** Olim 'qui*dem*,[3] quo tempore populus Romanus in Latinas regiones colonias deducebat, (*et*) qui iu*ss*u parentis in coloniam Latinam nomen dedissent,[4] desineba*nt* in potestate *pa*rentis esse, quia effice-

---

1) *Ex V*st, *sed necessario suppletum.* ex lege poenali *edd. prior. secundum Gösch. Schedas correctas.* 2) quia *Inst.* quod *V*st, *sed ut puto nota erronea.* 3) qq. *C. V*st (*sed pro* qd, *ut puto; cf.* 1, 157). quoque *edd., quod non est huius loci.* 4) *Ex V*st *partim cj. sed certa secundum Suppl. St. p. XXV.*

---

§. 128. = §. 1. *I. ib. Cf. Ulp.* 10, 3. §. 129. = §. 5. *I. ib. Cf. Ulp.* 10, 4. dubitari potest] *C. Paul.* 2, 24. §. 1. *L.* 12. §. 1. *L.* 18. *L.* 22. §. 2. *D. de captiv.* (49, 15). §. 130. *Cf. Ulp.* 10, 5. *infra* §. 145. 3, 114. *Tacit. A.* 4, 16. *Gell.* 1, 12. *Plutarch. Num.* 10. §. 131. *Cf. Cic. pro Caec.* 33. 34. *pro Balbo* 11—13. *pro domo* 30. *Boeth. in Top.* 4: *p.* 302 *Bait.*

132] rentur[1] alterius ciuitatis ciues.[2] **132.** '*Praeterea*[3] emancipatione desinunt liberi in potestate parent*ium* esse. set filius quidem tribus mancipationibus, ceteri uero li*b*eri, siue masculini sexus siue feminini, una mancipatione exeun*t* de parentium potestate: lex enim XII tabularum tantum in persona fili*i* de tribus mancipationibus loquitur *h*is uerbis: 'si pater (*ter*) filium uenum du*it*, filius (*a*) patre liber esto'.[4] *eaque* res ita agitu*r*: mancipat pater filium alicui; is *e*um uindicta manumittit: eo fact*o* reuertitur in potestatem patris; is eum iterum mancipat uel eidem uel alii (set in usu est, eidem mancipari) isque eum postea similiter uindicta manumittit; eo facto (*cum*) rursus in potestatem patris fueri*t* reuer*sus*,[5] tertio pater eum mancipat uel eidem uel alii (set hoc in usu est, ut eidem manci*petur*) *eaque* mancipatione *de*sini*t* *in* *potest*ate *p*atris ess*e*, *et*iamsi nondum manumissus sit, set adhuc in causa mancipii |[6] ——————————

1) *Ex V^st; quae legi non potuerunt, ad sensum et spatium supplevi.* 2) *Sequitur linea vacua.* 3) *Ex Inst. et Bg. ed. 5. addidi.* 4) *Ex V^st; v.* ter *post* pater *verisimilius excidit quam post* filium; *quanquam Ulp.* 10, 1. *accuratius verba legis retulisse videtur.* 5) *Ex V^st ita locus hic et paulo post reficiendus videbatur. Confirmarunt Suppl. St. p. XXV.* 6) *Nihil fere in hac pagina legi potuit, nisi a Stud., praesertim in Suppl. fere haec: v.* 6. patrono in bonis lib(*erti?*), *v.* 11 *initio*. mancipatione exeunt de patris pote — *v.* 12 *medio* m(anu)m(issae) fuerint; *ut Gaius hic de iure patris emancipatoris in bonis emancipati eodem fere ac quod manumissori in bonis liberti competit, egisse videatur, postea vero de eodem emancipationis ceterarum praeter filium personarum iure, ubi una mancipatio et manumissio sufficiebat. quod firmat Gaii epit. Itaque in priore paginae parte initio sequebatur fere 'sit apud eum, cui mancipatus est. a quo si rursus manumittatur, sui iuris fit'. Rursus haec quae exceperint, cognosci iam certo potest ex Gaii epit.* 1, 6. §. 3 *med.: 'Tamen cum tertio mancipatus fuerit filius a patre naturali fiduciario patri, hoc agere debet naturalis pater, ut ei a fiduciario patre remancipetur, et a naturali patre manumittatur, ut si filius ille mortuus fuerit, ei in hereditate naturalis pater, non fiduciarius, succedat. Feminae uel nepotes masculi ex filio una emancipatione de patris uel aui exeunt potestate et sui iuris efficiuntur. Et hi ipsi quamlibet una mancipatione de patris uel aui potestate exeant, nisi a patre fiduciario*

§. 132. *Cf. Gai. epit.* 1, 6. §. 3. *Ulp.* 10, 1. §. 6. *I. quib. mod. i. pot. solv.* (1, 12); *infra* §. 135. 2, 141. 3, 6. 4, 79. *Dionys.* 2, 27.

36. **133.** [1]*Admonendi autem sumus, liberum arbitrium esse ei, qui*
t. s. *filium et ex eo nepotem in potestate habebit, filium quidem potestate dimittere, nepotem uero in potestate retinere: uel ex diuerso filium quidem in potestate retinere, nepotem uero manumittere, uel omnes sui iuris efficere. eadem et de pronepote dicta esse intellegemus.*

134. [2]*Praeterea parentes etiam liberos in adoptionem datos in potestate habere desinunt. et in filio quidem, si in*
37. *adoptionem datur, tres mancipationes* | et du*a*e intercedentes manumissiones proinde fiunt, ac fieri solent, cum ita eum pater de potestate dimittit, ut sui iuris efficiatur. deinde aut patri remancipatur, et ab eo is, qui adoptat, uindicat apu*d* praetorem, filium suum esse, et illo contra non uin*di*cante 'a[3] praetore uindicanti filius addicitur, aut 'non remancipatur[4] patri, '*sed* *a*b *e*o uindic*a*t is qui adop*tat*, *apud* que*m* *in tertia*[5] mancipatione est: set sane commodius est patri remancipari.[6] in ceteris uero liberorum personis, seu masculini seu feminini sexus, una scilicet mancipatio sufficit, et aut remancipa*n*tur parenti aut non remancipa*n*tur. eadem et in prouinciis apu*d*

---

remancipati fuerint et a naturali patre manumissi, succedere eis naturalis pater non potest, nisi fiduciarius, a quo manumissi sunt. Nam si remancipatum eum sibi naturalis pater uel auus manumiserit, ipse eius in hereditate succedit'. Cf. §. 6. *I. quib. mod. ius pot. solv., verb. 'Et tunc ex edicto Praetoris etc.'* [1]) *Est* §. 7. *I. h. t. L.* 28. *D. de adopt.* (1, 7) *a Gösch. recte h. l. posita, quamquam Stud. nihil eorum conspexit. Mihi tamen verisimilius visum est, initium §i in Iustiniani Inst. fidelius quam in Dig. ex Gaio transumptum esse; unde ex illis restitui. 'Liberum arbitrium est ei' ed. Bg. Nec quicquam, si sententiam spectas, inter haec et ea, quae not. anteced. significavi, interiisse videtur.* [2]) *Initium hoc deperditum ex Göscheni fere restitutione ad sensum demonstrandum supplevi. Nihil enim inter hanc* §. *et* 133. *intercidisse, ex* §§. 7. 8. *I. quib. mod. i. pot. solv.* (1, 12) *apparet.* [3]) *Hoc* a *fugitivum in C. inter* uindicat *et* apud *positum huc revocandum erat.* [4]) *Ex Scheurlii cj. firmata V*st. iure mancipatur *C. edd.* [5]) *Ex V*st *et partim ex Scheurlii cj.* [6]) *sc. ab eo, cui in adoptionem daturus est, ne aliam personam, cui mancipetur, adhibere necesse sit. Scheurl.*

---

§. 134. *Cf. maxime Plin. ep.* 8, 18. §. 4. *praeterea Gell.* 5, 19. *Suet. Oct.* 64. *Cic. de fin.* 1, 7. *Tertull. apol.* 9. *L. ult. C. de adopt.* (8, 48). §. 8. *I. t. c.* (1, 12).

praesidem prouinciae solent fieri. **135.** Qui ex filio semel iterumue mancipato conceptus est, licet post tertiam mancipationem patris sui nascatur, tamen in aui potestate est, et ideo ab eo et *e*mancipari et in adoptionem dari potest. a*t* is, qui ex eo filio conceptus est, qui in tertia mancipatione est, non
134] nascitur in aui potestate: set eum Labeo quidem existimat in eiusdem mancipio esse, cuius et pater sit: utimur autem hoc iure, ut quamdiu pater eius in mancipio sit, pendeat ius eius; et si quidem pater eius ex mancipatione manumissus erit, 'cad*at*[1] in e*i*us potestatem; si uero is, dum in mancipio sit, de|cesserit, sui iuris fiat. **135a.** Eadem scilicet' inlel*legemus* 38.
in nepote, cum semel is manc*i*|*p*atus *fuerit, ac in filio, qui in tertia* manc*ipatio*ne *est.* nam[2] ut supra diximus, quod in filio faciunt tres mancipationes, hoc facit una mancipatio in nepote. **136.** '*Mulier* | *eo, quod in* m*anum conuenit, non sem*per, *nisi coemptionem* fecer*it, parent*|*is potestate hodie liberatur; nam de flaminica Diali le*|*ge* A*sinia* An*tist*ia *ex auctoritate Cornelii* Maximi et | Tuberonis cautum est,[3] u*t* haec quod ad sacra tantum uideatur in manu esse, quod uero ad ceteras causas perinde habeatur, a*t*que si in manum non conuenisset. '*eae* | *uero mulieres, quae in manum conueniunt per coemp*|*tion*em,[4] potestate parentis liberantur; nec interest, an in uiri sui manu si*n*t *an* extranei, quamuis ha*e* solae loco filiarum habeantur, quae in uiri ma|nu *sunt.*

---

1) *Ex Bg. ed.* 5. cadit *ed. mea prior.* 2) *Supplementum nunc ad Sched. accuratius accommodavi.* 3) *Ex his edd. tantum praestant* fecer*it et* Maximi et Tuberonis. *In restitutione ad sensum licet etiam ad ductus Sched. facta maxime rationem habui Tacit. A.* 4, 16. *ad a.* 24, *cuius coss. fuerunt C. Asinius Pollio et C. Antistius Vetus. De re, an ita salvis religionibus lege caveri posset, iam Augusti aetate videtur tractatum esse (cf. Tacit. l. c. Suet. Oct.* 31. *Dio* 54, *ult.) et tum ICtis Cornelio Maximo et Tuberoni (L.* 2. §§. 45. 46. *D. de orig. iur.* 1, 2. *L.* 16. §. 1. *D. de instr. leg.* 33, 7) *ea sententia placuisse, ex qua Tiberii demum aetate lex lata est. Lachmanno de SCto ex auctoritate coss. a.* 743. *Pauli Fabii Maximi et Q. Aelii Tuberonis facto cogitanti multa adversantur, in quibus praeter Taciti auctoritatem etiam hoc, quod illi consules inverso ordine fuerunt.* 4) *Similiter restitui.*

---

§. 135. *Cf.* §. 9. *I. ib. supra* §§. 132. 89. §. 135a. *Cf.* §§. 132. 134. §. 136. quamuis] *Cf.* §§. 111. 114. 115b.

137. '*Feminae, quae in manu sunt, similiter eo iure liberantur atque filiae, quae in potestate sunt, uelut morte eius, cuius in ma|nu sunt, siue ei* aqua *et igni* inter*dictum fue*|rit. **137ª.** *Sed et*[1] *remancipatio*ne desinunt in manu esse, [13
et si ex | ea mancipatione manumissa*e* fuerint, su*i iuris* ef|fici*untur.* [2]*et ea quidem,* quae *fiduciae causa cum extraneo coemp|tionem fecerit,* cogere coempti|onatorem *potest,* ut s*e* rem*ancip*et, cui ipsa uelit; a*t uirum, cuius in manu* est,
39. nihil*o* magis potest *c*ogere, | quam et filia patrem. se*d* filia quidem nullo modo patrem potest cogere, etiam si adoptiua sit: haec autem (*uirum*) repudio misso proinde compellere potest, atque si ei nunquum nupta fuisset.

138. I*i*, qui in causa 'mancipii[3] sunt, quia seruorum loco habentur, uindicta, censu, testamento manumissi sui iuris fiunt. **139.** Nec tamen in hoc casu lex Aelia Sentia locum habet: itaque nihil requirimus, cuius aetatis sit is, qui manumittit et qui manumittitur; ac ne illu*d* quidem, an patronum creditoremue manumissor habeat; ac ne numerus quidem leg*e* Fufia Caninia[4] finitus in his personis locum habet. **140.** Quin etiam inuito quoque eo, cuius in mancipio sunt, censu libertatem consequi possunt, excepto eo, quem pater ea lege mancipio dedit, ut sibi remancipetur; nam quodammodo tunc pater potestatem propriam reseruare si*b*i uidetur eo ipso, quo*d* mancipio recipit. ac ne is quidem dicitur inuito eo, cuius in mancipio est, censu libertatem consequi, quem pater ex noxali causa

---

[1]) *Sententiam probabilem deperditorum vv.* 16—18. *restitui pro spatii modo et in v.* 18. *ad Sched. ductus* (aq̀ *scriptum fuisse posui*). *Item novum §i signum* (137ª) *feci.* [2]) *Similiter v.* 21—23. *partemque v.* 24. *restitui, sed nunc ex V*st. [3]) *Sic geminata littera* i *haec vox h. l., ubi res non spectat, in C. legitur, ut interdum aliae multae similes* (*velut* spurii filii 1, 64. 2, 159. bestiis 1, 13. 14. peculii 4, 74ª. iudicii 4, 133. uadimonii 4, 185) *non* mancipi, *dum in* rebus mancipi *vel* nec mancipi *ubique tantum haec forma, quamvis et ipsa a* mancipium *oriunda invenitur. Quare etiam in edendo hoc discrimen retinendum putavi.* [4]) legis Fuf. Can. *etiam V*st.

---

§. 137. *Cf.* §§. 127. 128. §. 137ª. *Cf. Fest. v. Remancipatam p.* 277. *supra* §§. 118. 118ª. §. 9. *I. quibus mod. ius pot. solv.* (1, 12). §. 138. *Cf.* 1, 123. 2, 160. 3, 114. §. 139. *Cf.* §§. 38. 18. 42. 47. §. 140. *Cf.* 4, 75. 79. *Collat.* 2, 3. *L.* 3. §. 4. *D. de hom. lib. exh.* (43, 24).

mancipio dedit, uelut quod furti eius nomine damnatus est, et
*e*um mancipio actori dedit: nam hunc actor pro pecunia habet.
141. In summa admonendi sumus, aduersus eos, quos in man-
cipio habemus, nihil nobis | contumeliose facere licere; alioquin 40.
6] 'iniuriarum *actione*[1] tene*b*imur. ac ne diu quidem in eo iure
detinentur homines, set plerumque hoc fit dicis gratia 'modo[2]
uno *m*omento; nisi scilicet ex noxali causa 'mancip*io* *d*entur.[3]

142. Transeamus nunc ad aliam diuisionem. nam ex his per-
sonis, quae neque in potestate neque in manu neque in mancipio
sunt, quaedam uel in tutela sunt uel in curatione, quaedam neutro
iure tenentur. uideamus igitur, quae in tutela, 'quae[4] in curatione
sint: ita enim intelleg*e*mus ceter*as* personas, quae neutro iure
tenentur. **143.** Ac prius dispiciamus de his, quae in tutela sunt.

144. Permissum est itaque parentibus, liberis, quos in
potestate sua habent, testamen(*to tu*)tores dare: masculini qui-
dem sexus 'inpuberibus, (*feminini uero inpuberibus puberi-
bus*)que, ue*l* cum nu*p*tae sint.[5] ueteres enim uoluerunt femi-
nas, etiamsi perfectae aetatis sint, propter animi leuitatem
in tutela esse. **145.** Itaque si quis filio filiaeque testamento
tutorem dederit, et ambo ad pubertatem peruenerint, filius
quidem desinit habere tutorem, filia uero nihilominus in tutela
permanet: tantum enim ex lege Iulia et Papia Pop*pa*ea iure
liberorum a tutela liberantur feminae. loquimur autem | ex- 41.
ceptis uirginibus Vestalibus, quas etiam ('*tutela*)[6] ueteres in

---

1) iniuria rumc *V*st. *sed cum insolite dicatur* iniuriarum causa teneri, *suspicor in archetypo fuisse* iniuriar' aone. 2) *Addidi.* m *V*st. 3) *Sic nunc ed.* 5. *ex perpetuo Gaii more scripsi; nec hic* mancipio dare *et* mancipare *plane idem est.* manciparentur *C.* mancipentur *Kr. ed.* 2. 4) *Sic V*st uel *edd. prior.* 5) inpuberib.que c' nubtae sint *V*st. *Itaque praeter supplementum, de quo dubitari vix possit, unam litterulam* l *addidi.* 6) *Hoc post* sacerdotii *supplent ceterae edd. sed tum pro* etiam, *quod aperte respicit* §. 130, iam *dixisset Gaius.* liberas *simpliciter i. e. non servas, ut in Kr. ed.* 2. *nullo modo ferri potest. Cf.* 2, 112. *Omittit Kr. ed.* 2.

---

§. 141. *Cf.* §§. 115. 118a. 132. 134. 137. §§. 142. 143. = *pr. I. de tutelis* (1, 13). §. 144. *Cf. Ulp.* 11, 1. 15. *Fr. Vat.* 229. §. 3. *I. tit. cit.* (1, 13); — *infra* §. 190. 2, 240. 289. *Liv.* 34, 2. *Cic. pro Mur.* 12. *Boeth. in Cic. Top.* 4. 11. *p.* 302. 335. 342 *Bait. Isidor. Or.* 9, 7. §. 30. §. 145. *Cf.* §. 194. 3, 44. *Ulp.* 11, 14. 15. — *Plutarch. Num.* 10. *Dio* 56, 10.

honore*m* sacerdoti*i* liberas esse uoluerunt: itaque etiam leg*e* XII tabularum cautum est. **146.** Nepotibus autem neptibusque ita demum possumus test*amento* tutores dare, si post mortem nostram in patris sui potestatem[1] recasuri non sint. itaque si filius meus mortis meae tempore in potestate mea sit, nepotes, quos ex eo (*habeo*), non 'pote*ru*nt[2] ex testamento meo habere tutorem, quamuis in potestate mea fuerint; scilicet quia mortuo me in patris sui potestate futuri *su*nt. **147.** Cum [157]
tamen in compluribus aliis causis postumi pro iam natis habeantur, et in hac causa placuit, non minus postumis quam iam natis testamento tutores dari posse, si modo in ea causa sint, ut si *u*iuis nobis nasc*a*ntur, in potestate nostra fiant. hos '(*enim*)[3] etiam heredes instituere possumus, cum extraneos postumos heredes instituere permissum non 'sit. **148.** (*Vxori*), quae[4] in manu est, proinde ac filiae, item nurui, quae in fili*i* manu est, proinde ac nepti tutor dari potest. **149.** Rectissime autem tutor sic dari potest: LVCIVM TITIVM LIBERIS MEIS TVTOREM 'DO (*uel*) *VXORI* (*MEAE*) TVTOREM DO.[5] sed et si ita scriptum sit: LIBERIS MEIS uel VXORI MEAE TITIVS TVTOR ESTO, recte datus intellegitur. **150.** In persona
42. tamen | uxoris, quae in manu est, rece*p*ta est etiam tutoris optio, id est, ut liceat ei permittere, quem uelit ipsa, tutorem sibi optare, hoc modo: TITIAE VXORI MEAE TVTORIS OPTIONEM DO. quo casu licet uxori '(*tutorem optare*)[6] uel in

---

1) iure *inserunt C. edd. Vid.* '*Gaius*' *p.* 28. 2) potesint *C.* poterint *ed. Bg.* 3) *Addidi.* 4) sint quae *etiam V*st. *An ex* sit uc quae? *vid. sequ. not.* 5) dolic.tut do *V*st. *errore puta inde nato, quod nota antiquior* uc = uxor (*cf. Putsch. p.* 1538), *cuius vestigia in* 1, 148. *et aliquoties in Ulpiani fragmentis* (*cf. Fleckeisen N. Jahrb. f. Philol. LXXV p.* 373) *comparent quaeque in archetypo adhibita fuisse videtur, librario incognita erat.* DO LEGO aut DO *ed. mea* 3. DO *ed. Stud.* 6) *Ita Lachm. ed.* (*Fefellit librarium similitudo litterarum* -t ux-ori *et* tut. opt-are.) (*eligere tutorem*) *ed. Bg.* (*ita testari, ut tutorem optare liceat*) *auctore Mommseno ed. Stud.; perperam quantum video, et contra Gaii mentem, ex qua non testatoris est, sed mulieris, data optione* (*sive*

---

§. 146. = §. 3. *I. tit. cit.* §. 147. = §. 4. *I. ib.* — *Cf.* 2, 130. 242. §. 148. *Cf.* §. 114. 2, 159. §. 149. *Cf.* 2, 280. 193. *Fr. Vat.* 229. §§. 150—153. *Cf. Liv.* 39, 19. *Plaut. Truc.* 4, 4. *v.* 6. *Lex Flav. Salp.* 22.

omnes res uel in unam forte aut duas. **151.** Ceterum aut plena optio datur aut angusta. **152.** Plena ita dari solet, ut proxime supra diximus. angusta ita dari solet: TITIAE VXORI MEAE 'TVTOR*IS* OPTIONEM DVMTAXAT[1] SEMEL DO, aut DVMTAXAT BIS DO. **153.** Quae optiones plurimum inter se differ*u*nt; nam quae plenam optionem habet, potest semel et bis et ter et saepius tutorem optare: quae uero angus*tam* habet optionem, si dumtaxat semel data est optio, amplius quam semel optare non potest; si tantum bis, amplius quam bis optandi facultatem non habet. **154.** Vocantur autem hi, qui nominatim testamento tutores dantur, datiui, qui ex optione sumuntur, optiui.

155. Quibus testamento quidem tutor datus non sit, iis ex
38] lege XII '(*tabularum*)[2] agnati sunt tutores, qui uocantur legitimi. **156.** Sunt autem agnati per uirilis sexus personas cognatione iuncti, quasi a patre cognati, ueluti frater eodem patre natus, fratris filius neposue ex eo, item patru*u*s et patrui | filius et nepos ex eo. at hi, qui per feminini sexus per- 43.
sonas cognatione coniunguntur, non sunt agnati, sed alias t. s.
naturali iure cognati. itaque inter auunculum et sororis filium non agnatio est, sed cognatio. item amitae, materterae filius non est mihi agnatus, set cognatus, et inuicem 'scilicet[3] ego illi eodem iure coniungor, quia qui nascuntur, patris non matris familiam se*qu*untur. **157.** Sed olim quidem, quantum ad legem XII tabularum attinet, etiam feminae agnatos habebant tutores. se*d* postea lex Claud*i*a lata est, quae quod ad feminas attinet, tutelas (*illas*) sustulit: itaque masculus quidem in-

---

plena sive angusta, quod discrimen Gaius hic nondum spectat) statuere, utrum tutorem generalem an in singulas quasdam res sive plures optare velit. Ut nos, ed. Kr. 2. [1]) dumtaxat tutoris optionem *C. et Bg. ed.* 5. *divellendo v.* duntaxat *a suo verbo ita ut poetis tantum licet; nec aliud docet Hand. ad Tursellin.* II. *p.* 339. [2]) *Monente Pöschm. supplevi. Cf.* 1, 132. [3]) scilicet si *C.* (*pro* si *potius* sic *V*st, *ut manifestius appareat, notatum verbum* scilicet *librario fraudi fuisse*) *unde Pöschm. cj.:* et inuicem. scilicet etsi ego illi (*agnatus sum, non tamen filio illius*) eodem iure *etc. collato Theoph.* I. 15. §. 1.

---

§. 154. *Cf. Ulp.* 11, 14. §. 155. = *pr. I. de leg. agn. tut.* (1, 15). *Cf. Ulp.* 11, 3. §. 156. = §. 1. *I. ib. L.* 7. *D. de leg. tut.* (26, 4). *Cf. Ulp.* 11, 4. *Isidor. Or.* 9, 6. §§. 1. 2. §. 157. *Cf.* §. 171. *Ulp.* 11, 8. *L.* 2. *Th. C. de tut. et cur. cr.* (3, 17). *L.* 3. *C. de leg. tut.* (5, 30).

pubes fratrem pu*b*erem aut patru*um* habet tutorem; femina uero talem habere tutorem non potest. **158.** Set agnationis quidem ius capitis diminutione perimitur cognationis uero ius eo modo non commutatur; quia ciuilis ratio ciuilia qu*i*dem iura corrumpere potest, naturalia uero non potest. **159.** Est autem *c*apitis diminutio prioris '*status*[1] permutatio: eaque tribus modis accidit: nam aut maxima est *c*apitis dimi*nutio*, aut minor, quam quidam mediam uocant, aut minima. **160.** Maxima est capitis diminutio, cum aliquis simul et ciuitatem et libertatem amittit;
44. 'quae accidit incensis, qui ex forma censua|li uenir*e* iu*b*entur:
t. 8. quod ius pr*idem desuetudine abo*|lit*um est. eandem pàtiuntur dediticii* ex lege *Aeli*|*a Sentia*, qui contra eam legem in urbe Roma domicilium habuerint; item feminae, quae ex senatus consulto[2] Claudiano ancillae fiunt eorum dominorum, quibus inuitis et denuntiantibus '*nihil*o min*us*[3] cum seruis eorum coierint. **161.** Minor siue media est *c*apitis dim*inutio*, cum ciuitas amittitur, libertas retinetur; quod accidit ei, cui aqua et igni interdictum

---

[1]) capitis *C. dubitari potest, num per errorem; sed cf. infra loc. parall.* [2]) *Haec omnia fere debentur V*[st]*, nisi quod oblitteratorum probabilem sensum supplementis significavi. nec dubitavi, alterum exemplum similiter ac tertium ad ius lectori ex superioribus iam cognitum ideoque minus accurate hic descriptum spectare, puta ad dediticios ex lege Aelia Sentia vendendos* (1, 27), *quos quamquam cives nullius civitatis sint* (*Ulp.* 20, 15), *verumtamen iuri civili Rom. subiecti* (3, 74), *maximam capitis deminutionem pati negari non potest. Nam de lege Iunia vel Papia* (*Cic. de off.* 3, 47) *vel de aerariis vel de his, qui in Caeritum tabulas referebantur, cogitari non posse, non est quod disputemus. Ceterum apparet, Gaium praeter ius antiquum iam abolitum, cui unum exemplum sufficiebat* (*cf.* 1, 131), *ex eo iure, quod in usu est, duo exempla referre voluisse, unum, quo, ut antea, publici, alterum, quo novo iure privati commodi causa maxima cap. deminutio accidebat. De lege Aelia Sentia h. l. agi recte etiam Momms. contra Krüg. censuit, quanquam in resarcienda oratione nec cautus nec felix. Cf. ad* 1, 27 *notata.* [3]) dominis *C. ut glossema omittit ed. Stud. sed sigla fraudi fuit.*

---

§. 158. = §. 3. *I. de leg. agn. tut.* (1, 15). *Cf. infra* 3, 27. 51. *Ulp.* 11, 9. — *L.* 8. *D. de cap. min.* (4, 5). *L.* 8. *D. de reg. iur.* (50, 17). §. 159. = *pr. I. de cap. dimin.* (1, 16). *Cf. L.* 1. *D. eod.* (4, 5). *Boeth. ad Cic. Top.* 4, 18. *p.* 302. *Bait. Ulp.* 11, 16. §. 160. *Cf.* §. 1. *I. eod. Ulp.* 11, 11. *supra* §§. 27. 84. 91. §. 161. = §. 2. *I. eod. Cf. Ulp.* 11, 12. *supra* §. 128.

fuerit. **162.** Minima est *c*apitis diminutio, cum et ciuitas et libertas retinetur, sed status hominis commutatur; quod accidit in his, qui adoptantur, item in his, quae coemptionem faciunt, et in his, qu*i* mancipio dantur quique ex mancipatione manumittuntur; adeo quidem, ut quotiens quisque mancipetur, '(*aut ut remancipetur*) aut ut[1] manumittatur, totiens capite diminuatur. **163.** Nec solum maior*ibus* (*capitis*)[2] diminutionibus ius adgn*a*tionis corrumpitur, set etiam minima; et ideo si ex duobu*s* liberis alterum pater emancipauerit, post obitu*m* eius neuter alteri agnationis iure tutor esse poterit. **164.** Cum autem ad agnatos tutela pertineat, non simul ad omnes per-

140] tinet, set ad eos tantum, qui proximo gradu sunt.[3] |

[4] ——— vv. 16. ——— 45.

165. Ex eadem lege duodecim tabularum libertarum et inpuberum libertorum tutela ad patronos liberosque eorum pertinet; quae et ipsa tutela legitima uocatur, no*n quia nominatim* ea lege de hac tutela ca*uetur*, *sed* quia proinde accepta t. s.

---

1) aut (*ut tamen media littera etiam* e *vel* d *potuerit esse*) *V*st. at*que ex Lachm. cj. ed. mea* 3. *Alii:* ac. *Cave vero legas:* aut; *nam ut servus et qui in servili condicione est, caput in familia non habet* (§. 4. *I. h. t.*); *quare quod nunc supplevi, ipsa iuris ratio postulat.* 2) maiore *C.* maior*ibus edd.* 3) *Reliquus versus litteris vacuus est, ut quae in Instit. sequuntur: 'vel si* (*plures*) *eiusdem gradus sint, ad omnes' Gaiana non esse statuendum sit. Idque eo confirmatur, quod in nullo tutorum genere Gaius animadvertit, etiam plures personas tutelam nancisci posse.* 4) *In hac pagina, ex qua usque ad v.* 17. *etiam Studemundo pauca tantum verba vel litteras, velut v.* 5. urbe *v.* 6. serenim *v.* 8. in urbe Roma *v.* 9. itaque ut seru . . . . est *expiscari licuit, recte Hollw. statuit, primum locum tenuisse de legitima gentilium tutela disputationem et curiosam quidem, ad quam lector remittitur* 3, 17. *Ex ipsis vero illis reliquiis conicere licet, initiis imperii lege aliqua fortasse Iulia Augusti ius gentilitium quoad legitimas hereditates et tutelas cum ad quasdam nobilium familias fortasse ex urbe Roma oriundas, tum ad manumissos ab iis in urbe servos eorumque progeniem restrictum esse: quod et ipsum ius mox aboleverit.*

---

§. 162. = §. 3. *I. eod. Ulp.* 11, 13. *L.* 3. §. 1. *D. de cap. min.* (4, 5). *Boeth. ad Cic. Top.* 4, 18. *p.* 302 *Bait.* §. 163. *Cf. Ulp.* 11, 9. §. 3. *I. de leg. agn. tut.* (1, 15). §. 164. = §. 7. *I. de cap. dem.* (1, 16). *L.* 9. *D. de leg. tut.* (26, 4). §. 165. = *Tit. I. de legit. patr. tut.* (1, 17). *Cf. Ulp.* 11, 3.

est per interpretationem, atque si uerbis legis *introducta*[1] esset: eo enim ipso, *quod hereditat*es libertorum libertarumque, si | intestati dec*essissent*, iusserat lex ad patronos li-
46. t. s. berosue eorum pertinere, crediderunt ueteres, uoluisse legem etiam tutelas ad eos pertinere, quia et agnatos, quos ad hereditatem uocauit, eosdem et tutores esse iusserat.

[De fiduciaria *tutela.*] **166.** Exemplo patronorum re*cep*ta est[2] *et alia tutela, quae et ipsa legitima uocatur. nam si quis filium aut filiam, nepotem aut neptem ex filio et deinceps inpuberes, filiamue vel neptem ex filio et deinceps et iam puberes alteri ea lege mancipio dedit, ut sibi remanciparentur, remancipatosque manumisit, legitimus eorum tutor erit.* **166ª.** (*Sed*) sunt et aliae tutelae, quae fiduciar*i*ae uocantur, id est, quae ideo nobis competunt, quia liberum caput mancipatum nobis uel a parente uel a coemptionatore manumiserimus.[3] **167.** Set Latinarum et Latin*orum* impube- [141]
r*um tute*la non omnimodo ad manumissores libertorum eorum[4] pertinet, sed ad eos, quorum ante manumissionem ex iure Quiritium (*fuerunt: unde si ancilla ex iure Quiritium*) tua sit, in bonis mea, a me quidem solo, non etiam a te manumissa

---

1) *Sic Inst.* accepta *V*st. 2) rectae *C., cuius scriptor gravissime h. l. peccavit et dupliciter quidem: primum quod v.* Exemplo patronorum *ad ea quae antecedunt, tanquam finem facientia* §. 165. *applicavit, deinde quod v.* rec(ep)tae (= recepta est) *pluralem suspicans, cum initio* §. 166ª sunt et aliae *etc. coniunxit, omissis intermediis, ex quibus Dorotheus tit. I. de legit. par. tut.* 1, 18. *finxit, et hic iam praefixa rubrica* de fiduciaria tutela = *tit. Iust. I.* 1, 19. *Recte igitur novissimi editores, a quibus primum hoc animadversum est, ea quae insunt tit. I.* 1, 18. *in ed. Stud. Gaio h. l. restituerunt: quorum supplementum tamen, ut Gaio conveniret, ad* 1, 172. *formatum, in quibusdam necessario correxi.* 3) *Cum Gaius de tutelis fiduciariis plurativo numero loquatur, dubitari potest, num eam quoque, quae in Inst.* 1, 19. *sola remansit, commemoraverit. Nec tamen hoc loco iniuria ei a librario facta esse videtur. Cf.* 1, 175. 4) *Ex V*st, *in quo tamen est* liberti|ineorum *sed fuerit in C.* liberto|reorum.

---

§. 166. *Cf. Tit. I. de leg. parent. tut.* (1, 18). *infra* 1, 172. 175. §. 166ª. = *Tit. I. de fiduc. tutela* (1, 18); *cf.* §§. 115. 172. 175. 195ª. *Ulp.* 11, 5. §. 167. *Cf. Ulp.* 11, 19. *supra* §. 35. 3, 56. — *L. Flav. Salp.* 23.

La*tin*a fieri potest, et bona eius ad me pertinen*t*, sed eius *tu*tela tibi competit: nam ita lege Iunia cauetur: itaque si ab eo, cuius et in bonis et ex iure Quiritium ancilla fuerit, facta sit Latina, ad eundem et bona et tutela 'pertine*nt*.[1]

168. Agnatis et patronis et liberorum capitum manumissoribus permissum est feminarum tutelam alii in iure cedere; pupillorum autem tutelam non est permissum cedere, quia
non uidetur 'one|rosa,[2] cum tempore pubertatis finiatur. **169.** 47.
Is autem, cui ceditur tutela, cessicius *tu*tor uocatur. **170.** Quo mortuo aut *c*apite diminuto reuertitur ad eum tutorem tutela, qui cessit; ipse quoque, qui cessit, si mortu*u*s aut *c*apite diminutus sit, a cessic*i*o tutela discedit et reuertitur ad eum, qui post eum, qui cesserat, secundum gradum in ea tutela habueri*t*. **171.** Set quantum ad agnatos pertinet, nihil hoc tempore de cessicia tutela qu*a*eritur, cum agnatorum tutelae in feminis lege Claudia sublatae sint. **172.** Sed fiduciarios quoque (*tutores*) quidam putauerunt cedendae tutelae ius non habere, cum ipsi se oneri subiecerint. quod etsi placeat, in parente tamen, qui filiam neptemue aut proneptem alteri ea lege mancipio dedit, ut sibi remanciparetur, remancipatamque manumisit, idem dici non debet, cum is et legitimus tutor habeatur, et non minus huic quam patronis honor praestandus '*sit*.[3]

173. Praeterea senatus consulto mulieribus permissum est
[142] in absentis tutoris locum alium petere; quo petito prior desinit; nec interest, quam longe aberit[4] is tutor. **174.** Set excipitur, ne in absentis patroni locum liceat libert*a*e tutorem
petere. **175.** Patroni | autem loco habemus etiam parentem, 48.

---

[1]) pertinet *V*st *edd. praeter Stud.* [2]) *Ex Hollw. cj. iam V*st *firmata.* annosa *ed. Bg. Sed annosum est, quod iam habet, non quod duraturum est multos annos. De onere vero cf.* §. 172. [3]) est *C. edd.* [4]) *Mutatione non opus, si* longe *ad tempus refertur. Cf.* 2, 244.

---

§. 168. *Cf. Ulp.* 11, 6. 8. 17. *Boeth. ad Cic. Top.* 11. *p.* 342 *Bait. infra* §. 196. §§. 169. 170. *Cf. Ulp.* 11, 7. §. 171. *Cf. Ulp.* 11, 8. *supra* §. 157. §. 172. *Cf.* §§. 166. 175. *Tit. I. de legit. par. tut.* (1, 18). §§. 173. 174. *Cf. Ulp.* 11, 22. §. 175. *Cf.* §§. 166. 172. *Tit. I. de fiduc. tut.* (1, 19) *cum Theophilo. L.* 3. §. 10. *L.* 4. *D. de legit. tut.* (26, 4).

qui ex eo, quod ipse sibi remancipatam filiam neptemue aut proneptem manumisit, legitimam tutelam nanctus est. *c*uius quidem liberi fiduciarii tutoris loco numerantur; patroni autem liberi ea*n*dem tutelam adipiscuntur, quam et pater eorum habuit. **176.** S*ed* aliquando etiam in patroni absentis locum per*mitti*tur tutorem petere, ueluti ad hereditatem adeundam. **177.** Idem senatus censuit et in persona pupilli patroni filii. **178.** 'Nam e*t*[1] lege Iulia de maritandis ordinibus ei, quae in legitima tutela pupilli sit, permittitur dotis constituendae gratia a praetore urbano tutorem petere. **179.** Sane patroni filius, etiamsi inpubes 'sit, ta(*men*)[2] liber*tae* efficietur tutor, *quamquam* in nulla re auctor fieri potest, cum ipsi nihil permissum sit sine tutoris auctoritate agere. **180.** Item si qua in tutela legitima furiosi aut[3] muti sit, permittitur ei senatus consulto dotis constituendae gratia tutorem petere. **181.** Quibus casibus sal*u*am manere tutelam patrono patronique filio manifestum est. **182.** Praeterea senatus censuit, ut si tutor pupilli pu*pilla*eue suspectus a tutela remotus sit, siue ex iusta causa fuerit excusatus, in locum eius alius tutor detur, quo facto prior tutor amitt*i*t[4] tutelam.
49. **183.** Haec omnia similiter et Romae et in pro|uinciis obseruantur, [143]
scilicet ut[5] in prouinciis a praeside prouinciae tutor pe*ti debeat*.

184. Olim cum legis actiones in usu erant, etiam ex illa causa tutor dabatur, si inter tutorem et mulierem 'pupillum*u*e lege[6] agendum erat: nam quia ipse tutor[7] in re sua auctor esse

---

1) *Ex Hollw. cj. 'Itemque' edd.* name *V*st. *Scilicet hoc exemplum senatus* §. 177 *ante oculos habuit. Nec iustam causam video opinandi,* § 178 *post* §. 180 *collocandam esse.* 2) *Scripsi; in C. fuerit* sitt *omisso* m (*i. e.* sit tm̄); sit *edd.* 3) *Ex Lachm. cj. 'at' ed. Bg.* (sed *ed.* 5). 4) amittet *V*st. 5) et *V*st. *Ceterum supplemento ut in ed. Stud. h. l. non opus, cum Romae a praetore urbano tutorem peti Gaius ipse iam ante dixerit.* 6) pupillumqe legem *V*st. 7) *Desiderantur in fine v.* 5. *V*st *quattuor*

---

§. 176. *Cf. Ulp.* 11, 22. §. 177. *Cf. Ulp.* 11, 22. §. 178. *Cf. Ulp.* 11, 20. *L.* 61 *pr. D. de i. dot.* (23, 3). *L.* 7. *D. de tut. dat.* (26, 5). §. 179. *Cf.* §. 13. *I. de excus. tut.* (1, 25). §. 180. *Cf. Ulp.* 11, 21. *L.* 17. *D. de tutel.* (26, 1). *L.* 7. *D. cit.* §. 181. *Cf. L. Flav. Salp.* 29 *fin.* §. 182. *Cf. Ulp.* 11, 23. *L.* 11. §§. 1—3. *D. de test. tut.* (26, 2). *L* 41. §. 2. *D. fideic. lib.* (40, 5). *L.* 2. 4. *C. in quib. cas. tut.* (5, 36). §. 183. *Cf. Ulp.* 11, 20. §. 184. *Cf. Ulp.* 11, 24. *pr. I. de iis, per quos agere* (4, 10) §. 3. *I. de auct.*

non poterat, alius dabatur, quo auctore legis actio perageretur: qui dicebatur praetorius 'tut*or*,[1] quia a praetore urbano da(*ba*)tur. set post sublatas legis actiones quidam putant, hanc speciem dandi tutoris in usu esse desisse; ali*is autem*[2] placet; 'et nunc in u*s*u esse, si legitimo iudicio agatur.[3]

185. Si cui nullus omnino tutor sit, ei datur in urbe Roma ex lege Atilia a praetore u*r*bano et maiore parte tribunorum plebis, qui Atilianus tutor uocatur; in prouinciis uero a praesidibus prouinciarum (*ex*) lege Iulia et Titia. **186.** Et ideo si cui testamento tutor sub condicione aut ex die certo datus sit, quamdiu condicio aut dies pendet, tutor dari potest; item si pure datus fuerit, quamdiu nemo heres existat, tamdiu ex *ii*s
[144] legibus tutor petendus est; qui desinit *t*utor esse, posteaquam aliquis ex testamento tutor esse coeperit. **187.** Ab hostibus quoque tutore capto ex *h*is legibus tutor peti debet, qui desinit tutor esse, si is, qui captus est, in ciuitatem reuersus fuerit: nam reuersus recipit tutelam iure postlimini*i*. |

188. Ex *h*is apparet, quo*t* sint species[4] tutelarum. si uero 50.
qu*a*eramus, in quo*t* genera hae species deducantur, longa erit disputatio: nam de ea re ualde ueteres dubita*u*erunt. Nos 'quia[5] diligentius hunc tractatum exsecuti sumus et in edicti interpretatione, et in his libris, quos ex Quinto Mucio fecimus, hoc '*sol*um[6] tantisper sufficit admonuisse, quod quidam quinque genera esse dixerunt, ut Quintus Mucius; ali*i* tria, ut Seruius

fere litterae, quae cum St.do elae *esse potuisse visae sint* (*male sc. ut alias explicata nota* tut), *supplere nolui* -or qd = tutor quidem.
[1]) tutelae *V*st *male explicata nota* tut. *ut paulo post pro* a *scriptum est* aut. [2]) *Ex V*st; *pro* autem *etiam* uero *suppleri potest.* [3]) *Ex V*st *etiam legi potest* athunc *corr.* adhuc. [4]) *Ex V*st *statuere licet, librarium v.* sint *etiam post* species *scribere voluisse.* [5]) qui *C.* [6]) totum *C. omittit contra Gaii morem ed. Kr.* 2.

tut. (1, 21). legit. iudicio] *cf.* 4, 103 *seq.* §. 185. = *pr. I. de Atiliano tut.* (1, 20). *Cf. Ulp.* 11, 18 *infra* §. 195. — *Lex Flav. Salp.* 29. l. Atilia] *lata ante a.* 566. *cf. Liv.* 39, 9. l. Iulia et Titia] *incerti anni, sed duae leges fuere* (*Theoph.* 1, 20 *pr.*) *fortasse a.* 722. *Cf.* '*Gaius*' *p.* 31. 32. *Iam medio tamen septimo seculo in provinciis non habentibus tutores a praesidibus datos esse, apparet ex Diodor. fr. lib. XXXVI. Tom. X. p.* 178. *ed. Eyr.* §. 186. = §. 1. *I. ib.* §. 187. = §. 2. *I. ib.* §. 188. *Cf. Ulp.* 11, 2. *Boeth. ad Cic. Top.* §. 33. *p.* 334. 335. *Bait.*

Sulpicius; ali*i* duo, ut Labeo; ali*i* tot genera esse crediderunt, quo*t* etiam species essent.

189. Sed inpu*b*eres quidem in tutela esse, omnium ciuitatium iure contingit; quia id naturali ration*i* conueniens est, ut is, qui perfect*ae* aetatis non sit, alterius tutela regatur. nec fere ulla ci*u*itas est, in qua non licet parentibus liberis suis inpuberibus *te*stamento tutorem dare; quamuis, ut supra diximus, soli ciues Romani uideantur tantum liberos in potestate habere. **190**. Feminas uero perfectae aetatis in tutela esse, fere nulla pretiosa ratio suasisse uidetur: nam qu*a*e uulgo creditur, quia leuitate animi plerumque decipiunt*ur* et ae*qu*um erat, eas tutorum auctoritate regi, magis speciosa uidetur quam uera; mulieres enim, qu*a*e perfectae aetatis sunt, ips*ae* sibi
51. negotia tractant, et in quibusdam | causis dici*s* gratia tut*or* interponit auctoritatem suam; s*a*epe etiam inuitus auctor fieri a praetore cogitur. **191**. Unde cum tutore nullum ex tutel*a* iudicium mulieri datur: a*t* ubi pupillorum pupillarumue negotia tutores tractan*t*, *eis* post pubertatem tutel*a*e iudici*o* rationem reddunt. **192**. Sane patronorum et parentum legitimae tutelae uim aliquam habere intelleguntur eo, quod hi neque *ad* [145]
testamentum faciendum, neque ad res mancipi alienandas, neque ad obligationes suscipiendas auctores fieri coguntur, praeterquam si magna causa alienandarum rerum mancipi obligationisue[1] suscipiendae interueniat. eaque omnia ipsorum causa constituta sunt, ut quia ad eos intesta*ta*rum mortuarum hereditates pertine*nt*, neque per testamentum excludantur ab hereditate, neque alienatis pretiosioribus rebus susceptou*e*[2] aere alieno minus loc*u*ples ad eos hereditas *per*ueniat. **193**. Apu*d* peregrinos non similiter, ut apu*d* nos, in tutela sunt

[1]) quae *C.* que *edd.* [2]) qu *C.* que *edd.*

§. 189. = §. 6. *I. de Atil. tut.* (1, 20). supra] §. 55. §. 190. *Cf.* 2, 122. 1, 144 *ibiq. cit. L.* 26. *D. de tut. et cur.* (26, 5). §. 191. = §. 7. *I. de Atil. tut.* (1, 20). §. 192. *Cf. Ulp.* 11, 27. *Cic. pro Flacco* 34. §. 84. ad testam. fac.] *Cf.* 2, 112. 118. 122. 3, 43. *Ulp.* 20, 15. 29, 3. *Cic. Top.* 4. *Boeth. ib. p.* 302 *Bait.* ad res manc. al.] *Cf.* 2, 80. 47. *Fr. Vat.* 1, 45. oblig. susc.] *Cf.* 3, 108. 91. 176. 1, 176. 178. 180. *Cic. pro Caec.* 25. §. 72. *pro Flacco* 35. §. 86. *Fr. Vat.* 110. *L.* 60 *pr. D. de i. dot.* (23, 3). §. 193. *Cf. Cic. pro Flacco* 30. §. 74. *ubi legendum 'mulierculae'. Terent. Andr.* 1, 5, 60. *Demosth.*

femin*ae*; set tamen plerumque quasi in tutela sunt: u*t* ecce lex B*ithy*norum, si qui*d* mulier *contra*hat, maritum auctorem esse iu*b*et aut filiu*m* eius puberem.

194. Tutela autem liberantur ingenuae quidem trium (*liberorum iure*, *libertinae* '*uero quattuor*, *si*[1] *in patroni*) liberorumue eius legitima 'tut*ela* sint;[2] nam[3] ceterae, quae alterius generis tutores habent, uelut Atilianos aut fiduciarios, etiam trium liberorum | iure tutela liberantur. **195.** Potest 52.
autem pluribus modis '*l*iber*ta tutorem*[4] alterius generis habere, ueluti si a femina manumissa sit; tunc enim e lege Atilia petere debet tutorem, uel in prouincia *e lege* (*Iulia et*) Titia: nam in patronae tutela esse non potest. **195ᵃ.** Item si (*sit a*) masculo manumissa, et auctore eo coemptionem fecerit, deinde remancipata et manumissa sit, patronum quidem habere
[146] tutorem desinit, incipit autem habere eum tutorem, a quo manumissa est, 'qui fiduciarius dicitur[5]. **195ᵇ.** Item si patron*us eiusue filius* in adoptionem se dedit, debet liberta *e lege Atilia uel Iulia et* Titia tutorem s(*ibi*)[6] petere. **195ᶜ.** Similiter ex *i*isdem legibus petere debet tutorem *l*ib*er*ta, si patronus decesserit nec ullum uirilis sexus liberorum in familia re*liquer*it.[7] **196.** Masculi '*autem cum*[8] puberes esse coeperint, tutela libe-

---

1) *Sic nunc Hollw. auctore scribere malui.* 2) tutum sint *V*st. 3) nam et *C; et quidem* etiam *perscribendum, sed et in C. hic alieno loco positum tanquam fugitivum ante* trium *restituendum erat; deinde vero verba* uelut Atilianos aut fiduciarios *ut pro glossemate habeantur, nulla iusta causa esse videtur.* 4) libertina *V*st *pro* liberta tut, *ut puto; nam et* §. 195ᵇ ᶜ. *et alias ubi de privato iure manumissarum quaeritur, est* liberta. 5) *Ne haec quidem verba, quamvis maiore iure suspecta videri possint, pro glossemate habeam.* 6) *Librarius V*st *antea* e lege Titia et Titia *scripsisse et postea* sibi *scribere coepisse videtur.* 7) recipit *Sched.* relinquit *edd.* 8) *Hoc verisimile Stud.do visum est.*

---

in Steph. 2. *p.* 984. *Wachsmuth Hellen. Alt. II.* 1. §. 97. §. 194. *Cf.* 1, 145. 3, 43. *Ulp.* 29, 3. *Fr. Dosith.* 17. *Plutarch. Num.* 10. *Gruter p.* 1081. *Orelli-Henzen* 6198. §. 195. *Cf.* §. 185. §. 195ᵃ. *Cf.* §§. 115. 166. §. 195ᵇ. *Cf.* §. 4. *I. quib. mod. tut. fin.* (1, 22). *Ulp.* 11, 9. §. 195ᶜ. *Cf. Liv.* 39, 9. *supra* §. 179. §. 196. *Cf.* §§. 168. 103. 189. *Ulp.* 11, 28. *pr. I. quib. mod. tut. fin.* (1, 22) *ibiq. Schrader.*

rantur: *puberem autem Sabinus* quidem, Cassius ceterique nostri praeceptores eum esse 'putant,[1] qui habitu corporis pubertatem ostendit, id est eum, qui generare potest; sed in his, qui pubescere non possunt, quales sunt spadones, eam aetatem esse spectandam, cuius aetatis puberes fiunt; sed diuersae sc*h*olae auctores annis putant pubertatem aestimandam,
53. t. s. id est, eum puberem esse existimant, *qui* | *XIIII annos expleuit.*[2] * — — — — — — — ————————
54. t. s. vv. 2—24. ———————— **197.** [3] . . . . | aetatem peruenerit, in qua res suas tueri possit, sicuti apu*d* peregrinas gentes custodiri, superius indicauimus. **198.** Ex i*i*sdem causis et in prouinciis a praesi*di*bus earum curatores dari 'uolu*i*t.[4]

---

[1]) *Librarius alteram syllabam errore bis scripsisse videtur.* [2]) *In p.* 53. *Gaius primum de pubertate Neratii Prisci sententiam* (*Ulp.* 11, 28) *addidisse, deinde ad eas personas, quae in curatione sunt* (*cf.* 1, 142. 143), *transiisse videtur, de quibus haec habet Epit.* 1, 8.: '*Peractis pupillaribus annis, quibus tutores absoluuntur, ad curatores ratio minorum incipit pertinere. Sub curatore sunt minores aetate, maiores euersores, insani. Hi, qui minores sunt, usque ad uiginti et quinque annos impletos sub curatore sunt. Qui uero euersores aut insani sunt, omni tempore uitae suae sub curatore esse iubentur, qui substantiam suam rationabiliter gubernare non possunt.*' [3]) *Gaius primum ut Ulp.* 12, 1—4. *de curatoribus, qui ex lege XII tab. vel ab ipso praetore vel ex lege Plaetoria dantur, disputasse et deinde suo more addidisse videtur, quid in hoc iure naturali ratione constitutum* (*velut furiosos curatore regi*), *quid iuris civilis sit. Civium Rom. proprium esse, quod lex Plaetoria curatores ex iustis causis minoribus XXV ann. a praetore urbano dari iussit, cum alioquin naturali rationi conveniat, ut is tantum aliorum arbitrio regatur, qui nondum ad* eam aetatem peruener*it*' *etc. De curatoribus adultis testamento datis et a praetore confirmatis Gaium egisse, ut vult ed. Stud., credibile non est. Cf.* §. 189. *Et de non iure datis sed confirmatis Gaius, si volebat, potius in tutoribus agere debuisset.* [4]) uolunt *V*[st], *quod nullo modo videtur ferri posse.* solent *Lachm. cj., ut eaedem causae spectant ad furiosos, prodigos, minores XXV ann., fortasse recte. Ut nos locum intelleximus,* voluit *pertinet ad legem Plaetoriam, quam eo tempore latam esse, quo iam provinciae in dicione Romana erant, etiam alias probabile est. Nec refragatur hic*

---

§. 197. *Cf.* §. 189. §. 198. *Cf. L.* 8. §. 3. *D. de tut. et cur. dat.* (26, 5).

199. Ne tamen et pupillorum et eorum, qui in curatione sunt, negotia a tutoribus curatoribusque consumantur aut diminuantur, curat praetor, ut et tutores (*et*) curatores eo nomine satisdent. **200.** Set hoc non est perpetuum; nam et tutores testamento dati satisdare non coguntur, qui*a* fides eorum et diligentia ab ipso testatore probata est; et curatores, a*d* quos non e lege curat*i*o pertinet, se*d* (*qui*) uel a consule uel a praetore uel a praeside prouinciae *dan*tur, plerumque non coguntur satisdare, scili*c*et quia satis 'hon*esti*[1] *elec*t*i* *s*unt.[2]

---

locus, sed confirmat, Gaium haec Antonino Pio imperante scripsisse. Marcus enim demum constituit, ut etiam non redditis causis minores curatores acciperent. Capitol. Marc. 16. [1]) *Ex V*st. [2]) *Reliqua paginae pars a scriptura vacua est.*

---

§. 199. 200. = *pr. I. de tut.* (1, 24). a consule] *Cf. Suet. Clau.* 23. *Plin. ep.* 9, 13. *Capitol. Marc.* 10. §. 8. *I. de Atil. tut.* (1, 20).

55. s. t. 1. *Superiore commentario de iure personarum* exposuimus; modo uideamus de rebus: qu*a*e uel in nostro patrimonio sunt, uel extra nostrum patrimonium ha*b*entur.

2. Summa itaque rerum diuisio in duos articulos diducitur: nam aliae sunt diuini iuris, aliae humani. **3.** Diuini iuris sunt ueluti res sacrae et religiosae. **4.** Sacr*a*e sunt, qu*a*e Diis superis consecratae sunt; religiosae, quae *Diis* Manibus relictae sunt. **5.** Sed sacrum quidem hoc solum existimatur, quod *ex* auctoritate populi Romani consecratum est, ueluti lege de ea re lata aut senatus consulto facto. **6.** Religiosum uero nostra uoluntate facimus mortuum inferentes in locum nostrum, si modo eius mortui funus a*d* nos pertineat. **7.** Set in prouinciali solo placet plerisque solum religiosum non fieri, quia in eo solo dominium populi Romani est uel Caesaris, nos autem possessionem tantum uel usumfructum habere uidemur; utique tamen, etiamsi non sit religiosus, pro rel*ig*ioso ha*b*etur: item quod in prouinci*is* non ex auctoritate populi Romani consecratum est, proprie sacrum non est, *a*t [149] tamen[1] pro sacro habetur. **8.** Sanctae quoque res, uelut

---

1) estim *Bluhm. Malui nunc statuere, in his litteram* s *pro* a *scriptam vel lectam esse. Ceterum* in prouinciis *noli cum Momms. et ed. Stud. pro glossemate habere novamque hic* §. 7ª. *ponere. Cf.* §. 8. *I. de rer. div.* (2, 1) *ibique Schrader.*

---

§. 1. = *pr. I. de rer. divis.* (2, 1). §. 2. 3. = *L.* 1. *pr. D. de rer. divis.* (1, 8). §. 4. *Cf.* §. 7. *I. de rer. div.* (2, 1). §. 5. *Cf.* §. 8. *I. ib. L.* 9 *pr.* §§. 1. 2. *D. eod.* (1, 8). *L. ult. D. ut in poss. leg.* (36, 4). *Cic. de harusp. resp.* 6. *ad Attic.* 4, 2. §. 3. *Fest. v. Sacratae leges. Sacer mons p.* 318. §. 6. *Cf.* §. 9. *I. de rer. div.* (2, 1). §. 7. *Cf.* 1, 6. 2, 21. 46. *Frontin. de controv. agr. p.* 36. 63. *Lachm. Plin. ep.* 10, 62 (59). *Theophil.* 2, 1. §. 40. §. 8. = *L.* 1 *pr. D. de rer. div.* (1, 8). §. 10. *I. eod.* (2, 1).

muri et portae, quodammodo diuini iuris *sunt*. **9.** Quod autem *di*uini iuri*s* est, id nullius in bonis est: id uero, quod humani | [1]*iuris est, plerumque alicuius in bonis est; potest* 56.
autem et nullius in bonis esse: nam res hereditariae, ante- t. s.
quam aliquis heres existat, nullius in bonis sunt. ———— vv. fere 8 ———— *ne* domino. **10.** Hae autem (*res*), quae humani iuris sunt, *aut pu*blic*ae* sunt aut priuatae. **11.** Quae publicae sunt, null*ius u*identur in bonis esse; ipsius enim uniuersitatis *esse* cre*d*untur. priuatae sunt, quae singuloru*m* 'hominum[2] *sunt.*

12. Quaedam praeterea res corporales sunt, quaedam incorporales. **13.** (*Corporales*) hae (*sunt*), quae tangi possunt, uelut fundus, homo, uestis, aurum, argentum et denique aliae res in*nu*mera*b*iles. **14.** Incorporal*es sunt*, qu*ae* tangi non possunt, qualia sunt ea, quae '(*in*)[3] iure consistunt, sicut hereditas, ususfructus, obligationes quoquo modo contractae. nec ad rem per(*tinet, quod in hereditate res corporales con*)-

---

[1]) *Abhinc* §§. 9—14. *restitutae sunt ex L.* 1. *D. de rer. div.* (1, 8) *et tit. I. de reb. corp.* (2, 2). *Apparet vero idque ex V*st. *apertius factum est, ea quae initio p.* 56. *restituta sunt ex Inst. et Dig., non sufficere ad explendos undecim priores versus huius pag.* (*nam a v.* 12, *cuius initium est* ne domino, *incipiunt supplementa Studemundiana*). *Itaque Iustiniani prudentes versus fere octo reciderunt, idque, ut verba illa* ne domino *argumento sunt eo, quem indicavi loco. Quod confirmatur Epit.* 2, 1. 1. *his quae distinxi verbis: 'Sed et res hereditariae, antequam aliquis heres existat, id est* (*aut?*) *quando dubitatur, utrum scriptus an legitimus heres succedere debeat, in nullius bonis esse videntur'. Ea enim quamvis inepte adhibita nonnisi ex Gaio sumta esse possunt. Itaque suspicor, hanc fere eius sententiam periisse: 'Sed etiam exstante suo et necessario herede, uelut filio, qui alioquin statim cum moritur pater, heres ac dominus est, si tamen incertum sit, utrum ex testamento scriptus an intestato legitimus heres sit, uelut quod postumus suus heres testamento praeteritus exspectatur, quo nato scilicet testamentum rumpitur, res hereditariae interea sunt* sine domino'. *Cf. L.* 84. *D. de acquir. hered.* (29, 2). [2]) *Ex Suppl. St. p. XXVII.* [3]) *Ex Inst. addidi. Omittit ed. Kr.* 2.

---

§. 9. *Cf.* §. 7. *I. eod.* §§. 10. 11. *Cf. L.* 1 *pr. L.* 2. §. 1. *D. de interd.* (43, 1). *L.* 15. *D. de verb. sign.* (50, 16). *L.* 6. §. 1. *D. de rer. div.* (1, 8). §§. 12—14. = *Tit. I. de reb. corp.* (2, 2).

'dolo malo[1] fecerit; qua de *causa* (*si*) res ei subrepta fuerit, 'quia restituendae eius[2] 'no*mine actio*ne[3] depositi non *tene*tur, nec ob id eius interest, rem saluam esse furti itaque[4] agere non potest, *s*et ea actio domino co*n*petit.

208. In summa sciendum est, qua*e*situm esse, an impubes rem alienam *am*ouendo furtum faciat. plerisque placet, quia furtum ex ad*f*ectu consistit, ita demum obligari eo crimine impuberem, si proximus pubertati sit et ob id intellegat, se delinquere.

209. Qui res alienas rapit, tenetur etiam furti: quis enim magis alienam rem inuito domino *con*trec*t*at, quam 'qui ui[5] rapit? ita*que*[6] rect(*e dict*)um est, eum improbum furem esse; set et propriam actionem eius *del*icti nom*i*ne praetor introduxit, [258]
quae appellatur ui *b*onorum raptorum, et est intra annum quadrupli,[7] post annum simpli: quae actio utilis est, etsi quis unam rem, licet minimam, rapuerit.

210. Damni iniuriae actio constituitur per legem Aquiliam, cuius primo capite cautum est, (*ut*) si quis hominem
183. alienum | '(*ali*)e*n*amue[8] quadrupedem, qua*e p*ecudum numero sit, iniuria occiderit, quanti ea res in eo anno plurimi fu*er*it, tantum *'aes*[9] domino dare damnetur. **211.** 'Iniuria[10] autem

---

1) *Sic etiam Inst.* dolo *edd. Sed* malo *per* m *notatum aberravit in superiorem versum, ubi inde factum* praestatum *pro* praestat. 2) *Sic recte Inst.* quae restituenda est eius *C.* (*ex errore notae* qa *et* e *male pro nota sumto*) *edd.* 3) nomine *edd. item Inst.* nomninoe *C. scilicet pro* nomine aone. *Cf.* '*Gaius*' *p.* 103. 4) *Sic C., ut apodosis iam a* nec ob id *coeperit et hinc nova periodus incipiat. quod ferri potest* (nec = *etiam non*) *adeoque* §. 208. *magis convenit. Omittunt* itaque *Instit. et edd.* 5) *Ex Inst. et Bg. cj.* qui (*notata* q) *C. edd.* 6) *Secundum V*st *possis opinari, post litteras* it *male repetitas legendum esse;* a(ut) n(on) | recte dictum est, eum improbum furem esse? 7) *Ita Inst.* actio *addunt C. edd.* [actio] *ed. Stud.* 8) *Ex Inst. et L.* 2 *pr. h. t. emendavi.* eamue (*initio paginae*) *C. edd. Sed ali*enamue *edd. Bg.* 5, *et Stud.* 9) *Alieno loco ex margine puta repositum in eodem versu ante* iniuria *C. habet* is, *Inst. ignoratum, unde* aes (es) *restitutum huc revocavi. Cf. L.* 2 *pr. cit.* 10) Is iniuria *C. edd. Cf. not.* 9.

---

§. 208. = §. 18. *I. ib. Cf. L.* 111 *pr. D. de reg. iur.* (50, 17). §. 209. = *pr. I. de vi bon. rapt.* (4, 2). *Cf. L.* 2. §§. 10. 12. *D. eod.* (47, 8). §. 210. = *pr. I. de l. Aquil.* (4, 3). §. 211. *Cf.*

occidere intellegitur, cuius dolo aut culpa id acciderit, nec ulla alia lege damnum, quod sine iniuria datur repraehen-di*tur*; itaque inpunitus est, qui sine culpa et dolo malo casu quodam damnum committit. **212.** Nec (*tamen*) solum corpus in actione huius legis aestimatur; sed 'sane *si* (*ueluti*)[1] seruo occiso plus dominus capiat damni quam pretium serui *sit*, id quoque aestimatur, uelut si seruus meus ab aliquo heres institutus antequam iussu meo hereditatem cerneret, occis*us* fuerit: non enim tantum ipsius pretium aestimatur, sed et hereditatis amissae quantitas. item si ex gemellis uel ex comoedis uel ex sy*m*p*h*oniacis unus occisus fuerit, non solum occisi fit *a*esti-matio, sed eo amplius '(id)[2] quo*que* conputatur, quod ceteri, qui supersunt, depretiati sunt. idem iuris est etiam si ex pari mularum unam uel etiam ex 'quadrigis equorum[3] unum occi-derit. **213.** Cuius autem seruus occisus est, is liberum arbi-trium habet uel capitali crimine reum facere eum, qui occi-derit, uel hac lege damnum persequi. **214.** Quod autem
[259] adi*e*ctum est in hac lege, 'quanti in eo anno plurimi ea res fuerit,' illu*d* efficit, si clodum puta aut luscum seruum occi-derit, qui *i*n eo anno integer fu*e*rit, '(*ut non quanti clodus aut luscus, sed quanti integer fuerit,*)[4] aestimatio fiat; quo fit, ut quis plus in*ter*dum *con*sequatur quam ei damnum |
datum est. 184.

215. Capite secundo '(*aduersus*)[5] adstipulatorem, qui pecuniam in fraudem stipulatoris acceptam fecerit, quanti ea

---

[1]) *Hoc nunc malui, quam* 'si alieno', *quod scripseram* '*Gaius*' *p.* 104. sanei *C.* sane *si ed. Bg. et Kr.* 2. *Sed* sane *suam vim* (freilich, allerdings) *h. l. non habet, nisi et antea* '*tamen*' *suppleveris, quod nunc feci. Certe v.* '*veluti*' *exemplum notante careri non potest, quod librarius ob sequens* uelut *omittendum esse putavit.* [2]) *Ex Inst.* [3]) quadrigis aequorum *C.* quadriga equorum *ed. Bg.* [4]) '*ut non quanti mortis tempore, sed quanti in eo anno plurimi fuerit*' *ed. Bg. Similia ed. Stud.* [5]) *Ex Pöschm. cj. scripsi* (*omissum sc.* adū. *ante* adst.) (*in*) *edd. et mea* 1.

---

§§. 2. 3. 14. *I. ib. Collat.* 7, 3. §§. 1. 4. *Cic. pro Tull.* 11. *L.* 23 *fin. D. de reg. iur.* (50, 17). §. 212. *Cf.* § 10. *I. h. t.* (4, 3). *L.* 22. §. 1. *D. eod.* (9, 2). §. 213. *Cf.* §. 11. *I. ib.; lib. meum* '*Gaius*' *p.* 104. §. 214. *Cf.* §. 9. *I. ib.* §. 19. *I. de act.* (4, 6) *et supra* §. 210. *infra* §. 218. §. 215. *Cf.* §. 12. *I. h. t.* (4, 3). *L.* 27. §. 4. *D. eod.* (9, 2). *supra* §. 110 *seq.* '*Gaius*' *p.* 107.

res est, ta*n*ti actio constituitur. **216.** 'Qua[1] et ipsa parte legis damni nomine actionem introduci manifestum est; sed id caueri non fuit necessarium, cum actio mandati ad eam rem sufficeret; nisi quod ea lege aduersus infitiantem in duplum agitur.

217. Capite tertio de omni cetero damno cauetur: itaque si quis seruum uel eam quadrupedem, qu*ae* (*pecudum numero est*, *uulnerauerit*, *siue eam quadrupedem*, *quae*) pecudum numero *non* est, uelut canem, aut feram *b*estiam, uel*ut* ursum, leonem, uulnerauerit uel occiderit, 'hoc[2] capite actio constituitur: in ceteris quoque animalibus, item in omnibus rebus, qua*e* anima carent, damnum iniuria datum hac parte uindicatur; si quid enim ustum 'aut fractum aut ruptum[3] (*fuerit*), actio hoc capite constituitur, quamquam potuerit sola rupti appellatio in omnes istas causas sufficere: ruptum (*enim intellegitur*, *quod quoquo modo corruptum*) est; unde non solum usta aut rupta aut fracta, sed etiam scissa et *c*ollisa et effusa et quoquo modo uitiata '*ita*que perempta aut deteriora facta[4] hoc uerbo continentur. **218.** Hoc tamen capite non quanti in eo anno, sed quanti in diebus xxx prox*i*m*i*s ea res fuerit, damnatur is, qui damnum dederit; ac ne 'plurimi' [260]
quidem uerbum adicitur: et ideo quidam putauerunt,[5] liberum esse 'iudici ad id tempus ex xxx diebus aestimationem redigere,
185. quo plurimi | res fuit, uel ad id, quo minoris fuit:[6] sed Sabino placuit, perinde ha*b*endum ac s*i* et*iam* hac parte 'plurimi' uerbum adiectum esset; nam legis latorem contentum fuisse, (*quod prima parte eo uerbo usus esset.* **219.** *Ceterum*)[7]

---

1) Quam *C. ed. Bg.* qua *edd. Bg.* 5. *et Stud.* 2) *Instit.* e (*vel* c)a hoc *Vst*. *errore iam vocem* ca-pite *incipiens. ex* hoc *edd. prior.* 3) aut ruptum aut fractum *Vst et Inst. Sed vid. L.* 27. §§. 5. 16. *D. h. t.* 4) aut perempta atque deteriora facta *Vst et edd. et fere Inst. veteri mendo.* 5) *Secundum Vst litterae* pu- *errore bis scriptae sunt.* 6) *Ex Vst; tantum initio pro* iudici *scriptum est* iudicium. 7) *Ex Instit. suppletum.*

---

§. 216. *Cf.* §. 111. — 4, 9. 171. §. 217. = §. 13. *I. ib. Cf. Collat.* 2, 4. 12, 7. *L.* 27. §§. 5. 15. *D. h. t.* (9, 2). §. 218. *Cf.* §§. 14. 15. *I. ib. L.* 29. §. *ult. D. eod.* (9, 2). §. 219. *Cf.* §. 16. *I. ib. Collat.* 12, 7. §§. 4—8. *L.* 7. §. 7. *D. h. t.* (9, 2).

et*iam* placuit, ita demum ex ista lege actionem esse, si quis corpore suo damnum dederit, '*ideoque*[1] alio modo damno dato utiles actiones dantur, uelut si quis alienum hominem a*ut* pecudem incluserit et *f*ame necauerit, aut iumentum tam uehementer egerit, ut rumperetur; 'item[2] si quis alieno seruo persuaserit, ut in arborem ascenderet uel in puteum descenderet, et *is* ascendendo aut descendendo 'ceciderit (*et*) aut[3] mortuus fuerit aut aliqua parte corporis laesus sit. '*at* en*im uero*[4] si quis alienum seruum de ponte a*ut* ripa in flumen proiecerit et is suffocatus fuerit, 'h*un*c quoque[5] corpore suo damnum dedisse eo, quod proiecerit, non difficiliter intellegi potest.[6]

220. [7]Iniuria autem committitur non solum cum quis pugno puta aut fuste percussus uel etiam uerberatus erit, sed et si cui conuicium factum fuerit, siue quis *b*ona alicuius quasi debitoris (*sui*)[8] sciens, eum 'nihil sibi debere,[9] proscripserit, siue quis ad infamiam alicuius libellum aut carmen
[261] scripserit, siue quis matremfamilia*s* aut praetextatum adsectatus fuerit, et denique aliis pluribus modis. **221.** Pati a*utem* iniuriam uidemur non solum per nosmet ipsos, sed et*iam* per liberos nostros, quos in potestate habemus, | item per uxores 186.
nostras, '*quamuis* in manu nostra (*non*) sint;[10] itaque si 'uel*u*ti *fil*iae*fam*iliae[11] meae, quae Titio nupta est, iniuriam feceris,

---

1) *Item secundum Inst. ex ed. Stud.* qui*a ed. Bg. Alii aliter.* 2) *Sic V*st. '*aut*' (*minus aptum*) *ex Inst. edd. suppleverunt.* 3) ceciderі aut *C.* ceciderit *ita* ut *ed. Bg.* 4) itemp *C. ut nunc puto pro* at en(im) u(ero). *ed.* 3. *scripseram* '*quod*'. sed *Inst. ed. Stud.* 5) qq hic *V*st *et postea* dedisset. 6) *Iam hic* (*cf. not. seq.*) *omissum esse videtur, quod addunt Inst.:* ideoque ipsa lege Aquilia tenetur. 7) *Excidisse aliquid videtur, cui respondet pr. I. h. t.* = *Collat.* 2, 5, 1. 8) *Addidi. Excidisse videtur ob simile sequens* sci-ens. 9) sibi debere sibi *V*st, *ut iam appareat, librarium tantum idem verbum per errorem bis scripsisse.* 10) *Retinenda est haec correctio, ne Gaius in eo, quod hinc sequi ait* (itaque *etc.*) *sibi ipsi contradicat.* c. *pro* q(uam)u(is) *C.* 11) *Locus iam ante Iustinianum corruptus etiam a me varie tentatus.* ueltiae filiae

---

§. 220. *Cf.* §. 1. *I. de iniuriis* (4, 4). *Paul.* 5, 4. §§. 1. 3. 4. 14 *seq.* proscr.] *cf.* 3, 78. 4, 102. *Cic. pro Quint.* 15. §. 221. *Cf.* §. 2. *I. ib. Paul.* 5, 4. §. 3.

res est, ta*n*ti actio constituitur. **216.** 'Qua[1] et ipsa parte legis damni nomine actionem introduci manifestum est; sed id caueri non fuit necessarium, cum actio mandati ad eam rem sufficeret; nisi quod ea lege aduersus infitiantem in duplum agitur.

217. Capite tertio de omni cetero damno cauetur: itaque si quis seruum uel eam quadrupedem, qu*ae* (*pecudum numero est*, *uulnerauerit*, *siue eam quadrupedem*, *quae*) pecudum numero *non* est, uelut canem, aut feram *b*estiam, uel*ut* ursum, leonem, uulnerauerit uel occiderit, 'hoc[2] capite actio constituitur: in ceteris quoque animalibus, item in omnibus rebus, qua*e* anima carent, damnum iniuria datum hac parte uindicatur; si quid enim ustum 'aut fractum aut ruptum[3] (*fuerit*), actio hoc capite constituitur, quamquam potuerit sola rupti appellatio in omnes istas causas sufficere: ruptum (*enim intellegitur*, *quod quoquo modo corruptum*) est; unde non solum usta aut rupta aut fracta, sed etiam scissa et *c*ollisa et effusa et quoquo modo uitiata '*ita*que perempta aut deteriora facta[4] hoc uerbo continentur. **218.** Hoc tamen capite non quanti in eo anno, sed quanti in diebus xxx pro*ximis* ea
res fuerit, damnatur is, qui damnum dederit; ac ne 'plurimi' [260]
quidem uerbum adicitur: et ideo quidam putauerunt,[5] liberum esse 'iudici ad id tempus ex xxx diebus aestimationem redigere,
185. quo plurimi | res fuit, uel ad id, quo minoris fuit:[6] sed Sabino
placuit, perinde ha*b*endum ac s*i* et*iam* hac parte 'plurimi' uerbum adiectum esset; nam legis latorem contentum fuisse, (*quod prima parte eo uerbo usus esset.* **219.** *Ceterum*)[7]

---

[1]) Quam *C. ed. Bg.* qua *edd. Bg.* 5. *et Stud.* [2]) *Instit.* e (*vel* c)a hoc V^{st}. *errore iam vocem* ca-pite *incipiens. ex* hoc *edd. prior.* [3]) aut ruptum aut fractum V^{st} *et Inst. Sed vid. L.* 27. §§. 5. 16. *D. h. t.* [4]) aut perempta atque deteriora facta V^{st} *et edd. et fere Inst. veteri mendo.* [5]) *Secundum* V^{st} *litterae* pu- *errore bis scriptae sunt.* [6]) *Ex* V^{st}; *tantum initio pro* iudici *scriptum est* iudicium. [7]) *Ex Instit. suppletum.*

---

§. 216. *Cf.* §. 111. — 4, 9. 171. §. 217. = §. 13. *I. ib. Cf. Collat.* 2, 4. 12, 7. *L.* 27. §§. 5. 15. *D. h. t.* (9, 2). §. 218. *Cf.* §§. 14. 15. *I. ib. L.* 29. §. *ult. D. eod.* (9, 2). §. 219. *Cf.* §. 16. *I. ib. Collat.* 12, 7. §§. 4—8. *L.* 7. §. 7. *D. h. t.* (9, 2).

et*iam* placuit, ita demum ex ista lege actionem esse, si quis corpore suo damnum dederit, '*ideoque*[1] alio modo damno dato utiles actiones dantur, uelut si quis alienum hominem a*ut* pecudem incluserit et *f*ame necauerit, aut iumentum tam uehementer egerit, ut rumperetur; 'item[2] si quis alieno seruo persuaserit, ut in arborem ascenderet uel in puteum descenderet, et *is* ascendendo aut descendendo 'ceciderі*t* (*et*) aut[3] mortuus fuerit aut aliqua parte corporis laesus sit. '*a*t en*im uero*[4] si quis alienum seruum de ponte a*ut* ripa in flumen proiecerit et is suffocatus fuerit, 'h*un*c quoque[5] corpore suo damnum dedisse eo, quod proiecerit, non difficiliter intellegi potest.[6]

220. [7]Iniuria autem committitur non solum cum quis pugno puta aut fuste percussus uel etiam uerberatus erit, sed et si cui conuicium factum fuerit, siue quis *b*ona alicuius quasi debitoris (*sui*)[8] sciens, eum 'nihil sibi debere,[9] proscripserit, siue quis ad infamiam alicuius libellum aut carmen
[261] scripserit, siue quis matremfamilia*s* aut praete*x*tatum adsectatus fuerit, et denique aliis pluribus modis. **221.** Pati a*utem* iniuriam uidemur non solum per nosmet ipsos, sed et*iam* per liberos nostros, quos in potestate habemus, | item per uxores 186.
nostras, '*quamuis* in manu nostra (*non*) sint;[10] itaque si 'uel*u*ti *fil*iae*famil*iae[11] meae, quae Titio nupta est, iniuriam feceris,

---

1) *Item secundum Inst. ex ed. Stud.* qui*a ed. Bg. Alii aliter.* 2) *Sic* V^{st}. '*aut*' (*minus aptum*) *ex Inst. edd. suppleverunt.* 3) ceciderі aut *C.* ceciderі*t ita* ut *ed. Bg.* 4) itemp *C. ut nunc puto pro* at en(im) u(ero). *ed.* 3. *scripseram* '*quod*'. sed *Inst. ed. Stud.* 5) qq hic V^{st} *et postea* dedisset. 6) *Iam hic* (*cf. not. seq.*) *omissum esse videtur, quod addunt Inst.:* ideoque ipsa lege Aquilia tenetur. 7) *Excidisse aliquid videtur, cui respondet pr. I. h. t.* = *Collat.* 2, 5, 1. 8) *Addidi. Excidisse videtur ob simile sequens* sci-ens. 9) sibi debere sibi V^{st}, *ut iam appareat, librarium tantum idem verbum per errorem bis scripsisse.* 10) *Retinenda est haec correctio, ne Gaius in eo, quod hinc sequi ait* (itaque etc.) *sibi ipsi contradicat.* c. *pro* q(uam)u(is) *C.* 11) *Locus iam ante Iustinianum corruptus etiam a me varie tentatus.* ueltiae filiae

---

§. 220. *Cf.* §. 1. *I. de iniuriis* (4, 4). *Paul.* 5, 4. §§. 1. 3. 4. 14 *seq.* proscr.] *cf.* 3, 78. 4, 102. *Cic. pro Quint.* 15. §. 221. *Cf.* §. 2. *I. ib. Paul.* 5, 4. §. 3.

189. **1.** '*Superest, ut de actionibus loquamur. Et si quaeramus,*[1] quot genera actionum sint, uerius uidetur, duo esse, in rem et in personam: nam qui IIII esse dixer*unt* ex sponsio*num* generibus, non animaduerterunt, quasdam species actionum inter genera se rettulisse. **2.** In personam actio est, qua agimus[2] cum aliquo, qui nobis uel ex contractu uel ex delicto obligatus est, id est, quotiens '*e*um[3] intendimus dare, facere, praestare[4] oportere. **3.** In r*em* actio est, cum aut corporalem rem intendimus nostram esse, *aut i*us aliquod nobis conpetere, uelut utend*i* aut utendifruend*i*, *e*undi, agendi aquamue ducendi uel altius tollendi *pr*ospiciendiue, '(*aut cum*) actio[5] ex diuerso aduersario est negatiua. **4.** Sic itaque

---

[1]) *Fere ex Gösch. cj. restitui. Primus versus C. cum initio alterius litteris vacuus.* [2]) *Vocem* quotiens, *quam addit C. ut fugitivam nunc suo loco post* id est *restitui, ubi omissa effecit, ut* c(um) *scriberetur pro* eum. 'qua agimus, quotiens cum aliquo, qui . . . . est, (*contendimus*)' *ex Lachm. cj. ed. Bg.* (*sed v.* quotiens *uncinis inclusa ed.* 5. *omissa ed. Stud.*) [3]) c' *C.* cum *edd. cf. not.* 2. *Nam persona hic minime omitti poterat.* [4]) praestarie *C. fortasse* praestare n(obis). *Etiam* praestare ('*et aliis quibusdam modis*' *Inst.*) *recte habet, qua incerta sed ad personam et culpam spectante appellatione Gaius actionum ex delicto venientium intentiones videtur complecti voluisse. Cf. L.* 3 *pr. D. de obl. et act.* (44, 7). *L. Rubr. c.* 22. [5]) ão *C. ante quod simile* ãc *omissum videtur.* (*quibus casibus*) *suppl. Momms. in Stud. ed. sed dicendum erat hanc actionem in rem esse. cf.* §. 2. *I. h. t.*

---

§§. 1—3. *Cf. pr.* §§. 1. 2. *I. de act.* (4, 6). *Iuvenal.* 16, 36—41. *L.* 25 *pr.* §. 1. *D. de obl. et act.* (44, 7); *infra* §. 41. IIII] 1) *personalis actio;* 2) *petitoria formula;* 3) *in rem actio per sponsionem, cuius summa per formulam, et* 4) *per sponsionem, cuius summa sacramenti actione petitur. Cf.* 4, 91. 95. §. 4. = §. 14. *I. ib. Cf.* 2, 79. 3, 99. 189. 190.

discretis actionibus, certum est, non posse nos rem nostram ab alio ita petere: SI PARET EVM DARE OPORTERE; nec enim
[264] quod nostrum est, nobis dari potest, cum scilicet id dari nobis intellegatur, quod (*ita datur*, *ut*) nostrum fiat; nec res, quae *nostra iam est*, nostra ampli*us* fieri potest. plane odio furum, quo magis pluribus actionibus teneantur, effectum est, ut extra poenam dupli aut quadrupli rei recipiendae nomine fures 'etiam hac actione[1] teneantur: SI PARET EOS DARE OPORTERE, quamuis sit etiam aduersus eos haec actio, qua rem nostram esse petimus. **5.** Appellantur autem in rem quidem actiones uindicationes, in personam uero actiones, quibus 'dar*i*[2] fieriue oportere intendimus, condictiones.

6. Agimus autem interdum, ut rem tantum con|sequamur, 190.
interdum ut poenam tantum, alias ut rem et poenam. **7.** Rem tantum persequimur uelut actionibus ex contractu.[3] **8.** Poenam tantum *per*sequimur[4] uelut actione furti et iniuriarum et secundum quorundam opinionem a*ctio*ne ui bonorum raptorum: nam ipsius rei et uindicatio et condictio nobis conpetit. **9.** Rem uero et poenam persequimur uelut ex his causis, ex quibus aduersus infitiantem in duplum agimus; quod accidit per actionem iudicat*i*, depensi, damni in*iuri*ae '*legis* Aqu*il*ia*e*, aut[5] legatorum nomine, quae per damnationem 'cert*a* relicta[6] sunt.

---

1) *Ex mea cj.* (*Zeitschr. XIII. p.* 255) *scripsi.* ex hac actione etiam *C. ed. Bg. sed* ex hac actionem *V*st. 2) dare *C. ed. Bg.*
3) *Addit C.:* agim', *unde alii:* actionibus (*quibus*) e. c. agimus.
4) *Ex cj. v. d. Hoeven.* consequimur *C. edd. etiam meae* 1. 2.
5) ĩ aquiliae a *C. habuisse videtur.* legis Aquiliae et rerum (*sequente* legat*a*rum) *ed. Bg. Ceterum non tantum pecuniarum vel quantitatum, sed omnium legatorum nomine, quae per damn. certa relicta erant, adversus infitiantem in duplum actionem fuisse, probant Dig. loca ad* 2, 202. *cit.* 6) certe relictae *C.* cert*ae* relictae *ed. Bg.*

---

§. 5. = §. 15. *I. ib. Cf. L.* 25 *pr. D. de obl. et act.* (44, 7). §. 6. *Cf.* §. 16. *I. ib.* §. 7. *Cf.* §. 17. *I. ib. L.* 35 *pr. D. de obl. et act.* (44, 7). §. 8. *Cf.* §§. 18. 19. *I. ib. pr. I. de vi bon. rapt.* (4, 2); *supra* 3, 209. §. 9. *Cf.* §. 171. 2, 282. 3, 127. 216. *Paul.* 1, 19. §. 1. §. 19. *I. de act.* (4, 6). *Cic. de offic.* 3, 16. *pro Flacco* 21. *Zeitschr. f. gesch. RW. XIV. p.* 256 *seq.*

10. Quaedam praeterea sunt actiones, quae ad legis actionem exprimuntur, quaedam sua ui ac potestate constant: quod ut manifestum fiat, opus est, ut prius de legis actionibus [265| loquamur.

11. Actiones, quas in usu ueteres *h*abuerunt, legis actiones appellaba*n*tur, uel ideo quod legibus proditae erant, quippe tunc edicta praetoris, quibus conplur*e*s actiones introductae sunt, nondum in usu habebantur, uel ideo quia ipsarum legum uerbis accommodatae erant et ideo immutabiles proinde atque leges obserua*ba*ntur: unde *c*um qui*s* de ui*t*ibus succisis ita egisset, ut in actione uites nominaret, responsum (*est*), eum rem perdidisse, quia debuisset arbores nominare, eo quod lex XII tabularum, ex qua de uitibus succisis actio conpeteret, generaliter de arboribus succisis loqueretur. **12.** Lege autem
191. agebatur modis | quinque, sacramento, per iudic*i*s postulatio-
t. 8. nem, per cond*i*ctionem, per manus iniectionem, per pignoris captionem.

13. Sacramenti actio generalis erat: *de* quibu*s* enim rebus ut aliter ageretur, lege cautum non erat, de h*is* sacramento agebatu*r*: eaque actio perinde periculos*a* erat falsi*loquo propter iusiurandum*[1] atque hoc tempore periculosa est actio

---

[1]) *Sic nunc edo, quia hoc proxime ad Gösch. Sched. speciem accedere et neque V*[st] *neque Suppl. St. p. XXXIII* (*tantum* falsi '*sacramenti causa*' *et* falsi'*dicis*' *initio v.* 10 *vetantibus*) *adversari videtur, si scriptum fuisse ponis:* falsiloq̊ p̄p̄ īī *quanquam idem fere sensus et aliter expressus esse potuit, velut quod per se spectatum maxime placet:* 'falsi *i*(*uris*)*i*(*urandi*) *c*(*on*)*uictis*' *vel, ut ed.* 2. *scripseram* 'falsi *i*(*uris*)*i*(*urandi*) *nom*(*ine*)', *ubi notavi: Gaius enim neque omnino sacramentum quid esset, non explicare, neque negotium in hac actione periculum creans, cui ex sui temporis iure sponsionem comparat, non demonstrare potuit. De re cf. Cic. de off.* 3, 29. §. 106 *et omnino Danz der sacrale Schutz, maxime p.* 99. *et c.* 4. *et libr. meum „die multa u. d. sacram.“ p.* 379.

---

§. 10. *Cf.* §§. 32. 33. §. 11. *Cf. L.* 2. §. 6. *D. de orig. iur.* (1, 2). *Varr. de L. L.* 6, 71. de uitibus succ.] *cf. Plin. N. H.* 14, 1 *pr. L.* 28. §. 6. *D. de iureiur.* (12, 2). *Tit. D. arb. furt. caes.* (47, 7). §. 12. sacram.] §§. 13—17. p. iud. post.] *eius expositio periit.* per condict.] §§. 18—20. per man. ini.] §§. 21—25. per pign. capt.] §§. 26—29. §. 13. *Cf. infra* §§. 171. 180. *Fest. v. Sacramentum, Sacramento p.* 344. *Varro de L. L.* 5, 36. §. 180. 6, 7. §. 74. *Fr.*

certae creditae pecuniae propter sponsionem, qua periclitatur reus, si temere neget, (*et*) restipulationem, qua periclitatur actor, si non debitum petat: nam qui uictus erat, summam sacramenti praestabat poenae nomine; eaque in publicum cedebat praedesque eo nomine praetor*i* dabantur, non ut nunc sponsionis et restipulationis poena lucro cedit adue*rsari*o, qui
[266] uicerit. **14.** Poena autem sacramenti aut quingenaria erat aut quinquagenaria: nam de rebus mile aeris plurisue quingentis assibus, de minoris uero quinquaginta assibus sacramento contendebatur; nam ita lege XII tabularum cautum erat. (*at*) si de libert*at*e hominis controuersia erat, etsi pretiosissimus homo esset, tamen ut L assibus sacramento contenderetur, eadem lege cautum est 'fa*u*or*e* scilicet libertatis, ne o*ne*rarentur[1] adsertores. | ———————————— 192.
vv. 1—10 ———————— | — — — — — — — — — — — —[2] t. s.
15. *'Ceterum cum etiam*[3] *i*|sta*e* omnes actiones — — —

---

[1]) *Sic V*[st] (*tantum* orarentur *pro* onerarentur) *idque iam Bg. ed.* 5. *cj. assecutus erat.* [2]) *Hac priore parte paginae, in qua nihil legi potuit, de modo sacramenti disputatio continuata et ad finem perducta esse videtur, ut puto, hoc fere modo: 'E diuerso si inter populum et priuatum controuersia erat, siue res mile aeris plurisue siue minoris esset, sacramenti poena ex lege Hateria Tarpeia a praetore aestimabatur, modo ne minor quingentis neque maior III milibus aeris statueretur. praeterea lege Iulia Papiria cautum est, ne pluris quam ipsa res esset, sacramentum statueretur* (*cf. infra* 4, 95). *si uero magistratus pro populo agebat, etiam priuatus tantum sacramento interrogabatur. idque semper fiebat, cum ex lege aliqua eum, qui contra legem fecisset, in sacrum iudicare licebat, id est ut a magistratu sacramento interrogaretur, se contra legem non fecisse'.* (*Cf. Lex Sil. de pond. apud Fest. v. Publ. pondera p.* 246. *Lex de infer. v.* 6 [*C. I. L. I.* 1409. *p.* 263.] *Cic. de rep.* 2, 35. *Fest. v. Sacramentum. Sacramento p.* 347. 344. *Müll.*). [3]) *Ad sententiam supplevi.*

---

leg. repet. v. 24 (*Kl. p.* 40). *Cic. pro Mil.* 27. *pro Caec.* 33. §. 97. *in Verr.* 2, 1, 45. §. 118. *de orat.* 1, 10. §. 42. *pro domo* 29. §. 78. *de rep.* 2, 35. §. 60. *ad famil.* 7, 32. *Arnob. adv. gent.* 4, 16. *Valer. Max.* 7, 8. §. 2. 8, 7. §. 2. §. 14. *Cf. Varro, Fest. ll. cc.* si de libertate] *cf. Liv.* 3, 44 *seq.* §. 15. *Cf. Valer. Prob.* 4. CAPTVS SVM] *cf.* §. 16. *v.* QVANDO INIVRIA VINDICAVISTI. ad iudicem] *cf.* §. 18. die XXX.] *cf. Schol. Cic. Verr.* 2, 1, 9. §. 26 *Bait.* per legem

— — — — * | ———————— vv. 13—16. ———————— [1] | [267]
'*QVANDO* NEGAS, SA*CRAMENTO QVINGENARIO TE PROVOCO.*
aduersarius quo|que dicebat: QVANDO AIS EGOQVE ABS TE
EA RE CAPTVS *SVM*, *SIM|ILITER EGO TE SACRAMEN*TO QVIN-
GENARIO PROVOCO.[2] | ———— vv. 20—23. ———————— |
193. — — — — — — — ad iudicem accipiundum | uenirent.
postea uero reuersis (*iis*)[3] dabatur. 'ut autem (*die*) XXX iudex
*da*retur,[4] per legem Pinariam factum est; ante eam autem legem

---

1) *Puta v.* 12—16. *fere sic scriptum fuisse: 'Ceterum cum etiam i*|stae omnes actiones, *quibus sacramento agebatur, aut in rem aut in personam essent, si in personam agebatur, cum uterque in ius uenisset, actor id, quod sibi ab altero dari fieriue oporteret, apprehendens eum intendebat, uelut hoc modo: AIO TE MIHI HS. X MILIA DARE OPORTERE. aduersarius negabat. deinde actor dicebat': (cf. supra* §. 1. *Valer. Prob.* 4. *Ab in personam actione etiam Valerius Probus initium facit, ut in exponendo ipse Gai.* 4, 2. 3. 41., *itaque hic ordo ex ipso iure Flaviano fluxisse videtur). Signum* §. 15., *quod edd. habent initio p.* 193., *in p.* 192. *v.* 11. *posui.* 2) *Haec quia ex vestigiis C. (in quo v.* RE *sigla significatum erat) et ex sententia satis certa videbantur, in textu posui (edd. Bg. et Stud. tantum habent v.* captus). *Deinde in v.* 20—24 *med. haec fere fuisse suspicor: 'Itaque uterque alterum sacramento (in fano Iovis vel Dii Fidii) adigebat, die tamen demum XXX iudicem accipiebant et litem contestabantur, id est uterque nominata causa litis dicebat: STLITEM MIHI TECVM ESSE* EFFOR, *TESTES ESTOTE! quam ob rem in eum diem inuicem sibi denuntiabant, ut in ius* ad iudicem' *etc. (Cf. Liv.* 1, 32. §. 9. *Fest. ep. v. Contestari litem p.* 57. *Gell.* 5, 10. *L.* 7. §. 1. *D. de her. pet.* (5, 3). *Schol. Cic. Verr.* 2, 1, 9. *p.* 164. *Bait. et de v.* EFFOR *Diomed. I. p.* 379. *ed. Keil. infra in Gaii fragm.).* 3) *Addidi geminando.* 4) *Haec ab ipso St.do suppleta et emendata V*[st] *debentur.* detur *V*[st]. *Ex prioribus Schedis* 'dabatur *non* ante *diem* XXX iudex *idque' edd. meae* 1. 2.

Pinariam] *puta illam Varroni apud Macrob. Sat.* 1, 13 *fin. memoratam latamque a. u.* 282., *quae in computandis his XXX diebus etiam intercalaris rationem et mentionem habuit. Alia probat Mommsen. Chronol. p.* 252. [238 *ed.* 1.] comperendinum] *cf. Valer. Prob.* 4. *Cic. pro Mur.* 12 *fin. Schol. Cic. l. c. Macrob. Sat.* 1, 16. *Fest. v. Res comperendinata p.* 282. *Gell.* 7, 1. 10, 24. *Plin. ep.* 5, 9 (21). causae coniectio] *cf. Schol. Cic. l. c. Auct. ad Herenn.* 2, 21. §. 33. *Non. Marc.* 4, 89. *v. coniicere. Gell.* 5, 10. *L.* 1. *D. de reg. iur.* (50, 17).

statim[1] dabatur iudex. illu*d* ex superioribus intellegimus, si de re minoris quam (*M*) aeris agebatur, quinquagenario sacramento, non quingenario eos contendere solitos fuisse. Postea tamen quam iudex datu*s* esset, comperendinum diem, ut ad iudicem uenirent, denuntiabant; deinde cum ad iudicem uenerant, antequam apud eum *causam* perorarent, solebant breu*i*ter ei et quasi per indicem rem exponere: quae dicebatur causae
[268] 'co*ni*ectio[2] quasi causae suae in breue coactio.

16. Si in rem agebatur, mobilia quidem et mouentia, quae modo in ius adferri adduciue possent, in iure uindica*b*antur ad hunc modum: qui uindicabat, *f*estucam tenebat; deinde ipsam rem adprehendebat, uelut hominem, et ita dicebat: HVNC EGO HOMINEM EX IVRE QVIRITIVM MEVM ESSE AIO SECVNDVM SVAM CAVSAM; SICVT DIXI,[3] ECCE TIBI,[4] VINDICTAM INPOSVI, et simul homini festucam inponebat. aduersarius eadem similiter dicebat et faciebat. cum uterque uindicasset, praetor dicebat: MIT*TI*TE AMBO HOMINEM. illi mittebant. qui prior

---

1) *Hoc tantum supplementum suum vestigiis C. respondere, St.dus in V*st *testatur.* no*n*dum *edd. meae* 1. 2. *Alii alia cj.*
2) collectio *C. V*st *add. praeter Stud. Vide infra citt.* 3) *Mutavi interpunctionem.* CAVSAM, SICVT DIXI; *caeterae edd.* (*praeter Stud.*) *et mea prior. Scilicet nudam illam dictionem* HVNC . . . CAVSAM *modo sequitur vis dicta s. vindicatio, et frustra sunt, qui verba* SICVT DIXI *referunt ad* SVAM CAVSAM, *quam actor iam antea in iure exposuerit.* SEC. SVAM CAVSAM *tantum significat, rem actoris ex aliqua causa iam esse, non, ut in mancipatione, nunc primum fieri. Quamobrem haec verba omittuntur, cum in iure ceditur. Cf.* 2, 24. *Zeitschrift f. R. G. VII. p.* 175. *De aliorum sententiis vid. O. Karlowa Beitr. z. Gesch. d. C. Proc. p.* 16.
4) *Cf. Göttling Röm. Staatsverf. p.* 137.

---

§. 16. *Cf. Gell.* 20, 10. *Cic. pro Mur.* 12. §. 26. *pro Mil.* 27. §. 74. *de orat.* 1, 10. §. 41. *Plaut. Rud.* 4, 3. *v.* 85. *Mil. gl.* 4, 1. *v.* 15. *Boeth. in Cic. Top.* 2, 10. *p.* 288. *Bait.* SEC. SVAM CAVSAM *etc.*] *cf. Valer. Prob.* 4. *Liv.* 40, 17. eadem sequeb.] *cf.* §. 15. uindicias] *cf. Fest. v. Vindiciae p.* 376. *Gloss. Philox. v. Vindiciae. L.* 2. §. 24. *D. de orig. iur.* (1. 2). *Liv.* 3, 44. 47. 56 *seq. Cic. pro Mil.* 27. *Arnob.* 4, 16. praedes aduers.] *cf.* §. 94. quod maxime] *cf. Dionys.* 6, 32. 36. 8, 10. in centumuiral. iud.] *cf. Suet. Oct.* 36. *Quintil. I. O.* 5, 2. §. 1. *Martial.* 7, 63. *v.* 7. *Stat. sylv.* 4, 4. *v.* 43.

uindica(*uerat*, *ita* '*aduersarium et rursus post is*[1] *alterum interroga*)bat: POSTVLO, ANNE DICAS, QVA EX CAVSA VINDICAVERIS? ille respondebat: IVS '*PERE*G*I*,[2] SICVT VINDICTAM INPOSVI. deinde qui prior uindicauerat, dicebat:
194. QVANDO TV INIVRIA VINDICAVISTI, | D AERIS SACRAMENTO TE PROVOCO; aduersarius quoque dicebat: SIMILITER ET EGO TE; 'scilicet (*si de re minoris quam* M *aeris agebatur*,)[3] L asses sacramenti nominabant. deinde *e*adem sequebantur, 'quae cum[4] in persona*m* ageretur. postea praetor secundum alterum eorum uindicias dicebat, id est interim aliquem possessorem constituebat, eumque iubebat praedes aduersario dare litis et uindiciarum, id est rei et fructuum; alios autem praedes ipse praetor ab utroque accipiebat sacramenti, quod id in publicum cedebat. festuca autem utebantur quasi hastae loco, [269]
signo quodam iusti dominii, *quod ma*xime sua esse credebant, quae ex hostibus cepissent; unde in centum*ui*ralibus iudiciis hasta praeponitur. **17.** Si qua res talis erat, ut sine incommodo non posset in ius adferri uel adduci, uelut si columna aut grex alicuius pecoris esset, pars aliqua inde sumebatur, deinde in eam partem quasi in totam rem praesentem fiebat uindicatio; itaque uel*ut* ex gre*g*e uel una *o*uis aut capra in ius adducebatur, uel e*tiam* pilus inde sumebatur et in ius adferebatur; ex naue uero et columna aliqua pars defringebatur; similiter si de fundo uel de aedibus siue de hereditate controuersia erat, pars aliqua inde sumebatur et in ius adferebatur et in eam partem perinde atque in totam rem praesentem fiebat uindicatio, uelut ex fundo gleba sumebatur et ex *a*edibus tegula, et si de hereditate controuersia erat, aeque | '*res uel rei pars aliqua inde sumebatur.*[5]

[*Fol. deperditum.*][6]

---

1) *Haec verba in ed.* 3. *primum addidi.* 2) *Ex Sched. et cj. Gösch.* fecii *V*st. feci *ed. Stud. et Kr.* 2 *quod est hinc alienae significationis* (*nam ius non facit privatus, ne praetor quidem*); *servato eo scribendum foret* IVRE. 3) scil. *V*st. *antea* seu *correctum edebatur, fere aeque bene.* 4) quaecumque *per notas C.* 5) *Sententiae perficiendae causa supplevi.* 6) *In his duabus paginis Gaius primum videtur solennes ritus ac verba, quae ad rerum absentium*

---

§. 17. *Cf. Fest. v. Vindiciae p.* 376. *Gell.* 20, 10. *Cicero pro Mur.* 12. — *Fest. ep. v. Membrum abscidi p.* 148. (*ibiq. interpr.*).

17ᵃ. . . '*obseruabant* | enim *eundem diem et a*equalem *mo-* 195.
dum capiend*i* iudici*s con*|*dicendi*que *diem*, *quo* ad iudicem capiendum praesto esse de|be*rent*.[1] *con*dicere autem denuntiare est prisca lingua. | **18.** Itaque haec quidem actio proprie
[270] condictio uocabatur: nam actor aduersario denunti*a*bat, ut ad iudicem capiendum die xx*x*. adesset; nunc uero non proprie condictionem dicimus 'in personam actionem, *qua*[2] intendimus dar*i* nobis oportere: nulla enim hoc tempore eo nomine denuntiatio fit. **19.** Haec autem legis actio constituta est per legem Siliam et Calpurniam, lege quidem Silia certae pecuniae, lege uero Calpurnia de omni certa re. **20.** Quare autem haec actio desiderata sit, cum de eo, quod no*b*is dari oportet, 'po-tueri*mus* aut[3] sacramento aut per iudicis postulationem agere, ualde qu*a*eritur.

21. P*er* manus iniectionem aeque (*de*) his rebus agebatur,

---

vindicationem pertinebant (*Gell.* 20, 10. *Cic. pro Mur.* 12) *addidisse, deinde ad legis actionem, quae per iudicis postulationem fiebat, transiisse, in qua et forma agendi demonstranda* (*Valer. Prob.* 4 *fin. Fest. v. Procum p.* 249) *et quando locum habuerit, et quid ab arbitro liti aestimandae similibusque arbitris petitis distulerit, dicendum erat; itaque sine dubio etiam exposuit, in rem actiones hoc modo per sponsionem explicatas esse* (*cf.* '*Gaius*' *p.* 188). *Denique in extrema altera pagina ad condictionem transitum fecit.* [1]) *Haec quae secundum Sched. restitueram* (*sed* '*non de unoquoque verbo spondens*'), *post cognitum V*ˢᵗ *paulo mutata etiam nunc quoad sensum et cod. vestigia maxime verisimilia esse duco. Kr. ed.* 2 *tantum habet* qualem *et post pro* capiend*i* iudici*s con* | *partim ex Bluhm. Sched.* capiendum iudicio | *Deinde St.dus priora in incerto relinquens malebat: die XX*(*X*) ad iudicem capiendum praesto esse de*bebant*. *In C. post* enim *fuerit:* eund. diem et e qualem mod. capiendiudici(s)c' | dicendiq̄ diēq. ad iudicem capiendum *etc. Praecesserint vero fere haec:* '*Per condictionem tantum agebatur de his rebus, quas nobis dari oportet, quam actionem etiam nunc condictionem uocamus. Et perinde fere hoc modo agebant, detracto tamen ipso sacramento, ac si sacramento in personam ageretur.*' [2]) actionem in personam (*esse, qua*) *ex C. et Iust. Inst. ed. Bg. Sed ed.* 5. *ut nos.* [3]) potuerit a *V*ˢᵗ.

---

§. 17ᵃ. *Cf.* §. 15. *et ibi not.* 2. condicere] = §. 15. *I. de act.* (4, 6). §. 18. *Cf.* 4, 5. 33. §. 15. *I. de act.* (4, 6). *Fest. ep. v. Condictio. Condicere p.* 64. 66. *Cic. pro Quint.* 8. §. 30. *Donat. ad Terent. Phorm.* 1, 2. *v.* 77. *Serv. ad Aen.* 3, 117. §. 21. *Cf. Serv. ad Aen.* 10, 419. *Fr. Vat.* 6. iudicati] *cf. Gell.* 20, 1. uindicem] *cf.* §. 46. *fin. Fest. v. Vindex p.* 376. *Boeth. ad Cic. Top.* 2. §. 10. *p.* 291

de quibus ut ita ageretur, lege 'aliqua[1] cautum est, uelut iudicati lege XII tabularum: quae actio talis erat. qui agebat, sic dicebat: QVOD TV MIHI IVDICATVS 'SIVE[2] DAMNATVS ES SESTERTIVM X MILIA, '(*EAQVE*) QVANDO *OPORTET*[3] NON SOLVISTI, OB EAM REM EGO TIBI SESTERTIVM X MILIVM IVDICATI 'MANV*M*[4] INICIO, et simul aliquam partem corporis eius prendebat; nec licebat iudicato manum sibi depellere et pro se lege agere, set uindicem dabat, qui pro se causam agere solebat: '(*at*)[5] qui uindicem non dabat, domum ducebatur ab actore et uinciebatur. **22.** Postea quaedam leges [271]
196. ex ali*is* quibusdam causis | pro iudicato manus iniectionem in quosd*a*m dederunt, sicut lex Publilia in eum, p*ro* quo sponsor dependisset, *si* in sex mensibus proximis, quam pro eo depensum esset, non soluisset sponsori pecuniam; item lex Furia de sponsu aduersus eum, qui a sponsore plus quam uirilem partem exegisset, et denique conplures aliae leges in multis causis talem actionem dederunt. **23.** 'Set *et* aliae leges in multis causis, ex quibus da*tae* s*unt* (*actiones*), constituerunt (*in*) qu*o*sdam actiones[6] per manus iniectionem, sed

---

[1]) *Ex Gösch. ed.* aq̍lia (aquilia) *C. ed. Bg. Quod ut ferri potest* (*cf. 'Gaius' p.* 114), *tamen quod dedi, nunc mihi totius loci ratio videtur desiderare.* [2]) siue *edd Bg.* 5. *et Stud.* [3]) *Scripsi Zeitschr. f. R. G. VIIII. p.* 356. QVAE DOLO *MALO edd.* QVAE AD HOC *ex Momms. cj. ed. mea* 2. q. doc *C.* = quandoc (*et ita Stud. ed.*), *quod licet ex Festo p.* 258. *defendi posse videatur* (*cf. Bergk Beitr. z. Lat. Gramm. p.* 29), *displicet tamen in hac lectione post initiale* QVOD *additum et sine ratione variatum* QVANDO, *nec Gaius in legis actionibus omnino nec in ipsa hac voce* (4, 16) *XII tabularum loquendi usum male affectavit; denique in hac forma dierum XXX sine solutione praeterlapsorum commemoratio omitti non potuit.* [4]) *Ex Hefft. ed.* manus *C. edd. pleraeque.* MANVM *edd. Bg.* 5. *et Stud.* [5]) *Geminando addidi.* [6]) *Mutavi paulum, quae proposueram Zeitschr. XIV. p.* 286. set aliae leges in multis causis ex qb.dam si constituerunt quasdam actiones *C.* Sed aliae leges *ex quibusdam causis* constituerunt quasdam actiones *Kr. ed.* 2. *Sed non obliviscendum, et C. Ver. scriptorem potius omittendo quam sine*

Bait. Gell. 16, 10. *Cic. ad div.* 6, 6. §. 3. *Liv.* 8, 44. §. 22. *Cf. lex Lucerinorum in Ephem. archaeol. Vol. II p.* 205. pro iudicato] *cf. Ulp. L.* 7. §. 13. *D. de pactis* (2, 14) *ubi legendum:* ne iudicati proue iudicato velut depensi mecum agatur. lex Publ.] *cf.* 3, 127. lex Fur.] *cf.* 3, 121 *seq.* §. 23. *Cf. Plauti Pers.* 1, 2, 10—22. *ubi v.* 18.

puram, id est non pro iudicato, uelut le*x* (*Furia*) testamentaria aduers*us* *e*um, qui legatorum nomine mortisue causa plus *M* assibus cepisset, cum ea lege non esset exceptus, ut ei plus capere liceret; item lex Marcia aduersus faeneratores, ut si usuras exegissent, de his reddendis per manus iniectionem cum eis ageretur. **24.** Ex quibus legibus et si quae aliae similes essent, cum agebatur, manum sibi depellere et pro se lege agere '(*reo licebat*):[1] nam et actor in ipsa legis actione non adiciebat hoc uerbum PRO IVDICATO, sed nominata causa, ex qua agebat, ita dicebat: OB EAM REM EGO TIBI MANVM INICIO; cum hi, quibus pro iudicato actio data erat, nominata causa, ex qua ageba*n*t, ita infereba*n*t: OB EAM REM EGO TIBI PRO IVDICATO MANVM INICIO: nec me praeterit, in forma legis Furiae testamentariae PRO IVDICATO uerbum
[272] inseri, cum in ipsa lege non sit; quod uidetur | nulla ratione 197.
factum. **25.** Sed postea lege 'Vallia,[2] excepto iudicato et eo, pro quo depensum est, ceteris omnibus, cum quibus per manus iniectionem agebatur, permissum est sibi manum depellere et pro se agere: itaque iudicatus et is, pro quo depensum est, etiam post hanc legem uindicem dare debeba*n*t, et nisi darent, domum ducebantur. istaque quamdiu legis actio-

---

causa addendo peccavisse, et editores non raro glossemata sine causa statuendo procliviores fuisse. Etiam h. l. Gaii intererat dicere, non minus multis in causis puram, quam pro iudicato legis actionem p. m. ini. novis legibus, quae actiones dabant, datam esse.

1) *Supplevi.* (*licebat*) *edd. Sed etiam* 'reo' *excidisse, argumento est tum sequens* et actor, *tum quod ita ratio apparet, cur etiam ex* 'o licebat' *factum* 'dicebat' *excideret, sensu carens, postquam* re *ut geminatum omissum erat.* 2) *Sic pro certo* V^{st}, *quare id interim retinere malui, quamquam vereor ad exemplum Mensiae legis. Antea* Valeria *scripseram* '*d. Recht d. Nexum*' *p.* 141. *ed.* 3. *notans: nec dubito, quin* (*in archetypo*) *littera* r, *quam C. habet in versu antecedente post voc.* cum, *per errorem eo migraverit, cum corrector eam super* uallia (*sic fere C.*) *supplevisset.*

---

legendum: Ubi quadruplator quoi inpiam (*pro* quempiam) iniexit manum. *Ex eodem vero loco discimus, ex huiusmodi actionibus tresviros capitales iudicasse et actorem sine periculo suo litigavisse.* lex Furia] *cf.* 2, 225. lex Marcia] *a. u.* 402. *Cf. lib. meum* '*d. Recht des Nexum*' *p.* 122 *seq.* 142 conplures al. l.] *cf. L.* 3. *D. de aleat.* (11, 5). §. 25. lege Valeria?] *a. u.* 418. *Cf.* '*d. Recht d. Nexum*' *p.* 145. iudicatum solui] *cf.* §. 102. uindicem] *Cf. lex colon. Genet. Iul. c.* 61.

de quibus ut ita ageretur, lege ’aliqua[1] cautum est, uelut iudicati lege XII tabularum: quae actio talis erat. qui agebat, sic dicebat: QVOD TV MIHI IVDICATVS ’SIVE[2] DAMNATVS ES SESTERTIVM X MILIA, ’(*EAQVE*) QVANDO *OPORTET*[3] NON SOLVISTI, OB EAM REM EGO TIBI SESTERTIVM X MILIVM IVDICATI ’MANV*M*[4] INICIO, et simul aliquam partem corporis eius prendebat; nec licebat iudicato manum sibi depellere et pro se lege agere, set uindicem dabat, qui pro se causam agere solebat: ’(*at*)[5] qui uindicem non dabat, domum ducebatur ab actore et uinciebatur. **22.** Postea quaedam leges [271]
196. ex aliis quibusdam causis | pro iudicato manus iniectionem in quosd*a*m dederunt, sicut lex Publilia in eum, p*ro* quo sponsor dependisset, *si* in sex mensibus proximis, quam pro eo depensum esset, non soluisset sponsori pecuniam; item lex Furia de sponsu aduersus eum, qui a sponsore plus quam uirilem partem exegisset, et denique conplures aliae leges in multis causis talem actionem dederunt. **23.** ’Set *et* aliae leges in multis causis, ex quibus da*tae sunt* (*actiones*), constituerunt (*in*) qu*o*sdam actiones[6] per manus iniectionem, sed

---

1) *Ex Gösch. ed.* aq̍lia (aquilia) *C. ed. Bg. Quod ut ferri potest* (*cf.* ‘*Gaius*’ *p.* 114), *tamen quod dedi, nunc mihi totius loci ratio videtur desiderare.* 2) siue *edd Bg.* 5. *et Stud.* 3) *Scripsi Zeitschr. f. R. G. VIIII. p.* 356. QVAE DOLO *MALO edd.* QVAE AD HOC *ex Momms. cj. ed. mea* 2. q. doc *C.* = quandoc (*et ita Stud. ed.*), *quod licet ex Festo p.* 258. *defendi posse videatur* (*cf. Bergk Beitr. z. Lat. Gramm. p.* 29), *displicet tamen in hac lectione post initiale* QVOD *additum et sine ratione variatum* QVANDO, *nec Gaius in legis actionibus omnino nec in ipsa hac voce* (4, 16) *XII tabularum loquendi usum male affectavit; denique in hac forma dierum XXX sine solutione praeterlapsorum commemoratio omitti non potuit.* 4) *Ex Hefft. ed.* manus *C. edd. pleraeque.* MANVM *edd. Bg.* 5. *et Stud.* 5) *Geminando addidi.* 6) *Mutavi paulum, quae proposueram Zeitschr. XIV. p.* 286. set aliae leges in multis causis ex qb.dam si constituerunt quasdam actiones *C.* Sed aliae leges *ex quibusdam causis* constituerunt quasdam actiones *Kr. ed.* 2. *Sed non obliviscendum, et C. Ver. scriptorem potius omittendo quam sine*

Bait. Gell. 16, 10. *Cic. ad div.* 6, 6. §. 8. *Liv.* 3, 44. §. 22. *Cf. lex Lucerinorum in Ephem. archaeol. Vol. II p.* 205. pro indicato] *cf. Ulp. L.* 7. §. 13. *D. de pactis* (2, 14) *ubi legendum:* ne iudicati proue indicato velut depensi mecum agatur. lex Publ.] *cf.* 3, 127. lex Fur.] *cf.* 3, 121 *seq.* §. 23. *Cf. Plauti Pers.* 1, 2, 10—22. *ubi v.* 18.

puram, id est non pro iudicato, uelut le*x* (*Furia*) testamentaria aduers*us e*um, qui legatorum nomine mortisue causa plus *M* assibus cepisset, cum ea lege non esset exceptus, ut ei plus capere liceret; item lex Marcia aduersus faeneratores, ut si usuras exegissent, de his reddendis per manus iniectionem cum eis ageretur. **24.** Ex quibus legibus et si quae aliae similes essent, cum agebatur, manum sibi depellere et pro se lege agere '(*reo licebat*):[1] nam et actor in ipsa legis actione non adiciebat hoc uerbum PRO IVDICATO, sed nominata causa, ex qua agebat, ita dicebat: OB EAM REM EGO TIBI MANVM INICIO; cum hi, quibus pro iudicato actio data erat, nominata causa, ex qua ageba*n*t, ita inferebant: OB EAM REM EGO TIBI PRO IVDICATO MANVM INICIO: nec me praeterit, in forma legis Furiae testamentariae PRO IVDICATO uerbum
[272] inseri, cum in ipsa lege non sit; quod uidetur | nulla ratione 197.
factum. **25.** Sed postea lege 'Vallia,[2] excepto iudicato et eo, pro quo depensum est, ceteris omnibus, cum quibus per manus iniectionem agebatur, permissum est sibi manum depellere et pro se agere: itaque iudicatus et is, pro quo depensum est, etiam post hanc legem uindicem dare debeba*n*t, et nisi darent, domum ducebantur. istaque quamdiu legis actio-

---

causa addendo peccavisse, et editores non raro glossemata sine causa statuendo procliviores fuisse. Etiam h. l. Gaii intererat dicere, non minus multis in causis puram, quam pro iudicato legis actionem p. m. ini. novis legibus, quae actiones dabant, datam esse.

1) *Supplevi.* (*licebat*) *edd. Sed etiam* 'reo' *excidisse, argumento est tum sequens* et actor, *tum quod ita ratio apparet, cur etiam ex* '*o licebat*' *factum* '*dicebat*' *excideret, sensu carens, postquam* re *ut geminatum omissum erat.* 2) *Sic pro certo* V^{st}, *quare id interim retinere malui, quamquam vereor ad exemplum Mensiae legis. Antea* Valeria *scripseram* '*d. Recht d. Nexum*' *p.* 141. *ed.* 3. *notans: nec dubito, quin* (*in archetypo*) *littera* r, *quam C. habet in versu antecedente post voc.* cum, *per errorem eo migraverit, cum corrector eam super* uallia (*sic fere C.*) *supplevisset.*

---

legendum: Ubi quadruplator quoi inpiam (*pro* quempiam) iniexit manum. *Ex eodem vero loco discimus, ex huiusmodi actionibus tresviros capitales iudicasse et actorem sine periculo suo litigavisse.* lex Furia] *cf.* 2, 225. lex Marcia] *a. u.* 402. *Cf. lib. meum* '*d. Recht des Nexum*' *p.* 122 *seq.* 142 conplures al. l.] *cf. L.* 3. *D. de aleat.* (11, 5). §. 25. lege Valeria?] *a. u.* 413. *Cf.* '*d. Recht d. Nexum*' *p.* 145. iudicatum solui] *cf.* §. 102. uindicem] *Cf. lex colon. Genet. Iul. c.* 61.

200. apparet. | **32.** 'Cont*ra*[1] in ea 'formu*la*,[2] quae publicano pro-
t. a. ponitur,[3] talis est fictio, ut quanta pecunia olim, si pignus captum esset, id pignus is, a quo captum erat, luere deberet, tantam pecuniam condemnetur. **33.** Nulla autem formula ad condictionis fictionem exprimitur: siue enim pecuniam siue [275] rem aliquam certam de*bi*tam nobis petamus, eam ipsam dari nobis oportere intendimus; nec ullam adiungimus condictionis fictionem; itaque simul intellegimus, eas formulas, quibus pecuniam aut rem aliquam nobis 'dar*i*[4] oportere intendimus, sua ui ac potestate ualere; eiusdem naturae sunt actiones commodati, fiduciae, negotiorum gestorum et aliae innumerabiles.

34. Habemu*s* ad*h*uc 'alterius[5] generis fictiones *in* quibusdam formulis, uelut cum is, qui ex edict*o* bonorum possessionem peti*i*t, ficto se herede agit: cum enim praetorio 'iure, sed[6] non legitimo, succedat in locum defuncti, non ha*b*et dire*ct*as actiones, et neque id, quod defuncti fuit, potest intendere suum *esse*, *neque id*, *quod e*i debebatur, potest intendere (*dari*) sibi oportere; itaque fic*to* se herede intendit, uelut hoc modo: IVDEX ESTO. SI AVLVS AGERIVS, id es*t* ipse actor, *LVCIO TITIO* HERES *ESSET*, *TVM* SI FVND*VM*, DE

---

erat S. Q. S. S. E. Q. (*V.*) *I. N. S. R. E. H. L. N. R.* (*Valer. Prob.* 8) *sive quod eae legis actiones generaliter sustulerant, et haec an legis actio esset, quaerebatur*); *sed et in his causis solere homines tantum aut civili velut venditi vel locati aut praetoria formula uti, quae ad legis actionem expressa esset. Eiusmodi vero formulas etiam necessario praetorem post sublatas legis actiones in his causis dedisse, in quibus antiquiores leges non obligationem* (*velut his verbis: dare debeto, damnas esto*) *sed legis tantum actionem constituerant* (*ex. gr.* §§. 22. 24). *itaque eam rem hic exposuit, cuius causa ad explicandum legis actionum ius* §. 10. *digressus erat.* [1]) (con) *per notam adiecta* t *V*st. Item *edd.* [2]) forma *C. edd. Vid. Zeitschr. f. gesch. RW. XIV. p.* 288. [3]) *ita sc., si non a volente pignus acceperit, quo spectare videntur Cic. Verr.* 3, 11. §. 27. *verba: 'publicanus petitor* a u t *pignerator, non ereptor neque possessor.'* [4]) dare *C. ed. Bg.* [5]) a *addunt Bluhm. Sched.* [6]) iurees *C.*

---

§. 32. *Cf.* §§. 10. 28. *Nec quae in L.* 2. §. 20. *D. vi bon rapt.* (47, 8) *commemoratur pecoris abductio, putanda est per veterem pignoris captionem facta esse.* §. 33. *Cf. supra* §§. 18. 19.
§. 34. *Cf.* 3, 32, 81. 4, 111. IVDEX ESTO] *cf.* §§. 36. 37. 47. 136. 46. *Cic. Verr. II.* 2, 12. §. 31. *Lex Rubr. c.* 20.

QVO AGITVR, EX IVRE QVIRITIVM *EIVS ESSE OPORTERET*; '*si* '*uero* d*e* de*b*i*to* *agatur*,[1] praeposita simili *f*ic*t*ion*e in*-*tentio*[2] ita subicitur: TVM SI PARE*RE*T[3] NVMERIVM NEGIDIVM AVLO (*AGERIO*) SESTERTIVM X MILIA DARE OPORTERE. **35.** Similiter et bonorum emptor ficto se herede agit; set interdum et alio modo agere solet: | nam ex persona eius, 201.
cuius bona emerit, sumpta intentione, conuertit condemnationem in suam personam, id est, ut quod illius esset uel illi dar*i* oporteret, eo nomine aduersarius huic condemnetur:
[276] quae spec*ie*s actionis appellatu*r* Rutiliana, quia a praetore Publio Rutilio, qui et bonorum uenditionem introduxisse dicitur, conparata es*t*. superior autem species actionis, qua ficto se herede bonorum emptor *agit*, Seruiana uocatur. **36.** ('*Item usucapio fingitur in ea actione*[4], *quae Publiciana uocatur*): datur autem haec actio ei, qui ex iusta causa traditam sibi rem nondum usucepit eamque amissa possessione petit; nam quia non potest eam ex iure Quiritium suam esse intendere, fingitur rem usucepisse, et ita quas*i* ex iure Quiritium dominus factus esset, intendit *uel*ut hoc modo: IVDEX ESTO. SI QVEM HO*M*INEM AVLVS AGERIVS EMIT (*ET*) IS EI TRADITVS EST, ANNO POSSEDISSE*T*, TVM SI EVM HOMINEM, DE QVO AGITVR, 'EX IVRE QVIRITIVM EIVS[5] ESSE OPORTERET e*t* reliqua. **37.** Item ciuitas Romana peregrino fingitur, si eo nomine agat aut cum eo agatur, quo nomine nostris legibus actio constituta est, si modo iustum sit, eam actionem etiam a*d* peregrinum

---

[1]) in *personam* agatur *edd. et mea altera. Quod nimis a C. recedit, in quo nunc et post cognitum V*[st] *fuisse puto:* 'u de deuito agat.' [2]) *Heffterum secutus, restitui. In C. puta fuisse* ītio *vel* ītēz. *Cf.* §. 137. *fin.* l*egis* actionis *ed. Bg.* 5. *Sed de hac fictione Gaius hic omnino non agit. heredis ed. Stud. Fortasse:* ī(ntentio *cf. C. p.* 201, 12. ī = intendit) illic *cf.* 4, 49. [3]) *Ex Scheurlii cj.* paret *C.* [4]) *Ex Kr. ed.* 2 *pro Göscheni suppl.* 'Eiusdem *generis est*'. [5]) *Ex mea cj. Inverso ordine* eius ex i. Q. *C. edd.*

---

§. 35. *Cf.* 3, 80. *L.* 4. §. 21. *D. de fideic. hered.* (40, 5). Rutiliana *etc.*] *cf.* '*das Recht d. Nexum*' *p.* 158. *Zeitschr. f. Civilr. u. Proc. N. F. XIV. p.* 1 *seq.* §. 36. *Cf.* §§. 3. 4. *I. de act.* (4, 6). *L.* 1. *pr. D. de Public. in rem* (6, 2). *ubi legendum: si quis id, quod traditum . . . non a domino est, nondum usucaptum petet etc.* §. 37. *Cf. Cic. de nat. deor.* 3, 30, 74. *Verr. II.* 2, 12. §. 31 *fin.* — *Ascon. p.* 84. *Plut. Caes.* 4.

extendi, uelut si '(*furti uel ope consilio facti*) furt*i no*mine agat peregrinus aut cum eo agat*ur*: in (*peregrinum*)[1] formula ita concipitur: IVDEX ESTO. SI PARET, (*A DIONE HERMAEI FILIO uel* '*OPE*) CONSILIO[2] DIONIS 'HERM*A*EI (*F*ILI*I LVCIO TITIO*)[3] FVRTVM FACTVM ESSE PATERAE AVREAE, 'QVAM[4] OB [277] REM EVM, SI CIVIS ROMANVS ESSET, PRO FVRE DAMNVM DECIDERE OPORTERET et reliqua; item si peregrinus furti agat, ciuitas ei Romana fingitur. similiter si ex lege Aquilia
202. peregrinus damni | iniuriae agat aut cum eo agatur, ficta ciuitate Romana iudicium datur. **38.** Praeterea aliquando fingimus, 'ad*uers*arium[5] nostrum *c*apite deminutum non esse: nam si ex contractu nobis obligatus obligataue sit et *c*apite deminutus deminutaue fuer*i*t, uelut mulier per coemptionem,

---

[1]) *Hoc modo (paulo mutata ed.* 5) *rectius mihi locus nunc videtur sanari posse, in eo depravatus, quod librarius, primum* ὁμοιοτελεύτοις *et hic et postea deceptus, deinde rursus post* in *voces* per-egr. *et* for-mula *confundens, intermedia omisit et praeterea pro* furti nom. *scripsit* furtum. — *Alii aliter.* furtum *dicatur* (*factum ope consilio*) peregrini *e*t cum eo agat*ur ed. mea* 1. furt*i nomine* agat peregrinus aut cum eo agat*ur*, in formula (*ciuitas Romana ei fingitur: ueluti si cum eo agatur*) *ed. Bg.* 5. *Sensu eodem sed multo plura finxit et in contextu posuit ed. Kr.* 2, *quae praeterea non eo offendunt, quod* FILIO *iuvavit (nam in peregrino praenomine carente apte eius loco patris nomen ponebatur), sed eo, quod in hac actione personali et prope legitima, sed et ex delicto veniente, quod initium sumit a delinquente, loco intentionis actorem praeponit reo; vid.* §§. 45. 46. 60. [2]) consilioue *C.*, *ut appareat, inverso ordine librarium haec posuisse, mutato* p *in* u; *nam* ope consilio (*non* consilioue *vel* consilioque) *legitima verba fuisse, probatur L.* 53. §. 2. *D. de verb. sign.* (50, 16). *Cf.* 3, 202. (OPE) CONSILIOVE *edd.* [3]) *Post* dihonis *C.* er. mei filio *etiam* V^{at}. Hermaei *ed. Bg. prior.* sed CIVI ROMANO *uerbi gratia* LVCIO TITIO *ex Hollw. cj. ed. Bg.* 5. *contra fidem C. nec unquam litigator civis Rom. esse in formula fori Romani dici potest. Nota, aptissime Gaium non* A. A. *et* N. N., *quae actoris tantum et rei partes significabant, sed talia nomina, quae cuiusque civitatem indicarent, finxisse; itaque antea cj. edideram* Graeci. *sed* e *pro* c mei V^{at}, *et alterum nomen apud Graecos item non rarum respectu* τοῦ 'Ἑρμοῦ, *Graecorum furum patroni hoc casu in scholis electum potest videri. Ceterum de Dione et L. Titio cf. Plut. qu. Rom.* 27. [4]) *Malim* (EAM)QVE *et in fine* OPORTERE. [5]) *Ex Hugonis cj.* ad contrarium *C.*

---

§. 38. *Cf.* 3, 84. *L.* 2. §. 1. *D. de cap. min.* (4, 5).

masculus per adrogationem, desinit iure ciuili debere nobis, nec directo intendi potest, si*b*i dare eum eamue oportere; sed ne in potestate eius sit ius nostrum corrumpere, introducta est contra eum eamue actio utilis, rescissa *c*apitis deminutione, id est, in qua fingitur *c*apite deminutus deminutaue non esse.

39. Partes autem formularum 'praecipu*ae*[1] hae sunt: demonstratio, intentio, adiudicatio, condemnatio. **40.** Demonstratio est ea pars formulae, quae id*eo* *i*nseritur, ut demo*n*stretur res, de qua agitur, uelut haec pars formulae: QVOD AVLVS AGERIVS NVMERIO NEGIDIO HOMINEM VENDIDIT, item haec: QVOD AVLVS AGERIVS (*APVD*) NVMERIVM NEGIDIVM HOMINEM DEPOSVIT. **41.** Intentio est ea pars formulae, qua[2] actor desiderium suum concludit, uelut haec pars formulae: SI PARET, NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO SESTERTIVM X MILIA DARE OPORTERE; item haec: QVIDQVID PARET NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO DARE FACERE (*OPORTERE*); item haec: SI PARET, HOMINEM '(*STI-*
[278] *CHVM*)[3] EX IVRE QVIRITIVM AVLI AGERII ESSE. **42.** Adiudicatio est ea pars formulae, qua permittitur iudici rem alicui ex litigatoribus adiudicare, uelut si inter coheredes familiae erciscund*ae* agatur, aut inter socios communi diuidundo, aut inter uicinos finium regundorum: nam illic ita est: QVANTVM ADIVDICARI OPORTET, IVDEX, '*CV*I OPORTET,[4] ADIVDICATO. **43.** Condemnatio est ea pars formulae, qua

[1]) praecipue *C. Sed haec vox ex v.* 12, *ubi in C. et edd. ante* ideo *legitur et nisi cum Stud. ipso invito emendes* principio., *admodum molesta est* (*quare ibi lacunam habet Kr. ed.* 2), *huic loco* (*v.* 10), *ubi desideratur, restituenda erat. Non loquitur Gaius v. gr. de exceptione, de replicatione, compensatione et quae praeterea partes non ipsius actionis propriae sunt.* [2]) *Cf.* '*Gaius*' *p.* 165. [3]) *In fine versus addidi, cum homo generaliter vindicari non possit.* [EROTEM] *ed. Bg.* 5. *male, cum Eros in exemplis secundum locum obtineat. Omittit Kr. ed.* 2. [4]) titio *C. edd.* TITIO (*AVT SEIO*) *ed. mea* 1. *Sed ne hoc quidem recte. Nunc demum vidi,* titio *factum esse ex* cuiō.

§. 39. *De demonstratione et intentione cf. Schol. Bas.* 11, 1, 7. §. 40. *Cf. Collat.* 2, 6. §. 2. *ibiq. P. Pithoeus.* §. 41. *Cf. Cic. pro Rosc. Com.* 4. §. 11. *Divin.* 17. §. 53. *Verr. II.* 2, 12. §. 31. 3, 22 *pr.* 28. §. 69. *Theophil.* 4, 6. §. 6. *Lex. Rubr.* 20. ('*Gaius*' *p.* 203.) *Boecking. ad h. l.* SI PARET] *cf. Fest. v. Parret p.* 233. *Petron. Sat.* 137. §. 42. *Cf.* §. 20. *I. de act.* (4, 6). §§. 4—6. *I. de offic. iud.* (4, 17). *Ulp.* 19, 16. §. 43. *Cf.* §§. 47—52. 57. 68. 73. *Lex Rubr. c.* 20.

203. iud*ici* condemnandi | absoluendiue potestas p*er*mittitur, uelut haec pars formulae: IVDEX, NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO SESTERTIVM X MILIA CONDEMNA. SI NON PARET, ABSOLVE; item haec: IVDEX NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO DVMTAXAT '(*X MILIA*)[1] CONDEMNA. SI NON 'PARRET,[2] ABSOLV*E*;[3] item haec: IVDEX, NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO CONDEMNATO et reliqua, ut non adiciatur 'DVNTAXAT (*X MILIA*).[4] **44**. Non tamen ist*ae* omnes partes simul '(*in omnibus formulis*)[5] inueniuntur; sed (*solae*) quaedam (*tantum*)[6] inueniuntur, quaedam non inueniuntur: certe intentio aliquando sola inuenitur, sicut in praeiudicialibus formulis, qualis est, qua quaeritur, aliquis libertus sit, uel quanta dos sit, et aliae complures; demonstratio autem et adiudicatio et condemnatio nu*m*quam solae inueniuntur; nihil enim omnino 'demonstratio[7] sine intentione uel condemnatione ualet; item [279]
condemnatio 'uel adiudicatio[8] sine intentione nullas[9] uires 'habet;[10] ob id numquam solae inueniuntur.

---

1) *Cf. 'Gaius' p.* 241. 2) *Ita C. Cf. Fest. ep. v. Parret p.* 233. *et Tab. Iguv. VII*ᵇ. 2. PARET *ed. Bg.* 3) absoluito *C. edd. Sed adhaesisse videtur sequens* item. 4) *Restitui 'Gaius' p.* 241.
5) *Addidi; excidit ob ὁμοιοτέλευτον, cum scriptum esset* formul.
6) *Sensu exigente addidi. possis tamen etiam supplere* (et solae).
7) *Ex sequenti versu, ubi librarius inde fecit* demonstratione *addiditque* vel, *huc revocavi.* omnino [*demonstratio*] *ed. Bg.* 5. *Cf. Zeitschr. f. R. G. VII. p.* 171. *Nec satis facit loco Scheurl Beitr. I. p.* 184. 8) *Hoc quoque ex sequenti v., ubi factum* uel adiudicatione, *huc restitui. Sed dubitari potest, an non Gaius scripserit* adiudicatio uel condemnatio. 9) condemnatio sine demonstratione uel intentione uel adiucatione nullas *C. et, uncis inclusis* dem uel *et* uel adi., *edd. F. P. Bremer Mus. phil. Rhen.* 1860. *p.* 488 *ita locum legi vult:* nihil (*enim demonstratio*) sine int. uel cond. ualet; (*item adiudicatio sine demonstratione et intentione nihil valet;*) item condemnatio sine demonstratione uel intentione nullas uires habet. *Denique:* condemnatio uel adiudicatio sine demonstratione uel intentione *ed. Bg.* 5. *condemnationem sine demonstratione nullas vires habere in vindicationibus et condictionibus certi verum non est.*
10) 'habet, *et' edd. Bg. ed. Stud.*

---

§. 44. *Cf.* 3, 123. *Paul.* 5, 9. §. 1. aliquis lib.] *cf.* §. 13. *I. de act.* (4, 6) *cum Theoph. Schol. Basil.* 8, 2, 35. quanta dos sit] *puta stipulata, cuius quis iudicio de moribus certam partem petiturus est. Cf. ad* §. 102. *cit.*

45. Sed eas quidem formulas, in quibus de iure quaeritur, in ius conceptas uocamus, quales sunt, quibus intendimus, nostrum esse aliquid ex iure Quiritium au*t* nobis dari oportere aut pro fure damnum '(*decidi oportere; in*) [1] quibus iuris ciuilis intentio est. **46.** Ceteras uero in factum conceptas uocamus, id est, in quibus nulla talis intentionis concept*io* est, (*sed*) initio formulae nomina*to* eo, quod factum est, adi*ciun*tur ea uerba, per quae iudici damnandi absoluendiue potestas datur; qualis est formula, qua utitur patron*us* contra li*b*ertum, qui eum contra edictum praetoris in ius 'uocauit: [2] | nam 204.
in ea ita est: RECVPERATORES SVNT*O*. SI PARET ILLVM PATRONVM AB ILLO '(*ILLIVS*) PATRON*I* [3] LI*B*ERTO CONTRA
[280] EDICTVM ILLIVS PRAETOR*IS* IN IVS VOCATVM ESSE, RECVPERATORES, ILLVM LIBERTVM ILLI PATRONO SESTERTIVM 'X MILLIA [4] CONDEMNAT*E*. SI NON PARET, ABSOLVITE. ceterae quoque formulae, quae sub titulo DE IN IVS VOCANDO propositae sunt, in factum conceptae sunt, uelut aduersus eum, qui in ius uocatus neque uenerit neque uindicem dederit; item contra eum, qui ui exemerit eum, qui in ius uocaretur; et denique innumera*b*iles eiusmodi aliae formulae in al*b*o proponuntur. **47.** Sed ex quibusdam causis praetor et in ius et in

---

1) *Quod scriptum erat* decidiom, *quasi repetitio quaedam v.* damnum *visa est iacturamque horum verborum effecit. Inde et* dari *et* decidi (dare *et* decidere *ed. Bg.*) *restitui.* 2) *euocauit V*[st]. 3) patrono *C.* PATRON*I EIVS prius edideram, factum hoc opinatus ex* patronie'. *Quod nunc edidi, debetur Hollwegio Civilproc. II. p.* 319. *Sic item Bg. ed.* 5. *Edd. haec omittunt; sed non libertum esse, quicum agebatur, sufficiebat, sed eius, qui agebat, libertum.* 4) *An* V MILIA? *Cf. 'Gaius' p.* 141. *Sed poterat haec ordinaria poena ex causa augeri. L.* 25. *D. de in ius voc.* (2, 4).

---

§. 45. *Cf.* §. 41. pro fure d. d.] *cf. L.* 46. §. 5. *D. de furt.* (47, 2). *L.* 9. §. 2. *D. de minor.* (4, 4). *L.* 7 *pr. D. de cond. furt.* (13, 1). *'Gaius' p.* 131. §. 46. *Cf.* §. 60. §. 12. *I. de act.* (4, 6). *L.* 6. *C. de transact.* (2, 4). patronus c. lib.] *cf.* §§. 183. 187. §. *ult. I. de poena tem. lit.* (4, 16). *L.* 25. §. 1. *D. de obl. et act.* (44, 7). *L.* 4. §. 1. *D. de in ius voc.* (2, 4). de in ius uoc.] *cf. C. de in ius voc.* (2, 2). *Dig. si q. in ius voc.* (2, 5). *In ius vocati ut eant* (2, 6). *Ne quis eum, qui in i. voc.* (2, 8). innumerabiles] *cf. Cic. divin.* 17. §. 53. *Verr. II.* 3, 22 *pr. c.* 28. §. 69. §. 47. *Cf. L.* 9. *D. de obl. et act.* (44, 7). *L.* 1. §. 1. *L.* 19. *D. depos.* (16, 3). *L.* 1 *pr.*

factum conceptas formulas proponit, ueluti depositi et commodati; illa enim formula, quae ita concepta est: IVDEX ESTO. QVOD AVLVS AGERIVS APVD NVMERIVM NEGIDIVM MENSAM ARGENTEAM DEPOSVIT, QVA DE RE 'AGITVR,[1] QVIDQVID OB EAM REM NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO DARE 'FACERE OPORTET[2] EX FIDE BONA, EIVS, IVDEX, NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO CONDEMNATO, NISI RESTITVAT. SI NON PARET, ABSOLVITO, in ius concepta est: at illa formula, quae ita concepta est: IVDEX ESTO. SI PARET, AVLVM AGERIVM APVD NVMERIVM NEGIDIVM MENSAM ARGENTEAM DEPOSVISSE EAMQVE DOLO MALO NVMERII NEGIDII AVLO AGERIO REDDITAM NON ESSE, QVANTI EA RES ERIT, TANTAM PECVNIAM, IVDEX, NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO CONDEMNATO. SI NON PARET, ABSOLVITO, in factum concepta est. similes etiam commodati formulae sunt.

48. Omnium autem formularum, quae condemnationem habent, ad pecuniariam aestimationem condemnatio concepta
205. est: itaque et si corpus aliquod petamus, | uelut fundum, [281]
t. s. hominem, uestem, '*aurum*, argentum,[3] iudex non ipsam rem condemnat *e*um, cum *q*uo actum est, 'sicut[4] olim fieri solebat, (*sed*) aestimata re pecuniam eum condemnat. **49.** Condemnatio autem uel certae pecuniae in '*formula*[5] ponitur uel incertae.

---

1) it agitur *V*st. *An* it *positum pro* n^c = nunc? 2) f̄eo *C. unde antea, quia nusquam* facere *per* fe *notatur, quasi scriptum esset* fpo *feceram*, facere paret oportere; *cf. 'Gaius' p.* 165; *sed* fco *V*st, *quod pro* facere oportet *minus a notandi ratione abhorret.* 3) argumentum *V*st, *puto pro* aurargentum *cf.* 2, 13. 4) set ut *ed. Bg.* 5. *postea v.* (*sed*) *ante* aestimata *omissa. Male; nam olim lite secundum actorem data, quae erat condemnatio, si damnatus iudicatum non faciebat, sequebatur tantum litis aestimatio.* 5) form:pponitur *V*st. formula proponitur *ed. Stud. cf.* 4, 52.

D. commod. (13, 6). QVA DE RE AG.] *cf. Cic. pro. Mur.* 13. §. 28. NISI REST.] *cf. L.* 1. §. 21. *D. depos.* (16, 3). EAMQ. DOLO MALO] *cf. L.* 22. *D. de exc. rei iud.* (44, 2). §. 48. *Cf.* §. 32. *I. de act.* (4, 6). *L.* 37. §. 6. *D. de oper. lib.* (38, 1). *L.* 6. §. 1. *L.* 13. §. 1. *D. de re iud.* (42, 1). sicut olim] *qua de re Gaius in folio C. deperdito post p.* 194. *egisse videtur. Cf. ibi not.* 6. §§. 49—51. *Cf.* §. 43. *Cic. Verr.* 3, 21. §§. 53. 54.

50. Certae pecuniae uelut in ea formula, qua certam pecuniam petimus; nam illic ima parte formulae ita est: IVDEX, NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO SESTERTIVM X MILIA CONDEMNA. SI NON PARET, ABSOLVE. **51.** Incertae vero condemnatio pecuniae duplicem significationem habet: est enim una '*cum*[1] aliqua praefinitione, quae uulgo dicitur cum taxatione, uelut si incertum aliquid petamus; nam illic ima parte formulae ita est: (*EIVS*), IVDEX, NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO DVMTAXAT SESTERTIVM X MILIA CONDEMN*A*. SI NON PARET, ABSOLVE. uel incerta est et infinita, *uel*ut si rem aliquam a possidente nostram esse petamus, id est, si in rem agamus uel ad exhibendum; nam illic ita est: QVANTI *EA* R*E*S *E*RIT, TANT*AM* PE*CV*NIAM, *IVDEX*, NVMERIVM NEGIDIVM 'EIDEM[2] CONDEMNA. SI NON PARET, ABSOLV*E*.[3] **52.** 'Quid er*go* est?[4] iudex, si condemnet, certam pecuniam con-
[282] demnare debet, etsi certa pecunia in condemnatione posita non sit: debet autem iudex attendere, *ut* cum certae pecuniae condemnatio posita sit, neque maioris neque minoris summa posita condemnet, alioquin litem suam facit; item si taxatio 'po*s*ita[5] sit, ne pluris condemnet quam taxatum sit, ali*as* enim simil*i*ter litem suam facit: minoris autem damnare | ei per- 206.

---

1) quae *V*st. 2) *sic V*st *et puto consulto, quia hic praecedebat: nisi rem arbitrio tuo Ao Ao restituat.* 3) absoluito *C.* (*sic pro lubitu a librario explicata nota*) *edd.* 4) *Ex ed. Stud. nam aptius hoc videtur et codicis scripturae fere non minus conveniens, quam quod ipse antea edideram* Qui de re uero iudex est. 5) *Sic V*st *pro* petita *C. edd. Quod addideram* n(ummo), *quia una littera in C. deesse dicebatur, nunc omisi, cum St.dus notet, fortasse nihil amplius scriptum fuisse, nec alias nummus in hoc codice sic notetur.*

---

§. 50. *Cf. Cic. pro Rosc. Com.* 5. §. 19. *Quintil. I. O.* 4, 2. §. 6. §. 51. *Cf.* 3, 224. *Fest. ep. v. Taxat. p.* 356. *Cic. pro Tull.* 7. *Collat.* 2, 6. §. 1. *Lex Rubr. c.* 20. ('*Gaius*' *p.* 237). *Quintil. Decl.* 13. *L.* 3. *C. de inut. stip.* (8, 39). *L.* 39. §. 1. *D. de operis lib.* (38, 1). *Iurato actor aestimabat, quanti formula taxaretur. L.* 9. *D. de in litem iur.* (12, 3). '*Gaius*' *p.* 138. §. 52. *Cf. Seneca de benef.* 3, 7. *de clem.* 2, *ult.* §. 32. *I. de act.* (4, 6). litem suam f.] *cf. pr. I. de obl. q. quasi ex del.* (4, 5). *L.* 15. §. 1. *D. d. iudic.* (5, 1). *L.* 6. *D. de extrao. cogn.* (50, 13).

missum est. at si etiam[1] *taxatio posita non sit*, | *quanti uelit condemnare potest.* **52ª.** *Unde quia*, *quod petit*, | qui formulam accip*it*, *intendere* debet, 'nec ampl*i*|*us iudex quam*[2] certa condemn*atione* constring*itur*, *sed nec* | *iterum* eand*em formulam* accip*it*, *qui egit*, *et in condem*|*natione* cert*am pecuniam*, *quam petit*, *ponere debet*, *ne consequatur min*|us quam uelit.[3]

53. Si quis intentione plus conplexus fuerit, *causa cadit* | id est rem perdit, nec a praetore in integr*um* restituitur, excep*tis* quibusdam casibus, in qui*bus omn*es *actores p*raetor non patitur[4] *o*|*b errorem suum damno affici; nam minoribus* XXV *annorum sem*|*per ut in aliis causis et hic succurrit.* **53ª.**[5] *Plus autem quattuor* | modis petitur, 're[6], tempore, loco, causa. re, uel*ut si quis pro* X | milibus, quae ei debentur, XX milia petierit, *aut* si *is*, *cuius* | ex parte res [283]
esset, totam eam aut maiore ex part*e suam* | esse intender*it*. *tempore*, *uelut si in diem stipulatus* | ante *diem petierit*. *loco*, *uelut si id*, *quod certo loco* | dari promissum est, id *alio loco*

1) *Ex Vst, unde quae sequuntur alio sensu quam antea feceram, restituenda erant. Idem valet de tota* §. 52ª, *ubi multo plura a St.do lecta sunt. In his litteras omnes, quae lectae sunt, ipsas, eae ubi deficiunt, spatium accurate servavi, praeterea de sensu tantum sollicitus. Ceterum exceptionem hic dictorum vid. in* §. 68. 2) *id est, ut saepe, et tantummodo.* 3) *Initio v.* 7 usq uelit *Vst*. *Unde potest etiam fuisse:* '*ut consequatur eam quo*|usque uelit'. *Ante* accipia *Vst pro* accipi*t*. *Edd. etiam Kr.* 2. *tantum verba lecta et in fine* | usque uelit *habent.* 4) *Quae lecta sunt, ex Vst praestiti, in quo tamen antea est* integro; *h. l. scriptum fuisse statui* qb. omnes actor̄ pr. n̄ patitur. *Ex quibus cum appareat, Theophilum in Iust. Instit. duas causas in integrum restitutionis inverso ordine retulisse, in Gaii Inst. post haec v.* 11. *et v.* 12. *priorem spatii, litterarum reliquarum et sensus ratione habita, sic fere, ut nunc feci, restitui posse existimavi.* 5) *Etiam in hac, quam feci* §., *plura et certiora usque ad finem p.* 206. *dedit Vst, quo factum est, ut supplementa, quae antea sensus causa maxime Iust. Institutionum ope informaveram, paulo mutanda essent. Quoad verba maxime incerti sunt v.* 23 *et* 24. 6) res *Vst*.

§. 53. *Cf.* §§. 56. 68. 131. §. 33. *I. de act.* (4, 6). *Paul.* 1, 10. §. 1. *Consult.* 5, 4. *L.* 1 *fin. D. quando dies ususfr.* (7, 3). *Fr. Vat.* 52. 53. *Plaut. Most.* 3, 1. *v.* 141. *Cic. de inv.* 2, 19. §. 57. *de orat.* 1, 36. §§. 166 *seq. orat. part.* 28. §. 99. *pro Rosc. Com.* 4. §. 11. *Sueton. Claud.* 14. *Quintil. I. O.* 3, 6. §. 69. *Senec. ep.* 48. §. 10. *Fest. ep. v. Litis p.* 116.

sine commemoratio|ne eius loci petatur, uelut si *a te stipulatus sim: X MILIA* SESTERTIVM *EPHESI* | DARE SPONDES? *deinde uero* Romae *pure hoc modo inten*|dam: *SI* PARET *TE SESTERTI*[*OR*]*VM X MILIA EX STIPVLATV*[1] | DARE MIHI OPORTERE; p*lus* enim *petere ideo intellegor, quia* | *utilitatem* pro*missori adimo, quam, si Ephesi da*|*ret, habiturus esset.* Ep*hesi tamen etiam pure potero* | petere, id est non 207.
adiecto loco. **53b.** Causa plus petitur, uelut si quis in intentione tollat electionem de*b*itoris, 'quam is[2] habet obligationis iure, uelut si quis ita stipulatus sit: SESTERTIVM X MILIA AVT HOMINEM STICHVM DARE SPONDES? deinde alterutrum 'so*l*um[3] ex his petat; nam quamuis petat, quod minus est, plus tamen petere uidetur, quia potest aduersarius interdum facilius id praestare, quod non petitur. similiter si quis genus stipulatus sit, deinde speciem petat, uelut si quis purpuram stipulatus sit generaliter, deinde Tyriam specialiter petat; quin etiam licet uilissimam petat, idem iuris est propter eam rationem, quam proxime diximus. idem iuris est, si quis generaliter hominem stipulatus sit, deinde nominatim aliquem petat, uelut Stichum, quamuis uilissimum. itaque sicut ipsa stipulatio concepta est, ita et intentio formulae concipi de*b*et. **54.** Illud satis apparet, in incertis formulis plus peti non posse, quia, cum certa quantitas non petatur, sed quidquid aduersa-
[284] rium dare facere 'oportere *pareat*[4] intendatur, nemo potest plus intendere. idem iuris est et si in rem incertae partis actio data sit, uelut 'talis: QVANTAM PARTEM PARET IN EO FVNDO, QVO DE AGITVR, ACTORIS ESSE.[5] quod genus actionis in paucissimis causis dari solet. **55.** Item palam est, si quis

---

1) *Haec specialis causae adiectio (de qua cf. Quintil. I. O.* 4, 2. §. 6.) *in hac actione necessaria est, eique spatium sufficit.*
2) quis (= quamuis) *Vst.* 3) eor' *Sched. edd. omittunt* [*Admisit ed. Bg.* 5]. *Sed careri non potest v.* '*solum*', *quia* '*alterutrum ex his*' *petit etiam qui* '*X milia aut Stichum*' *petit. Inst.*: '*veluti hominem tantum aut decem aureos tantum.*' 4) *Ex mea cj.* oporteret *Sched. edd.* 5) *Ex Vst.*

---

§. 54. *Cf. Cic. pro Rosc. l. c. Paul. S. R.* 3, 8. §. 2. *L.* 76. §. 1. *D. de rei vind.* (6, 1). *L.* 1. §. 5. *D. si pars her.* (5, 4). *L.* 8. §. 1. *D. comm. div.* (10, 3). *L.* 1 *pr. D. de interrog.* (11, 1). §. 55. *Cf.* §. 35. *I. de act.* (4, 6) *cum Theoph. Frontin. de controv. agr.*

aliud pro alio intenderit, nihil eum periclitari, eumque ex in-
tegro agere posse, quia nihil ante uidetur egisse, uelut si is,
208. qui hominem Stichum | petere deberet, Erotem petierit, aut
si quis ex testamento dar*i* si*bi* oportere intenderit, cui ex sti-
pulatu debebatur, aut si cognitor aut procurator intenderit,
si*bi* dar*i* oportere. **56.** Set plus quidem intendere, sicut supra
diximus, periculosum est; minus autem intendere licet; sed de
reliquo intra eiusdem praeturam agere non permittitur: nam
qui ita agit, per exceptionem excluditur, quae exceptio appel-
latur litis diuiduae. **57.** A*t* si in condemnatione plus 'p*o*situm[1]
sit, quam oportet, actoris qui*dem* periculum nullum est; sed
'(*et reus*, *cum*)[2] iniquam formulam acceperit, in integrum
restituitur, ut minuatur condemnatio: si uero minus positum
fuerit, quam oportet, hoc solum consequitur '(*actor*,)[3] quod
posuit; nam tota quidem res in iudicium deducitur, constrin-
gitur autem condemnationis fine, quam iudex egredi non
potest. nec ex ea parte praetor in integrum restituit: facilius
enim reis praetor succurrit quam actoribus: loquimur autem
exceptis minoribus xxv annorum; nam huius aetatis homini-
bus in omnibus rebus lapsis praetor succurrit. **58.** Si in
demonstratione plus aut minus positum sit, nihil in iudicium
deducitur, et ideo res in integro manet: et hoc est, quod [285]
dicitur falsa demonstratione rem non perimi. **59.** Sed sunt,
qui putant, minus recte conprehendi, 'ut[4] qui forte Stichum
et Erotem *em*erit, recte uide*a*tur ita demonstrare: QVOD EGO
DE TE HOMINEM EROTEM EMI, et si uelit, de Sticho alia for-
209. mula *iterum*[5] agat, quia uerum est, eum | qui duos emerit,
t. s.

1) *Correxi.* petitum *C. cf. paulo infra et* §§. 52a. 68. 2) *Addidi haec verba, a sciolo consulto omissa, quod antea* quia *pro* quidem *scriptum effecerat, ut totam rem perperam caperet.* '*si*' *ed. Bg.* 3) *Addidi.* 4) *Vst pro* n(am) *Gösch. Sched. edd., unde postea pro* uidetur *Vst scripsi* uideatur. 5) id (*vel* qd *Sched.*) *Vst. quod nunc*

p. 43, 26. *Lachm. L.* 5. §. 5. *D. de rei vind.* (6, 1). si cognitor] *cf.* §. 86. §. 56. supra] §. 53. minus] *cf. L.* 2. §. 1. *C. de plur. pet.* (3, 10). — *L.* 18. *D. comm. div.* (10, 3). exc. lit. diu.] *cf.* §. 122.
§. 57. positum] *cf.* §. 68. constringitur] *cf.* §. 52a. in integr. rest.] *cf.* §§. 53. 125. 2, 163. §. 58. *Cf.* §§. 40. 55. §. 59. *Cf. L.* 33. *D. de act. empti* (19, 1). *L.* 17. §. 4. *D. commod.* (13, 6). — *L.* 78. §. 1. *D. de procur.* (3, 3).

singulos quoque emisse: idque ita ma*x*ime La*b*eoni uisum est. sed si is, qui unum emerit, de duobus egerit, falsum demonstrat. idem et in aliis actionibus est, uelut commodati, depositi. **60.** Sed nos apu*d* quosdam scriptum inuenimus, in actione depositi[1] et denique in ceteris omnibus, quibus damnatus unusquisque ignominia notatur, eum, qui plus quam oporteret demonstrauerit, litem perdere, uelut si quis una re deposita duas 'pluresue[2] (*de*)posuisse (*se*) demonstrauerit, aut si is, cui pugno mala percussa est, in actione iniuriarum etiam aliam partem corporis percussam si*b*i demonstrauerit: quod an de*b*eamus credere uerius esse, diligentius requiremus. certe cum duae *s*int depositi formulae, alia in ius concepta, alia in factum, sicut supra quoque notauimus, et in ea quidem formula, 'quae[3] in ius concepta est, initio res, de q*u*a agitur, 'demonstr*etur*, id *est* modo designetur,[4] deinde inferatur iuris conte*n*tio his uerbis: QVIDQVID OB *EA*M REM 'ILLVM ILLI DARE FACERE OPORTET, in ea uero, quae in factum concep*ta est*, *stat*im initio i*nt*entionis alio modo res,
[286] de qua agitur, designetur his uerbis: SI PARET ILLUM AP*VD* (*ILLVM REM*) ILLAM DEPOSVISSE, dubitare non debemus,

---

ex i‡' *factum esse puto.* empti *ed. meae prior.* idem *ceterae* (*om. Stud.*), *male, cum in alio servo aliud agatur.* [1]) *Exciderit:* mandati. [2]) *Ex mea cj.* (*Zeitschr. f. gesch. RW. XIII. p.* 298) *et sic* (*sed et* posuisse) *V*st res *edd. omisso postea* '*se*'. [3]) quae *in C. scriptum videtur fuisse.* [4]) demonstratorio m(odo) designetur *V*st *pro* demonstretur īē m(odo) designetur *puto: neque hoc pro glossemate habendum; opponit Gaius demonstrationem, quae modo designationem rei, d. q. a., nec quidquam desiderii vel contentionis* (4, 41) *continet, et intentionem, qua actor post verba SI PARET etiam ius suum contendit ac petit, quamque etiam formula in factum tantum alio modo continere videtur ita ut simul res, d. q. a., ea designetur. Contra in animum non induco, id quod sane librarius et voluit et scripsit:* demonstratorio m(odo) designetur (*sic etiam Kr. ed.* 2), *ipsum Gaium scripsisse, genuinam et veram demonstrationem sic tumide etiam inaudito adiectivo* (*pro* demonstrativo) *dicentem.*

---

§. 60. damn . . . ignominia] *cf.* §. 182. actione iniur.] *cf. Collat.* 2, 6. *De furti actione cf. L.* 19 *pr.* §§. 1—4. *L.* 52. §. 25. *D. de furt.* (47, 2). supra] §. 47. *De designatione cf. L.* 15. §. 3. *L.* 16. *D. de dolo* (4, 3). *L.* 6. *D. de rei vind.* (6, 1). *L.* 7 *pr. D. de iniur.* (47, 2). *Cons.* 5. *Paul.* 2, 31. §. 22.

quin si quis in formula, quae in factum composita est, plures res designauerit, quam deposuerit, litem perdat, quia in inten-
210. tione plus 'posu|*isse uidetur.*[1] ————————
t. s. ——————————————————————————
211. ——————————————————————————
t. s. ———————————————— **61.** [2]*Compensationes quoque oppositae plerumque efficiunt, ut minus quisque consequatur, quam ei debebatur. In bonae fidei enim iudiciis cum libera potestas permitti uideatur iudici ex aequo et* [287]

---

1) *Sententiam Gösch. perfecit. In p.* 210. *et* 211. *fere nihil legi potuit. Quid perierit, aestimari potest ex eo, quod iam in Iust. Inst. sequitur tit. de act.* (4, 6). §. 36. '*Sunt praeterea quaedam actiones, quibus non semper solidum, quod nobis debetur, sed modo solidum consequimur, modo minus. Ut ecce, si in peculium filii seruiue agamus; nam si non minus in peculio sit, quam persequimur, in solidum pater dominusue condemnatur; si uero minus inuenitur, hactenus condemnat iudex, quatenus in peculio sit; quemadmodum autem peculium intelligi debeat, suo ordine proponemus* (*cf.* 4, 69. 73). §. 37. *Item si de dote iudicio mulier agat, placet, hactenus maritum condemnari debere, quatenus facere possit, id est, quatenus facultates eius patiuntur. itaque si dotis quantitati concurrant facultates eius, in solidum damnatur; si minus, in tantum, quantum facere potest. Propter retentionem quoque dotis repetitio minuitur: nam ob impensas in res dotales factas marito retentio concessa est, quia ipso iure necessariis sumptibus dos minuitur, sicut ex latioribus Digestorum libris cognoscere liceat* (*cf. Ulp.* 6. *et Boeth. ad Cic. Top.* 17, 66. *p.* 378. *Or. quem quae tradit de rei uxoriae actione ex hoc Gaii loco sumsisse credibile est*). §. 38. *Sed et si quis cum parente suo patronoue agat, item si socius cum socio iudicio societatis agat, non plus actor consequitur, quam aduersarius eius facere potest; idem est, si quis ex donatione sua conueniatur.* §. 39. *Compensationes quoque oppositae plerumque efficiunt, ut minus quisque consequatur, quam ei debebatur: namque ex aequo et bono habita ratione eius, quod inuicem actorem ex eadem causa praestare oporteret, in reliquum eum, cum quo actum est, condemnat, sicut iam dictum est.*' §. 40., *quae pertinet ad bonorum cessionem, Iustinianus loco deductionis* (§§. 65—68), *quae item decoctorum condicionem spectat, posuisse et aliunde sumsisse credendus est.* 2) *Initium huius* §*i refeci ex* §. 39. *modo allegata, paucis mutatis ex* §. 30. *I. cod.*

---

§. 61. *Cf.* §§. 30. 39. *I. de act.* (4, 6). *Cic. de offic.* 3, 17. §. 70. *Paul.* 2, 5. §. 3.

bono aestimandi, *quantum actori restitui oporteat*, *hac in* po*testate eius*[1] | continetur, ut habita ratione eius, quod inuicem 212.
actorem ex eadem causa praestare 'oporteret, in reliquum eum, t. s.
cum quo actum est, condemnare (*debeat*).[2] **62**. Sunt autem bonae fidei iudicia (*ueluti*) haec: ex empto, uendito, locato, conducto, negotiorum gestorum, mandati, depositi, fiduciae, pro socio, tutelae, r*ei* u*xoriae*.[3] **63**. Li*b*erum est | tamen iudici nullam omnino inuicem[4] compensationis rationem habere;[4] nec enim aperte[5] formulae ue*r*bis praecipitur; sed quia id bonae fidei iudicio conueniens uidetur, id*eo* officio eius contineri creditur. **64**. Alia causa est illius actionis, qua argentarius experitur: nam is cogitur cum conpensatione agere, et ea conpensatio uerbis formulae exprimitur, adeo quidem, ut *sta*t*im*[6] ab initio conpensatione facta minus intendat sibi dar*i* oportere: ecce enim si s*estertium* x milia de*b*eat Titio, atque ei xx debeantur, sic intendit: SI PARET TITIVM SI*B*I X MILIA DARE OPORTERE AMPLIVS QVAM IPSE

---

[1]) *pro* * * * * *C., ut opinor:* potest. *Sed* po***s *V*st *quod nunc* (*ed.* 4) *puto fuisse* poteius. [2]) *De anacolutho cf.* 3, 160. *quod tamen librario tantum hic maxime temulento imputare non dubitavi addendo* debeat. [3]) *Difficultas lectionis vertitur in fine vv.* 5. *et* 6., *in quibus notum est librarium seriem actionum certe inde a* | mandati (*v.* 6 | dati, *postquam in fine v.* 5. *errore* m, *ipsi* = man *scripserat*) *usque ad* tutelae *per errorem bis scripsisse. sed et* r(ei) u(xori)ae, *nota adhibita,* (*de qua vid. ad* 1, 149. *notata*) *secutum fuisse et finem fecisse harum actionum ex cj. mea, cum deinde sequatur* liuerum ē | tm, *firmatur Suppl. St. p. XXXIII. Quare nunc expulso, quod deinde secundum V*st *conieceram* alia. 63. Verum tamen, *antea v.* 3 *post* iudicia *addendum erat* '(*ueluti*)'. *Nam cum edd. etiam Kr.* 2. *ex* §. 28. *I. de act.* (4, 6) *totum illum catalogum b. f. actionum* (*multis tamen ibi dictis omissis*), *quam aliunde, ubi agebatur de stricti iuris et b. f. actionum differentia, Iustinianum sumsisse constat, et pro Gaiano etiam contra C. venditare, religioni fuit et nunc etiam magis est.* [4]) *Ex V*st *et Suppl. St. p. XXXIII. Maxime vero hoc valet in adversario, qui quod ipsi debetur, sua actione persequi potest: qua ratione Gaius ex b. f. actionibus eas praeposuit, in quibus et contrariae vel adeo directae sunt, et in rei uxoriae actione, quae ne contrariam quidem habet, finem fecit.* [5]) *Item ex Suppl. St. l. c.* [6]) *Ex V*st, *in quo tamen pro* statim *est* itaque *vix recte lectum.*

---

§. 62. *Cf.* §. 28. *I. ib. Cic. l. c. Top.* 17. §. 66. *de nat. deor.* 3, 30. §. 74. *L.* 38 *pr. D. pro soc.* (17, 2).

TITIO DE*B*ET. **65.** Item 'bonorum emptor [1] cum deductione
agere iubetur, id *est*, *ut* in hoc solum aduersarius eius con-
demnetur, quod superest deducto eo, quod inuicem ei bono-
rum emptor defraudatoris nomin*e* debet. **66.** Inter conpen-
sationem autem, quae argentario 'opponitur, [2] et deductionem,
quae obicitur bonorum emptori, illa differentia est, quod in
conpensationem hoc solum uocatur, quod eiusdem generis et [288]
naturae est; ueluti pecunia cum pecunia conpens*a*tur, triticum
213. cum tritico, uinum cum uino, adeo | ut quibusdam place*a*t,
non omnimodo uinum cum uino aut triticum cum tritico con-
pensandum, sed ita si eiusdem naturae qualitatisque sit; in
deductionem autem uocatur et quod non est eiusdem generis;
itaque si [3] pecuniam petat bonorum emptor, et inuicem uero
frumentum aut uinum 'is [4] debeat, deducto re (*aestimata*), [6]
quanti id erit, in reliquum *e*xperitur. **67.** Item uocatur in de-
ductionem et id, quod in diem debetur; conpensatur autem hoc
solum, quod praesenti die de*b*etur. **68.** Praeterea conpen-
sationis quidem ratio in intentione ponitur; quo fit, ut si facta
conpensatione plus nummo uno intendat argentarius, causa
cadat et ob id rem perdat: deductio uero ad condemnationem

---

1) de (*vel* c) be V^{st}, *ut librarius* debet *scribere voluisse videatur; quare nunc* (*ed.* 4.) de *omisi.* ed(icto) *vel* sic *edd. meae prior.* 2) *Ex cj. Hugo. Firmat* V^{st}. 3) u(ero), *quod hic habet C. ne mutandum esset in* uu (uelut), *transtuli post* inuicem. *ante* si (uero) *quaedam excidisse, quae* si *inciperent, statuit ed. Stud.* 4) *Ex C. addidi* '*Gaius*' *p.* 175. 5) V^{st}, *quod transposito* uero *ferri potest. Quaedam hic omissa esse censet Kr. ed.* 2. 6) deducto io(*vel* u)re V^{st}; *sed notat, litteras* to *correctionem passas esse; fortasse ante* deductiore *scriptum fuisse, ex quo corrector* deducto iure *effecerit. Itaque genuina esse et* deducto *et* re *iudicandum est nec probo posterius omissum in Kr. ed.* 2. *sed nec quod scripseram in ed.* 4. deduct*a ea* re, *cum res de pecunia deduci non possit. Amissa v.* aestimata, *quam nunc addidi, effecit, ut scriptor C.* re *corrigendum duceret.* erit *intellege: postquam iudex rem aestimaverit.*

---

§. 65. *Cf.* 1, 81. *Alium deductionis casum vid. in L.* 2. §. 7. *D. de doli mali exc.* (44, 4). §. 66. *Cf. Paul.* 2, 5. §. 3. — *L.* 47. §§. 4. 5. *D. de pecul.* (15, 1). *L.* 15. *D. ratam rem* (46, 8). *L.* 11. *C. depos.* (4, 34). §. 67. *Cf. L.* 7 *pr. D. de compens.* (16, 2). §. 68. b. e. agente] *i. e. cum b. emptor sit, qui agat.*

ponitur, quo loco plus peten*d*i[1] periculum non interuenit; utique bonorum emptore agente, qui licet de certa pecunia agat, incerti tamen condemnationem concipit.

69. Quia tamen superius mentionem habuimus de actione, qua in peculium filiorumfamilias seruorumque 'ag*i*tur,[2] opus est, ut de *h*ac actione et de ceteris, quae eorumdem nomine in parent*e*s dominosue dari solent, diligentius admoneamus.
70. In primis itaque si iussu patris dominiue negotium gestum erit, in solidum praetor actionem in patrem dominumue comparauit: et recte, quia qui ita negotium gerit, magis patris dominiue quam filii seruiue fidem sequitur. **71.** Eadem ra-
tione | comparauit duas alias actiones, exercitoriam et instito- 214.
riam: tunc autem exercitoria locum habet, cum pater domi-
nusue filium seruumue magistrum naui praeposuerit, et 'qu*o*d[3]
[289] cum eo eius rei gratia, cui praepositus fuit, negotium gestum
erit; cum enim ea quoque res ex uoluntate patris dominiue contrahi uideatur, aequissimum esse uisum est, in solidum (*in eum*)[4] actio*nem* dari: quin etiam, licet extraneum 'quisqu*e*[5] magistrum naui praeposuerit, siue seruum siue liberum, tamen ea pr*a*etoria actio in eum redditur: ideo autem exercitoria actio appellatur, quia exercitor 'uocatur is, a*d* quem cottidianus nauis quaestus peruenit. institoria uero f*o*rmula tum locum habet, cum quis tabernae aut cuilibet negotiationi filium seruumue aut quemlibet extraneum, siue ser*u*um siue liberum, praeposuerit, et quid cum eo eius rei gratia, cui praepositus est, contractum fuerit: ideo autem institoria appellatur, quia qui tabernae praeponitur, institor appellatur: quae *e*t ipsa formula in solidum est. **72.** Praeterea tri*b*utoria quoque actio in patrem dominumue constituta est, cum filius seruusue[6] in

1) *Correxi.* petenti *C. edd. revera enim in condemnatione actor non petit; sed etiam verbum perfamiliare ei 'intervenire' cum dativo personae Gaius vix unquam dixerit.* 2) *Ex Instit.* agatur *C. edd.* 3) quid *C. Inst. et quaedam edd. etiam ed. Kr.* 2. *postea* [negotium]. 4) *Supplevi. excidit post* sol-idum. 5) quis quas *V*st. 6) *Ex V*st *apparet, amanuensem verba* constituta . . . seruusue *male repetiisse. Etiam alia non pauca aperta menda in his* §§. *ex Inst. dudum correcta sunt.*

§. 69. = *pr. I. quod c. eo q. in aliena p.* (4, 7). superius] *cf. not.* 1 *ad* §. 60. *p.* 368. §. 70. = §. 1. *I. ib.* §. 71. *Cf.* §. 2. *I. ib. Paul.* 2, 6. §. 72. = §. 3. *I. ib. Cf.* §. 74.

TITIO DE*B*ET. **65.** Item 'bonorum emptor[1] cum deductione agere iubetur, id *est*, *ut* in hoc solum aduersarius eius condemnetur, quod superest deducto eo, quod inuicem ei bonorum emptor defraudatoris nomin*e* debet. **66.** Inter conpensationem autem, quae argentario 'opponitur,[2] et deductionem, quae obicitur bonorum emptori, illa differentia est, quod in
conpensationem hoc solum uocatur, quod eiusdem generis et [288]
naturae est; ueluti pecunia cum pecunia conpens*a*tur, triticum
213. cum tritico, uinum cum uino, adeo | ut quibusdam place*at*,
non omnimodo uinum cum uino aut triticum cum tritico conpensandum, sed ita si eiusdem naturae qualitatisque sit; in deductionem autem uocatur et quod non est eiusdem generis; itaque si[3] pecuniam petat bonorum emptor, et inuicem uero frumentum aut uinum 'is[4] debeat, deducto re (*aestimata*),[6] quanti id erit, in reliquum *e*xperitur. **67.** Item uocatur in deductionem et id, quod in diem debetur; conpensatur autem hoc solum, quod praesenti die de*b*etur. **68.** Praeterea conpensationis quidem ratio in intentione ponitur; quo fit, ut si facta conpensatione plus nummo uno intendat argentarius, causa cadat et ob id rem perdat: deductio uero ad condemnationem

---

1) de (*vel* c) be V^{st}, *ut librarius* debet *scribere voluisse videatur; quare nunc* (*ed.* 4.) de *omisi.* ed(icto) *vel* sic *edd. meae prior.* 2) *Ex cj. Hugo. Firmat* V^{st}. 3) u(ero), *quod hic habet C. ne mutandum esset in* uu (uelut), *transtuli post* inuicem. *ante* si (uero) *quaedam excidisse, quae* si *inciperent, statuit ed. Stud.* 4) *Ex C. addidi 'Gaius' p.* 175. 5) V^{st}, *quod transposito* uero *ferri potest. Quaedam hic omissa esse censet Kr. ed.* 2. 6) deducto io(*vel* u)re V^{st}; *sed notat, litteras* to *correctionem passas esse; fortasse ante* deductiore *scriptum fuisse, ex quo corrector* deducto iure *effecerit. Itaque genuina esse et* deducto *et* re *iudicandum est nec probo posterius omissum in Kr. ed.* 2. *sed nec quod scripseram in ed.* 4. deducta *ea* re, *cum res de pecunia deduci non possit. Amissa v.* aestimata, *quam nunc addidi, effecit, ut scriptor C.* re *corrigendum duceret.* erit *intellege: postquam iudex rem aestimaverit.*

---

§. 65. *Cf.* 1, 81. *Alium deductionis casum vid. in L.* 2. §. 7. *D. de doli mali exc.* (44, 4). §. 66. *Cf. Paul.* 2, 5. §. 3. — *L.* 47. §§. 4. 5. *D. de pecul.* (15, 1). *L.* 15. *D. ratam rem* (46, 8). *L.* 11. *C. depos.* (4, 34). §. 67. *Cf. L.* 7 *pr. D. de compens.* (16, 2). §. 68. b. e. agente] *i. e. cum b. emptor sit, qui agat.*

ponitur, quo loco plus pete*ndi*[1] periculum non interuenit; utique bonorum emptore agente, qui licet de certa pecunia agat, incerti tamen condemnationem concipit.

69. Quia tamen superius mentionem habuimus de actione, qua in peculium filiorumfamilias seruorumque 'ag*i*tur,[2] opus est, ut de *h*ac actione et de ceteris, quae eorumdem nomine in parent*es* dominosue dari solent, diligentius admoneamus. **70.** In primis itaque si iussu patris dominiue negotium gestum erit, in solidum praetor actionem in patrem dominumue conparauit: et recte, quia qui ita negotium gerit, magis patris dominiue quam filii seruiue fidem sequitur. **71.** Eadem ratione | comparauit duas alias actiones, exercitoriam et instito- 214.
riam: tunc autem exercitoria locum habet, cum pater dominusue filium seruumue magistrum naui praeposuerit, et 'qu*o*d[3]
[289] cum eo eius rei gratia, cui praepositus fuit, negotium gestum erit; cum enim ea quoque res ex uoluntate patris dominiue contrahi uideatur, aequissimum esse uisum est, in solidum (*in eum*)[4] actio*nem* dari: quin etiam, licet extraneum 'quisqu*e*[5] magistrum naui praeposuerit, siue seruum siue liberum, tamen ea pr*a*etoria actio in eum redditur: ideo autem exercitoria actio appellatur, quia exercitor 'uocatur is, a*d* quem cottidianus nauis quaestus peruenit. institoria uero formula tum locum habet, cum quis tabernae aut cuilibet negotiationi filium seruumue aut quemlibet extraneum, siue ser*u*um siue liberum, praeposuerit, et quid cum eo eius rei gratia, cui praepositus est, contractum fuerit: ideo autem institoria appellatur, quia qui tabernae praeponitur, institor appellatur: quae *e*t ipsa formula in solidum est. **72.** Praeterea tri*b*utoria quoque actio in patrem dominumue constituta est, cum filius seruusue[6] in

[1]) *Correxi.* petenti *C. edd. revera enim in condemnatione actor non petit; sed etiam verbum perfamiliare ei 'intervenire' cum dativo personae Gaius vix unquam dixerit.* [2]) *Ex Instit.* agatur *C. edd.* [3]) quid *C. Inst. et quaedam edd. etiam ed. Kr.* 2. *postea* [negotium]. [4]) *Supplevi. excidit post* sol-idum. [5]) quis quas *V*st. [6]) *Ex V*st *apparet, amanuensem verba* constituta . . . seruusue *male repetiisse. Etiam alia non pauca aperta menda in his* §§. *ex Inst. dudum correcta sunt.*

§. 69. = *pr. I. quod c. eo q. in aliena p.* (4, 7). superius] *cf. not.* 1 *ad* §. 60. *p.* 368. §. 70. = §. 1. *I. ib.* §. 71. *Cf.* §. 2. *I. ib. Paul.* 2, 6. §. 72. = §. 3. *I. ib. Cf.* §. 74.

75. Ex maleficio[1] filiorumfamilias seruorumque, ueluti si furtum fecerint aut iniuriam commiserint, noxales actiones proditae sunt, uti liceret patri dominoue aut litis aestimationem sufferr*e* aut noxa*e* dedere: erat enim ini*qu*um, nequitiam eorum ultra ipsorum corpora parentibus dominisue damnosam esse. **76.** Constitutae sunt autem noxales actiones aut legibu*s* aut edicto praetoris: legibus, uelut furti lege XII tabularum, damni iniuriae lege Aquilia; edicto praetoris, uelut iniuriarum et ui bonorum raptorum. **77.** Omnes autem noxales actiones cap*u*t sequuntur: nam si filius tuus seruusue noxam commiserit, quamdiu in tua potestate est, tecum est actio; si in alterius potestatem peruenerit, cum illo incipit actio esse; si sui iuris coeperit esse, directa actio cum ipso est, et noxa*e* deditio extinguitur. ex diuerso quoque directa actio noxalis esse incipit: nam si paterfamilias noxam commiserit, et is se in adrogationem ti*b*i dederit aut ser*u*us tuus esse coeperit, (*quod*) quibusdam casibus accidere primo commentario tradidimus, incipit tecum noxalis actio esse, quae ante directa fuit. **78.** Sed si filius patri aut ser*u*us domino noxam commiserit, nulla actio nascitur: nulla enim omnino inter me et eum, qui *in* potestate mea est, obligatio nasci potest; ideoque et si in
218. alienam | potestatem peruenerit aut sui iuris esse coeperit, neque cum ipso neque cum eo, cuius nunc in potestate est, agi potest. unde quaeritur, si alienus seruus filiusue noxam commiserit mihi, et is postea in mea esse coeperit potestate, [292]
utrum intercidat actio, an quiescat: nostri praeceptores intercidere putant, quia in eum casum deducta sit, in quo '*ini*tio[2] consistere non potuerit, ideoque, licet exierit de mea potestate, agere me non posse; diuersae scholae auctores, quamdiu in mea potestate sit, quiescere actionem putant, *quia* ipse mecum

---

[1]) maleficiis *Instit. hic et* §. 112. *sed* maleficio *est Gaianum: L.* 4. *D. de obl. et act.* (44, 7). [2]) *Ex Bluhm. Sched., ubi ante notatum* tio *secundum* V^{st} *corruptela litterarum* ini *fuisse videtur. Cf. ad* §. 3. *I. de inutil. stip.* (3, 19) *a Schradero allegata. Om. Instit. ed. Stud.* actio *antea edebatur.*

---

§. 75. = *pr.* §. 2 *fin. I. de noxal. act.* (4, 8). *Cf. Paul.* 2, 31. §. 7. *supra* 1, 140. §. 76. = §. 4. *I. ib.* §. 77. = §. 5. *I. ib. Cf. Paul.* 2, 31. §§. 8. 9. primo comm.] §. 160. §. 78. *Cf.* §. 6. *I. ib. L.* 18. 64. *D. de furt.* (47, 2). *L.* 37. *D. de noxal. act.* (9, 4).

agere non possim, cum uero exierit de mea potestate, tunc eam resuscitari. **79.** Cum autem filiusfamilias ex noxali causa mancipio datur, diuersae scholae auctores putant, ter eum mancipio dari debere, quia lege XII tabularum cautum sit, '(*ne filius de potestate patris aliter*)[1] exeat, quam si ter fuerit mancipatus: Sa*b*in*u*s et Cassius ceterique nostr*ae* scholae auctores sufficere unam mancipationem crediderunt; 'et*eni*m[2] tres lege XII tabularum ad uoluntarias mancipationes pertinere.

80. Haec ita de his personis, quae in potestate (*sunt*), siue ex contractu siue ex *ma*leficio earum '*controuers*ia *si*t:[3] quod uero ad *eas* personas, quae in manu mancipioue sunt, ita ius dicitur, ut cum ex *contr*ac*t*u earum 'ag*a*tur,[4] nisi ab eo, cuius iuri subiectae sint, in solidum defendantur, bona, quae earum *fu*tura foren*t*, si *eius* iur*i* subiectae non essent, uen*e*ant: sed cum 'rescissa *capitis deminutione cum iis*[5] imperio continenti iud*icio* 'agitur, | *si aduersus eam actionem* 219.
non defendantur, etiam cum ipsa muliere, dum in manu t. s.
est, agi potest, quia tum tutoris auctoritas necessaria
[293] *non est.*[6] ——————————— vv. 3—24.
——————— | **81.** '*Quid* ergo *est?* etiamsi *ei* (de 220.
t. s.

1) *aliter* (alit) *in finem reieci, ut appareret, qua de causa librarius haec omiserit.* 2) et illam *V*st. et illas (*deinde* tres legis) *Kr. ed.* 2. 3) *Ex Bluhm. Sch., quae finiunt in* .... sia cet. esset *edd.* 4) ageretur *C. edd.* 5) *Secundum V*st *scriptum fuisse putavi* rcissakd ciis. 6) *Sententiam ita fere perfeci* '*Gaius*' *p.* 175. *Aliter Rudorff Ed. perpet. p.* 59. *tutorem personae alieni iuris datum contra ius civile statuens. — Haec fortasse* (*nam in p.* 219 *nihil paene praeter paucula quaedam et incerta legi potuit*) *ea statim exceperunt, quae habet pr. I. si quadr. paup.* (4, 8), *sed tantum haecce:* '*Animalium nomine, quae ratione carent, si qua lascivia aut feruore* (*alii:* '*pauore*') *aut feritate pauperiem fecerint, noxalis actio lege XII tabularum prodita est: quae animalia si noxae dedantur, proficiunt reo ad liberationem, quia ita lex XII tab. scripta est.*' *Non etiam cetera, quae ibi sequuntur, quae aliunde assuta esse constat. Gaius contra post haec dixisse videtur, illud omnium noxalium actionum commune esse, quod si servus vel animal ante litis contestationem mortuum sit, noxalis actio exstinguatur* (*L.* 1. §. 13. *D. si quadr.* 9, 1. *L.* 39. §. 4. *L.* 26. §. 4. *D. de noxal.* 9, 4). *Aliud iuris esse, si post litis contestationem rei culpa moriatur* (*L.* 16.

§. 79. *Cf.* 1, 140 *seq.* 132. 135. *L.* 3. §. 4. *D. de hom. lib. exh.* (43, 29). §. 80. *Cf.* 3, 84. 4, 38. 1, 184. 192. *Ulp.* 11, 27.

qua re modo diximus) quoque non permissum fuerit, et[1] mortuos homines dedere, tamen et si quis eum dederit, qui fato suo uita excesserit, aeque liberatur.

82. Nunc admonendi sumus, ag*ere* nos '(*posse*)[2] aut nostro nomine aut alieno, ueluti cognitorio, procuratorio, tutorio, curatorio, cum olim, quo tempore legis actiones in 'usu *e*ssent,[3] alterius nomine agere non liceret, 'pr*aeter*quam ex ce*r*tis causis.[4] **83.** Cognitor autem certis uerbis in litem coram aduersario substituitur: nam actor i*ta* cognitorem dat: QVOD EGO A TE uerbi gratia FVNDVM PETO, IN EAM REM LVCIVM TITIVM T*I*BI COGNITOREM DO; aduersarius ita: [294]

D. de noxal. L. 37. §. 1. *D. ad leg. Aquil.* 9, 2), *quo casu ne mortuum quidem hominem noxae dare ei licere. Plane si is ab alia occidatur, aequum visum esse (haec fortasse in v.* 12. *comparent)*, ut iudex, si *reus actione, quam aduersus illum ipse apis*|citur, *actori cedere paratus sit, eum absolvat (L.* 1. §. 16. *D. si quadr.). Reliqua paginae pars fortasse controversiam tractabat nobis incognitam, si animal noxium sine cuiusquam culpa post litem contestatam periisset, utrum reus simpliciter an (quod verius sit) tum, si quod inde superesset, noxae daret, liberaretur; eoque spectat* §. 81, *ad quam cf. Liv.* 8, 39. *Zonar.* 7, 26. [1]) *Missa nunc faciens Bluhmiana in fine p.* 219. *ut nimis incerta et paucula elementa, quae St.dus in eadem pagina v.* 23. *retulit, initium p.* 220. *secundum V*[st] *sic ut feci, probabiliter legi posse putavi, quanquam eius lectionem incertissimam esse, St.dus adnotet. Post* ergo *notam* e(st) *fuisse posui;* quoque *spectaverit differentiam inter homines et animalia.* [2]) *Ex Inst. supplevi. Omittit Kr. ed.* 2. [3]) *In V*[st] *post* u-su *perperam* fuissent *pro* essent *scriptum est et sic Kr. ed.* 2. *Cf.* 1, 192. 4, 25. *idque vetus vitium irrepsit etiam in Inst.* [4]) *Sic recte cj. Momms. Ephem. archaeol. Vol. II. p.* 207. *In V*[st] *esse videri* nisi ex quibusdam causis *Karlowa Röm. Civilproc. p.* 354. *auctor est* (?). *Sed revera ibi est* prope|q(uam)exceptis c̄.

---

§§. 82—102. *Cf. Fr. Vat.* 317—341. *Paul.* 1, 2. 3. §. 82. = *pr. I. de iis, per quos agere poss.* (4, 10). cum olim *etc.*] *cf. L.* 123 *pr. D. de reg. iur.* (50, 17). *L.* 3. *C. de vindicta* (7, 1). ex certis causis] *cf. Cato apud Fest. ep. v. Vindiciae p.* 376. — *Fr. Vat.* 324. *supra* §. 14. *Liv.* 3, 45. *Donat. ad Terent. Adelph.* 2, 1. *v.* 40. §. 83. *Cf. Fr. Vat.* §§. 318 *seq.* 329. *Fest. ep. v. Cognitor. p.* 57. *Schol. Cic. Divin.* 4. *p.* 104 *Bait. Isidor. differ.* 123. *Interpr. ad L.* 7. *Th. C. de cognit.* (2, 12). *Cic. pro Rosc. Com.* 18. *Horat. Sat.* 2, 5. *v.* 38. AGERE VOLO] *cf. L.* 15. *D. ratam rem* (46, 8). *Zeitschr. f. gesch. RW. XIII. p.* 306.

'QVIA[1] TV A ME FVNDVM PETIS, IN EAM (*REM*) TIBI PVBLIVM MEVIVM COGNITOREM DO. potest, ut actor ita dicat: QVOD EGO TECVM AGERE VOLO, IN EAM REM COGNITOREM DO; aduersarius ita: QVIA TV MECVM AGERE VIS, IN EAM REM COGNITOREM DO: nec interest, praesens an absens cognitor detur; sed si absens datus fu*er*it, cognitor ita erit, si cognouerit et susceperit officium cognitori*s*. **84.** Procurator uero nullis certis uerbis in litem substituitur; sed ex solo mandato, et absente et ignorante aduersario, constituitur: quin etiam sunt, qui putant, eum quoque procuratorem uideri, cui non sit mandatum, si modo bona fide accedat ad negotium et caueat, ratam rem dominum habiturum: quamquam et ille, cui mandatum (*est*), plerumque satisdare debet[2], | quia saepe man- 221.
datum initio litis in obscuro est et postea apu*d* iudicem ostenditur. **85.** Tutores autem et curatores quemadmodum constituantur, primo commentario retulimus. **86.** Qui autem alieno nomine agit, intentionem quidem ex persona domini sumit, condemnationem autem in suam personam conuertit: nam si uerbi gratia Lucius Titius pro (*Publio*) Maeuio[3] agat, ita formula concipitur: SI PARET, NVMERIVM NEGIDIVM PVBLIO MEVIO SESTERTIVM X MILIA DARE OPORTERE, IVDEX, NVMERIVM NEGIDIVM LVCIO TITIO SESTERTIVM X MILIA CONDEMNA. SI NON PARET, ABSOLVE; in rem quoque si agat, intendit: PVBLII *M*EV*I*I REM ESSE EX IVRE QVIRITIVM, et condemnationem in suam personam conuertit. **87.** Ab aduersarii quoque parte si interueniat aliquis, cum quo actio constituitur, intenditur, dominum dare oportere, condemnatio autem in eius personam conuertitur, qui iudicem accepit; sed
[295] cum in rem agitur, nihil in *in*tentione facit eius persona, cum

---

[1]) q̄ā *V*st *hic et paullo post. Malim* quod. [2]) *Ex V*st, *nisi quod is* illae *habet pro* ille. [3]) maeuio *C. hic et passim. Utrumque postea promiscue, Mevius tamen rectius scribi videtur.*

---

§. 84. *Cf.* §. 1. *I. ib. Paul.* 1, 8. *Consult.* 3. *Fr. Vat.* 112. 333. *Schol. Cic. cit. Cic. pro Caec.* 20. §. 57. *L.* 3. *Th. C. de cognit.* (3, 12). igitur etsi] *cf. L.* 11. *D. ratam rem* (46, 8). *L.* 3. §. 2. *D. iudic. solvi* (46, 7). §. 85. = §. 2. *I. ib. Cf.* 1, 144 *seq.* §. 86. *Cf. Theophil.* 4, 10. §. 2. *supra* §. 55. *L.* 9. *C. de procur.* (2, 13). *Cic. pro Rosc. Com.* 18. §. 87. *Cf. Fr. Vat.* 340 (1).

quo agitur, siue suo nomine siue alieno aliquis iudicio interueniat: tantum enim intenditur, rem actoris esse.

88. Videamus nunc, quibus ex causis is, cum quo agitur, uel hic, qui 'a(*git*, *co*)ga*tur* satisdare.[1] **89.** Igitur si uerbi gratia in rem tecum aga*m*, satis mihi dar*e* de*b*es; *ae*quu*m* enim uisum est, (*te i*)deo quod interea tibi rem, quae an *ad* te pertineat du*b*ium *est*, possidere conceditur, cum satisdatione mihi cauere, ut si uictus sis, nec rem ipsam restituas, nec litis aestimationem sufferas, sit mihi potestas aut tecum agendi
222. aut cum sponsoribus | tuis. **90.** Multoque magis debes satisdare mihi, si alieno nomine iudicium accipias. **91.** Ceterum cum in rem actio duplex sit, aut enim per formulam petitoriam agitur aut per sponsionem, siquidem per formulam petitoriam agitur, illa stipulatio locum habet, quae appellatur IVDICATVM SOL*VI*, si uero per sponsionem, illa, quae appellatur PRO PRAEDE LITIS 'ET[2] VINDICIARVM. **92.** Petitoria autem formula haec est, qua actor intendit, rem suam esse. **93.** Per sponsionem uero hoc modo agimus: prouocamus aduersarium tali sponsione: SI HOMO, QVO DE AGITVR, EX IVRE QVIRITIVM MEVS EST, SESTERTIOS XXV NVMMOS DARE SPONDES? deinde formulam edimus, qua intendimus, sponsionis summam nobis dar*i* oportere; qua formula ita demum uincimus, si pro*b*auerimus, rem nostram esse. **94.** Non tamen *h*aec summa sponsionis exigitur: nec enim poenalis est, sed praeiudicialis, et propter hoc solum fit, ut per eam de re iudicetur; unde etiam is, cum quo agitur, non restipulatur;[3] *i*deo autem appellata est PRO PRAEDE LITIS VINDICIARVM stipulatio, quia in locum 'praed*is* (*uel*)[4] praedium successit, 'qui[5] [296]

---

1) agit satis dare [*debeat*] *ed. Bg.* 5. 2) *Hoc deletum malim; cf.* §. 94. 3) *Neque lacunae neque transpositionis verborum hic iusta suspicio est.* 4) *Sic emendatum suo loco restitui v.* praedes, *quod C. in fine habet post* dabantur. *Cf.* '*zur Pand. Kritik*' *p.* 27. 5) *Ita C.*

---

§. 89. *Cf. pr. I. de satisd.* (4, 11). *Paul.* 1, 11. §. 1. §. 90. *Cf. pr. I. cit. Fr. Vat.* 317. *L.* 53. *D. de procur.* (3, 3). §§. 91—93. *Cf.* §§. 1. 16. *Fr. Vat.* 336. *Valer. Prob.* 4. *Cic. Verr.* 1, 45. §§. 115. 116. 2, 12. §. 31. formulam petit.] *cf.* §. 4. *I. de interd.* (4, 15). *L.* 36. *D. de rei vind.* (6, 1). IVDIC. SOLVI] *cf. L.* 6. 9. *D. iudic. solvi* (46, 7). PRO PRAEDE L. V.] *cf. L.* 33. *D. de fideiuss.* (46, 1). *L.* 11. *D. iudic. solvi* (46, 7). *Paul.* 5, 9. §. 2. §. 94. *Cf.* §§. 13. 165. *Cic. pro Quint.* 8.

olim, cum lege agebatur, pro lite et u*in*diciis, id est pro re et fructibus, a possessor*e* petitori dabantur. **95.** Ceterum si apu*d* centumuiros agitur, summam sponsionis non per formulam petimus, sed per legis actionem, sacramento '(*quingenario*) *modo* reo prouocato;[1] eaque sponsio sestertiorum CXXV num-
[297] mum 'fieri solet[2] | propter 'legem — — —.[3] **96.** Ipse 223.
autem, qui in rem agit, si suo nomine agat, satis non dat. **97.** Ac nec si per cognitorem quidem agat*ur*, ulla satisdatio uel ab ipso uel a domino desideratur: cum enim certis et quasi sollemnibus uerbis in locum domini substituatur cognitor, merito domini loco habetur. **98.** Procurator uero si agat, satisdare iubetur rat*am* rem dominum habiturum: peri-

qu*ia ed. Bg. Sed tunc esse deberet:* et quia. *Nunc 'nam' ed. Bg.* 5.

[1]) ııre|rep(ro)uocatu(*vel* o). *Sic fere* V^{st} *partim ex Bluhmii et Gösch. Sched. In C. post* sacramento *ratione etiam habita Gösch. Sched. fuisse antea mihi videbatur* Dario | repuocata (*pro* reo prouocato) *quod interpretabar* quingenario (*cf.* 4, 15) reo prouocato. *Neque enim facile poterat Gaius sacramenti summam omittere, cum sponsionis definiret; ad centumviros vero de rebus maioribus tantum actum esse constat et Valerius Probus tantum sacramentum quingenarium novit. iam cum St.dus testetur, in C.* Dario *non fuisse, hoc a librario omissum statui, deinde vero non* enim (*notatum*) *ex Bl. Sched., quod sensui, nec* inde (*ed.* 3), *quod scripturae C. non convenit, sed nunc* m(odo) *scriptum fuisse puto, hoc sensu, quod reus tantum provocabatur; ergo tota haec legis actio modo dicis gratia in usu retenta erat. fortasse vero prius* re *ex* (alte)ro *remansit.* sed per legis actionem; sacramento enim re*um* prouocamus *edd. et mea* 1., *in qua pro* reum *cj.* possessorem *notis scriptum.* [2]) fit *scilicet edd. meae* 1. 2. *et ex cj. nunc Stud. Quod in C. certo non esse,* fieri solet *scriptum fuisse posse, cum St.dus testetur, nunc hoc edidi.* [3]) legemcreperiam V^{st}. *unde* legem *quidam* Crepereiam *alii* Papiriam *voluerunt. Equidem vix dubito, id quod in C. conspicitur, corrupte esse scriptum pro* legē iūl. papiriam = legem Iuliam Papiriam, *quae lex lata a.* 324 (*Cic. de rep.* 2, 35. *Liv.* 4, 30) *etiam hoc videtur sanxisse, ne sacramen-*

§. 95. *Cf.* §. 31. per legis actionem] *Antea etiam ipsa hereditas per legis actionem vindicabatur. Cic. Verr.* 1, 45. *de orat.* 1, 38 *fin. quod postea abolitum; neque enim vindicias hereditatis dici placuit, cuius nullum retinendae possessionis interdictum erat. Cf. Valer. Prob.* 4. §. 97. *Cf.* §. 83. *Fr. Vat.* 317. §. 98. *Cf. pr. I. h. t. L.* 33. §. 1. *L.* 39. §. 1. *D. de proc.* (3, 3). *Fr. Vat.* 333. *Consult.* 3. *L.* 22. §. 8. *D. ratam rem* (46, 8). *L.* 11. §. 7. *D. de exc. rei iud.* (44, 2).

culum enim est, ne iterum dominus de eadem re experiatur; quod periculum (*non*) interuenit, si per cognitorem actum fu*er*it, quia de qua re quisque per cognitorem egerit, de ea non magis amplius actionem habet quam si ipse egerit. **99.** Tutores et curatores eo modo, quo et procur*atores*, satisdare de*b*ere, uerba edicti faciunt; sed aliquando illis satisdatio remittitur. **100.** Haec ita, si in rem agatur; si uero in personam, ab actoris quidem parte quando satisdari de*b*eat, quaerentes, eadem repetemus, quae diximus in actione, qua in rem agitur. **101.** Ab eius uero parte, cum quo agitur, siquidem alieno nom*in*e aliquis interueniat, omnimodo satisdari debet, quia nemo alienae rei sine satisdatione defensor idoneus intellegitur; sed siquidem cum cognitore agatur, dominus satisdare iubetur; si uero cum procuratore, ipse procurator. idem et de tutore et de curatore iuris est. **102.** Quodsi proprio
224. nomine aliquis iudicium [1] accipia*t* | in personam, certis ex causis (*iudicatum solui*) [2] satisdare solet, quas ipse praetor significat: quarum satisdationum duplex causa est, nam aut propter genus actionis satisdatur, aut pro*pter* persona*m*, quia suspecta sit: propter genus actionis, uelut iudicati depensiue, aut cum de moribus mulieris ag*i*tur; propter personam, uelut si cum eo agitur, qui decoxerit, cuiusue bona (*a*) creditoribus possessa proscriptaue sunt, siue cum eo herede agatur, quem praetor suspectum aestimauerit.

---

tum rei, qua de ageretur, summam excederet. Cf. notata supra ad Cod. p. 192 *v.* 1—10. *libr. meum 'die Multa u. d. sacr.' p.* 419.

1) *Addit C.* aliquid. 2) *Ex geminatione* (IS) *addidi. Cf.* §§. 91 *et* 98.

---

§. 99. *Cf. pr. I. de satisd.* (4, 11) *cum Theoph.* uerba edicti] *L.* 33. §. 3. *cit.* remittitur] *cf. L.* 23. *D. de admin. et per.* (26, 7). *L.* 13. *C. eod.* (5, 37). §. 100. = *pr. I. cit. Cf.* §. 96. §. 101. *Cf.* §. 1. *I. ib. L.* 46. §. 2. *D. de proc.* (3, 3). *Fr. Vat.* 317. 336. *Cic. pro Quint.* 7. §. 29. *Verr. lib.* 2. 24, 60. *L.* 10. *D. iudic. solvi* (46, 7) (*ubi Modestinus 'ab ipso cognitore' scripserat*). §. 102. *Cf.* §. 1 *fin. I. ib. Fr. Vat.* 336. *Lex Iul. munic.* 113 *seq.* iudicati dep.] *cf.* §§. 25. 186. de moribus] *cf. Ulp.* 6, 9. 12. *L.* 15. §. 1. *D. sol. matr.* (24, 3). *L.* 1. *Th. C. de dote* (3, 13). *L.* 11 §. 2. *C. de repud.* (5, 17). *L. un.* §. 5. *C. de rei ux. act.* (5, 13). *supra* §. 44. qui decoxerit] *cf. lex Iul. cit. v.* 114. 115. cuiusue bona] *ibid. v.* 116. 117. *supra* 3, 79. *Cic. pro Quint.* 8. *L.* 33. §. 1. *D. de reb. auct. iud.* (42, 5). siue cum eo] *cf. L.* 31. *D. eod.*

103. Omnia autem iudicia aut legitimo iure consistunt aut imperio continentur. **104.** Legitima sunt iudicia, quae
[298] in urbe Roma uel intra primum urbis Romae miliarium inter omnes ciues Romanos sub uno iudice accipiuntur; eaque *e* lege Iulia iudicia*ria*, nisi in anno et sex mensibus iudicata fuerint, expirant: et hoc est, quod uulgo dicitur, e lege Iulia litem anno et sex mensibus mori. **105.** Imperio uero continentur recuperatoria et quae sub uno iudice accipiuntur interueniente peregrini persona iudicis aut litigatoris; in 'ea*dem*[1] causa sunt, quaecumque extra primum urbis Romae miliarium tam inter ciues Roman*os* quam inter peregrinos accipiuntur: ideo autem imperio contineri iudicia dicuntur, quia tamdiu ualent, quamdiu is, qui ea praecepit, imperium habebit. **106.** Et siquidem imperio continenti iudicio 'peractum[2] fuerit, siue in rem siue in personam, siue ea formula,

---

[1]) *Ex Gösch. ed.* ea *C. ed. Bg.* [2]) *Sic C. per notam* p (*proprie* = pro) *eo sensu quo dicitur peragere L.* 32. §. 9. *D. de receptis* (4, 8)*; nec mutare ausim, licet dubii aliquid moveat, quod subiectum deest; nam si actor non peragebat, sed causam relinquebat, ut iudicium finito imperio eius, qui id praeceperat, plane solveretur, neque rei iudicatae neque rei in iudicium deductae exceptio iterum agenti obstabat* (*Cic. pro Flacco* 21. §. 50)*; sed et iudicio tali petitum, cum litis contestatione peremptum non esset* (3, 180), *in compensationem deduci poterat. L.* 8. *D. de compens.* (16, 2). *Unde quaerebatur, an iudex recte et ordine faceret, si quemadmodum iudicaturus esset, ante ostenderet. Gell.* 14, 2. actum *edd.*

---

§. 103. *Cf.* 1, 184. 3, 181. 4, 80. *Ulp.* 11, 27. *Cic. pro Flacco* 21. §. 50. §. 104. intra — miliarium] *cf. Liv.* 3, 20. *Dio* 51, 19. *Becker Röm. Alterth. II.* 2. *p.* 285. lege Iulia] *cf.* §. 30. *Gell.* 14, 2. *Antea perpetua erant. Cic. Verr. I.* 10. §. 30. *Leg. Acil. repet. v. XXVII.* anno et sex m.] *cf. Tacit. A.* 6, 16. litem mori] *cf. L.* 18. §. 4. *D. de dolo m.* (4, 3). *L.* 32. *D. de iudic.* (5, 1). *L.* 30. §. 1. *D. ad l. Aquil.* (9, 2). *L.* 3. §. 1. *D. quae in fraud.* (42, 8). *L.* 2. *D. de div. temp.* (44, 3). *L.* 2. *D. iudic. solvi* (46, 7). *L.* 10. *D. de stip. praet.* (46, 5). *L.* 8. *D. ratam rem* (46, 8). §. 105. recuperatoria] *cf. Fest. ep. v. Reciperatio. Cic. Verr.* 3, 28. §. 69. interuen. peregr. pers.] *cf. Cic. pro Flacco* 21. §. 50. *Verr. II.* 2, 13. quamdiu *etc.*] *cf. L.* 13. *D. de iurisd.* (2, 1). *L.* 49. §. 1. *D. de iudic.* (5, 1). §§. 106. 107. *Cf.* 3, 181. 4, 121. 123. *L.* 1. *C. si adv. rem iudic.* (2, 27). *Cic. de orat.* 1, 37. §. 168.

225. quae in fa|ctum concepta est, siue ea, quae in ius habet intentionem, postea nihilominus ipso iure de eadem re agi potest; et ideo necessaria est exceptio rei iudicatae uel in iudicium deductae. **107.** *Si*[1] uero legitimo iudicio in personam actum sit ea formula, quae iuris ciuilis habet intentionem, postea ipso iure de eadem re agi non potest, et ob id exceptio superuacua est; si uero uel in rem uel in factum actum fuerit, ipso iure nihilominus postea agi potest, et ob id exceptio neces- [299] saria est rei iudicatae uel in iudicium deductae. **108.** Alia causa fuit olim legis actionum: nam qua de re actum semel erat, de ea postea ipso iure agi non poterat; nec omnino ita, ut nunc, usus erat illis temporibus exceptionum. **109.** Ceterum potest ex lege quidem esse iudicium, sed legitimum non esse; et contra ex lege non esse, sed legitimum esse; nam si uerbi gratia ex lege Aquilia 'uel *Publilia*[2] uel Furia in prouinciis agatur, imperio continebitur iudicium; idemque iuris est et si Romae apud recuperatores agamus, uel apud unum iudicem interueniente peregrini persona; et ex diuerso si ex ea causa, ex qua nobis edicto praetoris datur actio, Romae sub uno iudice inter omnes ciues Romanos accipiatur iudicium, legitimum est.

110. Quo loco admonendi *su*mus, eas quidem actiones, quae ex lege senatusue consultis proficiscuntur, perpetuo
226. solere praetorem accommodare, | eas uero, quae ex propria ipsius iurisdictione pendent, plerumque intra annum dare.

---

1) a̤t *V*st. 2) u ollinia *Sched. et V*st. uel Ouinia *edd. Sed certo non incognitam aliquam sed talem legem et hic Gaius commemoravit, cuius ipse ante mentionem fecerat. Ex* Atinia *lege* (*ex Dirks. cj.*) *nec actio ulla erat. Itaque in archetypo scriptum fuisse videtur* u oblilia (*vel* u oulilia), *littera* p (*post* u) *evanida vel ab ipsa* u *absumpta. Antiquior erat lex Publilia quam Furia.*

---

§. 108. *Cf.* §§. 11. 30. *Or. pro domo* 29. — *Terent. Phorm.* 2, 3. *v.* 56 *seq. Donat. ad Adelph.* 2, 2. *v.* 24. *Andr.* 3, 11. *v.* 7. *Eunuch.* 1, 1. *v.* 9. *Phorm.* 1, 4. *v.* 31. *Serv. ad Aen.* 2, 424. *Quintil. I. O.* 7, 6. §. 1. §. 109. ex l. Aquilia] *cf.* 4, 37. 3, 210 *seq.* Publilia] *cf.* 3, 127. Furia] *cf.* 3, 121. in prouinciis] *sed ex Italico contractu; cf.* 3, 121. *De actione ex lege Furia cf.* '*Gaius*' *p.* 88. §§. 110. 111. *Cf. pr. I. de perp. et temp. act.* (4, 12) *cum Theoph.*

111. Aliquando tamen *et* per*petuo eas dat*, *uelut quibus*[1] imitatur ius legitimum: quales sunt eae, quas[2] *dat bonorum posses*soribus ceterisque, qui heredis loco sunt *eo*ue *effi*ciun*tur*[3]. *fur*|ti quoque manifesti actio, quamuis ex ipsius praetoris iurisdictione proficiscatur, perpetuo datur; et merito, 'cum *tantum*[4] pro capitali poena pecuniaria constituta sit.

[300] **112.** Contra[5] non omnes actiones, quae in aliquem aut ipso iure co*npe*tunt aut a praetore dantur, etiam in heredem *ae*que conpetunt aut dari solent: est enim certissima iuris regula, ex maleficio poenales actiones in heredem nec conpetere nec dari sol*ere*, uelut furti, ui bonorum raptorum, iniuriarum, damni iniuriae: sed heredi de*functi*[6] uidelicet actoris huiusmodi actiones competunt nec denegantur, excepta iniuriarum actione et si qua alia similis inueniatur actio. **113.** Aliquando tamen (*etiam*) ex contractu actio neque heredi neque in heredem conpetit: nam adstipulatoris heres non ha*b*et actionem, 'sed et[7] sponsoris et fidepromissoris heres non tenetur.

114. Superest,[8] ut d*i*spiciamus, si ante rem iudicatam is,

---

[1]) *Ex mea cj. restitui. Multa alia cj. Bg. ed.* 5. [2]) '*praetor*' *addit ed. Bg., quod nec in Inst. legitur.* [3]) *Haec lectio Schedis Gösch. fere convenit.* eo *intellege eo ipso, quod praetor has actiones dat; proprie enim quis dixerit, a praetore vocatos non tantum b. p. em* (3, 32) *sed etiam actiones ex ea dando heredum loco effici.* '*accommodat*' *Inst. ceterae edd.* [4]) c (= cum) *C. edd. quod factum puto ex* ctt, *quasi esset* cū. [5]) *Ex Bluhm. Sched. quanquam ibi haec nota in fine praecedentis verbi et versus posita sit. Gaius personarum successionem opponit temporis rationi.* Non autem *Inst.* Non *edd.* [6]) *Ob incognitam sibi siglam* f *superposita* c, *qua in Fr. Vat. syllaba* func *saepissime notatur, librarius post* h'di (= heredi) dem *pro* defti *bis scripsisse videtur, tantumque dubitari potest, an verba* def. vid. act. *Instit. ignorata, quae tamen* heredibus *pro* heredi *male praebent, pro glossemate habenda sint.* [7]) *Potius* set *quam, quod antea suspicatus eram, nota v.* contra *in C. fuisse videtur.* '*et*' *edd.* [8]) *scilicet, ut locum de actionibus absolvamus.*

---

§. 112. = §. 1. *I. ib. cum Theoph. Cf. L.* 111. §. 1. *D. de reg. iur.* (50, 17). §. 113. *Cf.* §. 1. *I. cit. supra* 3, 114. 120.

§. 114. *Cf.* §. 2. *I. ib. supra* 3, 180. §. 31. *I. de act.* (4, 6). *L.* 73 *fin. D. de procur.* (3, 3). *L.* 25. *D. de dolo* (4, 3). *L.* 33. §. 1. *D. de solut.* (46, 3). *L.* 4. *D. iudic. solvi* (46, 7). — *L.* 38. §. 7. *D. de usur.* (22, 1). *L.* 60 *pr. D. de cond. indeb.* (12, 6).

cum quo agitur, post acceptum iudicium satisfaciat actori, quid officio iudicis conueniat, utrum absoluere, an ideo potius damnare, quia iudicii accipiendi tempore in ea causa fuerit, ut damnari debeat: nostri praeceptores absoluere eum de*b*ere
227. existimant; nec interess*e*, cuius generis *s*it iudicium: et | hoc est, quod uolgo dicitur, Sabino et Cassio placere, omnia iudicia absolutoria esse. '*diuersae autem scholae auc*|*tores* de bon*ae* fidei *quidem* iudiciis [1] idem sentiunt, quia in eiusmodi iudiciis liberum est officium iudicis. tantumdem | e*t* de *in* rem actionibus putant, quia '*tum* [2] quoque sed *formulae uer*|*b*is [3] id ip*sum* 'expri*mitur*, *ut si reus rem restituat*, | absol*uatur: scilicet si per petitoriam formulam agantur*: | quibus *qui*- [301]
*dem ita quisque conu*enitur, ut *in intentione res*, *de quibus* | a*mb*igitur, pet*a*ntur et adiici*antur illa uerba condemnationis* | ini*tio*.[4] interdum enim[5] ———— vv. 10. 11. 12. 13 ———— sunt etiam | in personam tales actiones, in quibus '*non* permit*t*[6] ———— vv. 14—22 ———— |[7].

---

1) *Ad sententiam restitui*. . . ḍẹ ḅọṇẹ ḟịḍẹịṣ ĩūdaṭ V^{st} *corrupte*. 2) ııı *Sched. Gösch. pro* tū *ut puto; nam* ibi, *quod antea conieceram, scriptum non fuisse St.dus testatur.* 3) form. ū|uis *in C. fuisse posui*; |c̣ịṣ V^{st}. 4) *Haec omnia quidem praeterquam quae rectis typis expressa sunt, cj. nituntur, sed ad* V^{st} *accommodata et quoad sensum, ut puto, satis certa. V.* 7. *ab* absolvi debere *incohasse non videri, St.dus notat, unde nunc* absolvatur *scripsi. Postea v.* 9. | ạṇṭịgiṭ' petent' V^{st}. *De* ambigitur *cf. Cic. Verr. l.* 1. 45, 117.

5) *Quae abhinc legi non potuerunt (nam praeter incerta quaedam Göscheniana in v.* 11. *et* 13. *fere tantum vocem* essent V^{st} *v.* 12. *servavit) ad in rem actiones per sponsionem pertinuisse (cf.* 4, 91 *sq.) mihi persuasum est, velut hoc sensu: 'per sponsionem in rem agitur et tum si actor sponsione uicerit nec ei res cum fructibus restituatur, sponsores ei quantum olim, si praedes dati* essent *litis et uindiciarum, in tantum* cond*emnantur*.' sunt *etc.* 6) *ex*primitur *Kr. ed.* 2, *quod minus C. ductibus convenit.* 7) *Haec in usum versis quae vel Göschenus legere sibi visus est vel* V^{st} *praestat, et adhibitis* §. 33. *I. de act.* (4, 6), *L.* 1 (*Gaii*) *L.* 2 *pr. L.* 3. *L.* 4. §. 1. *D. de eo quod c. l.* (13, 4) *sic fere redintegrari posse videntur:* n(on) permit*ti*(*tur*) *iudici e*(*ius*) *q*(*uod*) | pe(ti)tur, *reum c*(*on*)*demnare, si r*(*em*) *ipsam prius r*(*es*)*tituat* | actori quam *condemnatur. u*(*el*)*ut si cum commemoratione* | loci quo *cui dari p*(*ro*)*missum e*(*st*), *puta Ephesi, alio loco ita agat, ut uerba, nisi restituat, a*diciant(*ur*); n(am) *si reus* | paratus *sit* (ạḍ V^{st}) actori *soluere, quanti id Ephesi sit,* | u(el) ex c(ausa) caueat, *absoluit*(*ur*). *q*(*uod*) *u*(*ero*) *ad ceteras*

115. Sequitur, ut de exceptionibus dispiciamus. **116.** Conparatae | sunt autem exceptiones defendendorum eorum 228. gratia, cum quibus agitur: saepe enim accidit, ut quis iure ciuili teneatur, sed iniquum sit, eum iudicio condemnari. uelut (*si*) stipulatus sim 'a [1] te pecuniam tamquam credendi causa numeraturus, nec numerauerim; nam eam pecuniam a te peti posse certum est, dare enim te oportet, cum ex stipulatu 'ten*ea*ris; [2] sed quia iniquum est, te eo nomine condemnari, placet, per exceptionem doli mali te defendi debere. item si pactus fuero tecum, ne id, quod mihi debeas, a te pe-
[302] tam, nihilominus id 'ipso *iure* te [3] petere possum dare mihi oportere, quia obligatio pacto conuento non tollitur; sed placet, de*b*ere me petentem per exceptionem pacti conuenti repelli. **117.** In his quoque actionibus, quae (*non*) in personam sunt, exceptiones locum habent: uelut si metu me co*e*geris aut dolo induxeris, ut tibi rem aliquam 'man*cip*i mancipio d*a*rem, eam(*que*) [4] rem a me petas, datur mihi exceptio, per

---

a(*cti*)*ones n*(*on*) *ita tr*|actatas *d*(*iuersae*) *s*(*cholae*) *a*(*uctoribus*) *n*(*on*) *uidet*(*ur*) *absolui p*(*os*)*se, qui satisfaciat, p*(*ost*)*q*(*uam*) | actum fuit (*Sequitur linea vacua*). — *Arbitrariae actionis vel formulae nomen et ipsius iudicis arbitratus, unde vocata est, mentionem Gaius consulto videtur vitavisse, hoc nomen ab arbitro vocatae formulae soli reservans. Cf.* §§. 141. 163. [1]) apa *Gösch. Sched. V*st a *Bl. Sched.* a(ut) pactus *librarius videtur scribere voluisse.* [2]) teneris *C. ed. Bg. Kr.* [3]) *Scripsi Zeitschr. XIII. p.* 314. *collata* §. 54. ipsum a te *C.* ipso *iure* a te *ed. Bg. Momms. auctore* [id ipsum] a te *Kr. ed.* 2. [4]) mancipio | dammansin *Sched. Non dubito, hoc fuisse:* mancipio dem (= darem) mancipi, *postremamque vocem, aliquando ante* mancipio *omissam, ubi desideratur, huc aberrasse, quod effecit, ut* que *post* eam *omitteretur. Cf. verborum in altero exemplo constructio.* mancipio d — — si * *ed. Bg.* m. dem.; n*am* si *ed. Gneist.* mancipio darem; nam si eam *ex Goudsm. cj. Kr. ed.* 2. *Ceterum Gaium dicere rem mancipi mancipio dari* (*quod offendit Bg. ad h. l. ed.* 5) *non magis hic mirari licet quam* 2, 204.: *quo ex loco ignorantes etiam discere possunt, mancipatae rei non necessario simul possessionem traditam esse, ideoque dominum factum eam a coacto mancipare possessore vindicare posse. Contra miror,*

---

§. 115. = *pr. I. de except.* (4, 13). §. 116. *Cf. pr.* §§. 1—3. *I. ib. infra* §. 119. §. 117. *Cf.* §§. 4. 1. *I. ib.* fundum litig.] *cf. Fr. de i. fisci* 8. *L.* 1. §. 2. *D. quae res pign.* (20, 3). *L.* 1. §. 1. *L.* 2. *D. de litig.* (44, 6).

quam, si metus causa te fecisse uel dolo malo arguero, repel-
leris. item si fundum litigiosum sciens a non possidente
emeris eumque a possidente petas, opponitur tibi exceptio,
per quam omnimodo summoueris. **118**. Exceptiones autem
alias in edicto praetor habet propositas, alias causa cognita
accommodat. quae omnes uel ex legibus uel ex his, quae legis
uicem optinent, substantiam cap*i*unt, uel ex iurisdictione prae-
229. toris proditae sunt. | **119**. Omnes autem exceptionés in con-
trarium concipiuntur, qu*am* adfirmat is, cum quo agitur: nam
si uerbi gratia reus dolo malo aliquid actorem facere dicat,
qui forte pecuniam petit, quam non numerauit, sic exceptio
concipitur: SI IN EA RE NIHIL DOLO MALO AVLI AGERII
FACTVM SIT NEQVE FIAT; item si dicatu*r* contra pactionem
pecunia peti, ita conci*p*itur exceptio: SI INTER AVLVM AGE- [303]
RIVM ET NVMERIVM NEGIDIVM NON CONVENIT, NE EA PECV-
NIA PETERETVR; et denique in ceteris causis similiter concipi
solet: ideo scilicet, quia omn*i*s exceptio obi*c*itur quidem a reo,
sed ita formulae inseritur, ut condicionalem faciat condemna-
tionem, id est, ne aliter iudex eum, cum quo agitur, con-
demnet, quam si nihil in ea re, qua de agitur, dolo actoris
factum sit; item ne aliter iudex eum condemnet, quam si
nullum pactum conuent*um* *d*e non petenda pecunia factum
'*fu*erit.[1]

120. Dicuntur autem exceptiones aut peremptoriae aut dilatoriae. **121**. Peremptoriae sunt, quae perpetuo ualent, nec euitari possunt, uelut quod metus causa aut dolo malo, aut quod contra legem senatusue consult*um* factum est, aut quod res iudicata est, uel in iudicium deducta est, item pacti conuenti, 'quod *f*actum[2] est, ne omnino pecunia peteretur.

Bgium ed. 5. *edendo* rem aliquam mancipio dare *promitterem statuisse videri, eum qui rem dare promiserit, non in personam, sed in rem actione teneri.* [1]) erit *C. edd. praeter Stud.*
[2]) *Ex Gösch. cj. cf.* §. 122. quod pactum *C.* (quod *notatum*) quo

---

§. 118. *Cf.* §. 7. *I. ib.* §. 119. *Cf. L.* 22 *pr. D. de except.* (44, 1). *Cic. de inv.* 2, 20. *Brisson. de form.* 5, 75 *seq. Zeitschr. f. gesch. RW. XIII. p.* 316. §. 120. *Cf.* §. 8. *I. de exc.* (4, 13). §. 121. *Cf. L.* 3. *D. de except.* (44, 1). §. 8. *I. cit.* quod res iud. *etc.*] *cf.* §. 106. 3, 180. ne omnino *etc.*] *cf.* §§. 119. 126.

122. Dilatoriae sunt exceptiones, quae ad tempus ualent, ueluti illius pacti conventi, quod factum est uerbi gratia, ne intra quinquennium peteretur; finito enim eo tempore | non 230.
habet locum exceptio. cui similis exceptio est litis diuiduae et rei residuae: nam si quis partem rei petierit et intra eiusdem praeturam reliquam partem petat, hac exceptione summouetur, quae appellatur litis diuiduae; item si is, qui cum eodem plures lites habebat, de quibusdam egerit, de quibusdam distulerit, ut ad alios iudices '*a*gantur,[1] si intra eiusdem praeturam de his, quas distulerit, agat, per hanc exceptio-
[304] nem, quae appellatur rei residuae, summouetur. **123.** Obseruandum est autem ei, cui dilatoria obicitur exceptio, ut differat actionem; alioquin si obiecta exceptione .egerit, rem perdit; nec enim post illud tempus, quo integra re '(*eam*)[2] euitare poterat, adhuc ei potestas agendi superest re in iudicium 'deducta et per exceptionem perempta.[3] **124.** Non solum autem

---

pactum *ed. Bg. Sed* pactum est *pro* conuenit *apud ICtos non legi.* [1]) egant *C.* eant *de Bluhm. cj. ed. Bg. Kr.* [2]) *Addidi. Similiter ed. Bg.* 5. [3]) deductae *et postea* peremptae *C. Quarum litterarum* (...e ...e) *toties a librario falso positarum conservandi studio Bg. ed.* 5. *abripi se passus est, ut supplementum post* superest *intrudendo hocce: 'nam si agat, hac exceptione summouetur, quae appellatur rei' nomen exceptionis induceret inauditum et prorsus mirabile, quippe a se ipsa appellatae. Sed (ut alia mittam) ne verum quidem est, per exceptionem rei in iud. deductae actorem potissimum submoveri; saepius summovebitur exceptione rei iudicatae. Ceterum verbis* per exceptionem *Gaius aperte intellegit dilatoriam exceptionem, quae opposita effecit, ut reus absolvi deberet eoque modo res perimeretur, non exceptionem rei in iudicium deductae.*

---

§. 122. *Cf. L.* 3. *D. de exc.* (44, 4). §. 10. *I. eod.* (4, 13). litis diuiduae] *cf.* §. 56. *infra* §. 131. *L.* 38. *D. de procurat.* (3, 3). *Hinc maxime multum intererat, quod placuit, si quis una stipulatione complures res stipulatus erat, tot stipulationes esse quot res. L.* 32. *D. de evict.* (21, 2). *L.* 29 *pr. L.* 83. §. 4. *L.* 86. *D. de verb. obl.* (45, 1). rei residuae] *cf. L.* 10. *C. de iudic.* (3, 1). §. 123. *Cf. ad Herenn.* 1, 12. §. 22. *Cic. de inv.* 2, 19. §§. 57. 58. §. 10. *I. cit. cum Theoph.* §. 124. *Cf.* §. *ult. I. de exc.* (4, 13). *L.* 2. §. 4. *L.* 3 *fin. D. eod.* (44, 1). *Fr. Vat.* 322 *seq. Paul.* 1, 2. §§. 1—3. *L.* 19. §. 2. *D. de prob.* (22, 3). *ad Herenn.* 2, 13. §. 20. *Quintil. I, O.* 3, 6. §. 70. 4, 4. §. 6. 7, 1. §. 19 *seq.*

ex tempore, sed etiam ex persona dilatoriae exceptiones intelleguntur, quales sunt cognitoriae, uelut si is, qui per edictum cognitorem dare non potest, per cognitorem agat, uel *'is*, *qui* [1] dandi quidem cognitoris ius habeat, eum det, cui non licet cognituram suscipere: nam si obiciatur exceptio cognitoria, si ipse talis er*i*t, ut ei non liceat cognitorem dare, ipse agere potest; si uero cognitori non liceat cognituram suscipere, per alium cognitorem aut per semet ipsum liberam habet agendi potestatem, et tam hoc quam
231. illo modo euitare *'(potest)* [2] exceptionem: quodsi dissi|mulaverit e*t* *e*um [3] per cognitorem egerit, rem perdit. **125.** Se*d* peremptoria quidem exceptione si reus per errorem non fu*er*it usus, in integrum restituitur adiciendae exceptionis [305]
gratia: dilatoria uero si non fu*er*it usus, an in integrum restitu*a*tur, quaeritur.

126. Interdum euenit, ut exceptio, quae prima facie iusta uideatur, inique noceat actori: quod cum accid*i*t, alia adiectione opus est adiu*u*andi actoris gratia: quae adiectio replicatio uocatur, quia per eam replicatur atque resoluitur uis exceptionis: nam si uerbi gratia pactus s*i*m tecum, ne pecuniam, quam mihi debes, a te peterem, deinde postea in contrarium pacti s*i*mus, id est, ut petere mihi liceat, et, si agam tecum, excipias tu, ut ita demum mihi condemneris, si non conuenerit, ne eam pecuniam peterem, nocet mihi exceptio pacti conuenti; namque nihilominus hoc uerum manet, etiam si postea in contrarium pacti sumus; sed qu*i*a iniquum est, me excludi exceptione, replicatio mihi datur ex posteriore

---

1) *Haec C. et edd. non habent; quod vero paulo post ante* eum det *habent* s = sed, *videtur aliquando ex* isq́ *corruptum idque nostro loco restituendum.* 2) *H. l.* p̄ē *post* euita-re *excidisse probabile est; ante* tam *habet ed. Bg.* 3) *Sic nunc pro* cum et *C. et reiectis mea aliorumque cjj. nunc facillima correctione scripsi;* eum *intellege, quem dixerat priore et posteriore casu, quos aliquo modo diserte significare Gaius suo more certo non supersedit. utrum scribas* quod si *an* quodsi *parum refert.*

---

§. 125. *Cf.* §§. 53. 57. 123. *L.* 2. *C. sent. resc. n. p.* (7, 50). *L.* 8. 12. 13. *C. de exc.* (8, 36). §. 126. = *pr. I. de replic.* (4, 14).

pacto hoc modo: SI NON POSTEA CONVENERIT, VT MIHI EAM PECVNIAM PETERE LICERET. **126ª.** Item si argentarius pretium rei, quae 'in auctione uen*i*erit,[1] persequatur, obicitur ei exceptio, ut ita demum emptor damnetur, si ei res, quam emerit, tradita est, et est[2] iusta exceptio: sed si in auctione praedictum est, ne ante emptori '(*res*)[3] traderetur, quam si pretium soluerit, replicatione | tali argentarius adiu*u*atur: AVT 232.
SI PRAEDICTVM EST, NE ALITER EMPTORI RES TRADERETVR, QVAM SI PRETIVM 'EMPT*AE* R*EI*[4] SOLVERIT. **127.** Interdum autem euenit, ut rursus replicatio, quae prima facie iusta sit, inique reo noceat; quod cum accid*i*t, (*alia*)[5] adiectione opus est adiu*u*andi rei gratia, quae duplicatio uocatur. **128.** Et si rursus ea prima facie iusta uideatur, sed propter aliquam cau-
[306] sam inique actori noceat, rursus 'ex (*ea*)[6] adiectione opus est, qua actor adiu*u*etur, quae dicitur triplicatio. **129.** Quarum omnium adiectionum usum interdum etiam ulterius quam diximus, uarietas negotiorum introduxit.

130. Videamus etiam de praescriptionibus, quae receptae sunt pro actore. **131.** Saepe enim ex una eademque obligatione aliquid iam praestari oportet, aliquid in futura praesta-

---

1) *Ex Gösch. cj.* in auctionem uenerit *C. ed. Stud. fortasse recte.* 2) *Sic V*st *lectio interpretanda eaque retinenda videtur, maxime cum St.us testetur, ante v.* emptor *duas litteras, quas Gösch. notaverat, non exstare.* 'et obiciatur ... tradita *sit, est ea' edd. meae prior.* 3) *Addidit h. l. ed. Stud. om. C.* 4) emptor *C. edd.* 5) *Ex Inst. addidi, ubi est* alia allegatione. *omissum videtur in C. cum ex* accidit *inde factum esset* accidat. 6) *Addidi.* ex *C. quod om. ed. Stud.* alia allegatione *Inst.*

---

§. 126ª. *Cf. L.* 25. *D. de act. empti* (19, 1). §§. 127—129. *Cf. L.* 2. §. 3. *D. de except.* (44, 1). §. 127. = §. 1. *I. de replic.* (4, 14). §. 128. = §. 2. *I. ibid.* §. 129. = §. 3. *I. ib.*

§. 130. pro actore] *cf.* §. 133. §. 131. *Cf. L.* 76. §. 1. *L.* 89. 125. *D. de verb. obl.* (45, 1). *L.* 23. *D. de exc. rei iud.* (44, 2). *Lib. meus 'Gaius' p.* 179 *seq.* EA RES AG.] *cf. Probi not. 'E. R. A. = ea res agatur'. Cic. de orat.* 1, 37. §. 168. *Arnob.* 7, 31. *Non huc pertinent verba 'De Eadem Re Alio Modo' (Cic. de fin.* 5, 29. §. 88. *ad fam.* 13, 27.), *quae in libris actionum praescribebant, cum de eadem re etiam alia formula agi posset* (*v. gr.* 4, 47). stipulati fuer.] *Recte; nam si b. f. actione velut rei uxoriae vel ex locato agebatur neque eo nomine stipulatio iam intercesserat, ut in venditione de*

tione est, uelut cum in singulos annos uel menses certam pecuniam stipulati fuerimus: nam finitis quibusdam annis aut mensibus, huius quidem temporis pecuniam praestari oportet, futurorum autem annorum sane quidem obligatio contracta intellegitur, praestatio uero adhuc nulla est; si ergo uelimus id quidem, quod praestari oportet, petere et in iudicium deducere, futuram uero obligationis praestationem 'in integro[1] relinquere, necesse est, ut cum hac praescriptione agamus: EA RES AGATVR, CVIVS REI DIES FVIT: alioquin si sine hac praescriptione egerimus, ea scilicet formula, qua incertum
233. petimus, | cuius intentio his uerbis concepta est: QVIDQVID
t. s. PARET NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO DARE FACERE OPORTERE, totam obligationem, id est etiam futuram in hoc iudicium deducimus, (*set*) et[2] quae ante tem|pus obligat*ionis permensum fit*, *nullo* modo fi*eri potest*, *nec* | po*ste*a permissa re*liqui petitio est*. **131ª.** *I*|*tem* si uerbi gratia ex empto [307]
agamus, *ut* nobis fundus mancipio detur, debemus *hoc modo* praescribere: EA RES AGATVR DE FVNDO MANCIPANDO, ut postea, si uelimus uacuam possessionem nobis tradi, '*eius* tra-

---

1) *Scripsi ex cj. v. d. Hoeven* (*Zeitschr. f. R. G. VII. p.* 259) *et Rudorfii probabili* (*nunc* V^{st} *firmata*) *coll. Gai.* 4, 58. *L.* 44 *pr. D. fam. erc.* (10, 2). in incerto *C. edd. etiam meae* 1. 2. 2) *Priorem eorum, quae sequuntur, in ed.* 4 *restitutionem correxi, ut et* V^{st} *et sensui plene satisfaceret.* Permensum *dixit Gaius, quia mensura annis vel mensibus fortasse compluribus fit,* nullo modo *intellege nec per incertam intentionem.*

---

vacua possessione tradenda (§. 131ª.), *poterat de futuris praestationibus simul ad interponendam cautionem agi* (*L.* 41. *D. de iudiciis* 5, 1. *Cic. pro Rosc. Com.* 4, 11) *ideoque praescriptio necessaria non erat.* ea sc. form. q. inc.] *cf. L.* 75. §. 9. *D. de verb. obl.* (45, 1). *supra* §§. 41. 54. §. 131ª. *Cf. L.* 48. §. 7. *D. de aedil. ed.* (21, 1), *ubi, quia in factum actio erat et iterum agenti doli replicatio proficiebat* (*cf. ad* §. 131), *sola praedictio sufficiebat, ne de omnibus vitiis actum esse videretur. Similis est in rem actio* (*vel certi condictio* §. 53ª. 55) *ex speciali causa. L.* 11. §. 2. *D. de exc. rei iud.* (44, 2). *Item si quid extra ordinem petitur. L.* 78 *pr. D. de leg.* 2. ut postea *etc.*] *cum forte convenit, ut postea traderetur, vel cum interim intererat actoris, ne pignori obligaret venditor, vel ne creditores eius immitterentur et venderent. Nec in eiusmodi casibus nocebat exceptio litis dividuae. Cf.* §. 123.

de*ndae* | *causa*[1] *ex stipulatu* uel *ex* emp*to* a*ctio* sup*ersit; (nam si)* obli(*ti*) si*c* praes*cribe*|re sumus,[2] totius illius iuris obligatio illa inc*er*ta actione: QVIDQVID OB EAM REM NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO DARE FACERE OPORTET, 'pe*r* in*ten*tione*m*[3] consumitur, ut postea nobis agere uolen*t*ibus de ua*c*ua possessione tradenda nulla supersit actio. **132.** Praescriptiones 'sic[4] appellatas esse ab eo, quod *a*nte formulas praescrib*un*tur, plus quam manifestum est. **133.** Sed *h*is quidem temporibus, sicut supra quoque notauimus, omnes praescriptiones ab actore proficiscuntur: olim autem quaedam et pro reo opponebantur: qualis illa erat praescriptio: EA RES AGATVR, S*I* '*EA RE*[5] PRAEIVDICIVM HEREDITATI NON FIAT, quae nunc in speciem exceptionis deducta est, et locum habet, cum petitor hereditatis alio genere iudicii praeiudicium hereditati faciat, uelut cum singulas *res* pet*at;* est enim iniquum [308] per unius f*orte*[6] | ———————————— 234. t. s.

————————————

1) *Cave, cum Kr. ed. 2. invito Gaio (in fine §i) et iure civili etiam de actione, ut evictionis causa caveatur, cogitare, quae mancipato fundo iam secundum mancipium praestanda est.*
2) *Priorem restitutionem post cognitum V*st *ad Schedas strictius accommodavi. in C. puta fuisse:* e(ius tradende | c(ausa) ex stip(ula)tu uel ex e(m)pto a(cti)o sup(er)sit. (nam si) obli(ti) sic p(rae)scribe|re sumus. *itaque* n(am) si *et* ti *omissa et fortasse supra versum suppleta esse puto.* 3) *Sic V*st *(iam referente Bekkero Aktionen p. 348).* litis contestationem *edd. etiam meae* 1. 2. 4) siq *V*st autem *ed. Stud.* 5) in ea re *edd. sed* in *nititur sola auctoritate L. 1. §. 1. D. fam. erc. (10, 2), ubi ad exemplum doli exceptionis (Gai. 4, 119) non simile positum videtur; itaque cum spatium id vix capiat, sensus respuat, omisi.* 6) *Sic rectius ex Bl. Sched. legitur.* per unius rei *ed. Stud. Ceterum in pag. seq., ubi nihil omnino legi potuit, puta fere secutum esse: 'minimae rei petitionem, de qua apud unum iudicem agitur, de tota hereditate iudicari, cuius lis ad centumviros defertur (cf. L. 12 pr. C. de her. pet. 3, 31). Et olim quidem, quamdiu ex hac causa praescribebatur, iudex principaliter de hoc cogno-*

————————————

§. 133. *Cf. L.* 1. §. 1. *D. fam. erc.* (10, 2). *L.* 13. 16. 18. *D. de exc.* (44, 1). *L.* 25. §. 17. *D. de her. pet.* (5, 3). *L.* 12 *pr. C. eod.* (3, 31). — *Cic. de inv.* 2, 20. §§. 59. 60. *L.* 7. §. 1. *D. de iniur.* (47, 10). *L.* 2. §. 1. *D. vi bon. rapt.* (47, 8). supra] §. 130.

235.* **134.** .... *in inten*|tione formulae 'de *iure quaeritur*, id est,[1] cui 'dar*i* oporte*a*t;[2] et sane domino dar*i* oportet, quod seruus stipulatur; a*t* in praescriptione de '*f*acto[3] quaeritur, quod secundum naturalem significationem uerum esse debet. **135.** Quaecumque autem diximus de seruis, eadem de ceteris quoque personis, quae nostro iuri subiectae sunt, dicta intellegemus. **136.** Item admonendi sumus, si cum ipso agamus, qui incertum promiserit, ita nobis formulam esse propositam, ut prae-

---

scebat, an hereditati praeiudicium fieret, quod si pronunciauerat, iudicium de singulis rebus petitis nullum erat, ideoque, finita de hereditate quaestione, actor, qui vicerat, denuo eas petere poterat. Nunc uero cum in speciem exceptionis haec praescriptio deducta sit, nisi actor obiecta ea actionem differat, rem perdit, quia reus si praeiudicium fieri probauerit, absoluitur et iterum petenti actori nocet exceptio rei iudicatae. 134. *Interdum uero etiam nostris temporibus praescriptio tam pro actore quam pro reo dari uidetur: quod accidit, cum de eo agimus, quod seruus dari stipulatus est. Licet enim eo nomine perinde nobis actio competat, atque si ipsi stipulati essemus, tamen quia ea, quae facti sunt, ex persona stipulatoris pendent, uelut si Stichus seruus meus ita stipulatus sit: X MILIA AVT FVNDVM, VTRVM VOLAM, DARE SPONDES? SPONDEO; utriusque litigatoris interest, ut sciatur, cuius ex stipulatu agatur. qua de causa formula datur cum praescriptione uelut hoc modo: EA RES AGATVR, QVOD STICHVS AVLI AGERII SERVVS DE NVMERIO NEGIDIO STIPVLATVS EST. SI PARET NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO DECEM MILIA DARE OPORTERE et reliqua: itaque, in inten*|tione formulae' *etc. Cf. Zeitschr. f. gesch. RW. XIII. p.* 326. *Exemplum sumsi ex L.* 76 *pr. et Gaii L.* 141 *pr. D. de verb. obl.* (45, 1). [1]) *Ex V*[st]: *scriptum fuisse puto:* iure q(uae)rit(ur) iē. *antea edebatur* determinatum est. [2]) dare oportet *C. edd., quod utrumque saepius tacite correximus.* [3]) *Ex Savinii cj.* pactọ *C. edd.*

*) *Pag.* 235 *et* 236 *folium est non rescriptum, extra C. Veronensem servatum, et iam ante eum detectum a Maffeio, deinde ab Hauboldo (Zeitschr. f. gesch. RW. III. p.* 140—146) *publici iuris factum, cuius imago delineata extat ad calcem ed. Gösch. Posterioris pag. imaginem photographicam praebet ed. Stud.*

---

§§. 134. 135. *Cf.* §. 2. *I. de stip. serv.* (3, 17). *L.* 76 *pr. L.* 141 *pr. D. de verb. obl.* (45, 1). *L.* 44 *pr. D. de cond. et dem.* (35, 1).

§§. 136. 137. *Cf.* '*Gaius' p.* 77 *seq., ubi tamen per errorem in exemplo formulae certam intentionem pro incerta posui.* MODO CVIVS *etc.*] *ut hoc modo id, cuius rei dies erat, quasi separata*

[309] scriptio inserta sit formulae loco demonstrationis, hoc modo: IVDEX ESTO. QVOD AVLVS AGERIVS DE NVMERIO NEGIDIO INCERT*VM* STIPVLATVS EST 'MODO[1] CVIVS REI DIES FVIT, QVI*D*QVID OB EAM REM NVMERIVM NEGIDIVM AVLO *AGERIO* DARE FACERE OPORTET et 'reliqua. **137.** At si[2] cum sponsore aut fideiussore agatur, praescribi solet in persona quidem sponsoris hoc modo: EA RES AG*A*TVR, QVOD AVLVS AGERIVS DE LVCIO TITIO INCERTVM STIPVLATVS EST, QVO NOMINE NVMERIVS NEGIDIVS SPONSOR EST, CVIVS REI DIES FVIT; in persona uero fideiussoris: EA RES AGATVR, QVOD NVMERIVS NEGIDIVS PRO LVCIO TI*TI*O INCERTVM FIDE SVÀ ESSE IVSSIT, CVIVS RE*I* D*IES* FVIT; deinde formula subicitur.

138. Superest,[3] ut de interdictis dispiciamus.

139. Certis igitur ex causis praetor aut proconsul principaliter auctoritatem suam finiendis controuersi*is* *inter*ponit: quod tum maxime facit, cum de possessione aut quasi possessione inter aliquos contenditur; et in summa aut iubet aliquid fieri aut fieri prohibet: formulae autem 'et uerborum[4] conceptiones, quibus in | ea re utitur, 'interdicta *aut* dec*reta uel* 236.
(*interdicta proprie dicta*) uocantur: [**140.**] decreta,[5] cum non rescr.
fieri aliquid iubet, uelut cum praecipit, ut aliquid exhibeatur aut restituatur: interdicta uero, cum prohibet fieri, uelut cum

1) m *V*st *quod nunc Kr. ed.* 2. *deleri iubet. Male. In formulis ut* §. 131. *praescriptio non loco demonstrationis inserta est regiturque verbis* ea res agatur, *ubi* modo *opus non erat.* 2) reliq̄ā si *C.* reliqua. Si *edd.* 3) *Scilicet ex ordine iudiciorum, absoluta actionum et exceptionum materia.* 4) *Transposui.* uerborum et *C. edd. etiam mea* 1. *Sed nec dicitur verborum formula nec conceptio simpliciter. Cf.* §. 30. 5) interdicta dec * * * uocantur ā̄t decreta *C. ut quinque tantum litterae uelut* retaū *periisse videantur. Transposita videntur prius* decreta *et* aut, *propterea que* a(ut) *mutatum in* ā̄t (autem), *praeterea vero etiam quaedam post* interdicta *ob similitudinem omissa, quae ad sensum supplevi. Cf. praeter superiora* aut iubet . . . aut f. prohibet *Lex Rubr. c.* 19. '*decernet interdicetue*'. interdicta dec*retaue* uocantur. (*uocantur*) autem decreta *edd.*

res, ad praeceptum illud redigeretur, tot stipulationes esse quod res. Cf. ad §. 122. *Secus in ex empto actione, ubi non initium obligationis, sed praestationis effectus spectatur.* §. 138. = *pr. I. de interd.* (4, 15). §. 139. *Cf. pr.* §. 1. *I. ib. L.* 2. §. 5. *D. ne quid in loco p.* (43, 8). §. 140. *Cf.* §. 1. *I. cit.* ne sine uitio] *cf.* §§. 148 *seq.* neue in loco s.] *cf. tit. D. ne quid in loco s. f.* (43, 6).

praecipit, ne sine *u*itio possidenti uis fiat, neue in loco sacro aliquid fiat: unde omnia interdicta aut restitutoria aut exhibitoria aut prohibitoria uocantur. **141.** Nec tamen cum
quid iusserit fieri aut fieri prohibuerit, statim p*er*actum est [310]
negotium, sed ad iudicem recuperatoresue it*ur* et ibi editis formulis quaeritur, an aliquid aduersus praetoris edictum factum sit, uel an factum non sit, quod is fieri iusserit. et modo cum poena agitur, modo sine poena: cum poena, uelut cum per sponsionem ag*i*tur, sine poena, uelut cu*m* ar*b*iter petitur; et quidem ex prohibitoriis interdictis semper per sponsionem agi solet, ex restitutoriis uero uel exhibitoriis modo per sponsionem, modo per formulam agitur, quae ar*bi*traria uocatur.

142. Principalis igitur diuisio in eo est, quod aut prohibitoria sunt interdicta aut restitutoria aut exhibitoria. **143.** Sequens in eo est diuisio, quod uel adipiscendae possessionis causa conparata sunt uel retinendae uel reciperandae. **144.** Adipiscendae possessionis causa interdictum accommodatur bonorum possessori, cuius principium est QVORVM BONORVM; eiusque uis et potestas haec est, ut quod quisque ex his bonis, quorum possessio alicui data est, pro herede aut pro posses-
237. sore '(*possidet*, *doloue fecit*, *quominus*)[1] | possideret, id
ei, cui bonorum possessio data est, restituatur: pro herede autem possidere uidetur tam is, qui heres est, quam is, qui putat se heredem esse; pro possessore is possidet, qui sine causa aliquam rem hereditariam uel etiam totam hereditatem

---

[1]) *Supplevi ex L* 1 *pr. D. quor. bon.* (43, 2), *ut recte haberet* possideret. *Sed tamen etiam ea de causa non tota illa ipsius edicti verba transcribere volui* (*quod nunc fecit Bg. ed.* 5) *quia tanta subtilitas Institutionibus non convenit, et Gaius tum cetera huiusmodi interdicta non simpliciter similia dicere potuisset. Simile initium* '*possidet*' *et* '*possideret*' *omittendi causam fuisse et librarium cum hunc errorem admisisset, ante* pro herede (*ut fecit*) *particulam* si *addidisse, quilibet videt.*

---

§. 141. *Cf.* §§. 162 *seq. Ulp. Inst. fr.* 1, 1. 2. *Quintil. I. O.* 2, 10. §. 5. 7, 5. §. 3. 12, 10. §. 70. §. 142. = §. 1. *init. I. de interd.* (4, 16). *Cf. L.* 1. §. 1. *D. eod.* (43, 1). §. 143. = §. 2. *I. ib. Cf. Auson. Griph.* 63 *seq. Ulp. Inst.* 4, 1. §. 144. *Cf.* §. 3. *I. ib. supra* 3, 34. 2, 149. *L.* 11—13. *D. de her. pet.* (5, 3).

sciens, ad se non pertinere, possidet: ideo autem adipiscendae possessionis uocatur '*(interdictum)*,[1] quia ei tantum utile est, qui nunc primum conatur adipisci rei possessionem; itaque si quis adeptus possessionem amiserit, desinit ei id inter-
[311] dictum utile esse. **145.** Bonorum quoque emptori similiter proponitur interdictum, quod quidam possessorium uocant. **146.** Item ei, qui 'public*e*[2] bona emerit, eiusdem condicionis interdictum proponitur, quod appellatur sectorium, quod sectores uocantur, qui publice *b*ona mercantur. **147.** Interdictum quoque, quod appellatur Saluianum, apiscendae possessionis '*(causa)*[3] conparatum est, eoque utitur dominus fundi de rebus coloni, quas *is* (*pro*) mercedibus fundi pignori futuras pepigisset. **148.** Retinendae possessionis causa solet interdictum reddi, cum ab utr*a*que parte de proprietate alicuius rei controuersia est, et ante quaeritur, uter ex litigatoribus possidere et uter petere debeat: cuius rei gratia comparata sunt VTI POSSIDETIS et VTRVBI. **149.** Et quidem VTI POSSIDETIS interdictum de fundi uel aedium possessio*ne* iis[4] redditur, VTRVBI uero de re*r*um mobilium possessione. **150.** Et siquidem de fundo uel aedibus | interdicitur, eum po- 238.
tiorem esse praetor iubet, qui eo tempore, quo interdictum redditur, nec ui nec clam nec precario ab aduersario possideat; si uero de re mo*b*ili, eum[5] potiorem esse iubet, qui maiore parte eius anni nec ui nec clam nec precario ab aduersario 'poss*e*de*r*it;[6] idque satis ipsis uerbis interdictorum significatur.

---

1) *Addidi ex Inst.* 2) publica *C. edd. Bg. et Stud., quod defendit Lachm. Sed bona sunt damnatorum, quae 'publice' i. e. publica auctoritate venduntur et emuntur, dum creditores privatim vendunt L.* 57 *D. de aedil. ed.* (21, 1), *non publica, quo sensu Gaius dixit* 2, 10. 11. 4, 28. *Cf. verba seq. et* 1, 27. 3) *Ex Inst. addidi.* 4) possessioriis *C.* possessione *edd.* 5) aeum *pro* eum *librarius scripsisse videtur.* 6) possidet *C. ed. Bg. cf.* §. 152.

---

§. 145. *Cf.* 3, 80. §. 146. *Cf.* 3, 80. *Cic. pro Rosc. Am.* 36. §. 103. *Phil.* 2, 26. 29. *Schol. Cic. Verr. II.* 1, 20. §. 23. 52. §. 61. *Fest. v. Sectores p.* 337. §. 147. = §. 3. *I. h. t.* (4, 15). *Cf. Theoph. ib.* §§. 148. 149. = §. 4. *I. ib. Cf. supra* §. 91. *Paul.* 5, 6. §. 1. *Fest. ep. v. Possessio p.* 232. *L.* 1 *pr.* §. 3. *D. uti possid* (43, 17), *L.* 1. *pr. D. utrubi* (43, 31); *infra* 4, 160.

151. 'Sed[1] in VTRVBI interdicto non solum sua *cui*que possessio prodest, sed etiam alteri*us*, quam iustum est ei acc*e*dere, uelut eius, cui heres extiterit, eiusque, a quo emerit uel ex donatione aut 'dotis nomine[2] acceperit: itaque si nostrae possessioni iuncta alterius iusta possessio exsuperat aduersarii possessionem, nos eo interdicto uincimus: nullam autem propriam possessionem habenti accessio temporis nec datur nec dari potest: [312]
nam ei, quod nullum est, nihil accedere potest: set et si uitiosam habeat possessionem, id est aut ui aut clam aut precario ab aduersario adquisitam, 'non datur acce*s*sio; n*am* ei (*possessio*)[3] sua nihil prodest. **152.** Annus autem retrorsus numeratur: itaque si tu uer*b*i gratia 'VIII[4] mensibus possederis 'prioribus,[5] et ego VII posterioribus, ego potior ero, 'quod trium priorum[6] mensium 'possessio nihil[7] tibi in hoc interdicto prodest, 'quia alterius[8] anni possessio est. **153.** Possidere autem uidemur non solum si ipsi possideamus, sed etiam si nostro nomine aliquis in possessione sit, licet i*s* nostro iur*i* subiectus non sit, qualis est colonus et inquilinus: per eos quoque, apud quos deposuerimus, aut quibu*s* commodaueri-
289. mus, aut quibus 'gratuitam[9] habita|tionem 'prae*s*titerimus,[10]

---

1) si *V*st, i *littera male iterata.* 2) *Sic V*st. *Cf.* §. 41. *I. de rer. div.* (2, 1). 3) *Sic fere V*st; *attamen* nacceision̄ *pro* accessio nam. *Fortasse igitur ex transposita aliquando voce* possessio *factum est* naccessio *et recte habet, quod antea edideram*: non datur; nam ei possessio. 4) *V*st. anni *C. edd. etiam meae* 1. 2. 5) *V*st prioribus V *C. edd. etiam meae* 1. 2. 6) *Ex St.di cj.* q trum porū '*quantitate*' *edd. meae* 1. 2. 7) *V*st 'possession*is nec*' *edd. etiam meae* 1. 2. 8) *V*st 'quod *prior eius*' *edd. meae* 1. 2. 9) *Ex Savin. cj.* (*firmata V*st) *ed. Gösch. Cf. L.* 17 *pr. D. de praescr. v.* (19, 5). *L.* 15. §. 1. *D. de precar.* (43, 26). *L.* 1. §. 9. *D. de his qui effud.* (9, 3). *L.* 32. *D. de donat.* (39, 5). '*usum fructum vel usum* aut' *ed. Bg.* 10) ptituerimus *C.* (rtituerimus *V*st) constituerimus *edd. etiam mea* 1. *Sed gratuita habitatio, quae similis est commodato, constitui dici non potest, quod servitutium verbum est proprium.*

---

§. 151. *Cf. L.* 13. §§. 12. 13. *D. de acq. v. am. poss.* (41, 2). *L.* 14—16. *D. de div. temp. pr.* (44, 3). §. 152. *Cf. Theoph.* 4, 15. §. 4. *Paul.* 5, 6. §. 1. *Fr. Vat.* 311. *L.* 156. *D. de verb. signif.* (50, 16).
§. 153. *Cf.* §. 5. *I. de interd.* (4, 15). *Cf. Paul.* 5, 2. §. 1. apisci uero] *cf.* 2, 89 *seq.*

aut quibus '(*usumfructum uel usum con*)stituerimus,[1] ipsi possidere uidemur: et hoc est, quod uolgo dicitur, retineri possessionem posse per quemlibet, qui nostro nomine sit in possessione. quin etiam plerique putant, animo quoque *retineri* possessionem, '(*ut scilicet, quamuis neque ipsi simus in possessione*) neque nostro nomine alius, tamen si non relinquendae possessionis animo, sed postea reuersuri inde discesserimus, retinere possessionem uideamur.[2] apisci uero pos-
[313] sessionem per quos possimus, secundo commentario rettulimus; nec ulla dubitatio est, quin animo possessionem apisci non possimus. **154.** Reciperandae possessionis causa solet interdictum dari, si quis ex possessione ui deiectus sit: nam ei proponitur interdictum, cuius principium est VNDE TV ILLVM VI DEIECISTI, per quod is, qui deieci*t*, cogitur ei restituere rei possessionem, si modo is, qui deiectus est, nec ui nec clam nec precario '(*ab eo*) *pos*sider*et: nam*que *e*um,[3] qui a me ui aut clam aut precario 'possidet,[4] inpune deici*o*.[5] **155.** Interdum tamen etsi eum ui deiecerim, qui a me ui aut clam aut precario possideret, cogor ei restituere possessionem, uelut si armis eum ui deiecerim: nam propter atrocitatem delicti in tan-

---

1) *Haec omittunt edd. etiam mea prior.* ā quibus gratuitam habita|tionem *C. Apparet, librarium duo membra orationis, quae incipiunt* aut quibus *confudisse et cum post scriptum* prae *oculi aberrassent ad* (con)stituerimus, *velletque omissum membrum quod proximum est ante hoc verbum transcribere, rursus in prius membrum incidisse. Certe usufructuarium et usuarium Gaius non omisit. Iustiniani vero Instit. hic error ut etiam ulterius breviarent, movisse videtur.* 2) *Haec loco antea variis coniecturis a me tentato praestitit V*st*, sed ob recurrens v.* possessione *aperte mancus. simili supplemento ei subvenerunt Goudsmit et ed. Stud.* 3) ab eo *post* p(recario), *quasi scriptum esset* pcario, *facillime librarius omittere poterat; deinde puto fuisse* psideret e(nim)u(ero) (*immo ad* namque *ducunt Suppl. St. p. XXXIII*) eum — 'possideret (*ab*) *alt*ero cum' *et in fine* 'deici *potest' ed. Stud. sed* altero *spatium non capit.* 4) possideret *V*st. 5) *Ex Fittingii cj., cui etiam antea* eum *debetur. Et sic totum locum, ut nos, sed lacuna pro* namque *relicta Kr. ed. 2.*

---

§. 154. *Cf.* §. 6. *I. ib. L.* 1 *pr. D. de vi* (43, 16). *Cic. pro Caec.* 13, 31. 32. *pro Tull.* 29. 44 *seq. ad famil.* 7, 13. *de orat.* 1, 10. §. 41. *Paul.* 5, 6. §§. 3—8. §. 155. *Cf. Cic. pro Caec.* 8. 12 *seq.* 31 *seq. pro Tull.* 36. 44. *L.* 3. §§. 2—12. *L.* 14. *D. de vi* (43, 16).

tum 'ratio *facti habetur*,[1] ut omnimodo debeam ei restituere possessionem. 'armorum autem appellatione non solum scuta et gladios et galeas significari intellegimus, sed et fustes et lapides.[2] |

156. Tertia diuisio interdictorum in hoc est, quod aut simplicia sunt aut duplicia. **157.** Simplicia '*sunt*,[3] in quibus [314]
alter actor, alter reus est, qualia sunt omnia restitutoria aut
240. exhibitoria: namque actor | est, qui desiderat aut exhiberi aut restitui, reus is est, a quo desideratur, ut exhibeat aut restituat. **158.** Prohibitoriorum autem interdictorum[4] alia duplicia, alia simplicia sunt. **159.** Simplicia sunt uelut quibus prohibet praetor in loco sacro aut in flumine publico ripaue eius aliquid facere *r*eum: nam actor e*st*, qui desiderat, ne quid fiat, reus is, qui aliquid facere conatur. **160.** Duplicia sunt uelut VTI POSSIDETIS interdictum et VTRVBI: ideo autem duplicia uocantur, quod 'possessionis causa *p*ar[5] utriusque litigatoris in his condicio est, nec quisquam praecipue reus uel actor intellegitur, sed unusquisque tam rei quam actoris partes sustinet; quippe praetor pari sermone cum 'utroque[6] loquitur: nam summa conceptio eorum interdictorum haec est: VTI N*VNC* POSSIDETIS, QVOMINVS ITA POSSIDEATIS, VI*M* FIERI VETO; item alterius: VTRVBI HIC HOMO, DE QVO AGITVR,[7] APVD QVEM MAIORE PATRE HVIVS ANNI FVIT, QVOMINVS IS EVM DVCAT, VI*M* FIERI VETO.

---

1) patioraonem *similesve litterae V*st. *unde* patior actionem *ed. Stud. et Kr. ed.* 2. *quod etsi dicatur* (*L.* 30. §. 3. *D. de pecul.* 15, 1), *vix h. l. de interdicto a Gaio dici potuit. Itaque librarium aut scripsisse aut scribere debuisse putavi:* ratio facti hauet'. 2) *Haec a me iam antea ex* §. 6. *I. de interd.* (4, 15) *collata L.* 41. *D. de verb. sign.* (50, 16) *restituta firmavit V*st. 3) *Scripsi 'Gaius' p.* 187. ∗uu *C. i. e.* s̄ ūū (= sunt uelut) *sc.* sunt *quondam acceptum pro* s̄uūi. 4) i(nter)dum *quod hic sequitur in V*st, *merum mendum est, nec emendandum in* iterum, *quod non foret huius loci.* 5) par *Inst.* piscar· *V*st. *opinor pro* p(ossession)is c(ausa (p)ar. 6) utraus|q̄ *V*st. 7) *Exciderit* fuit, *ut in plena formula duplex hic sicut in vetustiore formula Uti possidetis* (*Fest. v. possessio p.* 233) *possessionis mentio fuerit, hoc modo: 'utrubi vestrum h. h. q. d. a. fuit, apud quem vestrum nec vi nec clam nec precario ab altero maiore parte h. a. fuit'. Con-*

---

§§. 156—159. = §. 7. *I. h. t.* (4, 15). *Cf. L.* 2 *pr. D. eod.* (43, 1). in loco sacro] *cf.* §. 140. in flum. publ.] *cf. L.* 1 *pr. D. ne quid in flum.* (43, 13). §. 160. = §. 7. *I. cit. supra* §. 149. *ibiq. cit.*

161. Expositis generibus interdictorum sequitur, ut de ordine et de exitu eorum dispiciamus; et incipiamus a si*m*plicibus. **162.** (*Si*) igitur restitutorium uel exhibitorium interdictum redditur, uelut ut restituatur ei possessio, qui ui deiectus est, aut exhibeatur libertus, cui patronus operas indicere uellet, modo sine periculo res ad exitum perducitur, modo cum periculo. **163.** Namque si arbitrum postulauerit
[315] is, cum quo agitur, accipit formulam, quae appellatur | arbi- 241.
traria: et iudicis arbitrio, si quid restitui uel exhib*i*beri debeat, t. s.
id sine periculo exhibet aut restituit, et ita absoluitur; quodsi nec restituat neque exhibeat, qu*a*nti ea res es*t*, condemnatur. 'set et actor[1] sine p*o*ena experitur cum eo, 'q*uem*[2] neque exhibere neque restituere quicquam 'oporte*t*,[3] praeterquam si calumniae iudicium ei oppositum fu*er*it, 'decimae partis: quamquam Proculo placu*isse dicitur*, p*rohiben*|dum[4] calumniae iudicio *'esse eum*,[5] qui ar*b*itrum postulau*e*rit, quasi hoc ipso confessus uideatur, restituere se uel exhibere de*b*ere: sed alio iure utimur; et recte; *po*|*ti*us enim *ut m*odestiore uia litiget, arbitrum quisque petit, quam quia confitetur.[6] **164.** *Ceterum*[7] obseruare debet is, qui uult arbitrum petere, ut

---

tra [APUD QVEM] *tanquam glossema ex Momms. cj. ed. Stud. coll. L.* 1 *pr. D. Utrubi* (43, 31) *fortasse, si edicti perpetui verba spectas, recte. attamen non ad* VTRVBI *appositum est, et sequens* IS *antecedens* EVM *desiderare ipsi Gaio perspicuitatis causa videri poterat.* [1]) set actores *V*st, r *perperam pro nota accepto.* [2]) q *V*st *pro* quē, *ut puto.* [3]) otere *V*st. [4]) *Ex V*st, *sed post* plac *eodem versu ex Bluhmii lectione, quam veram non videri, St.dus notat; itaque nec v.* prohibendum *certum est et ante hoc fortasse legendum* placuerit 'placu*it* deneg*an*dum c. iudici*um* ei' *ed. Stud.* [5]) **eia *V*st. [6]) *Ex V*st *cuius lectionem v.* 10. *et* 11. (*nam* po *in fine p.* 9. *periisse videtur*) *ita interpretor:* tius ut modestiore uia litiget, arbitr' quisq.|petit q quia cēn̄ fidit: *nisi pro extremis malis* q quia confitet' (*sic ed. Stud.*); *et hoc firmant Suppl. St. p. XXXIV.* [7]) *Ex mea cj. restitui. Librarius vocem* ceꝑū (ceterum), *quae sequentis v. initium esse debebat, aut male in fine antecedentis v. posuit, aut, cum St.do nihil am-*

---

§. 161. *Cf.* §. 8. *I. ib. Frontin. de contr. agr. p.* 16. 41 *ed. Lachm.* **§.** 162. *Cf.* §§. 141. 157. exhib. lib.] *cf. L.* 2. §. 1. *D. de interd.* (43, 1). *L.* 13. §. 2. *D. de oper. lib.* (38, 1). §. 163. *Cf. Ulp. Inst.* 1, 2. quanti ea res est] *cf. L.* 5. *D. de interd.* (43, 1). *L.* 2.

statim petat, antequam ex iure exeat, id est, antequam a praetore *dis*cedat; sero *e*nim petentibus non indulgetur. **165.** I*ta*que si arbitrum non petierit, sed tacitus de iure exierit, cum periculo res ad exitum perducitur: nam actor prouocat aduersarium 'sponsione, *ni*[1] contra edictum praetoris non exhibuerit aut non restituerit; ille autem aduersus sponsionem aduersarii restipulatur; deinde actor quidem sponsionis formulam edit aduersario, ille huic inuicem restipulationis: sed actor sponsionis *formulae subicit* et aliu*d* iudicium de re restituenda uel exhibenda, ut si sponsione uicerit, nisi ei res [316]
242. exhibeatur aut restituatur,[2] | ———————————
t. s. | ———————————————————
243. ———————————————————
t. s. ——————

plius ibi scriptum fuisse visum sit, omisit. Ipsum praetorem in interdicto reddito hanc observationem ei, quicum agebatur, iniunxisse, docent Probi notae Einsidel. supra p. 143. [1]) sponsionem *C.* sponsione (*quod*) *Kr. ed.* 2. [2]) *In p.* 242., *in qua omnino nihil certo legi potuit, primum haec fere secuta esse suspicor: 'tantidem, quanti sponsio facta sit, aduersarius condemnetur: quod iudicium appellatur secutorium, quia sequitur sponsionis uictoriam* (*cf.* §. 169 *fin.*). *Sponsio uero et restipulatio tanti fit, quanti actor eam non calumniae causa fieri iurauerit.* (*Cf. L.* 7. §. 4. *D. quod vi aut cl.* 43, 24. *verba 'simpli litem aestimandam'.*) *Postea iudex, apud quem de ea re agitur, requirit, an reus contra edictum praetoris non restituerit aut non exhibuerit; et si secundum actorem iudicatum erit, aduersarium summam sponsionis et si non restituerit uel non exhibuerit, etiam secutorio iudicio condemnat, actorem uero restipulationis absoluit; quodsi secundum reum iudicauerit, hunc sponsionis et secutorii iudicii absoluit, actorem uero restipulationis condemnat. — Hinc Gaius ad prohibitoria interdicta transitum videtur fecisse, ita ut primum de simplicibus ageret, deinde de duplicibus, ad quae spectant, quae in p.* 244. *tractantur. Accuratius vero quid in p.* 242. *et* 243. *dictum fuerit, donec fortioribus remediis adhibitis plura legere contigerit, ne coniectura quidem aliquatenus probabili definiri potest, maxime*

§. 2. *D. quod leg.* (43, 3). *L.* 3. §. 11. *D. de tab. exh.* (43, 5). *L.* 2. §. 44. *D. ne quid in loco p.* (43, 8). *L.* 1. §. 41. *L.* 6. 15. *D. de vi* (43, 16). *L.* 15. §§. 7—12. *L.* 22. §. 2. *D. quod vi* (43, 24). *L.* 8. §. 4. *D. de precar.* (43, 26). *L.* 68. *D. de rei vind.* (6, 1). cal. iudicium] *cf.* §§. 175. 181. '*Gaius*' *p.* 201 *seq.* §. 165. *Cf.* §. 141. *Cic. pro Caec.* 8. 31. 32. *pro Tull.* 30. 53. *ad div.* 7, 21. *Quintil. I. O.* 7, 5. §. 3. *Lex Rubr. c.* 22.

[317] **166.** |[1] — — — fructum licitando,[2] is tantisper in posses- 244.
sione con|stituitur, si modo aduersario suo fructuaria stipu*latio*ne *ca*|*u*erit, cuius uis e*t* potestas haec est, ut si contra eum de *pos*-*s*|*essione* pronun*tiatum* fue*rit*,[3] *e*am summam aduer|sario soluat. 'haec autem licendi contentio fructus licita|tio uocatur, scilicet quia *dum uol*unt *uterque* frui tantisper re, | pro*prie quod* ei*s praetor* uendit, est, *ut id intere*a *lic*eat.[4] postea | alt*er*
[318] alterum sponsione prouocat, 'quod aduersus edictum praetoris pos|sidenti si*bi u*is facta sit,[5] et inuicem ambo restipulan|tur

cum frustula sermonis vel singulorum verborum, pleraque incerta, quae V^{st} ex p. 243. *refert, ubi in Bluhmiana incidunt* (*v.* 21. 22 *vel secundum St.dum potius v.* 20. 21.), *minime cum iis conveniant. Illud tantum etiam nunc mihi persuasum est, quae Iustinianus habet* §. 4. *I. de interd.* (4, 15), *ibi inter Gai.* 4, 148 *et* 149 *intercalata: 'Namque nisi ante . . . . iudicari solet', cum plane Gaii stylum redoleant, ex nostro loco deperdito petita esse, sed tamen ut multa alia in hac materia a Theophilo ita mutata, ut e frustulis St.dianis recognosci non possint: quare nunc et haec et quae ad sententiam perficiendam usque ad finem p.* 243. *suppleveram, nunc in contextu omisi. In fine vero p.* 243. *et p.* 244. *initio haec fere dicta fuisse videntur: 'Reddito uero interdicto si ab alterutro alteri vis facta sit, statim de ea sponsiones et restipulationes fiunt* (*cf. a. Stud.do lecta in* §. 170.): *ne tamen incivili et propria vi possessionem obtinere conentur, praetor fructus licitationem inter eos instituit, et uter* eorum *vicerit* fructum licitando'*: postrema ex Krügeri cj.* [1]) *P.* 244 *usque ad v.* 13 *ter, a v.* 14 *ad* 24 *bis est scripta. — Quae in ea proxime sequuntur, antea ex mea cj.* (*'Gaius' p.* 187) *suppleveram, deinde* (*ed.* 3) *ita ut V^{st} a Krügero* (*Krit. Vers. p.* 92) *referebantur, initio tantum excepto, edideram. Iam ipsum V^{st} sequor.* [2]) *De probabili initii paginae supplemento, ubi Bluhmiana pleraque iam vix fidem merentur, vide ante notata. Tantum pro* fructus (f̄ *Bluhm.*) *scripsi* fructum. *Eo enim in fructus licitatione praetor fructuum interim percipiendorum commodum denotat.* [3]) *De hac pronuntiatione cf. L.* 35. *D. de acq. poss.* (41, 2). [4]) *Ex V^{st}, sed postrema ex mea restitutione, non satis certa, quia paene tota Bluhmii Schedis nititur. notatum fuisse putavi* tantisp(er), r(e), p(ro)p(ri)e, pr(aetor), e(st), i(nter)ea. [5]) *V^{st} ex Krügeri* (*l. c.*) *relatione.* SI ADV. ED. PR. POSS. *MIHI A TE* VIS FACTA EST *ed. mea* 2. *quae verba per errorem etiam in ed.* 3. *partim retenta erant.*

§. 166. fruct. stipul.] *cf. L.* 4. §. 2. *D. de verb. obl.* (45, 1). cauerit] *cf.* §. 166. sponsione *etc.*] *cf. Cic. pro Caec.* 16. §. 45.

aduersus sponsionem: uel 'sti*pulationibus iunctis duabus*[1] | una inter eos sponsio 'itemque restipulatio u*na alterius* | *aduersus* eam fit,[2] '*quod et commod*ius *ideoque magis in usu est.*[3] | **166a.** '*Dei*nde ab *utroque editis formulis omnium sponsionum et* | resti*pulationum*, *qua*s *f*ieri *placu*it,[4] iudex, apud quem de ea re agitur, illud scilicet requirit, (*quod*) praetor interdicto conplexus est, id est, uter eorum eum fundum easue aedes per id tempus, quo interdict*um* redditur, nec ui nec clam nec precario 'poss*e*der*i*t.[5] cum iudex id explorauerit, et forte secundum me iudicatum sit, aduersarium mihi et sponsionis et restipulationis summas,[6] quas cum eo feci, condemnat, et conuenienter me sponsion*i*s et restipulationis, quae mecum factae sunt, absoluit; et hoc amplius si apud aduersarium meum *p*ossessio *e*st, qui*a* is fructus licita-
245. tione uicit, nisi restituat mihi possessionem, Cascelliano siue |
t. a. secutorio iudicio condemnatur. **167.** Ergo[7] is, qui fructus licitatione uicit, si non probat, ad se pertinere possessionem, sponsionis et restipulationis et fructus licitationis summas[8] poenae nomine soluere et praeterea possessionem restituere iubetur, et hoc amplius fructus, quos i*nter*ea percepit, reddit; summa enim fructus licitationis non pretium est fructuum, [819]
sed poenae nomine soluitur, quod quis alienam possessionem per hoc tempus retinere et facultatem fruendi na*n*cisci conatus

---

1) *Ex mea cj.* (*Zeitschr. XIII. p.* 334). 2) *Ex mea cj. partim Vst firmata, in quo* ad *pro* adu(ersus) *librarii errori tribuendum videtur. Cf.* '*Gaius*' *p.* 194. *Bg. ed. habet tantum voces* stipulatio — fit. 3) *Spatium probabili sententia complevi.* cius *hoc loco comparet in Vst.* 4) *Restitui maxime ad sensum et spatium, nec refragante Vst. Cf.* §. 165. *Gaius ita scripsisse putandus est, quia et fructuariam stipulationem complecti debebat et quia aut una aut duae sponsiones et restipulationes poterant factae esse.* 5) possideret *C.* 6) *Nota, certam pecuniae summam has ex interdicto sponsiones et restipulationes habuisse; qualem, significavi p.* 398. *n.* 1. *Cf.* §. 186. 7) *Recte; sequitur hoc ex* §. 166. *Omnino vero hac* §. *Gaius non de condemnatione et absolutione agit, sed de poena* (*spons., restip., fr. lic. summarum*) *et rei* (*possessionis cum fructibus*) *restitutione.* 8) summam *C.*

---

§. 166a. Cascelliano . . . iudicio] *cf. L.* 3. §. 11. *D. uti poss.* (43, 17).

est. **168.** Ille autem, qui fructus licitatione uictus est, si non probauerit, ad se pertinere possessionem, tantum sponsionis et restipulationis summam poenae nomine debet. **169.** Admonendi tamen sumus, liberum esse ei, qui fructus licitatione uictus erit, omissa fructuaria stipulatione, sicut Cascelliano siue secutorio iudicio de *possess*ione reciperanda experitur, ita *similiter*[1] de fructus licitatione agere: in quam rem proprium iudicium conparatum est, quod appellatur fructuarium, quo nomine actor iudicatum solui satis accipit:[2] dicitur autem et hoc iudicium secutorium, quod sequitur sponsionis uictoriam; sed non aeque Cascellianum uocatur. **170.** Sed quia nonnulli interdicto reddito cetera[3] ex interdicto facere nolebant, atque ob id non poterat res expediri, praetor | [4]in eam 246. t. s.
rem prospexit et comparauit interdicta, quae secundaria appellamus, quod secundo loco redduntur: quoru*m uis et potest*as *haec est*, *ut qui*[5] cetera ex interdicto non faci*a*t, uelut qui uim non faci*a*t, aut fr*i*uctu*m* non lice*a*tur, aut, *cum* ui*cit* fructus licitatio ne,[6] sat*s* non d*e*t, aut [7][si] sponsion*e*s non faci*a*t, (*ex*) sponsionibusue[7] iudicia non accipiat, siue possi-

---

[1]) *Sic ex* V^{st} *scribendum fuit, ubi prima littera est* s *sequenti spatio sex litterarum, ex quibus ultima* t(er) *fuerit notata. fructus licitatio et ipsos fructus eosque a victore aestimatos continebat.* (*Cf.* '*Gaius*' *p.* 193); *nec igitur opus legere* '*de fructibus* et' *cum ed. mea* 3. [2]) accipiat *C.* accipiet *ed. Bg.* [3]) *i. e. quae necessaria erant, ut res ad iudicem venire posset.* [4]) *Quae sequuntur usque ad v.* 9 *verba* ne faciat, *debentur* V^{st} *secundum relationem Krügeri* (*Krit. Vers. p.* 84), *cuius etiam correctiones quasdam recepi. Edd.* 1. 2. *eorum et quae sequuntur sententiam ex Bluhmii Schedis resarcire conatus eram, successu, ut nunc paret, infelici: nec mirum, cum quae St.dus legit, eorum quae Bl. enotaverat, tam dissimilia sint, ut, nisi de fide utriusque constaret, alium aliam paginam prae oculis habuisse crederes.* [5]) *Scriptum fuerit:* hec ē ut q(ui). — *Ceterum hinc apparere videtur, eum, qui fructum licitando cetera ex interdicto facere inciperet, a praetore ei, qui vim faceret, quasi aequiperatum, qui quacunque ratione non faceret, pro indigno qui interim possideret, habitum esse.* [6]) q (= qui) fructus licitationis V^{st} *in quo offendens* qui *vitium indicat, postquam ex* licitatione, *adhaerente* s *ex* satis, *factum erat* licitationis, *ex* c'uicit *abiecto* cit *enatum.* [7]) *Scripsi.* si sponsionib(us) | n(on)

---

§. 169. *Cf.* §. 166. *Polyb.* 32, 2. iudic. solui] *cf.* §. 91. §. 170. *Cf. Frontin. p.* 44, 4.

deat, '*cum fructibus* restituat[1] aduersario possessionem, *siue non possideat*, *uim* *i*lli possiden*ti* n*e* faciat. 'itaque etsi alias potue*rit* | interdicto VTI POSSIDETIS uincere, si cetera ex interdicto | *fecisset*, *si non fecit*, *ta*men per interdictum secundarium u*in*|*citur*.[2] ———— vv. 11—24 ———— | [320]
247. ———— vv. 1—21 ———— 171. . . |[3]
t. s. pecuniaria poena modo iurisiurand*i* religione '*coer*|cen*dam esse*:[4] eaque 'praetor *quoq*ue (*tuetur*).[5] ideo *ex parte eius*,
248. *cum quo agitur*,[6] aduersus in*fitiantes ex quibusdam* | causis
t. s. dupli actio constituitur,[7] uelut si iudicati aut depensi aut damni iniuriae aut lega*torum* per damnationem relictorum nomine

---

facit sponsionisue V^{st} si sponsione*s* non faci*at* sponsionumue *Kr. Sed sponsionis iudicium non facile dixerit ICtus Rom. et librarius maxime* sponsiones *et* sponsionibus *commutasse inter se videtur.*

[1]) et restituat *utrumque pariter indubie* V^{st}. *Fuerit* c(um) f(ructibus) restituat: *quanquam nunc in Suppl. St. p. XXXIV. magis* si *pro* et *fuisse videri dicat* (?). *Sed et ocult suos habere* καιροὺς *videntur. Certe hic* cum fructibus *sensu exigente careri non potest. Omittit Kr. ed. 2.* [2]) *Quae legi non potuerunt pro spatii modo ad sensum supplevi. — Deinde ratione habita eorum, quae Bluhmius et maxime St.dus hoc v.* 11 *et sequentibus servaverunt, quaeque rectis litteris distinxi, haec fere ad usque v.* 15 *fin. videntur secuta esse: saltem tantis*p(er); n(am) mu*tato consilio eum i*(*ter*)*um agere p*(*os*)*se* | *interdicto uti possidetis*, *plerique putant*, *quia ad iustam* | *possessionem* nullo m(odo) *hocce* secundarium *i*(*nterdictum*) | pr(aetor) uo*luerit pertinere: sed* quamuis hanc opinion*em* | *etiam Sab*inus et Cassius secuti fuerint, *recte* (?) | — *Fortasse hi cautionem ab iterum agente exigebant*, *se cetera ex interdicto facturum esse. Ex p.* 246. *v.* 16. *usque ad p.* 247. *v.* 21. *tam paucula et tam incerta supersunt, ut nihil certi inde effici queat, neo referre ea intersit; nam et quae ante conieceram, iam in ed.* 2. *abieci.* [3]) *Collato pr. I. de poena tem. lit.* (4, 16) *hanc fere sententiam praecessisse putabimus: 'Nunc admonendi sumus, ne facile homines ad litigandum procederent, iam antiquo iure placuisse, temeritatem litigandi variis incommodis, modo'* pec. [4]) *Pro spatii modo supplevi.* [5]) *In archetypo scriptum fuerit* prqque tuet. ideo; *qmanuensis ob similem viciniam* tuet *omisit. Sane huiusmodi suspiciones certam lectionem non praestant.* [6]) *Pro spatii modo in* V^{st} *supplevi.* [7]) *Ex Gösch. cj.* V^{st} *firmata, in quo tamen est* dupliciao.

---

§. 171. *Cf. pr.* §. 1. *I. de poena tem. litig.* (4, 16); *supra* §§. 9. 13. *Cic. pro Rosc. Com.* 4. 5. *de offic.* 3, 16 *pr. Lex Rubr. c.* 21. *L.* 18. §. 2. *D. de pec. const.* (13, 5). — *Lex Iul. munic. v.* 40 . . . 45.

agitur: ex quibusdam causis sponsionem facere permittitur, uelut de pecunia certa credita et pecunia constituta; sed certa*e* quidem creditae pecuniae tertiae partis, constitutae uero pe-
[321] cuniae partis dimidiae. **172.** Quodsi neque sponsionis, neque dupli actionis periculum ei, cum quo agitur, *in*iungatur,[1] ac ne statim quidem ab initio pluris quam simpli sit actio, permittit praetor 'iusiurandum[2] exigere, non calumniae 'causa *se*[3] infitias ire: unde 'qui*a*[4] heredes uel qui heredum loco *h*abentur, 'ali*i*s quoque po*e*nis[5] obligati (*non*) sunt, item feminis pupillisque 'ex*im*i*tur pericul*um*[6] sponsionis, iubet tamen eos iur*are*. **173.** Statim aut*em* ab initio pluris quam simpli actio est uelut furti manifesti quadrupli, nec manifesti dupli, concepti et oblati tripli: nam ex his causis et aliis quibusdam siue quis neg*e*t siue fateatur, pluris quam simpli est actio.

174. Actoris quoque calumnia coercetur modo calumniae iudicio, modo contrario, modo iureiurando, modo restipulatione. **175.** Et quidem calumniae iudicium aduersus omnes actiones locum habet, et est decimae partis 'r*ei*; *tantum*[7] ad-
[322] uersus adstipulatorem tertiae partis est.[8] **176.** Liberum est

---

1) *Ex Lachm. cj.* coniungatur *C.* 2) iurisiurandum *C.* 3) causae V^{st}. 4) *Ita Lachm.* qu. V^{st}. quamuis *edd. Bg. et Stud.* 5) *Sic nunc scripsi ex Gösch. lectione, quam St.dus propius accedere ait ad tabescentes umbras quam Bluhm.* nec alioquin poenae *ed. mea* 3. simplotenus *cj. St.di* nu*m*quam p*o*enis *ed. Lachm. iure* ciu*i*li non a*m*plius *ope notarum commenticiarum ed. Bg.* 6) ex (*superposito* m)∗∗∗t periculo V^{st}. femin*ae* pupill*i*que exim*a*ntur periculo *ed. St.di.* 7) *In C.* ritt *fuisse videtur; nec superfluum* rei; *nam si non de re, sed ex. gr. de libertate agitur aliave status quaestione, cuius aestimatio vel pars non est, nec haec calumniae coercitio locum habere potest (de alia vid. L.* 11. §. 9. *L.* 12. *L.* 43. *D. de iniur.* (47, 10). *Suet. Domit.* 18). *Cf. seq. nota.* — p(rae)t(er)q(uam) q(uod) *ed. St.di.* 8) *Mira hic discrepantia est inter* V^{st}, *ex quo* aduersus adsertorem tertiae *in edd. venit, et Göscheni Sched., ex quibus antea edebatur:* aduersus interdicta aut*em* quartae partis [e], *dubiumque in illo adser|tore, quem* V^{st} *habet litteris* ser *pallidis minutissimis in fine versus scriptis, maximum movet, quod*

---

§. 172. *Cf. L.* 4. §. 4. *D. fam. erc.* (10, 2). §. 1. *I. cit. Valer. Prob.* 5. §. 173. *Cf.* §. 1. *I. cit. supra* 3, 189—191. §. 174. *Cf.* §. 1. *I. cit.* §. 175. *Cf. Cic. pro Clu.* 59, 163. *Gell.* 14, 2. *Consult.* 6, 13. — *Nov.* 112. *c.* 2 *pr.* §. 176. *Cf.* §. 179. *L.* 44. §. 4. *D. fam. erc.* (10, 2). *Paul.* 2, 1. §. 2. *ibique not. L.* 34. §. 4. *L.* 37.

autem ei, cum quo agitur, aut calumniae iudicium opponere aut iusiurandum exigere, non calumniae causa agere. **177.** Contra-
249. rium autem iudicium ex certis causis '*constituitur*,[1] | uelut si iniuriarum agatur, et si cum muliere eo nomine agatur, quod 'dic*a*tur[2] uentris nomine in possessionem missa dolo malo ad alium possessionem transtulisse, et si quis eo nomine agat, quod dicat, se a praetore in possessionem missum ab alio quo admissum non esse. sed aduersus iniuriarum quidem 'action*es*[3] decimae partis datur, aduersus uero duas istas quintae. **178.** Seuerior autem coercitio est per contrarium iudicium: n*am* calumniae iudicio 'x. partis[4] nemo damn*a*tur nisi qui intellegit, non recte se agere, sed uexandi aduersarii gratia actionem instituit, potiusque ex iudicis errore uel iniquitate uictoriam sperat quam ex causa ueritatis: calumnia enim in adfectu est, sicut furti crimen: contrario uero iudicio omnimodo damnatur actor, si causam non tenuerit, licet ali*qu*a opinione inductus crediderit, se recte agere. **179.** Vtique autem ex quibus

---

adsertor simpliciter libertatis vindex dicitur, quem ius civile alias non onerat et deterret sed iuvat (4, 18). *Quid ergo est? Standum quidem in universum in auctoritate V^st, nec tamen etiam in hoc verbo acquiescendum, sed sive ex correctione sive ex rectiore tantum lectione scribendum, ut nunc feci,* adstip(ula)|torem, *quem unum et solum. qui alienae rei ab initio sola voluntate sua et in stricti iuris negotio actorem magis quam creditorem secundarium se immiscet, cuiusque temeritatem etiam alia ratione ius civile insigniter coercet* (3, 215. 216). *se immiscuit, mirum foret, si ius civile calumniae convictum non durius quam ceteros tractasset.*

1) *Posse fuisse* constituuntur *non* constitui potest, *St.dus ait. Nec scribi potest* constitutum est, *cum Gaius de edicto praetoris etiam perpetuo semper fere (et recte) loquatur praesenti tempore, fortasse vero pro spatio addendum* ed(icto). 2) *Ex Gösch. ed.* dicetur *C. ed. Bg.* 3) a͞onis *C.* actionem *edd. Sed potest defendi* actiones *ex Paul.* 5, 4. 6—8. 4) *Intellege: et ipso quidem ad minimum X. partis, sed eo etc.*

D. de iurei. (12, 2). *L.* 11. §. 1. *D. rer. amot.* (25, 2). *L.* 5. §. 14. *D. de op. n. nunt.* (39, 1). *L.* 7 *pr. D. de damno inf.* (39, 2). *L.* 9. *C. de reb. cred.* (4, 1). *Cic. pro Rosc. Com.* 1 *fin.* §. 177. si iniur.] *cf. Paul.* 5, 4. §. 11. *L.* 48. *D. de iniur.* (47, 10). si cum muliere] *cf. tit. D. si ventr. nom. mul.* (25, 5). quod dicat se a pr.] *cf. tit. D. ne vis fiat ei, q. in poss.* (43, 4). §. 178. *Cf. L.* 1. §§. 1. 3. 4. *D. ad SC. Turp.* (48, 16). *L.* 3. *C. de calumn.* (9, 46). furti] *cf.* 3, 197. §. 179. *Cf.* §. 176.

causis contrario iudicio 'ag*i* potest,[1] etiam calumniae iudicium locum habet; sed alterutro t*antum* iudicio agere permittitur: qua ratione si iusiurandum de calumnia exactum fuerit, quemadmodum calumniae iudicium non datur, ita et contrarium non dari debet. **180.** 'Restipulationis quoque poena ex[2]
[323] certis causis fieri solet; et quemadmodum contrario iudicio omnimodo condemnatur actor, si causam non tenuerit, nec requiritur, an scierit, non recte se agere, ita etiam restipulationis poena omni|modo damnatur actor, 'si uincere non potuerit. **181.** Qui autem restipulationis poenam patitur,[3] ei 250.
neque calumniae iudicium opponitur, neque iurisiurandi religio iniungitur; nam contrarium iudicium '*in*[4] his causis locum non habere, palam est.

182. Quibusdam iudiciis damnati ignominiosi fiunt, uelut furti, ui bonorum raptorum, iniuriarum: item pro socio, fiduciae, tutelae, mandati, depositi: sed furti aut ui (*bonorum*) raptorum aut iniuriarum non solum damnati notantur ignominia, sed etiam pacti, ut in edicto praetoris scriptum est; et recte: plurimum enim interest, utrum e*x* delicto aliquis, an ex contractu de*b*itor sit.[5] 'nec tamen ulla parte | edicti id ipsum nominatim exprimitur, ut aliquis igno|miniosus *sit*, sed qui prohibe*tur* et pro alio postu*lare*, *aut* co*g*n*i*|torem dare, procuratoremue habere item (*pro*)curato|rio aut cogni*to*rio nomine iudicio interuenire, ignominiosus esse *dicitur*.[6]

[1]) agere potest *C. edd.* (*factum sc. ex* agi̅pe *i. e.* agi potest, *nota et explicatione simul posita*). [2]) *Suspicor, Gaium scripsisse:* Restipulatio quoque poenae c̄(ausa) ex. *Cf.* §§. 171. 94. 95.
[3]) *Ex Suppl. St. p. XXXV.* [4]) ex *eadem habent, et sic Kr. ed.* 2. *Sed ratio est, quod in his causis placuit tantum actori in commodum suum permittere, ut cum periculo utriusque litigetur.* [5]) *In his, quae sequuntur usque ad finem §i, Suppl. St. l. c., levibus mendis iam in Kr. ed.* 2. *correctis, demum praestiterunt, quae revera Gaius dixit, contra ea, quae antea etiam ex V*[st] *dixisse putabatur.* [6]) *Hoc igitur Gaius dicit, inter incommoda illa, quae praetor tuetur* (§. 171), *ignominiam damnati vel depecti ex quibusdam causis proprie non esse* (*quam legitimam poenam praetor irrogare non potest cf. Augustin. de civ. Dei* 21, 11), *sed ea, quae ex edicto refert, quibus notati tamen ignominiosi dicantur.*

§. 180. *Cf.* §§. 13. 171. §. 181. *Cf.* §§. 171. 172. 163. §. 182. *Cf.* §. 2. *I. de poena tem.* (4, 16) *cum Schradero. L.* 1. *D. de his q. not. inf.* (3, 2). *supra* §. 60. *Item Fr. Vat.* §. 322 *seq. Ulp. frgm. min.* 1.

183. In summa sciendum est, eum, qui 'cum aliquo con-
sistere uelit,[1] (*in ius uocare*) opor|tere et eum, qui 'non ue-
nerit, poenam ex e|dicto praetoris committere.[2] quasdam
tamen personas si*n*e | permissu praetoris in ius uocare non
licet, uelut parentes pa|trono*s* patron*as* item, liberos et [324]
parentes patroni patronaeue, et 'in e*um*,[3] qui aduersus ea
egerit, poena constituitur.[4] **184.** 'Cum[5] autem in ius uocatus
fuerit aduersarius, 'neque *eo*[6] die finiri potuerit negotium,
uadimonium ei faciendum est, id est, ut promittat, se certo
die sisti. **185.** Fiunt a*utem* uadimonia quibusdam ex causis
pura, id est sine satisdatione, quibusdam cum satisdatione, |
251. quibusdam iureiurando, quibusdam recuperatoribus suppositis,
id est, ut qui non steterit, is protinus a recuperatoribus in
summam uadimonii condemnetur: eaque singula diligenter
praetoris edicto significantur. **186.** Et *s*iquidem iudicati de-
pensiue agetur, tanti 'fit[7] uadimonium, quanti ea res erit;
si uero ex ceteris causis, quanti actor iurauerit non calumniae
causa postulare sibi *u*adimonium promitti: nec tamen (*pluris
quam partis dimidiae, nec*) pluribus quam sestertium C mili-
bus fit uadimonium: itaque si centum milium res erit, nec
iudicati depensiue agetur, non plus quam sestertium quinqua-
ginta mili*um* fit uadimonium. **187.** Q*u*as autem personas sine
permissu praetoris inpune in ius uocare non possumus, eas-
dem ne*c* uadimonio inui*t*as obligare 'nobis[8] possumus, praeter-
quam *s*i praetor aditus permittat.

---

1) *Haec pro iis, quae antea conieceram, dant Suppl. St. l. c.* 2) *Item haec pro antea lectis vel scriptis.* 3) *Ex Gösch. ed.* in eam *C.* 4) *Quinque litterae* ituit *suppletae. Firmant Suppl. St.* 5) *Ex mea cj. firmata* V^{st} q́ *C.* 6) neq̄.o V^{st}. 7) fiat *C.* fiet *edd. etiam mea prior; fortasse* fit it (*pro* id). 8) n̄ *C.* = non *pro* n(obis).

---

§. 183. *Cf. L.* XII *tabb. init.* (*Schöll. p.* 115.) *supra* §. 46 *ibiq. cit. Adde L.* 6. *L.* 10. §. 3. *L.* 13. *D. de in ius voc.* (2, 4). *L.* 2. 3. *C. eod.* (2, 2). §. 184. *Cf.* 3, 224. *Keller Civilpr.* §. 47. §. 185. *Cf. Rubr. D. qui satisd. cogantur vel iurato promittant, vel suae promissioni committantur* (2, 8). *L. Rubr. c.* 21 *fin. Cornel. Nep. Attic.* 9. §. 186. *Cf. L.* 4. §. 5. *D. si quis caut.* (2, 11). *L.* 3. §. 4. *D. de eo, p. quem f.* (2, 10). *L.* 115 *pr. D. de verb. obl.* (45, 1). *Cf. Lib. meum 'Gaius' p.* 135. §. 187. *Cf.* §. 183. *L.* 1 . . . 3. *D. in ius vocati* (2, 6). *L.* 2. §. 2. *D. qui satisd. cog.* (2, 8).

GAII
RELIQVA FRAGMENTA.

EX LIBRIS AD XII TABVLAS.

[325] 1. [1]Γάϊος ὁ νομογράφος μετὰ τὴν τῶν κυαιστώρων τὴν δεκανδρικὴν ἀρχὴν ἀναφέρει, ῥήμασι πρὸς ἑρμηνείαν τούτοις. πολλῆς δὲ συγχύσεως τῶν νόμων, οἷα μὴ γράμμασι τεθειμένων, τοῖς πράγμασι γινομένης ἐκ τῆς τῶν ἀρχόντων καὶ τοῦ δήμου διαφορᾶς, δόγματι κοινῷ τῆς βουλῆς καὶ τοῦ δήμου πάντες μὲν οἱ ἄρχοντες ἐκινήθησαν, δέκα δὲ μόνοις ἀνδράσι τὴν φροντίδα τῆς πολιτείας παρ-
[326] έδοσαν. αὐτοὶ δὲ στέλλουσιν (ἡ ἱστορία φησὶν) εἰς Ἀθήνας Σπούριον Ποστούμιον, Αὖλον Μάρκιον καὶ Πούπλιον Σουλπίκιον. τῶν δὲ ἐπὶ τριετῆ χρόνον ἐκεῖ βραδυνόντων, ἕως καὶ τοὺς λειπομένους[2]

Gaius iurisconsultus post quaestorum magistratum de decemvirali verbis Graece versis explicat hisce: Magna autem confusione legum, quippe quae scriptae non essent, in rep. ex discordia magistratuum plebisque coorta, communi senatus populique placito omnes magistratus sublati ac decem tantum viris cura reip. mandata est. ipsi vero, teste historia, Athenas mittunt Spurium Postumium, Aulum Marcium et Publium Sulpicium. qui dum ibi per triennium commorantur, donec etiam reliquas Atheniensium leges decem tabulis colligant, decem viros populus creavit reip.

---

[1]) *De fide huius loci Gaiani non constat inter doctos viros. Cf. Dirksen Verm. Schr. p.* 56 *seq. Mihi quidem persuasum est, Lydum hunc locum non quidem ut alterum de quaestoribus* (1, 26), *de quo iam nemo dubitat, errore tantum Gaio tribuisse et revera item ex L.* 2. *D. de orig. iur.* (1, 2) *sumsisse; plura enim et alia continet, quam Pomponius ibi* §§. 3. 4. 24. *tradit; sed nec ad verbum ex Gaii libris ad* XII *tab. transtulisse, immo fortasse hos ipsos libros ne quidem vidisse; insunt enim complura quae Gaius hoc modo vix dixerit. Potest etiam, ut ex Gaio tantum priora usque ad v.* παρέδοσαν *fluxerint, quae sequuntur, ex aliis historiae scriptoribus consuta sint.* [2]) *h. e. quas initio neglexerant.*

Ἀθηναίων νόμους ταῖς δέκα δέλτοις ἀναλάβωσι, δέκα προεβάλετο ὁ δῆμος ἄνδρας ἀνθεξομένους τῶν πραγμάτων, ὧν ὁ πρῶτος τῆς πόλεως φύλαξ προσηγορεύθη, ὁ καθ' ἡμᾶς πολίαρχος. ἐπίσημα δὲ τῆς ἐξουσίας ἦν αὐτῷ δυοκαίδεκα ῥάβδοι, τοῖς δὲ λοιποῖς οὐχ οὕτως, ὁπλοφόρος δὲ ἀν' ἕκαστον εἷς καὶ μόνος. τῷ γε μὴν πολιάρχῳ καὶ τάξις ἀνδρῶν τογ[ατ]ηφόρων καὶ ῥαβδοῦχοι καὶ δεσμὰ καὶ ὅσα ἴσμεν, παρῆσαν. — Io. Laur. Lyd. de mag. 1, 34.

praefuturos, quorum primus custos urbis dictus est (quem nunc praefectum urbi vocamus). insignia autem potestatis illi erant duodecim fasces; at ceteris non item, sed singulis unus tantum armatus. praefecto urbis vero etiam cohors togatorum et lictorum et vincula et quae alia scimus, aderant.

---

2. Uerum in compositione, ut apud 'Gaium,[1] reperimus 'effor' dictum.[2] — Diomed. lib. I. p. 375. Putsch. p. 379. Keil. [327]

---

[1]) Cavium *Cdd. ed. Keil.* Caium *edd. antiquiores. Keilius suspicatur Calvum (Licinium, Ciceronis aequalem) significari, cuius tamen orationibus tantum Diomedes usus esse videtur, nec credibile est, hanc vocem nisi a poëta aut in formulis antiquis (velut auguralis disciplinae) a scriptore relatis usurpatam esse: quo etiam illud* apud *spectare videtur. Simili de causa de Gavio Basso cogitare non licebit (nec cogitaverunt Laur. Lersch. in Philol. I. p.* 617 *seq. et O. Iahn. ad Pers. p.* 213.*), maxime quod is a grammatico semel tantum laudatus vix sine cognomine nominari potuerit. Sed librarii cogitare potuerunt, in nudo praenomine Caii vel Gaii offendentes, cuius Osca tantum forma Gavius sequente nomine etiam e diverso cum Latina saepe commutata est (cf. Lactant.* 1, 22. *Lyd. de mens.* 1, 2). *Quanquam igitur res incerta est, tamen maximam probabilitatem habet, Gaium legendum et intellegendum esse.* [2]) *Si haec ad Gaium nostrum spectant, vix est, ut alium Gaii librum Diomedes tractarit praeter Institutiones, et in his, ut alio loco v.* effor *obvenerit atque in solemnibus verbis sacramenti actionis. Itaque* 4, 15. *in supplemento v.* 20—24.*, quod ibi in nota informavi, ad litis contestationem eam retuli, quae quasi belli quaedam indictio hoc fortius quam* aio *verbum desiderare potuit.*